

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ZIRIDAVA

XXII

2000

<https://biblioteca-digitala.ro>

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ZIRIDAVA
XXII

2000

Colegiul de redacție:

Pascu G. Hurezan (redactor șef)
Peter Hügél (redactor responsabil)
Dan Demșea, Mircea Barbu, Natalia Dascăl,
Augustin Mureșan, Virgil Șerban

Correspondența se va adresa:

Complexul Muzeal Arad
Piața George Enescu 1
2900 Arad
Romania
Tel./fax: 0040 57 280114
E mail: museum@net.ro

ISSN 1224-7316

Tehnoredactare și tipar: TRINOM srl Arad

CUPRINS
INHALT – SOMMAIRE – CONTENTS

ARHEOLOGIE – ISTORIE – ISTORIOGRAFIE

DRAGOȘ MĂNDESCU	Interferențe artistice și perpetuarea unui motiv zoomorf în epoca Latène <i>Artistic Interferences and a Zoomorphic Motive Perpetuated in the Latène Epoch</i>	7 10
EUGEN D. PĂDUREANU	Cu privire la așezarea fortificată de la Groșeni-Jidovină (jud. Arad) <i>Bezüglich der befestigten Siedlung von Groșeni-Jidovină (Kreis Arad)</i>	13 20
LIVIU MĂRGHITAN	Antropomorfism în arta Daciei preromane (II) <i>Antropomorphismus in der Kunst des vorrömischen Dakien (II)</i>	25 29
PETER HÜGEL	Trei ipostaze ale văii inferioare a Mureșului de la Traian la Hadrian <i>Drei Hypostasen der unteren Marosch von Trajan bis Hadrian</i>	31 38
EUGEN GLÜCK	Contribuții cu privire la originea toponimului "Arad" <i>Beiträge bezüglich der Herkunft des Toponyms "Arad"</i>	39 55
OCTAVIAN TĂTAR	Süleyman I și politica europeană a Imperiului Otoman (1520-1526) <i>Süleyman I^e and the European Politics of the Ottoman Empire (1520-1526)</i>	57 70
VIOREL GH. ȚIGU	Mișcarea de "lotrie" (haiducie) din Banatul istoric al secolului XVIII <i>Die Haidukenbewegung ("Lotria") im historischen Banat des XVIII. Jahrhunderts</i>	71 89
CORNEL CLEPEA	Parohia Ortodoxă Română din Budapesta. Scurt istoric <i>La Paroisse Orthodoxe Roumaine de Budapest. Bref historique</i>	103 115
DORIN GIURGIU	Contribuția corpului didactic din județul Alba la pregătirea marelui act de la 1 Decembrie 1918 <i>Der Beitrag der Lehrer aus dem Kreis Alba zur Vorbereitung des grossen Aktes vom 1. Dezember 1918</i>	117 124

AUGUSTIN MUREȘAN	Traian Popoviciu, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 <i>Traian Popoviciu, Delegierter zur Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia vom 1. Dezember 1918</i>	125 130
DIMITRIE STOI	Chitichăzenii și Marea Unire <i>Die Bewohner von Chitichaz (Ungarn) und die Grosse Vereinigung</i>	133 136
DAN DEMȘEA	Semnificația juridico – politică a actelor Unirii de la 1 Decembrie 1918 <i>Die juridisch-politische Bedeutung der Akten der Vereinigung vom 1. Dezember 1918</i>	137 143
NICOLAE JOSAN	Bătălia propagandistică din 1918-1919 în legătură cu Unirea Transilvaniei cu România <i>Die propagandistische Schlacht aus den Jahren 1918 - 1919 bezüglich der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien</i>	145 156
GHEORGHE BICHICEAN	Cu privire la situația Armatei Române din Transilvania după Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 <i>Bezüglich der Lage der Rumänischen Armee aus Siebenbürgen nach der Vereinigung vom 1. Dezember 1918</i>	157 163
RADU ARDELEAN	Ioan Lupaș - istoric al unității românești <i>Ioan Lupaș - Historien de l'unité Roumaine</i>	165 188
CORNELIU PĂDUREAN	Activitatea istoriografică a lui Ilarion Pușcariu <i>The Historiographical Activity of Ilarion Pușcariu</i>	189 197
SIMION COSTEA	Proiectul Briand de Uniune Europeană și suveranitatea națională (1930) <i>The Briand Project for European Union and National Sovereignty (1930)</i>	199 222
VIRGIL PANĂ	Considerații privind prezența minoritarilor în structurile administrative ale Transilvaniei interbelice <i>Considerations concernant la présence des minoritaires dans les structures administratives de la Transylvanie d'entre les deux guerres mondiales</i>	223 230
VASILE POPEANGĂ	Patru personalități interbelice arădene <i>Vier Arader Persönlichkeiten der Zwischenkriegszeit</i>	231 246

VIRGIL ȘERBAN	Eroul învățător locotenent Mihai Popescu (1906-1942)	247
	<i>Der Held Lehrer Leutnant Mihai Popescu (1906 - 1942)</i>	250
EUSEBIU NARAI	Aspecte din activitatea Uniunii Tineretului Comunist în județul Caraș (august 1944 - decembrie 1947)	253
	<i>Des aspects de l'activité de l'Union de la Jeunesse Communiste dans le département de Caraș (aout 1944-décembre 1947)</i>	260

DOCUMENTE - MĂRTURII

DAN LĂZĂRESCU	Gravuri austriece despre Banat, Transilvania, Oltenia în prima jumătate a sec. al XVIII-lea	261
	<i>Österreichische Kupferstiche aus der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts über das Banat, Siebenbürgen und Oltenien</i>	264
DORIN-IOAN RUS	Participarea Regimentului II de Graniță din Năsăud la războaiele napoleoniene (1805-1810), oglindită în Monografia Regimentului, scrisă de căpitanul Michael Schneider (Bistrița 1906)	271
	<i>Die Teilnahme des II. Grenzregimentes von Nassod an den napoleonischen Kriegen (1805-1810), widerspiegelt in der Monographie des Regimentes, geschrieben von Hauptmann Michael Schneider (Bistritz, 1906)</i>	282
EUGEN GLÜCK	O veche arhivă personală arădană	283
	<i>Ein altes Privatarchiv aus Arad</i>	285
EUGEN GLÜCK	Războiul de Independență al României în viziunea presei austriece	287
	<i>Der Unabhängigkeitskrieg Rumäniens widerspiegelt in der österreichischen Presse</i>	293
MIRCEA BARBU	Sándor Márki și colecția de antichități a Liceului din Arad (I)	295
PASCU HUREZAN	<i>Sándor Márki und die Antiquitätensammlung des Lyzeums von Arad (I)</i>	315
IMRE SZATMÁRI		
RUXANDRA MAGHIȘ	<i>Ad declamandum</i> – o poezie anonimă?	317
EUGEN D. PĂDUREANU	<i>Ad declamandum - an Anonymous Poem?</i>	319
CANTEMIR RIȘCUȚIA	Din activitatea căpitanului Moise Rișcuția la comanda Gărzii Naționale Române din Arad	323

	<i>Aus der Tätigkeit des Kapitäns Moise Rișcuția als Kommandant der Rumänischen Nationalgarde aus Arad</i>	326
SEPTIMIUS PĂCURARIU	Incursiunea unui tren blindat pe valea Mureșului la începutul anului 1919	337
	<i>Das Eindringen eines gepanzerten Zuges ins Maroschtal am Anfang des Jahres 1919</i>	338
RODICA ȚABIC	Rememorări despre Adriana și dr. Sever Ispravnic	339
	<i>Erinnerungen über Adriana Ispravnic (1877 - 1963) und Dr. Sever Ispravnic (1871 - 1954)</i>	345
EMIL ARBONIE	CertIFICATELE DE CĂLĂTORIE ELIBERATE CETĂȚENILOR ROMÂNI DE CONSULATELE ROMÂNIEI ACREDITATE LA CLUJ ȘI ORADEA, VALABILE PENTRU ÎNTOARCEREA TITULARILOR ÎN ȚARĂ, ÎN PERIOADA CEDĂRII NORDULUI ARDEALULUI	347
	<i>Les certificats de voyage délivrés aux citoyens roumains, par les Consulats de Roumanie agréés à Cluj et à Oradea, valables pour le retour des titulaires dans leurs pays, pendant la cession du nord de l'Ardéal</i>	361

SIGILOGRAFIE

AUGUSTIN MUREȘAN	Câteva tipare sigilare provenind de la biserici sătești din Moldova	365
	<i>Einige Siegel aus moldauer Dorfkirchen</i>	369
AUGUSTIN MUREȘAN	Sigilii ale breslelor din Pecica pe un document din 1854	375
	<i>Siegel der Zünfte aus Pecica auf einem Dokument aus dem Jahre 1854</i>	381

RECENZII

LIVIU MĂRGHITAN	<i>Sintria</i> I II, tomul I, 1982 - 1983	385
MIRCEA BARBU	A. A. Rusu, P. Hurezan, <i>Cetăți medievale din județul Arad</i> , Arad, 1999.	387
Profesorul Gheorghe Șora la 70 de ani (Mircea Barbu)		389
Activitatea muzeului de istorie în perioada 1999 – 2000 (Natalia Dascăl)		393

INTERFERENȚE ARTISTICE ȘI PERPETUAREA UNUI MOTIV ZOOMORF ÎN EPOCA LATÈNE

DRAGOȘ MĂNDESCU

Suntem obișnuiți să vedem în piesele de port și podoabă obiecte cu utilitate practică, având și un rol ornamental intrinsec. Privind această categorie de piese prin prisma modei, care în ultimă instanță este un domeniu al esteticului, este recunoscut faptul că fiecare tip cunoaște o perioadă de maximă circulație, precedată de o etapă de geneză și urmată de perioada "desuetudinii" a dispariției tipului respectiv. Însă esteticul implică și un sistem de atitudini, valori și concepții bine structurat, ce ar trebui să ne îndemne să privim și dincolo de "bariera" formei.

Astfel, piesele de port și podoabă, pe lângă funcțiile practică și ornamentală, pot fi depozitarele unor mesaje conceptuale al căror conținut - greu de circumscris și precizat astăzi - i se poate deduce supraviețuirea prin transmiterea motivului și prin imitarea modelului anterior în modul de dispunere al acestor motive.

Unul dintre tipurile de fibule din perioada Latène-ului timpuriu este așa-numita *fibulă cu piciorul în formă de inel zoomorf* (Pl. I, Fig. 1). Tipul este format din doar 13 piese, cu o arie de răspândire relativ bine conturată (Pl. II): 6 puncte în jumătatea nordică a Ungariei (Sopron-Bécsidomb, Győr-Ujszallas, Litér, Pilismárot-Basaharc, Szentendre, Püspökhatvan)¹, un punct în nordul Bosniei: Donja Dolina², un punct pe cursul sârbesc al Dunării: Kostolac³, și un punct în România, pe Mureș: Pecica, Jud. Arad⁴ (Pl. I, Fig. 1).

Luându-se în considerare numărul pieselor descoperite, aria de răspândire, cât și forma și dimensiunile (în jur de 6 cm lungime), tipul a fost considerat produsul unui singur atelier⁵, fiind datat în a doua jumătate a secolului al IV-lea a. Chr.⁶ Pe criterii stilistice s-a considerat că acest tip de fibulă își are originea în mai vechile fibule, din perioada Latène A, cu piciorul în formă de cap de animal (*Tierkopffibel*)⁷.

De maximă importanță este faptul că în puținele cazuri când au fost descoperite în complexe închise, în speță morminte, fibulele în formă de inel zoomorf erau în dublu exemplar, unite printr-un lanț: Sopron-Bécsidomb, Litér, Donja Dolina (Pl. I, Fig. 4). Într-un caz de descoperire întâmplătoare, la Szentendre, o fibulă de acest tip era prinsă cu un lanț nu de o fibulă identică, ci de o fibulă de tip Dux timpuriu⁸. Semnificativ rămâne însă că fibulele cu piciorul în formă de inel zoomorf se purtau câte două, unite printr-un lanț.

Fără a nega întrutotul originea propusă pentru fibulele discutate aici,

ne-am îndreptat atenția spre o regiune apropiată de răspândire al acestor piese, și anume spre Picenum. Către începutul celei de-a doua epoci a fierului, zona piceniană se remarcă printr-un puternic centru de fabricare a *pandantivelor-amuletă cu protome zoomorfe duble*⁹ (Pl. I, Fig. 2), descoperite în “cantități enorme” în necropolele de aici: Ascoli, Belmonte, Montegiorgio¹⁰. Cronologic, aceste necropole au fost încadrate în secolele VI - V a. Chr.¹¹, iar respectivele reprezentări de cornute au fost explicate, cu probabilitate, prin supraviețuirea “vechiului cult egeic minoic-micenian al cornului sacru”¹².

Întorcându-ne la fibulele pereche, s-a propus ipoteza ce explică motivul zoomorf ilustrat de acestea prin stilizarea unor capete de grifoni sau dragoni, pus în legătură cu capetele de dragoni afrontați de pe tecile spadelor de la începutul epocii Latène¹³. Ne exprimăm însă rezervele privind identificarea motivului zoomorf reprezentat de cele două fibule cu cel al dragonilor afrontați, deoarece extremitățile ce unea cele două fibule erau prinse de coarda resortului¹⁴, poziția firească a fibulelor fiind astfel aceea cu resortul spre interior și cu piciorul spre exterior, capetele stilizate de cornute fiind dispuse, prin urmare, în sensuri opuse și nicidecum afrontate (reconstituirea la Pl. I, Fig. 4). Asemănarea dispunerii cu structura compozițională a pandantivelor este evidentă.

Un argument în plus privind apropierea dintre cele două tipuri de piese este oferit de faptul că erau destinate aceluiași segment social - femeilor. Pandantivele cu protome zoomorfe duble sunt elemente constitutive frecvente ale inventarelor specific feminine în necropolele din Picenum¹⁵. În privința fibulelor, deși contextele descoperirilor nu sunt foarte expresive pentru determinarea sexului arheologic al purtătorilor acestor piese, se pot face totuși unele observații pertinente. La Donja Dolina, cele două fibule descoperite în M 47 par să aparțină unei garnituri de port specific feminine, alături de o fibulă de alt tip și de mai multe mărgelile de sticlă¹⁶. Descoperirile din necropolele de epocă Latène atestă faptul că lanțul prins pe piept între două fibule constituie o garnitură specifică mormintelor aparținând femeilor, atât în Latène I și II: M 67, 70, 109, 115, 144, 175 și 186 din necropola de la Pișcolt¹⁷ (de exemplu), continuându-se până în Latene III, de exemplu garnitura din M 71 din necropola atribuită insubrilor de la Oleggio¹⁸ (regiunea Ticino, Italia).

Toate aceste date ne îndreptățesc să credem că sursa de inspirație piceniană se manifestă în structura și dispunerea garniturii în cazul fibulelor discutate aici. Chiar dacă considerăm prototip al acestora fibulele de la începutul epocii Latène cu picior în formă de cap de animal, dublarea piesei și maniera de port indică influența pandantivelor cu protome zoomorfe duble. E posibil ca această imitație să fi avut loc concomitent cu un fenomen

de *translatio* a semnificației, probabil doar într-o fază inițială, apoi modelul - deși "alterat" - perpetuându-se mecanic, pe criteriul pur estetic, așa cum pare să arate situația de la Szentendre, în care una din fibule a fost înlocuită cu alta, de alt tip.

În final trebuie remarcat și mediul propice păstrării și transmiterii mai departe a unor astfel de influențe - și mă refer aici la mediul ilir, cu certe și îndelungate afinități pentru ornamentica zoomorfă. Pandantive cu protome zoomorfe duble au fost descoperite și în zona adriatică orientală, la Gorica și la Gasinac, puncte ce pot marca traseul de pătrundere a influențelor de care vorbeam, printr-un mediu extrem de receptiv. Am aici în vedere o fibulă descoperită la Jezerine, în M 145, datat în secolul al III-lea a. Chr., decorată cu protome zoomorfe duble, de berbec și de taur (Pl. I, Fig.3), precum și menținerea acestui gen de ornament până în secolul I a. Chr., când unele exemplare dintre fibulele de tip Jezerine au portagrafa finalizată printr-un cap de animal cornut stilizat, ce înlocuiește butonul terminal obișnuit în cazul acestor fibule.

NOTE

¹ M. Szabo, în *Folia archaeologica*, XXV, 1947, p. 72.

² *Ibidem*, p. 73; P. Popovic, în *Starinar*, XLVII, 1986, p. 109, Fig. 4. 10, 11, 13.

³ P. Popovic, *op. cit.*, p. 102, Fig. 12. 3 și nota 20.

⁴ VI. Zirra, în *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 179, Abb. 1 și 2.1; I.H. Crisan, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 45, Fig. 14. 2 și Fig. 15.1.

⁵ M. Szabo, *op. cit.*, p. 77.

⁶ VI. Zirra, *op. cit.*, p. 179; M Szabo, *op. cit.*, p. 84; P Popovic, *op. cit.*, p. 109.

⁷ M. Szabo, *op. cit.*, p. 77.

⁸ *Ibidem*, p. 27.

⁹ VI. Dumitrescu, *L'Età del Ferro nel Piceno*, București, 1929, p. 50; G. P. Tabone, în *Omaggio a Dinu Adamesteanu*, Cluj-Napoca, 1996, p. 90, Tav. II. 7-11.

¹⁰ VI. Dumitrescu, *loc. cit.*.

¹¹ *Ibidem*, p. 109.

¹² *Ibidem*, p. 164.

¹³ M. Szabo, *op. cit.*, p. 80-81.

¹⁴ *Ibidem*, Fig. 1 și 2.

¹⁵ G. P. Tabone, *op. cit.*, p. 90.

¹⁶ P. Popovic, *op. cit.*, p. 108.

¹⁷ Nemeti, în *Thraco-Dacica*, X, 1989, p. 95; Idem, în *Thraco-Dacica*, XIII, 1982, p. 70, 74, 82-87, 94, 100.

¹⁸ M. T. Grassi, *I Celti in Italia*, Milano, 1991, p. 124, Fig. 58.

*ARTISTIC INTERFERENCES AND A ZOOMORPHIC MOTIVE
PERPETUATED IN THE LATÈNE EPOCH*

(Abstract)

Specific for early Latène, dated to the 4th century BC, is a brooch type with zoomorphic ring on its foot, represented by 13 pieces with a relatively well determined diffusion area (Pl. II): 6 discoveries are placed in the northern half of Hungary, one in northern Bosnia, one on the Serbian bank of the Danube and one in Romania (Pecica, county Arad) (Pl. I, Fig. 1).

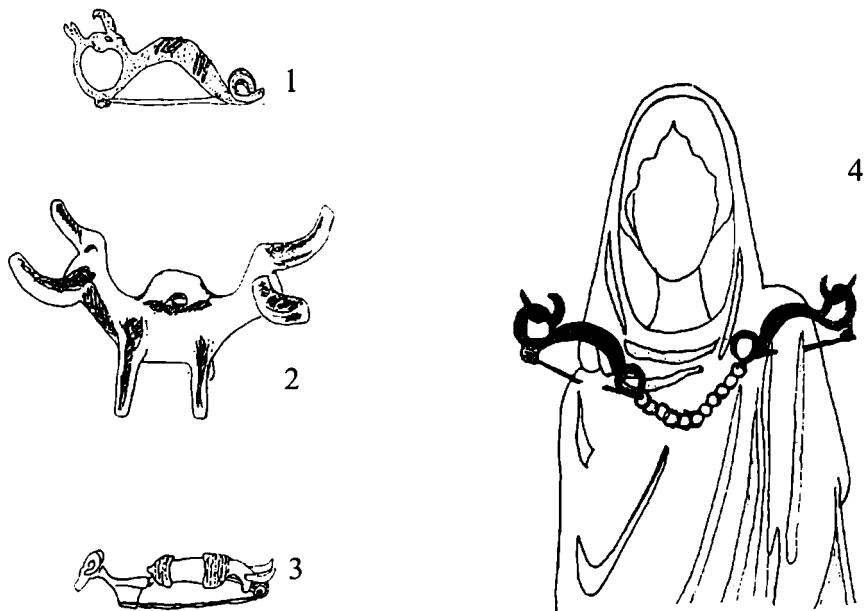
These brooches were used in pairs, connected by a chain. The garnish structure and placement (Pl. I, Fig. 4) display the influence of Picenian pendants with double zoomorphic heads (Pl. I, Fig. 2), discovered in female graves of Picenum cemeteries dated to the 6th - 5th century BC.

The pass-path of these influences was the Illyricum, a medium with continuous affinities for zoomorphic ornamentation.

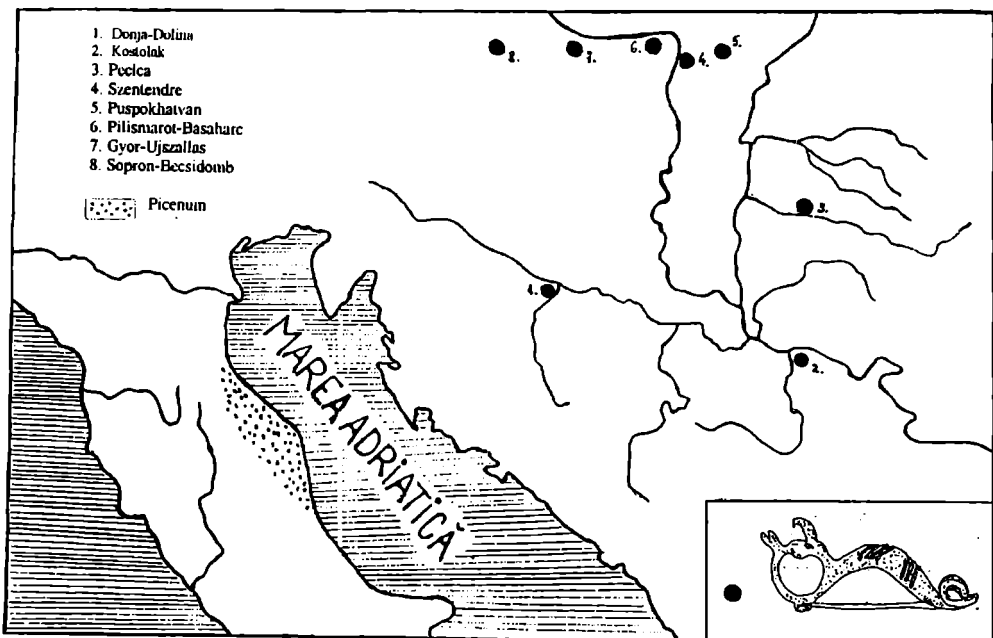
Explanation of the plates

Plate I: 1. Brooch from Pecica; 2. Pendant with double zoomorphic heads, made in Picenum; 3. Brooch from the cemetery at Jezerine; 4. Reconstruction of female port garnish.

Plate II: The diffusion area of the brooch with zoomorphic ring on the foot.

Planșa I. 1. Fibula de la Pecica (după I. H. Crișan); 2. Pandantiv cu protome zoomorfe duble, producție piceniană (după G. P. Tabone); 3. Fibula de la Jezerine (după catalogul expoziției *Iliri și daci*); 4. Reconstituirea garniturii specifice fibulelor cu piciorul în formă de inel zoomorf (proporțiile nu sunt cele reale).

Planșa II. Aria de răspândire a fibulelor cu piciorul în formă de inel zoomorf

CU PRIVIRE LA AȘEZAREA FORTIFICATĂ DE LA GROȘENI-JDOVINĂ (JUD. ARAD)

EUGEN D. PĂDUREANU

Satul Groșeni din județul Arad este situat la poalele munților Codru Moma, la marginea vestică a piemontului cu același nume, care face legătura cu micile depresiuni ale Hășmașului și ale Groșenilor. Dealurile se alipesc aici povârnișului montan și vârfurile câtorva "muncei"- promontorii de fapt - sunt vizibile de la mare distanță: Jidovina, Zlatna-Zălătruc, Bisericii, etc. Primul, dealul *Jidovina*, constituie un important obiectiv arheologic.

Intenționez, în acest articol, să însumez datele cunoscute până în prezent, legate de acest obiectiv arheologic, date care permit formularea unor anumite concluzii. Aceste date provin din:

- a) informații primite de la localnici (Groșeni, Archiș);
- b) cercetări de teren, efectuate de Sever Dumitrașcu și Florian Dudaș (1968);
- c) sondajul arheologic efectuat pe platoul dealului *Jidovina* de Nicolae Chidioșan (1967);
- d) cercetări de suprafață, Florian Dudaș (1968);
- e) cercetări de suprafață efectuate de subsemnatul (1996).

a) Locuitorii din Groșeni, dar și din Archiș, sat învecinat, pomenesc de o străveche locuire a dealului *Jidovina*, de existența unei cetăți străvechi, construite subteran, de "uriași", conform tradiției cunoscute de ei.¹ Ei semnaleză locuiri străvechi și în zonă, pe anumite platouri, situate în zona munților Codru Moma sub vârful Pleșul. Asupra acestei probleme voi reveni pe parcurs.

b) Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate la cetățuia dacică de la Clit-Gurețul Negrilor, cercetările perieghetice în zonă (Botfei, Groșeni), precizează existența unei locuiri umane pe platou, un șanț folosit azi ca drum, care se pare că înconjoară platoul superior, obiecte descoperite de săteni cu diverse ocazii.²

c) În anul 1967, arheologul Nicolae Chidioșan de la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, efectuează pe platoul de la Groșeni-*Jidovina* un mic sondaj, din care au rezultat: ceramică dacică lucrată cu mâna și la roată, aparținând secolelor I î.d.Hr - I d.Hr. zgură de fier și o râșniță³.

d) Muzeograful Florian Dudaș de la Complex Muzeal Oradea, student pe atunci, sesizează în pământul scos din caseta efectuată de N. Chidioșan,

fragmente ceramice de culoare cărămizie, ornamentate cu benzi de linii paralele și în valuri, ce au fost încadrate în sec. IX-X⁴.

e) În vara anului 1996, am efectuat la Groșeni-*Jidovina* repetate cercetări de suprafață, în special pe platouri. În afara unor detalii de planimetrie, am avut șansa să descopăr și să salvez⁵ material arheologic deosebit de important privind încadrarea cronologică și atribuirea etnică a așezării de la *Jidovina*⁶.

Acest material, constând din trei unelte de fier și un obiect din bronz, îl prezint mai jos:

1. - *teslă din fier*, de tipul cu aripioare, bine păstrată, a fost lucrată prin batere; păstrează o grosime de 4 mm; lungimea totală = 13 cm, lungimea manșonului = 6 cm, lungimea lamei = 7 cm, lățimea maximă a lamei 6 cm; la descoperire, în locașul pentru fixarea cozii, păstra fragmente de lemn pietrificat; lama este curbată spre interior și prezintă în apropiere de aripioare, un pătrat realizat, se pare, cu dalta, iar în interiorul lui, o alveolă; probabil marcă de fierar sau un semn de proprietate (Pl. II/2a).

2. - *topor din fier*, păstrat fragmentar - lipsește partea superioară a orificiului pentru coadă; este tipul cu lama îngustă, dreaptă și "gât" îngustat spre gaura de înmănușare; lungimea totală: 13,5 cm, lățimea maximă a lamei 5,5 cm, lungimea lamei propriu - zise 5,5 cm, lungimea gâtului 5,5 cm, - dimensiunile orificiului oval 2,5 cm x 3,5 cm? (Pl. III./1)

3. - *brăzdar de plug din fier*; simetric, tipul cu aripioare-manșon; lucrat prin batere, păstrează o grosime maximă de 10 mm; o parte este plană, iar cealaltă convexă, cu o nervură începând de la locul de tăiere a aripioarelor înspre vârf; lungime totală 18,5 cm, lățime maximă 9,5 cm, lungimea aripioarelor manșon 6 cm; în interiorul aripioarelor-manșon, se păstrează două pene metalice și fragmente lemnoase pietrificate; în apropierea locului de îndoire a aripioarelor-manșon se păstrează imprimat cu un dorn, (probabil marcă de fierar ori semn de proprietate), forma semnului apare foarte clar imprimat, dar din păcate, detaliile din interior s-au șters din cauza oxidării metalului (Pl. IV/b).

4. - *obiecte de bronz* de mică dimensiune, reprezentând un disc cu diametrul de 25 mm, care se continuă cu o placă trapezoidală, prevăzută cu trei orificii de 2 mm, dispuse în triunghi; discul este despărțit de placă în partea exterioară de o nervură; la interior, placa trapezoidală are o scobitură care urmărește forma plăcii; piesa este foarte bine păstrată și acoperită cu o patină verzui închis (Pl. III/2a-c).

Materialul arheologic prezentat mai sus a fost descoperit în vara anului

1996, pe platou, în locuri diferite, deci nu a constituit un depozit (Pl.II/1). Adâncimea la care s-au găsit piesele, este relativ mică, 15 - 20 cm. *Brăzdarul de plug* a fost descoperit în urma lăsată de roata carelor, pe drum, după o ploaie torențială; *toporul* pe o porțiune râmătată de mistreți și în același mod și *obiectul de bronz*. Tesla a apărut pe o porțiune erodată, în pantă. Deși oxidate, obiectele sunt bine păstrate, cu excepția toporului sus amintit.

Încadrarea arheologică, ca și atribuirea etnică, a obiectelor din fier, uneltele, nu crează, cred, probleme. Analogii avem atât în spațiul extra-carpatic cât și intra-carpatic. Pentru *brăzdarul de plug*, am găsit analogii în Moldova la Mănăstirea, Ivești, Corlăteni, Grumezoaia (jud. Vaslui), datate în sec. X-XI⁷. Exemplarul descoperit la Groșeni-*Jidovina* este însă de dimensiuni mai reduse. *Tesla de fier* își găsește analogii tot în Moldova la *Fundul-Herței*, *Spinoasa*, *Mălușteni*, datate în sec. VII-IX⁸. *Toporul de fier* are analogii la Bucov⁹. Se deosebește însă, prin lama îngustă și gâtul prelung. Prin lama îngustă se aseamănă cu piesele descoperite în Moldova, la Hangu-Neamț, Nănești-Bacău, Fedești-Vaslui, Arbore-Suceava¹⁰. Piesa descoperită la Groșeni nu e sigur că a avut ceafă-disc. Cred că aparține tot sec IX-X. Pentru obiectul de bronz nu am găsit deocamdată analogii. Faptul că prezintă o scobitură în partea dorsală și trei orificii, sigur pentru nituri, sugerează atașarea unei părți flexibile: piele? lamă metalică? Poate fi vorba, cred, de o limbă de curea, "solzi" de la o armură (platoșă) sau piesă componentă de la o sabie, ori pumnal (mânerul). Nu pot preciza cărei perioade îi aparține, probabil tot sec. IX-XI.

Atribuirea etnică a materialului arheologic descoperit la Groșeni-*Jidovină*, în vara anului 1996, populației vechi românești, este indubitabilă.

Însumarea tuturor datelor cunoscute până în prezent, legate de acest obiectiv, permite unele păreri, observații și concluzii provizorii.

Ne găsim la Groșeni-*Jidovină* în fața unei *așezări fortificate*, în mare parte natural, de tip promontoriu. S-au constatat până în prezent două niveluri de locuire distanțate cronologic, atribuite fără dubii autohtonilor: dacii (sec. I î.d.Hr. - I d.Hr.) și românii de la cumpăna mileniilor I/II. Prezența comunităților omenești în acest loc este determinată de poziția excelentă a dealului *Jidovina*: din trei părți pante abrupte, epuizante pentru un atacator, un platou în partea superioară, vizibilitatea mare (cota 600 m), prezența unei văi (Valea Albului și Valea Archișului). Precizez că platoul de la Groșeni-*Jidovină* cuprinde două suprafețe: prima în partea superioară (circa 2,5 ha), de formă ovală și o a doua suprafață, înclinată vest-est de întindere mai mare. Se pare, că acel posibil șanț, despre care se vorbește¹¹

delimita numai prima porțiune a platoului și anume cea mai înaltă. Probabil că acest șanț (cu val?) va fi fost completat cu o palisadă, lemnul găsiindu-se din belșug în zonă. Nu se cunoaște în care din cele două epoci s-a săpat șanțul și nici intensitatea locuirii platoului. Probabil, intensitatea locuirii va fi fost mai mare la sfârșitul mileniului I și începutul mileniului II, în condițiile penetrării, deloc pașnice, a triburilor maghiare. Așezarea de la Groșeni-*Jidovină* va fi fost un *sat fortificat* românesc și în anumite situații, un loc de refugiu, pentru un număr de locuitori.¹² Acest lucru este sugerat și de descoperirea uneltelor din fier, care au fost *ascunse*, nu abandonate. Pentru aceasta, pledează prezența fragmentelor lemnoase în locașurile de fixare. Existența așezării fortificate de la Groșeni-*Jidovină*, cu o suprafață destul de întinsă (luând în considerare și al doilea platou locuit după cum a dovedit-o descoperirea teslei), sugerează folosirea ei de către obștea românească la începutul Evului Mediu timpuriu. Această obște, posibil chiar o uniune de obști, rezultată din grupările de sate existente în apropiere¹³ evidențiază luptele duse împotriva cuceritorilor străini, dar și existența unui sistem de subordonare politică și militară a acesteia, față de o autoritate politică - duce ori voievod - care includea zona respectivă în formațiunea politică pe care o conducea. Această autoritate politică, la cumpăna dintre milenii, putea să fie ducele Menumorut, conducătorul românilor și slavilor, ultimii în curs de asimilare.¹⁴ Această conviețuire româno-slavă se pare că a lăsat în zonă, urme în toponimie: Jidovina, Zlatna-Zălătruc, Bluhoaia, Bâhlrad, Perucla, Racovița¹⁵.

Obștile sătești ori uniunea de obști sătești, care au locuit în așezarea fortificată (fosatul), de la Groșeni-*Jidovină*, au desfășurat o vie activitate economică, după cum o dovedesc urmele materiale descoperite: agricultura, meșteșuguri (prelucrarea lemnului, metalurgia fierului), creșterea vitelor. Se pare că în zonă existau exploatări miniere și în acea perioadă¹⁶. Ținând cont că până târziu platourile înalte din zona deluroasă și muntoasă, defrișate, se foloseau pentru agricultură (v. topicul Mălăiște), nu este exclus ca al doilea platou de pe *Jidovină* să fi fost în feudalismul timpuriu, ca ogor.

Așezarea fortificată de la Groșeni-*Jidovină*, este, cel puțin într-o perioadă contemporană și legată strategic de *Bâhlrad*, fortificația de pământ și lemn care barează intrarea pe valea Crișului-Alb în fața Sebișului¹⁷. Situată la capătul de nord-vest al fortificației, susamintita așezare de la Groșeni-*Jidovină*, va constitui împreună cu *Bâhlrad*-ul și cu alte posibile fortificații din zonă, baza apărării populației românești în fața năvălirii triburilor maghiare¹⁸. Popoarele migratoare încearcă dar nu pătrund în

Munții Apuseni, din care fac parte și munții Codrul Moma¹⁹.

Prezența platourilor în zona masivului Codru Moma în zone ferite face plauzibilă existența unor așezări ale daco-romanilor și romanicilor, anterioare locuirii de pe *Jidovină*²⁰. Descoperirea, cartarea și cercetarea lor rămâne un deziderat de viitor.

Contemporană cu celelalte fortificații din județul Arad²¹, așezarea fortificată de la Groșeni-*Jidovină*, rămâne un obiectiv arheologic de primă importanță. Cercetarea ei pe calea săpăturilor sistematice va arunca o lumină nouă asupra feudalismului timpuriu din acest colț de țară.

NOTE

¹ Dealul poartă numele de *Jidovină*. Se pare că topicul datează din perioada simbiozei româno-slave, când bilingvismul româno-slav era o realitate. În toponimia mitică românească “jidov” avea semnificația de “urias” (I. Iordan, *Toponimie românească*, București, 1963). Observăm însă, că substantivul jidov este la genitiv plural, “al evreilor” cf. *jidcosti* în lb. slavă = lichid uns, adică ulei, mir, v. și bg. Žid = evreu. *Jid* apare și în documentele slavo-române din Evul Mediu (*Dicționarul elementelor românești din documentele româno-slave-1374-1600*, București, 1981, p. 116). Este interesant de observat, că tot în documentele româno-slave susmenționate, apare și cuvântul românesc *jidovină*, dicționarul traducându-l prin *defileu, adâncitură, pante prăpăstioase*. Aceasta corespunde realității, dealul *Jidovina* de la Groșeni, prezentând pante foarte accentuate.

Topicul îl mai semnalăm în județul Arad, în munții Zarandului, lângă satul Baia-Valea Jidovina. În sud-vestul țării se întâlnesc topice ca *Jidoștița* (E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, p. 288-291).

² S. Dumitrașcu, *Cetățuia dacică de la Clit*, în *Lucrări Științifice*, seria B, Oradea, 1970, p. 160 nota 30.

³ Cf. *Repertoriul arheologic al jud. Arad*, Timișoara, 1999, p. 73.

⁴ Informații amabile Florian Dudaș, (iulie 1996).

⁵ Cercetări de suprafață, efectuate în iulie 1996, la Groșeni-*Jidovină* și împrejurimi. Materialul arheologic a fost achiziționat de Muzeul Județean Arad.

⁶ E. Pădurean, *Românii din județul Arad la cumpăna dintre milenile I/II. Cetatea străromânească de la Groșeni-*Jidovină**, în *Adevărul Arad*, 8 august 1996, p. 6.

⁷ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-IX e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978 p. 20; 108-109; 184/fig. 25/5-6; Șt. Olteanu, *Societatea Românească la cumpăna de milenii (sec. VIII-IX)*, București, 1983, p. 60, fig. I; p. 68-69.

⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.* p. 77; 184/fig. 25-3-4; fig. 27/1; fig. 28/1-2; Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 60, fig. 1; 62/fig. 2.

⁹ M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, București, 1978, p. 48 fig. 30/8, 10.

¹⁰ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 189/1-3, 5.

¹¹ Supra nota 2.

¹² S. Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice din Valea Crișului Negru și semnificația lor istorică*, în *Crisia*, XV, 1985, p. 58 nota 32.

¹³ Cele mai apropiate urme arheologice, probabil o așezare, contemporane cu așezarea fortificată de la Groșeni-*Jidovină*, se găsesc pe locul numit Pusta Voievodești, între Archiș

și Groșeni. Alte așezări sunt de presupus în zonă.

¹⁴ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 43.

¹⁵ Conviețuirea românilor cu slavii presupune și “existența unui bilingvism româno-slav, dovedit în mod concludent de datele lingvistice și având româna drept limbă-țintă”. (I. Coteanu, *Structura și evoluția limbii române de la origini până la 1860*, București, 1981, p. 75). Topicele semnalate de mine se găsesc în imediata apropiere a așezării fortificate.

a) Pentru topicul *Jidovina* v. nota 1.

b) *Zlatna*, dar și *Zălătruc* deal și vârf, în imediata apropiere a Jidovinei, între Valea Albului și Valea Osoiului, sunt forme de origine slavă. *Zlatna* = “loc cu aur” din slava comună (<Zoltina >Zlatina> *Zlatna*, prin metateză, cf. E. Petrovici, *op. cit.* p. 78). Pentru a doua formă, *Zălătruc*, problema pare puțin mai complicată. Toponimul este dat de slavi, eventual de români, în perioada bilingvismului româno-slav. Conform ariei în care se întâlnește, ar fi trebuit să apară sub forma *Zlatruc* (u). Atunci, cum de apare forma *Zălătruc*? Cred că explicația o constituie influența maghiară de-a lungul secolelor. De pildă, numele maghiar al orașului *Zlatna*, județul Alba, care apare în documentele maghiare sub forma *Zalatna* (Emil Petrovici, *op. cit.*, p. 181, nota 51), deci, sl. *Zlatina* > maghiarul *Zalatna*, sl. *Zlatruc* = “mâna cu aur” în sensul “dealul care conține aur”. Alte două topice asemănătoare par să confirme pe acela de mai sus. Este vorba de două localități din stânga Oltului, lângă muntele Cozia, una pe Valea Topologului, cealaltă foarte aproape, denumite *Sălătrucu* și *Sălătrucel*. Este cunoscut faptul că în Evul Mediu se extrăgea din zonă aur (vezi tot aici și Valea Băiașu). Deci, avem același *Zălătruc*, “braț cu aur”, pronunțat *Sălătruc* și *Sălătrucel*. Forma sub care le întâlnim, cele două topice arată influența maghiară. Este semnificativ că în apropiere de cele două localități, întâlnim Vârful Tamaș = Toma.

c) Hidronimul *Bluhoia*, pârâul situat la sud-est de satul Groșeni, este de clară origine slavă și a fost, se pare, dat tot de slavi în perioada conviețuirii româno-slave. Etimologia pare să fie următoarea: din substantivul *bloha* (sl. purice) + sufixul *oia* = *Bluhoia*, adică “Valea cu pureci”. O eventuală etimologie din *Blăhoia* = Valea românilor cred că nu poate fi luată în discuție (v. E. Petrovici, *op. cit.*, p. 259 nota 28).

d) *Bălhrad*. Este clar că acest toponim compus înseamnă “Cetatea Albă”, “Fortificația albă”, ori “Fortificația lui Bela”, “Bălea”, “Bălea”. (F. Dudaș, *Zarandul. Chipuri și fapte din trecut*, București, 1981, p. 27-28, notele 12-13). Atrage atenția forma *hrad* în loc de *grad*. Pare a fi vorba de influența slavilor moravieni, sosiți în Transilvania în sec. IX și X. Un topic asemănător, probabil desemnând tot o fortificație, există lângă satul Chesinț, jud. Arad, sub forma *Pălhad* <*Bălhrad* (comunicare amabilă Octavian Mândruț, București 1982); M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI-X)*, în *Apulum* IX, 1971, p. 722, 724.

e) *Perucla*. Probabil este o formă coruptă de la *preluca* = loc cu pășune, izlaz, luncă (L. Seche, M. Seche, *Dicționar de sinonime al limbii române*, București, p. 728 - *prelucă*). Atrage atenția forma sub care apare, cu prefixul - *per*, caracteristic limbii slave comune (E. Petrovici *op. cit.*, p. 233). Poate fi vorba, cred, de o influență foarte timpurie în limba română.

f) Valea *Racovi*, poate fi vorba de o formă adoptată în perioada bilingvismului româno-slav (*rac+ov* = valea racilor). Emil Petrovici atrăgea atenția asupra toponimelor pseudoslave, în sensul că multe din ele, zise slave, erau de fapt vechi românești, românii creând un număr imens de nume de locuri, servindu-se de categoria de elemente slave (printre altele, toponime de origine slavă, prevăzute cu sufixe românești, dar și slave).

¹⁶ Dintr-o zonă mai îndepărtată, se extrăgea și se extrage minereu de fier (Moneasa și împrejurimi). Prezența lângă dealul Jidovina a topicului *Valea Băii*, cât și a topicului *Zălătruc (Zlatna)*, arată clar că aici au existat exploatarea aurifere. De fapt, în Evul Mediu, satul Groșeni era cunoscut prin spălătoriile de aur (A. Hadnagy, *Reprezentări cartografice mai puțin cunoscute despre Țara Crișurilor din sec. XIV-XVI*, în *Crisia*, XIII, 1983, p. 470 fig. 4 (Harta lui Lazarus-1553). Autorul greșește însă, când identifică localitatea Czotz cu Groșeni. Cred că localitatea Czotz, de pe Harta lui Lazarus, poate fi identificată cu actualul sat Vârfuri (Ciuci). Czotz (Țoci <Ciuci; Cz=Ț; Tz=Ci). Bunăoară, pe aceeași hartă, localitatea Becskerek, scrisă *Betzkerék*, se citește Becicherec.

Nu este exclus ca viitoare cercetări să dovedească existența aici a unor exploatarea aurifere, încă din epoca dacică.

¹⁷ F. Dudaș, *op. cit.*, p. 27-28, nota 15/d. Din păcate, fortificația liniară *Bâlhrad (Bâlhard)* nu a fost precis cartată.

¹⁸ *Ibidem*. La sistemul defensiv compus din Cetatea Jidovina, valul Bâlhrad, alte posibile cetăți în zonă, prisăci, trebuie, cred, adăugat, sistemul de semnalizare, "telegraful" optic, utilizat din vechime (foc+fum), în puncte anumite, știute de localnici. Lângă Botfei, avem topicul Straja, iar pe creasta munților Codru-Moma există câteva topice care ar putea sugera existența punctelor de semnalizare: Valea Pojarului, pârâul Pojarului, Grindul Pojarului. Deși în alte părți aceste topice amintesc de incendiu, nu este exclus să fie vorba de locul unde funcționau aceste puncte de semnalizare.

¹⁹ S. Dumitașcu, *Note privind descoperirile arheologice din Munții Apuseni*, în *Crisia*, X, 1980, p. 53.

²⁰ La nord-est de Groșeni-Jidovină, semnez câteva platouri susceptibile de a fi fost locuite în anumite epoci: *Poiana Mălăiște, Osoiul Mare, Poiana Vârfului, Dealul Pleșul, Fântâna Calului* sau în apropiere de Dealul Jidovina, Dealul *Zălătruc* (v. Pl. I). Retragerea populației autohtone din calea migratorilor în locuri sigure, în zona muntoasă, prin poieni și platouri, este acceptată de către istorici (I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 218-233).

²¹ Vladimirescu: E. Pădureanu, *Cetatea de pământ de la Vladimirescu*, în *Flacăra Roșie*, 14 septembrie 1971, p. 2; v. rapoartele de săpături: M. Barbu, M. Zdroba, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 46-55; M. Barbu, M. Zdroba, în *Ziridava*, X, 1978 p. 101-122; M. Barbu, M. Zdroba, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 181-193; M. Barbu, în *Ziridava*, XIII, 1980 p. 101-104. Beliu: F. Dudaș, *op. cit.*, p. 25.

Pâncota: M. Rusu, *Cetățile transilvănene din sec. IX-XI și importanța lor istorică*, în *Ziridava*, X, p. 162; Zărând - *Ibidem* Tauț (E. Pădureanu, *Noi fortificații pe teritoriul județului Arad*, în *Ziridava*, XV-XVI; p. 33 fig. 3.

Tot secolelor IX-XI pot să le aparțină și fortificațiile de la Bodrogul-Vechi-Grădiște, Bodrogul Nou-Izlaz (E. Pădureanu, *op. cit.*, p. 29-31, fig. 16; E. D. Pădureanu, *Contribuții la repertoriul arheologic de pe Valea Mureșului inferior și a Crișului Alb*, în *Crisia*, XV, 1985, p. 30; Lipovița - începutul fortificării începe în epoca fierului - Ila B. (E. D. Pădureanu, în *Symposia Thracologica*, 17, Tulcea, 1989, p. 268).

*BEZÜGLICH DER BEFESTIGTEN SIEDLUNG VON
GROȘENI-JIDOVINA*

(Zusammenfassung)

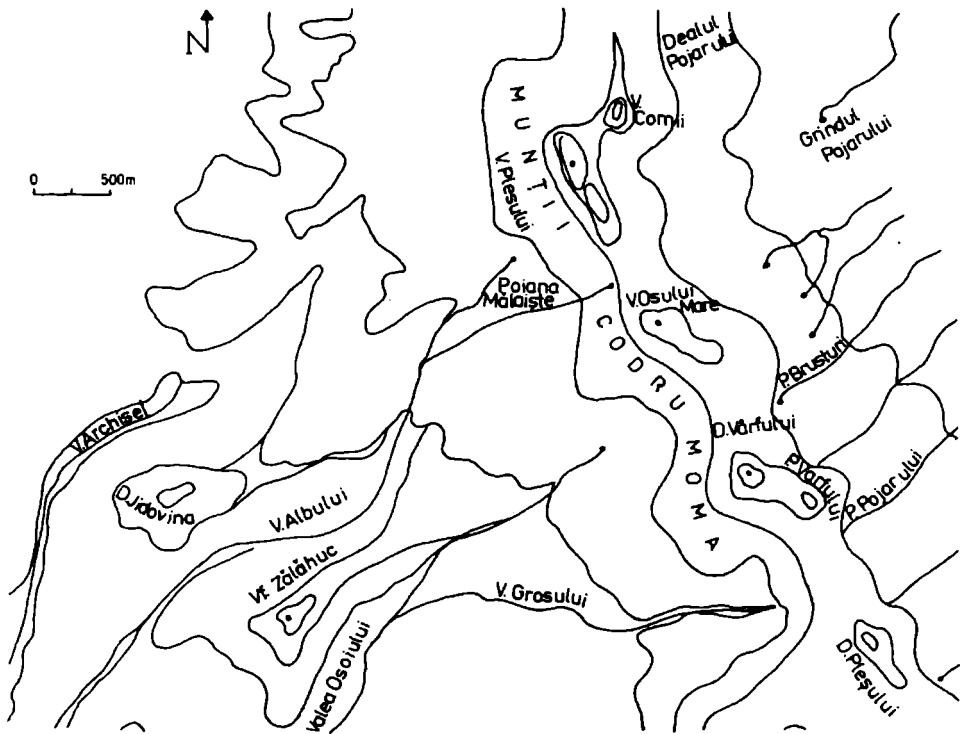
Der Autor stellt die bisher bekannten Daten bezüglich der befestigten Siedlung vom Jidovina Berg, neben Groșeni, am Fusse der Codru Moma Gebirge (Kr.Arad) zusammenfassend vor.

Anhand der archäologischen Funde, einschliesslich jener des Autoren, wird angenommen, dass sich auf dem Jidovina Berg eine natürlich befestigte Siedlung befindet die, möglicherweise, auch von einem Graben umgeben ist.

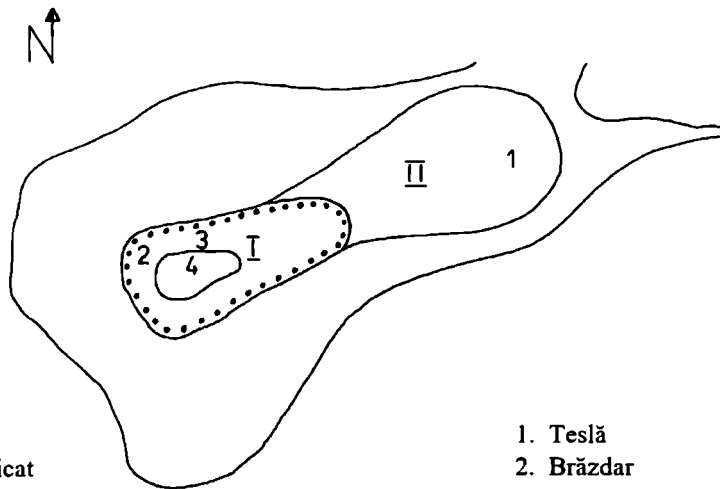
Das Fundmaterial erlaubt die Definierung von zwei Funktionsphasen der Festung: in der dakischen Epoche (I. Jh. V. Chr. - II. Jh. n. Chr.) und im frühen Mittelalter (X. - XI. Jh.).

Oberflächenforschungen aus dem Jahre 1996 ergaben ein interessantes Fundmaterial, welches vom Autor erstmals vorgestellt wird - Dechsel, Axt, Pflugschar, usw. - und der einheimischen Bevölkerung des X. - XI. Jh. zugeschrieben wird.

Der Autor untersucht die Toponymie und stellt dabei fest, dass alte rumänische Namen von den slawischen stark beeinflusst wurden (*Zalătruc* - Hand, Goldarm; *Bluhoaia* - Flohbach; *Jidovina* - Stelle der Riesen, welche, laut Tradition, die Festung errichtet hätten).

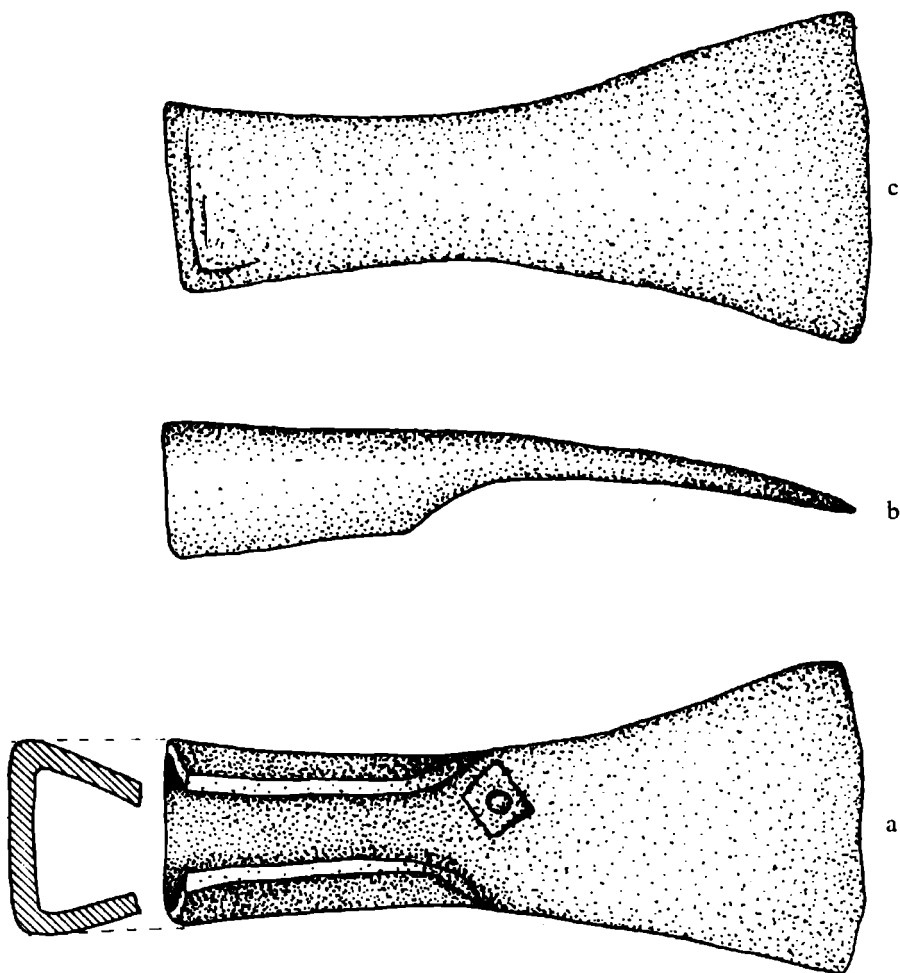
Planșa I. Schiță cartografică - arheologică a zonei Groșeni-Jidovina.

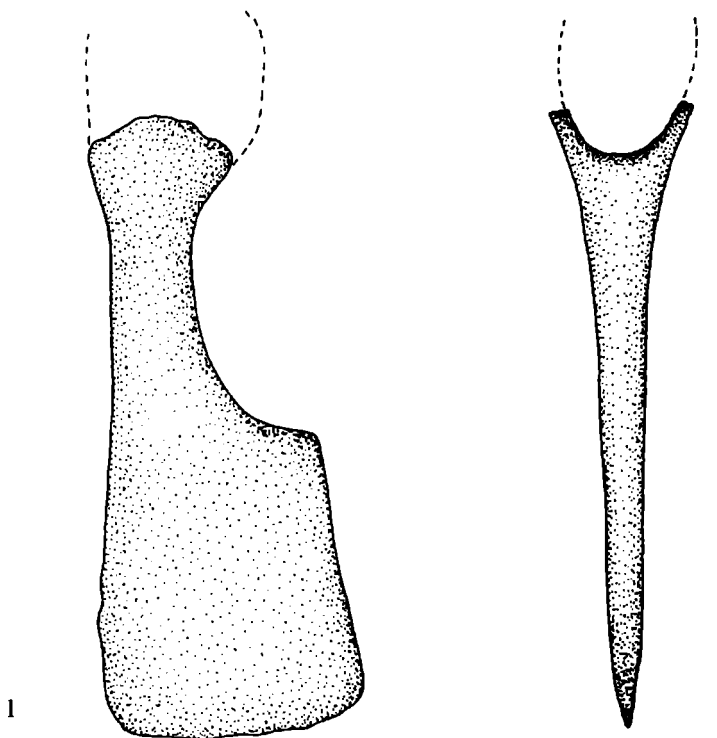
- I. Platou fortificat
- II. Al doilea platou
- Traseul șanțului

- 1. Teslă
- 2. Brăzdar
- 3. Topor
- 4. Obiect de bronz

Planșa II. Dealul Jidovina, detaliu

Plansa II/2. a - c Teslă din fier cu marcă de fierar (?)

1

2

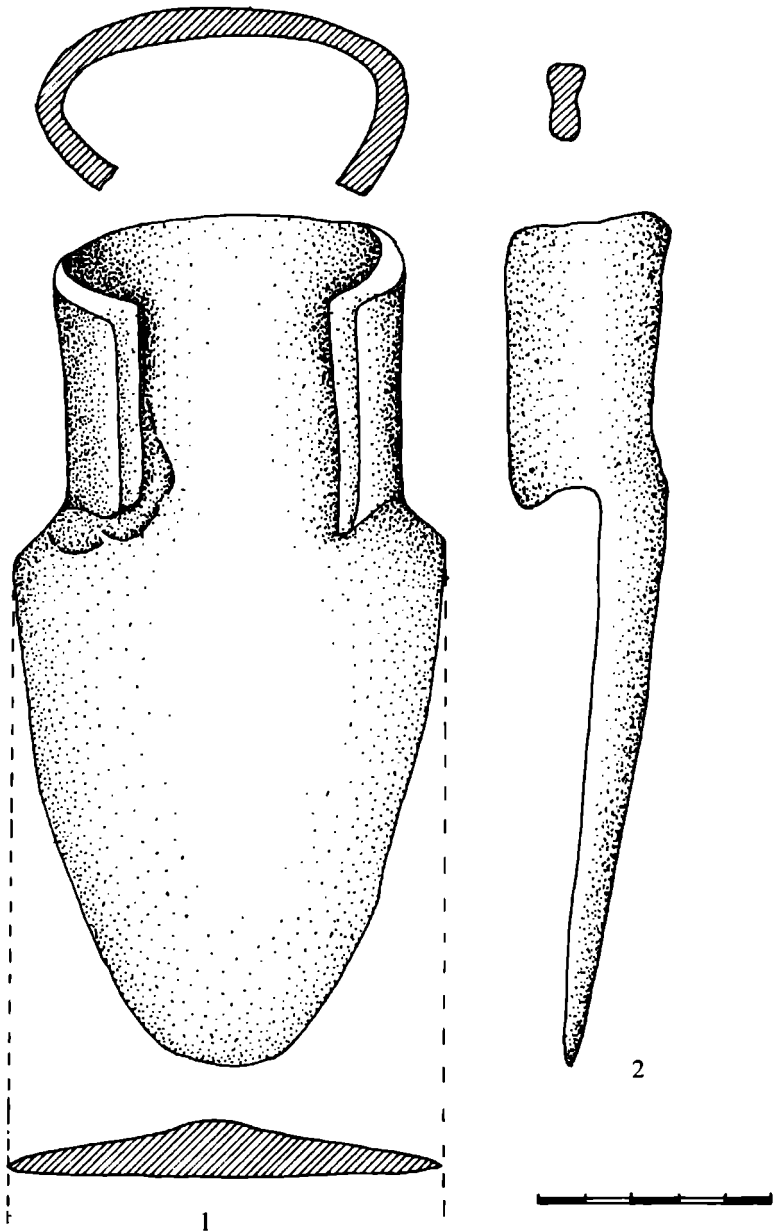
a

b

c

Planșa III. 1. Topor din fier 2. a - c Piesă din bronz.

Planșa IV. 1 - 2. Brăzdarul de plug din fier cu marcă de fierar
(semn de proprietar?)

ANTROPOMORFISM ÎN ARTA DACIEI PREROMANE (II)*

LIVIU MĂRGHITAN

După cum rezultă din aspectul reprezentărilor antropomorfe descoperite în secolele XIX și XX pe cuprinsul Daciei preromane artiștii plastici care le-au realizat au ajuns la un nivel de îndemânare și posibilitate de reprezentare imagistică prin efort propriu. Se pare că în cursul procesului de elaborare a imaginilor desenarea în prealabil, pe material perisabil, a avut un rol cu totul secundar, nefiind exclus ca în unele cazuri asemenea fază pregătitoare nici să nu fi existat. Cel mai plauzibil e faptul că ar fi avut loc o discutare verbală (asupra obiectului de executat) între cel ce comanda și finanța lucrarea și meseriașul respectiv. Cu acel prilej se stabileau doar reperele principale, constând din precizarea dimensiunii în vederea încadrării în cantitatea necesară de material brut (argint sau bronz) și tipul figurii ce urma să împodobească obiectul iar detaliile erau apanajul inspirației executantului. Este ceea ce numim noi “artă naivă”, creație a unor amatori fără o pregătire specială în materie. Artizanii daco-geți stăpâneau relativ bine tehnicile de prelucrare a argintului și bronzului, pricepându-se la realizarea de “foi” cu grosime adecvată operațiunilor care urmau, de obicei aplicarea tehnicii “au repoussé”. Totodată ei mai erau buni mânăuitori ai ciocanului știind ca prin bătăi succesive să efectueze o întindere și modelare uniformă a materialului brut. Acest fapt se observă cu deosebire în modul de executare a fibulelor cu arc triangular purtătoare de măști umane, precum și pe falere. De asemenea, meșterii daco-geți posedau cunoștințe destul de exacte și în privința temperaturilor necesare pentru topire și sudare, a gradului de încălzire a foi de argint pentru a nu se produce rupturi la eboșare.

O oarecare elaborare în prealabil a imaginii de pe fibule o surprindem în cazul pieselor de la Coadă Malului și a falerelor de la București-Herăstrău. În colțurile gurii și la extremitățile globurilor oculare se observă câte o împingere a materialului, circular-conică, aplicată din față spre spatele foi. Aceste mici excrescențe serveau ca jalon meșteșugarului ce executa lucrarea prin batere cu ciocanul din “spate” către fațeta expusă vederii în lucrarea finalizată. În acest mod executantul piesei avea stabilite cu precizie locurile și mărimea spațiilor în care urmau să se realizeze principalele trăsături faciale, gura și ochii. Aceste imagini, prevăzute cu “ponsoane” în locurile mai sus consemnate, sunt cele mai izbutite creații ale genului,

fețele având aspecte foarte apropiate de înfățișarea anatomică reală, dar fără să se ajungă până la gradul unei perfecțiuni portretistice individualizate. Ținând cont de amănuntul că între București și Coada Malului este o distanță mai mică de 50 kilometri nu ni se pare exclus ca respectivele piese artistice antropomorfe să fi fost confecționate de către meșteri formați într-un singur atelier ce produceau pentru o zonă din partea centrală a Câmpiei Munteniei. Fibulele triangulare cu mască umană provenite de la Bălănești nu posedă urme de jalonare “prin față” a unor repere faciale. Acest detaliu tehnic este valabil și în cazul fibulei de același fel descoperită la o dată rămasă necunoscută, în loc neprecizat din Transilvania (păstrată la Muzeul Național din Budapesta), iar în consecință acest grupaj de trei fibule (o pereche de la Bălănești și exemplarul transilvănean) este mai îndepărtat ca aspect de trăsăturile anatomice faciale. Dar, evident, nu intenționăm a sugera că ar fi produse ale unui singur atelier, fibula din Transilvania diferențiindu-se net de perechea de fibule de la Bălănești.

Este caracteristică, în cazul fibulelor, redarea frontală a chipului uman, rezumându-se însă doar la fața propriu-zisă, lipsind, pe toate exemplarele, gâtul. În cazul falerelor de la București-Herăstrău capul este așezat direct “în trunchi”.

Înfățișarea “în picioare” a unui personaj era o raritate în arta prelucrării argintului la daco-geți, știut fiind că până la descoperirea în 1978 a tezaurului de la Lupu, unica mărturie era placa de la Cioara (actualmente Săliștea, județul Alba). În prezent dispunem de cinci imagini antropomorfe integrale situate pe patru obiecte. Execuția este, la toate, în tehnica “au repoussé”. Sunt “văzute” din față, capul, trunchiul și bazinul, iar picioarele au labele așezate “lateral”, fiind redată o poziție extrem de incomodă, dacă nu chiar imposibilă. Anomalia își are explicația în faptul că bijutierii nu aveau dexteritatea de a înfățișa poziția firească a membrilor inferioare. Spre a se evita un aspect foarte inestetic - acela al redării picioarelor sub forma unor cilindri - efect vizual de al cărui inconvenient argintarii erau totuși conștienți (ceea ce reprezintă o notă pozitivă în privința spiritului lor de observație), fără să dispună de priceperea profesională de a-i găsi remediul, acești artizani au recurs la redarea “din profil” a picioarelor. Însă o atare “rezolvare” reda personajul într-o postură care în mod natural nu e verosimilă, deficiență, pe care cu gradul lor de cunoaștere a tainelor desenului nu puteau să o soluționeze.

O altă rezolvare destul de ingenioasă a realizatorilor daco-geți de imagini reprezentând figuri umane este aceea a așezării capetelor direct pe cutia toracică, evitând redarea propriu-zisă a gâtului. Acest fapt s-ar

părea că a fost determinat de spațiul strict limitat al foilor de metal, care nu prea lăsa loc pentru o înfățișare corectă din toate punctele de vedere. Totuși, conștienți de această intenționată omisiune a gâtului, bijutierii, au schițat existența acestei părți anatomice prin plasarea sub bărbia personajelor a imaginii podoabelor purtabile la gât - colanele (torquesurile). Exemplul cel mai tipic ne este oferit de reprezentările de pe fibulele-falere de la Herăstrău-București¹. Aceste podoabe nu lipsesc nici de pe discurile de la Lupu-Cergău, ale căror personaje au capetele distanțate de trunchi însă găturile nu sunt clar “modelate”, ci mai mult se intuiește existența acestora²

Reprezentările umane de pe piesele de lut ars, deși încă foarte puține pentru a permite emiterea unei concluzii certe, au aceeași stângăcie a execuției semnalată și la obiectele din argint. Doar medalionul de la Grădiștea de Munte pare a fi o creație mai elevată, dar această relicvă este de fapt o “copie” a unui chip imprimat pe un denar roman. În acest caz nu se punea nici o problemă de concepere anticipată mentală sau desenată a feței umane, ci era doar vorba de reproducerea cât mai fidelă posibil a unui model existent, așa că stângăciile de execuție au fost mai puține.

Nu același lucru se poate afirma despre fragmentul de vas descoperit la Răcățău³ pe care este redat în relief înalt un personaj masculin așezat pe spinarea unui cal. Scena a fost imaginată și pusă în operă de un artizan local, fapt ce rezultă din specifică înfățișare a părții superioare a corpului “văzut din față”, pe când membrele inferioare sunt redată “din profil”. Este curios cum această modalitate de exprimare figurativă apare identică la piese create și descoperite la mare distanță unele de altele (între localitățile Săliștea și Lupu-Cergău, județul Alba respectiv Răcățău, județul Bacău nu numai că sunt aproape 300 kilometri, dar între ele se interpun și Carpații Orientali).

Cât despre piesele din bronz descoperite în niveluri de locuire daco-gețică, nu există certitudinea că unele dintre acestea nu ar fi obiecte “de import”. Doar placa de la Polovragi⁴, masca de la Ocnița⁵ și “capul feminin” de la Cățelu Nou⁶ au elemente de execuție stângace, caracteristică proprie artei din Dacia preromană.

Cât privește piesa provenită de la Boșorod, județul Hunedoara⁷, arheologul orădean Sever Dumitrașcu ne-a relatat în cadrul unei discuții pe marginea primei părți a articolului nostru că exemplare identice se găsesc în mai multe colecții muzeale din Franța, realizări artistice aparținătoare artei celților. Colegul Sever Dumitrașcu, spre a-și întări afirmația, își exprimase mirarea și nedumerirea cum erudiții arheologi clujeni Constantin și Hadrian Daicoviciu, care au văzut în mai multe rânduri muzee din marile

orașe ale Franței, nu au făcut cuvenita apreciere că piesa din bronz de la Boșorod este vehiculată, în împrejurări dificil de stabilit, din lumea celtică în mediul dacic. Facem aici cuvenita rectificare, cerându-ne scuzele de rigoare pentru faptul că la data discuției cu profesorul Sever Dumitrașcu nu am avut prezența de spirit de a-i solicita încuviințarea de a publica cele relatate de dânsul în legătură cu bustul feminin din bronz de la Boșorod.

În tot cazul, originalitatea celor mai multe din reprezentările antropomorfe prezentate este în afara oricărui dubiu. Colegul arheolog din Iași, Silviu Sanie, face următoarea remarcă: “Analiza tematicii imagisticii toreuticii geto-dace relevă faptul că alături de teme și motivele de largă răspândire în lumea scitică, greco-elenistică și romană, cu frecvențe diferite, pot fi întâlnite și imagini unice, alăturări simbolice fără analogii, trepte care pot duce la imagine și simbol la descifrarea ritului și de la rit către mit”⁸.

La rândul său, mai tânărul nostru coleg arheolog clujean Mihai Bărbulescu, într-un studiu referitor la religia daco-geților⁹, în baza unei temeinice documentații, încearcă să atribuie mai multor reprezentări figurative antropomorfe din Dacia preromană un statut de piese utilizate în practicile religioase. Elementele concrete, ieșite la iveală după data apariției acestui material, îndeosebi imaginile de pe discurile de argint de la Lupu-Cergău, par să confirme afirmația d-sale că “teoria aniconismului religiei dacice - susținută de către Vasile Pârvan (în *Getica*, București, 1926, p. 799), datorită lipsei de dovezi concrete la data elaborării monumentalei opere pare să fie tot mai improbabilă în urma a noi descoperiri arheologice care aduc în lumină chipuri omenești”¹⁰.

Chiar și în momentul de față, în ultimul an al mileniului al II-lea d. Chr., numărul reprezentărilor antropomorfe daco-getice (sau după alte opinii geto-dacice) este încă nesemnificativ pentru a se putea proceda, fără riscul de a comite grave erori, la legarea anumitor imagini de *anumite* divinități ale religiei politeiste a locuitorilor regatului lui Decebal.

Deocamdată este cert faptul că a existat în spațiul vast locuit de daci și geți o artă iconică în cadrul căreia se pot surprinde o seamă de elemente de originalitate care îi definesc unitatea stilistică ce era în fapt un corolar al unității religioase a tuturor urmașilor tracilor nordici. Cu siguranță că în următoarele secole ale mileniului al III-lea hazardul și cercetările arheologice sistematice vor aduce noi și interesante mărturii în această pe cât de dificilă, pe atât de incitantă, chestiune științifică.

NOTE

* Prima parte a lucrării a fost publicată în *Ziridava*, XXI, 1998, p. 15-42

¹ Vezi în prima parte a articolului publicat în *Ziridava*, XXI, 1998, p. 37, fig. 10.

² *Ibidem*, p. 36-37, fig. 7a, 7b, 8 și 9.

³ *Ibidem*, p. 34, fig. 2.

⁴ *Ibidem*, p. 39, nr. 17.

⁵ *Ibidem*, p. 40, fig. 18.

⁶ *Ibidem*, p. 41, fig. 23.

⁷ *Ibidem*, p. 40, fig. 19.

⁸ S. Sanie, *Unele considerații asupra imagisticii torentice dacice (sec. V î.e.n.-II e.n.)*, în *Symposia Thracologica*, VI, Piatra Neamț, 1988, p. 115.

⁹ M. Bărbulescu, *Despre cultul zeiței Bendis la daco-geți*, în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 91-103.

¹⁰ *Ibidem* p. 97.

ANTROPOMORPHISMUS IN DER KUNST DES VORRÖMISCHEN DAKIEN (II) (Zusammenfassung)

Von der Analyse der Technik ausgehend, in welcher der dakische Silberschmuck mit anthropomorphen Darstellungen angefertigt wurde, stellt der Autor fest, dass diese Stücke antiker Kunst von dakischen Silberschmiedern hergestellt wurden. Einige stilistische und ästhetische Ungeschicktheiten der anthropomorphen Darstellungen weisen darauf hin, dass die dakischen Silberschmiede nicht in griechisch-römischen Werkstätten geschult waren. Das Schaffen der dakischen Artisanen ist somit als Resultat ihrer eigenen Vorstellungskraft und ihres handwerklichen Könnens zu werten.

TREI IPOSTAZE ALE VĂII INFERIOARE A MUREȘULUI DE LA TRAIAN LA HADRIAN*

PETER HÜGEL

Războaiele de cucerire a Daciei au determinat mutații profunde și în habitatul din zona Mureșului inferior. Deja în campania din 102 întregul Banat pare să fi fost supus de armata romană¹. Se presupune că în acest context vor fi fost distruse și fortificațiile dacice situate pe malul nordic al Mureșului inferior – Săvârșin, Vărădia de Mureș, Șoimoș, Cladova – Dealul Cetății, Pecica – Șanțul Mare² - și alături de acestea așezările dacice din preajma râului, ca de exemplu cea de la Micălaca - Buțiu/Deluț³. Argumente arheologice peremptorii pentru datarea distrugerilor în timpul primului război nu există.

Direcția de înaintare a trupelor romane, în cursul anului 102, pe valea Mureșului, este încă teren de speculație și controversă pentru specialiști. Unii presupun că un corp expediționar, venit dinspre Pannonia, a urcat Mureșul⁴, alții, dimpotrivă, cred că o aripă a armatei a coborât pe valea râului⁵. Pe de altă parte, s-a demonstrat convingător că limita de nord a înaintării romane în primul război a constituit-o linia Mureșului⁶. Fără să fi fost organizată efectiv ca și *limes*, ea trebuie să fi fost ținută sub control de trupele romane.

În perioada dintre cele două războaie, teritoriile cucerite la nord de Dunăre n-au fost organizate unitar: cele răsăritene (estul Olteniei, Muntenia și sudul Moldovei) au fost alipite Moesiei Inferior, iar cele apusene (vestul Olteniei, Banatul și Transilvania, până la Mureș) au constituit domeniul de competență al comandantului trupelor de ocupație, fără să fi fost organizate efectiv ca provincie⁷.

Decebal, obligat să se retragă la nord de linia Mureșului, și-a stabilit reședința în cetatea de la Piatra Craivii (Apulon)⁸. În perioada dintre cele două războaie, el a întreprins o incursiune militară fulger (re)cucerind un teritoriu de la iazigi⁹. Aceștia se așezaseră în nordul câmpiei tiso-dunărene în jurul anului 20 d. Hr¹⁰. De aici s-au extins treptat spre sud, ajungând, în vremea lui Traian, până în zona vărsării Mureșului în Tisa¹¹. Unele comunități au trecut chiar în stânga Tisei¹². Cea mai timpurie prezență iazigă în Câmpia Aradului este documentată arheologic la Vărșand și datează din vremea lui Traian¹³. Majoritatea istoricilor moderni au plasat teritoriul cucerit de Decebal în vestul Banatului¹⁴. Această localizare este improbabilă. În Banat nu există descoperiri iazige databile în epoca lui Traian¹⁵, iar,

pe de altă parte, romanii dețineau controlul asupra Banatului, astfel că atât stăpânirea iazigă cât și incursiunea dacică în zonă sunt excluse¹⁶. Pornind de la datele arheologice, teritoriul în discuție poate fi localizat doar la nord de Mureș, în Câmpia Aradului și Crișana¹⁷.

Izbucnirea conflictului daco-iazig pare să fi fost rezultatul politicii Romei, care probabil a susținut expansiunea iazigă la est de Tisa, urmărind astfel slăbirea puterii militare a regelui dac, nevoit să-și distribuie atenția și forțele militare pe mai multe fronturi. Mormântul de la Vârșand, al unei căpetenii iazige, datat în jurul anului 100 d. Hr.¹⁸, este o mărturie a acestui conflict.

Sunt aparent de neînțeles motivele care l-au determinat pe regele dac să se angreneze într-o confruntare cu iazigii, care aparent putea folosi doar Romei. Și totuși, acțiunea demonstrează o logică militară și politică impecabilă. Îndreptându-se împotriva sarmaților, Decebal ataca cel mai slab punct al alianței inamice. Reușita ofensivei sale a demonstrat dușmanilor că încă mai dispune de suficiente resurse de ripostă. Pe de altă parte, recupera baza economică pentru o viitoare rezistență.

Obiectivul principal urmărit de Traian în al doilea război a fost lichidarea definitivă a stăpânirii lui Decebal care cuprindea teritoriile situate la nord de Mureș¹⁹. Este de presupus că un corp expediționar din Pannonia a pătruns pe valea Mureșului contribuind decisiv la cucerirea acestor teritorii²⁰.

La sfârșitul războiului, Traian i-a mâniat pe iazigi, care i-au fost aliați²¹, pentru că nu și-a ținut promisiunea de a le retroceda teritoriul smuls de regele dac²². Informația este prețioasă, pentru că ea poate susține cucerirea Câmpiei Aradului și a Crișanei de către Traian în cursul celui de-al doilea război dacic²³.

Această ipoteză este sprijinită și de o serie de descoperiri arheologice. Este vorba în primul rând de cărămida cu ștampila legiunii IV Flavia Felix, descoperită în Aradul Nou²⁴. Ea atestă o prezență militară romană în zonă încă din perioada dintre cele două războaie. Poate fi vorba de o fortificație care a adăpostit o vexilație a legiunii²⁵. Sondajele arheologice întreprinse la limita de vest a actualului cimitir catolic din Aradul Nou, unde fusese descoperită cărămida, n-au fost în măsură să confirme existența unui castru aici²⁶.

Într-un studiu asupra monetelor de aur romane, emise în secolul I d.Hr., descoperite pe teritoriul provinciei Dacia, R. Ardevan a ajuns la concluzia că acestea s-au răspândit în provincie în primii ani după cucerire fiind destinate mediului militar²⁷. Aurei emiși în secolul I d. Hr. au fost

descoperiți și în zona arădeană, la Șepreuş (emis de Augustus), Neudorf (Augustus) și Vărădia de Mureş (Nero)²⁸. La aceștia putem adăuga denarii de la Traian descoperiți pe întregul curs inferior al Mureşului²⁹.

Urmărind repartizarea geografică a fibulelor romane cu corpul puternic profilat și piciorul în formă trapezoidală, datate în a doua jumătate a secolului I și la începutul celui următor, C. Opreanu remarcă prezența acestora, în cantitate semnificativă, în zona dintre Tisa, Mureş și Criş³⁰. În restul Daciei aceste accesorii vestimentare au fost descoperite preponderent în mediul militar³¹.

Pe baza acestor date putem presupune, că Dacia lui Traian se întindea până la Tisa cuprinzând și Crişana³². Zona a fost ocupată de armată (vexilații ale legiunilor IV Flavia Felix și XIII Gemina), fără a fi colonizată, ca și Muntenia de altfel³³. Chiar dacă rezistența centrelor de putere dacice din zonă fusese lichidată, situația rămânea instabilă datorită amenințării sarmatice dinspre vest. Deja prin 107 – 108 iazigii au atacat noua provincie³⁴, probabil pentru a relua stăpânirea asupra teritoriului care le fusese smuls de daci³⁵ și care acum ajunsese sub stăpânire romană. Pentru respingerea atacului au fost mobilizate trupe din Pannonia Inferior și Dacia³⁶, puse sub comanda lui P. Aelius Hadrianus, viitorul împărat, pe atunci guvernator al Pannoniei Inferior³⁷.

Evoluția politică din zonă, după moartea lui Decebal, îi indică pe sarmați drept element activ militar. La începutul domniei lui Hadrian ei atacă Dacia, punând în cumpănă însăși stăpânirea romană în provincie³⁸. Pentru a păstra posesiunile din nordul Dunării, Hadrian a recurs la un complex de măsuri, între care și retragerea din vestul Banatului și Crişana³⁹, teritorii revendicate în repetate rânduri de către iazigi (102, 106, 107-108, 117-118). Soluția s-a dovedit a fi una viabilă – liniștea la granița de vest a Daciei a fost asigurată pentru următoarea jumătate de secol⁴⁰. Iazigii au luat în stăpânire teritoriul râvnit, subordonând populația dacică aflată, sau revenită, în Câmpia Aradului. O pătrundere semnificativă a unor grupuri de sarmați în zonă s-a petrecut abia după mijlocul secolului II în contextul războaielor marcomanice⁴¹. Oricum, cele mai estice descoperiri sarmatice nu depășesc linia Arad – Vărşand. Fâșia de câmpie situată între această linie imaginară și versanții vestici ai Munților Apuseni a fost ocupată în continuare exclusiv de daci⁴².

În cele din urmă putem observa, că într-un interval de timp relativ scurt, de nici două decenii, statutul Mureşului inferior s-a modificat de trei ori. Astfel, în perioada 102 – 105 a reprezentat limita de nord a înaintării romane, între 106 și 118/119 a fost o arteră de comunicație în interiorul

provinciei, iar după 119 a devenit un drum prin *barbaricum*.

Elementul comun al celor trei faze este drumul. Majoritatea istoricilor moderni sunt de acord că acesta lega, trecând prin *barbaricum*, provinciile Dacia și Pannonia⁴³. Th. Mommsen îl include în rândul celor incerte⁴⁴, iar prospecțiuni aerofotografice recente nu l-au putut sesiza în sectorul Partiscum - Lugio⁴⁵. În stadiul actual al cercetării, acest drum nu este decât construcție teoretică, bazată pe pe descoperirile romane de la Bulci⁴⁶, Aradul Nou, Bodrogu Nou⁴⁷, Sânnicolau Mare⁴⁸, Cenad⁴⁹ și Szeged⁵⁰. La acestea s-au adăugat, mai nou, cele de la Cladova-Dealul Carierei⁵¹. S-a presupus că acestea ar corespunde unor fortificații, care marchează defapt un sector de *limes*⁵² și ca atare trebuiau să fie legate de un drum, care însoțea cursul Mureșului, cobora apoi pe Tisa și continua de-a lungul Dunării.

În realitate, linia Mureșului inferior nu a fost organizată, în nici una din fazele sale de evoluție, ca sector de *limes* al provinciei Dacia.

În perioada 102 - 105 o parte din trupele romane au fost staționate pe malul sudic al Mureșului, în imediata vecinătate a cetăților dacice, amplasate pe malul opus. Subunitățile legionare aveau menirea să asigure *status quo*-ul instaurat prin pacea din 102. Fortificația de la Bulci se află în preajma cetăților de la Săvârșin și Vărădia de Mureș, iar cea din zona Cladova, în vecinătatea imediată a cetăților de pe Dealul Carierei și de pe Cioaca Tăutului (Șoimoș). Vexilația staționată în zona Aradului Nou supraveghea cel mai important vad de trecere a Mureșului, dar se afla și în vecinătatea cetății dacice de la Micălaca-Deluț și la distanță mică de cea de la Pecica – Șanțul Mare. Trupele amplasate în zona vărsării Mureșului, în contact cu mediul iazig, asigurau un punct de joncțiune pentru întăriri care puteau veni dinspre sud (pe Tisa) sau dinspre Pannonia (prin Alföld). Aceste puncte, în care staționau trupele de ocupație, erau, desigur, legate printr-un drum.

După cucerirea Crișanei și organizarea provinciei, pe linia Mureșului putea fi asigurată legătura dintre centrul de comandă și trupele cantonate în zona Tisei. Amenajarea unui drum, practicabil indiferent de anotimp, se impunea ca o necesitate. Acesta a fost construit, întreținut și păzit de vexilații ale legiunilor XIII Gemina și IV Flavia Felix, care au staționat în *castella* sau *burgi*, amplasate în punctele ocupate deja în perioada dintre cele două războaie.

Odată cu retragerea graniței spre est, Mureșul inferior a rămas în afara provinciei. Drumul amenajat până la Tisa a rămas în uz, fiind o cale importantă de acces spre "Vorlimes"-ul care-l va constitui de acum încolo

Crișana și vestul Banatului. Nu știm încă exact cum anume se exercita controlul asupra zonei, dacă și unde erau așezate punctele fixe și cum arătau acestea.

NOTE

* Comunicare prezentată la Simpozionul *In Memoriam Demetrii Tudor* (Timișoara, 26-27 nov. 1999) și, în bună parte, inclusă în *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999, p. 22 sqq.

¹ D. Benea, în *AnB*, 3, 1994, p. 312-319; N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, Mainz 1997, p. 6 fig. 2 (în continuare N. Gudea, *Limes*); C. Opreanu, în *Acta MP*, 21, 1997, p. 283; idem, *Dacia romană și barbaricum*, Timișoara, 1998, p. 48 (în continuare C. Opreanu, *Barbaricum*).

² M. Barbu, în *Ziridava*, 19 – 20, 1996, p. 44.

³ M. Barbu, A. Mureșan, în *Ziridava*, 15 – 16, 1987, p. 43 – 54.

⁴ A. Diaconescu, în *Acta MN*, 34/1 (publicație separată), 1997, p. 14 – 15.

⁵ C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 48.

⁶ N. Gudea, *Limes*, p. 6 fig. 2; C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 38 sq, 196 fig. 1.

⁷ I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae*, I, Bonn, 1993, p. 1 – 3.

⁸ C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 40 – 42.

⁹ Cassius Dio, LXVIII, 10, 3.

¹⁰ A. Mócsy, în *Acta ArchHung*, 1956, p. 124 – 126; E. Istvánovits, V. Kulcsár, în *Jazigok, Roxolánok, Alánok, Szarmaták az Alföldön*, Gyula, 1998 (în continuare *Jazigok*), p. 26 – 27; E. Istvánovits, în *Jazigok*, p. 35 sq.

¹¹ M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit*, II, Budapest, 1944, p. 84 (în continuare M. Párducz, *Sarmateinzeit II*); idem, în *Acta ArchHung*, 1956, p.139 sqq; K. Strobel, în *Studien zur alten Geschichte. Festschrift S. Lauffer*, III, Rom, 1984 – 1985, p.963; M. Köhegy, în *Debrecini Déri Múzeum Évkönyve*, 1985, p. 267 – 355; A. Vaday, în *Antaeus*, 17 – 18, 1988 – 1989, p. 205 – 210; E. Istvánovits, în *Jazigok*, p. 37 fig. 1; cf. și E. Dörner, în *Apulum*, 9, 1971, p. 782 – 683; C. Opreanu, *Barbaricum*, p.48.

¹² M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit*, I, Budapest, 1941, p. 68 sq (în continuare M. Párducz, *Sarmatenzeit I*); idem, *Sarmatenzeit II*, p. 64; A. Vaday, *op. cit.*, p. 77-78 (morminte sarmatice din sec. I la est de Tisa).

¹³ M. Párducz, *Sarmatenzeit I*, p. 72; A. Mócsy, *op. cit.*, p. 117; E.Dörner, *op. cit.*, p. 687; S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, p. 75, 110.

¹⁴ C. Daicoviciu, în *Apulum*, I, 1939 – 1940, p. 98 sq; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1982, p. 308; idem, *Portrete dacice*, Buc., 1984, p. 166; Fl. Medeleț, în *Tibiscus*, 1, 1971, p. 59 – 64; L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, Timișoara, 1979, p. 7, 12; A. Diaconescu, în *Acta MN*, 34/1 (publicație separată), 1997, p. 23 presupune că ar fi vorba de un teritoriu situat la nord-vest de provincie; E. Istvánovits, în *Jazigok*, p.39 reia teoria mai veche a lui A. Alföldi (*Budapest története*, I/1, Budapest, 1942, p. 188), acceptată și de A. Mócsy (în *Acta Antiqua Szeged*, 25, 1977, p. 441) conform căreia granița dintre roxolonai și iazigi era în această vreme pe Olt (cf. Iordanes, *Getica*, XII, 72) iar Decebal a cucerit un teritoriu din sudul Olteniei pentru a tăia legăturile iazigilor cu roxolonii și cu economia pontică. E greu de imaginat cum o asemenea acțiune putea avea loc într-un teritoriu ocupat de romani.

¹⁵ A. Mócsy, în *Acta ArchHung*, 1956, p. 117; M. Párducz, în *Acta ArchHung*, 1956,

p.170 E. Dörner, *op.cit.*, p. 689-690; Fl. Medeleț, *op. cit.*, p. 59-64; D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III - IV*, Timișoara, 1996, p. 116 (în continuare D. Benea, *Dacia sud-vestică*).

¹⁶ C. Opreanu, *Barbaricum*, p.47-48.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Vezi nota 13.

¹⁹ *Ibidem*, p. 42.

²⁰ *Ibidem*, p. 48; A. Diaconescu, *op.cit.*, p. 26-27 presupune că au fost distruse doar fortificațiile dacice din zonă, fără ca teritoriul să fie anexat provinciei . S-a presupus că scenele CLI – CLIII de pe Columna lui Traian ar reda aspecte din cucerirea Câmpiei Aradului (anul 106) – vezi I. H. Crișan, *Ziridava. Săpăturile de la "Șanțul Mare" din anii 1960, 1961, 1962, 1964*, Arad, 1978, p. 168 – 169. În aceste scene apar războinici sarmați luptând împotriva armatei romane, ori sarmații iazigi au fost aliații Romei în al doilea război dacic. Ca atare este posibil ca relieful să facă referire la atacul iazig din 107 – 108.

²¹ E. Dörner, *op. cit.*, p. 682; A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London-Boston, 1974, p. 94; D. Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 115 (iazigi ar fi fost aliații lui Traian abea în al doilea război dacic, în primul păstrându-și neutralitatea); E. Istvánovits, în *Jazigok*, p. 39.

²² Cassius Dio, LXVIII, 10, 3.

²³ C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 48.

²⁴ I. Glodariu, în *Acta MN*, 3, 1966, p. 461; idem, în *Acta of the Fifth Epigraphic Congress*, 1967, p. 326 – 336; D. Protase, în *Acta MN*, 4, 1967, p. 47; E. Dörner, *Urme*, p. 16; idem, în *Materiale*, 9, 1970, p. 447; D. Tudor, *OTS*, p. 58; TIR L 34, p. 30; L. Mărghitan, *Fortificații dacice și romane*, Buc. 1978, p. 102; IDR III/1, p. 242; D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea IIII Flavia*, Cluj-Napoca, p. 1983, p. 153 și pl. V/8; N. Gudea, *Limes*, p. 23 – 24.

²⁵ Cărămizile cu ștampila legiunii a V-a Macedonica, fragmentele de *terra sigillata* și monetele de la Augustus, Vespasian și Domitian, citate în literatura mai veche ca fiind descoperite la Aradul Nou, provin defapt de la Cărani – vezi la E. Dörner, în *Acta MN*, 8, 1971, p. 503 – 509 (cu întreaga bibliografie).

²⁶ Săpături inedite E. Dörner (1976). N. Gudea, *Limes*, p. 23 fig. 2 amplasează castrul ipotetic în cartierul Subcetate, la cca. 3 km est de locul de descoperire al cărămizii, în vechea albie a Mureșului. Cărămizile cu ștampilele legiunii a XIII-a Gemina – *Ibidem*, fig. 2 Z 1 – 4, fig. 3 Z 1 – 2 – nu provin de la Aradul Nou ci au ajuns în muzeul arădean prin împrumut de la Muzeul Alba Iulia.

²⁷ R. Ardevan, în *SCN*, 10, 1993 (1996), p. 20 sqq.

²⁸ M. Barbu, P. Hügel, în *Ziridava*, 18, 1993, p. 63 (Șepreuș), 69 nr. 21 (Neudorf), 71 nr. 37 (Vărădia de Mureș).

²⁹ Denari de la Traian provenind din următoarele puncte: Cicir (1), Arad (2), Sânpetru German (1), Pecica (3 !), Peregu Mic (1) și Nădlac. Mai amintim și piesa de la Gurahont, singurul denar traianic descoperit pe valea Crișului Alb - M. Barbu, P. Hügel, *op. cit.*, p. 67 - 71 sv. Denarii de la Traian cuprinși în tezaurele monetare descoperite la Caporal Alexa (denari de la Nero la Marcus Aurelius, din care 13 de la Traian), Covăsânt (de la Nero la Antoninus Pius, din care 34 de la Traian), Neudorf (de la Traian la Aurelian) – *Ibidem* – nu sunt relevante pentru discuția de față. Este posibil ca denarii de la Nero și Titus descoperiți la Ceala II precum și cei de la Otho, Vespasian și Nerva, găsiți în secolul

trecut pe teritoriul oraşului, fără alte precizări – *Ibidem*, p. 67 – să fie legaţi tot de prezenţa romană din zonă în epoca traianică.

³⁰ C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 50, 197 fig. 2. Un atelier care producea asemenea fibule a fost descoperit la Napoca. El datează din nivelul de locuire premunicipal, traianic – cf. S. Cociş, în *EphemNap*, 5, 1995, p. 93-94; C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 50.

³¹ S. Cociş, *op. cit.*, p. 95; C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 50.

³² C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 50 - 51.

³³ *Ibidem*, p. 51 cu nota 40.

³⁴ L. Balla, în *Acta Debr*, 5, 1969, p. 111 – 119; cf. şi I. I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior*, Buc., 1973, p. 49 n. 45; E. Istvánovits, în *Jazigok*, p. 39 crede că atacul s-a îndreptat împotriva Pannoniei.

³⁵ I.H.Crişan, *Ziridava*, p. 169-170; C. Opreanu, în *Acta MP*, 21, 1997, p. 282.

³⁶ L. Balla, *op. cit.*, p. 111- 113.

³⁷ *Historia Augusta, vita Hadriani*, 3, 9.

³⁸ Hadrian a cochetat chiar cu ideea abandonării Daciei (Eutropius, VIII, 6, 2); cf. I. I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior*, Buc., 1973, p. 41 – 47 şi C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 51 – 55.

³⁹ C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 55; M. Bărbulescu, în *Ist Rom 1998*, p. 53 – 54; E. Nemeth, *Aktuelle Fragen zur südwestlichen Grenze des römischen Dakiens*, comunicare la *Kolloquium Theiss-Marosch*, Pecs, 1998 (*Specimina Nova*, 14, 1998).

⁴⁰ C. Opreanu, *Barbaricum*, p. 55.

⁴¹ E. Istvánovits, în *Jazigok*, p. 40.

⁴² P. Hügel, M. Barbu, în *Acta MP*, 21, 1997, p. 571.

⁴³ Şt. Ferenczi, în *Tibiscus*, 3, 1974, p. 111 – 127; idem, în *Ziridava*, 11, 1979, p. 125 – 139 (cu întreaga bibliografie mai veche); mai nou vezi la A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London-Boston. 1974, p. 110 şi fig. 59; N. Gudea, I. Moţu, în *Banatica*, 7, 1983, p. 151sqq; Z. Visy, *Der pannonische Limes in Urgarn*, Stuttgart, 1988, p. 124; N. Gudea, Porolissum. Vama romană. Cluj-Napoca, 1996, p. 105; A. Diaconescu, în *Acta MN*, 34/1 (publicaţie separată), 1997, p.14, 26-27, 43 fig. 10; N. Gudea, *Limes*, p.5-9.

⁴⁴ Th. Mommsen, în *CIL III*, pl. II - *viae publicae P.R. incertae*.

⁴⁵ O. Braasch, *Flugprospektion in der ungarischen Tiefebene*, comunicare la *Kolloquium Theiss – Marosch*, Pecs 1998.

⁴⁶ IDR, III/1, p. 242; I. Ferenczi, M. Barbu, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 67 – 79; cf. şi P. Hügel, C. Pop, în *Acta MN*, 34/1, 1997, p. 581-583 (cărămizi romane, ceramică romană provincială şi de import).

⁴⁷ E. D. Pădureanu, în *Crisia*, 18, 1988, p. 383 nr. 3; P. Hügel, M. Barbu, *op.cit.*, p. 577 nr. 6 (cărămizi romane, ceramică romană provincială şi de import).

⁴⁸ IDR III/1, p. 243 – 246; D. Benea, A. Bejan, în *Acta MN*, 26 – 30, 1989 – 1993, p. 144 nr. 288; D. Benea, *Dacia sud-vestică*, p.288 nr. 61; N. Gudea, *Limes*, p. 24 nr. 3 (necropolă romană; lespede funerară; cărămizi cu ştampila legiunii XIII Gemina).

⁴⁹ IDR III/1, p. 246 – 249; D. Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 239 – 240 nr. 31; N. Gudea, *Limes*, p. 24 nr. 4 (inscripţie votivă; material tegular cu ştampila legiunii XIII Gemina).

⁵⁰ TIR L 34, p. 87; IDR III/1, p. 255 – 259; L. Mărghitan, *Fortificaţii dacice şi romane*, Buc. 1978, p. 107 – 113; N. Gudea, *Limes*, p. 25 nr. 5 (punct vamal ?, necropolă romană; inscripţie onorifică; material tegular roman).

⁵¹ P. Hügel, în *Ziridava*, 18, 1996, p. 73 – 79 (cărămizi cu ştampilele legiunii a XIII-a Gemina resp. ale cohortei II Flavia Commagenorum).

⁵² Vezi nota 51.

*DREI HYPOSTASEN DER UNTEREN MAROSCH
VON TRAJAN BIS HADRIAN*

(Zusammenfassung)

Schon im Jahre 102 gelang es den römischen Truppen bis zur Marosch vorzudringen. Dabei wurden auch die dakischen Festungen die am Nordufer des Flusses lagen zerstört.

In der Zeitspanne 102 - 119 obliegen dem unteren Lauf der Marosch drei Hypostasen:

a. - 102 - 105 - nördliche Limit des Vordringens der römischen Truppen;

b. - 106 - 118/119 - Verbindungsweg, innerhalb der Provinz, zwischen der Kommandozentrale und der Westgrenze die entlang der Theiss verlief;

c. - nach 119 - Strasse durch das Barbaricum.

Das gemeinsame Element der drei Etappen ist die Existenz eines Landweges entlang des Flusses bis hin zur Theiss. Die Fortsetzung der Strasse durch die Ungarische Tiefebene bis zur Donau kann nicht bewiesen werden.

Jede der drei Phasen hat ihre eigenen organisatorischen Charakteristika die jedoch nicht einer ausgesprochenen Limesorganisation entsprechen.

In der ersten Etappe stationieren römische Truppen am Südufer des Flusses. Ihre Dislokation entspricht einer provisorischen Lage und widerspiegelt die taktische Situation die dem ersten dakischen Krieg entsprang.

In der zweiten Etappe, nach dem Trajan auch die Landstriche nördlich der Marosch erobert und der Provinz einverleibt hatte, wird der Landweg entlang des Flusses ausgebaut und zu dessen Bewachung werden Kastelle in den alten Stationierungspunkten eingerichtet (möglicherweise wurden die schon existierenden benützt).

Nach dem Hadrian die Grenze der Provinz nach Osten zurückzog blieb die Strasse eine wichtige Verbindung zum barbarischen Vorlimes. Sprengel der Legion von Apulum und der Auxiliareinheiten von Micia überwachten den Weg. Ob dabei die alten festen Stützpunkte beibehalten wurden ist zur Zeit noch nicht geklärt.

CONTRIBUȚII CU PRIVIRE LA ORIGINEA TOPONIMULUI "ARAD"

EUGEN GLÜCK

Una din problemele istorice majore care i-a preocupat pe cercetători de-a lungul secolului al XIX-lea și al XX-lea este originea toponimului "Arad", precum și semnificația lui.

În decursul ultimului secol s-au publicat zeci de materiale, care au oferit dezlegări "sigure", unele chiar cu pretenții de infailibilitate, ajungându-se însă la concluzii foarte diferite.

Complexul de probleme amintit a fost reluat o dată cu cercetările întreprinse în vederea aniversării municipiului Arad (1975-1979). În fapt, investigațiile respective, ca și cele care au urmat (1979-1992), au furnizat un material informațional abundent, provenit din izvoare depistate în țară și străinătate.

În primul rând, trebuie să arătăm că toponimul "Arad", chiar și în această formă pură, nu este un unicat, ci poate fi identificat pe patru continente: Europa, Asia, Africa și America.

Răspândirea largă a acestui toponim, a fost cunoscută în lumea europeană încă din anul 1677, după cum reiese din relatările lexiconului geografic a lui Ferrarius Philipus. Autorul cunoștea la vremea respectivă două toponime de acest fel în Peninsula Iberică, câte unul în Fenicia, respectiv în Palestina¹. Ulterior s-a dovedit că termenul "Arad", și variantele sale, modulate după legile diferitelor limbi, nu se reduce doar toponime, ci apare ca hidronim, oronim și termen cu conținut variat.

Lista localităților și în general a denumirilor geogrifice care poartă numele "Arad", sau variante ale acestuia, este foarte lungă. Fără să avem pretenția că dispunem de o listă exhaustivă, trebuie să precizăm că toponimul "Arad" este frecvent în Europa, în primul rând în Spania și Portugalia, țări în care etnogeneza popoarelor respective s-a făcut cu aportul elementului celtic. Astfel, în Portugalia, există localitățile Arad și Aradas ambele în districtul Aveiro. Cunoaștem importanța istorică a fortăreței Arade, integrată ulterior în sistemul întăriturilor de la San Joao. Araduca a fost o provincie antică în Lusitania. Pe harta Peninsulei Iberice apar piscurile Arados și Aradeira, apele curgătoare Arade (afluent al fluviului Guadiana), Arados etc. Numărul denumirilor geografice cu rădăcina "Arad" se ridică la numai în Portugalia la cifra apreciabilă de 17³. În Spania, întâlnim râul Arados (care în Portugalia se numește Aradas). Localitatea

Aradas, situată în vechiul regat al Galiciei, a fost un oraș atât de însemnat în evul mediu încât aici se instalase arhiepiscopia acestei țări. La fel, un Arada apare documentar în 1214, în legătură cu regele Iacob I, regela Aragonei⁴. Denumiri similare identificăm și în Catalonia⁵.

De pe teritoriul Peninsulei Iberice termenul a fost transplantat în America. Aici găsim muntele Sierra de los Arados, în nordul Mexicului, nu departe de granițele Statelor Unite ale Americii. De domeniul curiozităților aparține existența orașului Arad, în departamentul Santa Barbara, în Honduras, și a unui cartier din orașul Goascoran din districtul Valle.

Denumirea “Arad”, cu mici variațiuni, poate fi identificată și în Italia, mai ales în partera ei sudică. Amintim orașul Arades sau Aradeus, din provincia istorică Apulia⁶.

Cunoscutul repertoriu a lui Graesse enumeră nu mai puțin de 16 locuri din Europa, a căror nume are rădăcina “Arad”. Dintre acestea, amintim Aradorum, un promontoriu în Albania, lângă golful Drin.

În Franța, Aradulae, actualmente Araules, se găsea în departamentul Haute Loire.

În Grecia, în districtul Latakia, existau insula și orașul Aradus, cunoscute mai târziu, sub denumirea de Ruad sau Arwad⁷. La fel, nu putem pierde din vedere că în insula Creta se afla pe la anul 330 î.d.Hr., în epoca de înflorire a imperiului macedonian, o localitate Araden.

Termenul “Arad” și variantele lui pot fi reperate în multe părți ale Africii. În Abisinia există masivul muntos Aradan, înalt de 2.756 m, care a jucat un rol de seamă în luptele de apărare ale poporului etiopian duse împotriva Italiei fasciste (1936)⁸. În Africa proconsulară de odinioară, pe teritoriul actual al Republicii Tunisia, nu departe de Cartagina, se afla așezarea umană Aradi. Acest toponim este cunoscut și în Republica Ciad, în forma “Arada”⁹.

Harta Asiei antice, medievale și contemporane abundă în termenul studiat de noi. Așa cum s-a mai subliniat, în 1677 Ferrarius Philipus menționa localitatea Aradus din Fenicia, invocând informația obținută din opera lui Strabon. Tot autorul amintit știa de orașul Arad din Palestina. Aici se cuvine să facem mențiuni și despre muntele Aradul din Caucaz, care apare în nomenclatorul mai sus menționat. Localitatea Arada exista în Iran, la sud-est de Teheran. În India, în districtul Goa, odinioară colonie portugheză, reperăm așezarea Aradi. Nu știm dacă este vorba de un transplant din metropolă sau toponimul își trage obârșia dintr-o limbă băștinașă¹⁰.

Un interes deosebit au stârnit în lumea științifică contemporană

săpăturile efectuate în statul Israel, în zona actualului oraș Arad (Tell-Arad), la cca. 45 km de Bersheba, lucrările fiind conduse în principal de regretatul profesor Johanan Aharoni. Aceste săpături au scos la iveală așezări umane începând cu perioada anilor 2900 - 2700 î.d.Hr. Investigațiile au stabilit existența unei fortărețe în epoca cananită și a unei întărituri din epoca regilor ebraici, David sau Solomon¹¹.

Săpăturile arheologice menționate sunt în concordanță cu informațiile istorice oferite de Vechiul Testament, care istorisește pe larg cucerirea Palestinei de către evrei, care l-au înfrânt pe regele Arad din Neghev. Cât de veridică este această relatare reiese și din faptul că lista faraonului Sosenq, întocmită în jurul anului 920 î.d.Hr., menționează tot acolo Aradul cel Mare și chiar un alt Arad. Peremptorii sunt în această direcție cele două *ostraka* ebraice, care menționează toponimele studiate de noi¹². Mai menționăm și informația similară transmisă posterității de Eusebiu de Caesarea¹³.

Dacă restrângem studiul toponimului “Arad”, la o arie teritorială mai apropiată de granițele țării noastre, ajungem la concluzia că nici în această parte a Europei denumirea de “Arad” nu este o raritate. Astfel, menționăm că pe actualul teritoriu al Republicii Slovacia, în comitatul Esztergom de odinioară, a fost semnalată în secolul trecut pusta sau prediul Arad¹⁴. Toponimul putea fi identificat, în aceeași perioadă, în comitatul Somógy, în partea de sud-vest a Ungariei. La fel, în comitatul Zala, în aceeași zonă au fost semnalate toponimele “Aracs” și “Aracsza”. În Ungaria de nord-vest, existau pusele Kis și Nagy-Aradvány¹⁵.

Pe actualul teritoriu al Ucrainei, a fost identificată localitatea Ardo, din fostul comitat Berég¹⁶.

Nu mai puțin fructuoase au fost cercetările desfășurate în Iugoslavia. În provincia Vojvodina, în fostul comitat Torontal, se află localitatea Aradat, azi Vranjevo¹⁷. În hotarul acestei așezări, în microtoponimia locală, apărea și termenul “Alsóaradi”¹⁸.

Desigur, pe noi ne interesează în cel mai înalt grad dacă toponimul respectiv se identifică pe teritoriul României. În acest sens primează informația potrivit căreia în zona Câmpeni, cunoaștem cătunul Arada, atestat documentar relativ târziu¹⁹.

Documentele istorice sunt relativ bogate în privința informațiilor de acest fel. Localitatea Arada (azi dispărută) se afla, în anul 1204, lângă râul Bârzava, în zona Deta. Aceeași denumire poate fi întâlnită în legătură cu o localitate din actualul județ Covasna. Așezarea amintită, situată nu departe de orașul Sf. Gheorghe, era semnalată documentar încă din anul 1332.

De altfel, pe teritoriul Transilvaniei se găsesc numeroase toponime a căror rădăcină este, probabil, “Arad”, ca de exemplu Ardan, Ardeova etc.²⁰

Un material bogat a fost obținut și de pe urma cercetării filologice, legată de această problemă. Astfel, în limba sanscrită, cuvântul “Arad” poate fi omologat cu cifra 24²¹. În limba hitită “ara” înseamnă dreptate, bunătate²². Cercetătorul care studiază limba persană antică, constată că termenul “Arad” sau “Erd” este denumirea celei de a treia zi din lună și totodată numele celei de a doua luni a anului, potrivit calendarului iranian dinainte de cucerirea arabă (odată cu acest eveniment, calendarul vechi iranian a fost abrogat și s-a introdus cel mahomedan). În vocabularul armean este identificat cuvântul arhaic “arac”²³.

În lexicul arab pot fi reperate câteva cuvinte de interes pentru cercetările noastre. Astfel, în lexicul arabo-marocan cuvântul “arade” are sensul de sol, pământ sau teren. În filozofia arabă medievală s-a folosit termenul tehnic de “Arad” sau “Erd” pentru a determina suma elementelor ce poate cuprinde un obiect²⁴.

În limbile moderne figurează unele cuvinte înrudite cu toponimul “Arad”. Astfel, în limba portugheză cuvântul “arad” înseamnă un anumit fel de pământ, “aradega” o formă a rentei feudale, iar “arado” are sensul de plug. În limba spaniolă există corespondențe similare²⁵.

În limba mongolă “arad” definește noțiunea de popor, fără să știm dacă este vorba de o expresie din fondul principal de cuvinte sau un împrumut²⁶. Dacă urmărim în continuare seria corespondențelor de acest fel, vom afla că termenul “Arad” se raportează și la monedele emise în orașul Aradus din Fenicia antică, cu o largă circulație în timp și spațiu. Nu este lipsit de interes să subliniem faptul că o specie de insecte poartă denumirea de “Arad”.

Desigur, cercetarea noastră s-a orientat cu precădere spre acele limbi care au concurat într-un fel sau altul la cristalizarea limbii române. Cuvintele în cauză au aparținut popoarelor, care într-o anumită perioadă, scurtă sau lungă, au conviețuit cu băștinașii acestor meleaguri.

După cum se știe, celții au avut un contact nemijlocit cu populația Daciei și chiar cu regiunea Aradului, mai ales în secolul IV î.d.Hr.²⁷ La vest de teritoriile dacice sălășuiau celții din tribul eraviscilor²⁸.

În acest context, trebuie să subliniem că cuvântul celtic “ara” respectiv “ardi” însemna cotitură, iar litera “d” apare ca un sufix diminutival. Din această rădăcină derivă toponimele celtice ca Arabona, Narabona ș. a., localități situate în vestul Europei și așezate de-a lungul unor cursuri de

ape, care fac în locul respectiv o cotitură mai mare sau mai mică²⁹.

Dicționarul istoric al limbii albaneze (1496-1938) cuprinde cuvintele “aradhe”, sau “aradhot”, cu sens de tabără, poziție, soldat sau chiar unitate militară³⁰. În albaneza modernă există cuvântul “ordi”, care înseamnă lagăr, trupe, corp de armată, iar “ordu” în accepțiunea modernă este sinonim cu armată³¹. Cuvântul s-a încetățenit și în limba bulgară. Trebuie să luăm în considerare și corespondentul în limba română, sub formă de hoardă, cu un sens schimbat. După unele păreri cuvântul “ordi” este, de fapt, de proveniență turcică (care nu poate fi atribuit numai turcilor otomani) și a figurat într-o formă sau alta în limbile popoarelor de același neam, ca de exemplu avarii, tot cu echivalentul de tabără sau oaste³².

Desigur, interesul cel mai mare pentru noi îl reprezintă limba tracilor, concret cea dacică, cunoscută nouă fie direct, fie indirect. În această direcție ne ghidăm după cercetările lui I. I. Russu din Cluj-Napoca, considerat un eminent specialist în problemă³³. La fel, nu putem face abstracție nici de părerile altor cunoscători ai problemei³⁴.

În stadiul actual al cercetărilor trebuie să arătăm că nu cunoaștem nici un element din lexicul dacic de proveniență tracică care ar putea oferi vreun reper cu privire la semnificația toponimului “Arad” sau a rădăcinii sale “ara”³⁵. În ceea ce privește apelativele, I. I. Russu a atras atenția asupra faptului că “Andrada” (*and-rada*) este de origine ilirică. La fel, pare a fi de aceeași proveniență și numele “Ard”. Este posibil ca ambele forme să fi pătruns din mediul ilir în limba populației autohtone, dat fiind contactul intens și nemijlocit între traci și iliri. De altfel, I.I. Russu și-a rectificat părerile, considerând numele apelativ Andrada de origine celtică. Nu este exclus nici faptul că pe aceeași cale sau mai târziu, în cursul procesului de romanizare aproape simultană a tracilor și ilirilor, să se fi încetățenit în limba băștinașilor Daciei denumiri ca Aradus, cetate amintită de Dio Cassius, Ardotion, oraș menționat de Ptolemeu, sau termenul care definea neamul ardinaeilor³⁶. Tot cercetările lui I. I. Russu au atras atenția și asupra faptului că toponimul Abrud provine din substratul lingvistic comun româno-albanez. Nu mai puțin important este faptul că Herodot amintește de râul Aranos, care se varsă în Dunăre, și de Ordessos, care poate fi Argeșul. Izvoarele istorice vorbesc despre tribul dacic “orodenses” așezat în Muntenia, care se asociază cu varianta latină medievală a toponimului Arad³⁷.

În limba latină cuvântul “ara” este echivalent cu termenul de altar, iar adăugirea sufixului “d”, nu oferă vreun sens care să contribuie la elucidarea problemei, neavând nici un rol gramatical.

Cercetările noastre s-au extins și asupra limbilor popoarelor migratoare, care s-au perindat pe teritoriul patriei noastre în mileniul care a urmat părăsirii Daciei de către administrația romană (271). Dintre acestea ni s-a părut demnă de reținut limba goților din care nu este absentă rădăcina “ara” cu înțelesul de vultur³⁸. Totuși informația are o valoare minoră deoarece goții (toate ramurile lor) nu au avut o influență sensibilă asupra regiunii arădene în timpul scurtei lor stăpâniri militare asupra Daciei. În privința limbii slavilor, care s-au așezat pe meleagurile arădene, există nedumeriri serioase. Singurul termen care pare să încorporeze într-un fel toponimul “Arad”, este cuvântul “Hrad”, de proveniență slavă apuseană. La fel, limba macedoniană, care păstrează și elemente arhaice de factură tracică, posedă cuvântul “oroz”, având sensul de apă bună.

Investigațiile efectuate în ultima vreme au deschis și o altă dimensiune în abordarea problemei, dovedind că termenul de “Arad” nu este doar o denumire geografică sau cuvânt lexical, cel puțin în ceea ce privește rădăcina lui, ci apare și în onomastică fie sub această formă, fie în varianta de “Orod”, atât ca patronimic cât și ca prenume. Aceste apelative pot fi reperate pe diverse meridiane. În acest sens ne referim doar la faimosul marchiz *Nicolas D'Arada*, regele duelurilor, care a apucat arma de peste 350 de ori, încetând din viață la Paris în anul 1913³⁹.

Trebuie subliniat și faptul că numele respectiv poate fi găsit și în documente redactate de cancelaria regilor maghiari, începând din secolul al XI-lea. Astfel, Nicolae Drăganu enumeră din perioada anilor 1086-1246, nu mai puțin de șase cazuri⁴⁰. Cercetători mai noi, precum Kálman Báan și Lajos Kiss au invocat un număr mai mare de documente; apelativul respectiv apare însă cel târziu până în secolul al XIV-lea. Desigur, pe noi ne interesează în primul rând onomastica cunoscută pe teritoriul patriei noastre.

Relativ frecvent apar termenii “Arad” și “Orod”, inclusiv variantele lor, în epoca feudalismului timpuriu și cel dezvoltat. Semnificativă este răspândirea apelativului respectiv pe ambele versante ale Carpaților. Cea mai veche mențiune provine din faimosul cartulariu al capitlului din Arad care oglindește în realitate o situație existentă înainte de anul 1177. Aici putem citi nume de supuși ca Orod în satul Bodol, localitate astăzi dispărută⁴¹. Același nume de persoană re apare în 1212, în actul episcopului Boleslav, proprietar al unor vii din podgoria Aradului⁴². Tot în același an, apare în registrul judiciar de la Oradea pristavul Orochi din satul Boetu, azi Boit în județul Bihor⁴³. În aceeași ordine de idei semnalăm prezența supusului Aralduc în amintitul cartulariu al capitlului din Arad⁴⁴. Deosebit

de grăitoare sunt informațiile referitoare la Țara Românească. La 20 aprilie 1540 apare documentar logofătul Aradul. Peste câteva luni, un alt document vorbește despre Aradul, un apropiat al voievodului Țării Românești⁴⁵.

Deconturile oficiului de vamă de la Sibiu menționau, în anul 1500, numele comerciantului Aradislav din Târgoviște, care întreținea o activitate negustorească susținută, fiind consemnat numai în acel an de cel puțin patru ori între plătitori.

Oameni având numele Aradul (Araduil) sunt semnalati la Argeș (Curtea de Argeș), Câmpulung (Muscel) și Râmnic (Râmnicu-Vâlcea)⁴⁶.

În sfârșit, trebuie să ne referim la formele și perioadele în care sunt identificate toponimul "Arad" și variantele sale. Primul document cunoscut care menționează o așezare aproximativ omonimă cu orașul de astăzi, situată pe teritoriul acestuia, provine din 1131, denumirea fiind Vrodi (Urodi)⁴⁷.

Prima mențiune cronicărească care are contingență cu Aradul este *Legenda mare a Sfântului Gerard*, care se referă în principal la perioada de existență a ducatului lui Ahtum (-1028) și anii următori.

În versiunea reprodusă de Arnoldus Wion (1597) apare colina Arasianus, care se poate identifica cu un loc din zona Aradului⁴⁸.

În anul 1156, un document oferă varianta "Urod"⁴⁹. Cartulariul capitlului din Arad, databil cel târziu în anul 1177, folosește denumirea de "Orod". Acest termen din urmă se menține timp de mai multe secole, iar ulterior apare și comitatul cu același nume, de pe urma denumirii reședinței sale. La fel, și amintitul capitlu de Orod, investit cu drept de loc de adevărire, își menține aceeași denumire în documente până în anul 1552. De altfel, toponimul "Orod" nu este un unicat nici măcar în zonă, întrucât în anul 1452 se consemnează în Bihor o localitate cu denumire identică⁵⁰.

Denumirea de "Arad" apare în scripte relativ târziu. În acest sens, primele informații ne sunt oferite de cronicile din secolul al XIV-lea. Astfel, *Cronica pictată de la Viena*, finalizată în anul 1358, folosește toponimul în forma amintită, vorbind despre "Dieta sângeroasă de la Arad"⁵¹. Aici se cuvine să menționăm că cercetările istorice, efectuate cu ocazia aniversării municipiului Arad, au furnizat un material concret care pune capăt speculațiilor, potrivit cărora dieta respectivă ar fi avut loc într-un alt Arad din apropierea orașului Esztergom din Ungaria⁵².

În anul 1455, un document consemnează pentru prima dată denumirea "Comitatul Arad"⁵³. Cartografic, Aradul, ca și localitate, poate fi identificat sub acest nume pe faimoasa hartă a lui Lazarus, publicată în anul 1528⁵⁴. Pe această hartă, localitatea apare, în mod indubitabil, la nord de Mureș.

Cartograful venețian Giacomo Gastaldi, care a activat între 1539 și 1566, a plasat Aradul tot pe același loc, toponimul însă îl redă viciat, ca “Barad”⁵⁵.

În decursul ultimului secol, a fost analizată în repetate rânduri problematica variației “Orod” – “Arad”. În fond, s-au cristalizat trei păreri care merită să fie menționate.

Unii lingviști au susținut ideea că este vorba de o evoluție sau, eventual, de o alternanță fonetică care a dat naștere succesiv formelor “Vrodi” (“Urodi”) – “Orod” – “Arad”. De asemenea, s-a susținut că această evoluție nu este întâmplătoare, ci face parte dintr-un proces evolutiv de deschidere a sunetelor, care se observă la un mare număr de toponime și apelative omenești. În sprijinul acestuia a fost invocat și grafia *Ohtum* (o variantă din *Cronica lui Anonymus*) - *Ahtum* (în *Legenda mare a sfântului Gerard*). Această idee a fost împărtășită de consultanții de specialitate ai monografului arădean, abatele Otto Lakatos, în special de Ferenc Varga (1881), apoi, în perioada interbelică, de către Elemér Virányi⁵⁶.

O altă părere pleacă de la premiza că de fapt este vorba de un substantiv propriu în două variante: “Orod” - în forma latinizată; “Arad” - în limba populară, atât cea română cât și cea maghiară. Este neîndoios că această teorie are un fundament mai solid, datorită faptului că forma “Orod” nu apare decât în documente latine. În limbile română, maghiară și sârbă apare constant forma “Arad”. În sprijinul acestei teze s-ar mai putea invoca un document publicat în anul 1904, care precizează că “teritoriul Orodului, în limba poporului se numește Arad”⁵⁷.

În sfârșit, mai putem aminti și părerea lui Isaia Tolan, istoric amator, foarte activ, care în deceniul patru al secolului nostru s-a ocupat de problemă. El a invocat anumite argumente, de natură speculativă, susținând că Orod și Arad ar fi fost două localități distincte, primul reședința comitatului, iar cealaltă o așezare rurală⁵⁸. Ideea de bază o împrumutase de la Matthias Bél, care susține această teză, fără argumente, la începutul secolului al XVIII-lea.

În stadiul actual al cercetărilor și în condițiile exigenței contemporane față de argumentele istorice, nu putem invoca nici un document veridic, provenit din secolele XI - XIV, în sprijinul tezei amintite⁵⁹.

Desigur, aceste considerente au jucat un rol, mai mic sau mai mare, în formularea unor explicații care încercau să elucideze proveniența toponimului “Arad”. Multe din aceste teze se bazează pe premise neștiințifice, inspirate mai ales din imaginație sau bazate pe răstălmăcirea unor date istorice, fenomene proprii epocii romantice a istoriei. Dintre aceste amintim, în primul rând, lucrările lui László Nagy de Peretsény, care a desfășurat

o vastă activitate culturală în părțile Aradului, în special la începutul secolului al XIX-lea. Prieten al lui Gheorghe Șincai și al lui Nicolae Horga-Popovici, el a scris o serie de lucrări, zugrăvind cu fidelitate unele aspecte ale vieții contemporane. Între aceste lucrări se înscriu materialele dedicate populației românești locale și viticulturii din Podgoria Aradului. În tratarea problemei în discuție, nu a reușit să treacă hotarul dintre legendă și știință. Cartea sa, intitulată *Orodias*, tipărită la Oradea în anul 1804, se referă la o ipoteză a literatului transilvănean György Aranka care considera că Arad a fost o persoană reală - generalul secuilor - care ar fi pășit în zonă după înfrângerea lui Ahtum, iar reședința lui ar fi fost în cetatea Orod⁶⁰. Desigur, azi teza nu merită nici un credit, din moment ce despre prezența secuilor în zona Aradului nu avem date concludente. În fond, cronica secuiască de la Ciuc, care a servit ca izvor autorului teoriei, cel puțin în partea ei veche, este apocrifă⁶¹.

Mai târziu, László Nagy de Peretsény a elaborat o nouă teorie prin care a susținut că Orod ar fi fost un rege al pașilor, din care ar deriva numele românesc Radu și că, de fapt, toponimul "Arad" ar însemna ridicătură⁶².

În sfârșit, în anul 1814, László Nagy de Peretsény a publicat și a treia variantă, în care afirmă că Orod a fost un rege dac, în timpul lui Octavian Augustus⁶³.

O părere asemănătoare a împărtășit și istoricul local Gábor Fábian, care credea că Aradul a fost o fortificație ridicată regelui Decebal în preajma războaielor cu Traian⁶⁴.

O teză altă teză fantezistă aparține statisticianului Ludovicus Nagy, care afirma, într-o carte publicată în 1828, că toponimul "Arad" este de origine sarmatică derivând din cuvântul "hrad", ceea ce înseamnă colină. În acest loc este suficient să subliniem că termenul de "hrad" este de origine slavă, prezent mai ales în limbile cehă și slovacă⁶⁵.

Toate aceste păreri, chiar dacă cuprind și unele idei fertile, ca de exemplu originea dacică a Aradului, rămân simple aserțiuni fanteziste, în forma în care au fost elaborate. Ceea ce le este comun, este faptul că aceste ipoteze romantice derivă toponimul "Arad" din nume de persoană și caută să dea importanță acestei localități. În acest sens, este suficient să amintim și lucrarea lui Nicolae Horga-Popovici din Seleuș. Acesta publică în anul 1807 cartea sa, cunoscută după titlul prescurtat *Oglinda*, în care îl prezenta pe cronicarul *Anonymus* ca pe o figură reală a vieții arădene⁶⁶.

Trecând peste aceste încercări incipiente, vom enumera acele ipoteze care au la bază cel puțin anumite elemente științifice, spre a fi luate în

considerare.

De la bun început, trebuie să precizăm, că rădăcina cuvântului, care se reduce la “ara” sau, mai ales, la “ar” (uneori cu adăugirea unui “d”) este o variație simplă de sunete, fapt pentru care o vom găsi în nenumărate ipostaze și pe diverse meridiane. Din această realitate decurge și concluzia că toponimul “Arad” nu poate fi explicat în nici un caz prin metoda pur filologică, deoarece aceasta ar duce la niște concluzii de-a dreptul paradoxale. În acest context este suficient să facem trimitere la lunga listă, prezentată anterior, privind răspândirea pe glob a denumirii geografice “Arad”, semnificația ei în diverse limbi, precum și faptul că reprezintă un apelativ frecvent. Mai precis, concluziile filologice trebuiesc în mod obligatoriu corelate cu situația etno-demografică, istorică și geografică locală, admitând numai ipotezele care pot fi ancorate în realitățile locale, probate.

Este neîndoios că cercetătorul acestei probleme nu poate exclude posibilitatea derivării toponimului “Arad” din cuvântul celtic “ara” și “ardi”, cu atât mai mult cu cât conviețuirea dintre populația băștinașă a Daciei și celți a fost într-o anumită epocă o realitate. Se mai poate invoca și faptul că termenul de “cotitură” definește realități locale contemporane de pe cursul Mureșului, unde râul amintit face o buclă apreciabilă.

În același timp, nu putem ignora nici constatarea că dacii au conviețuit cu celții într-o perioadă foarte îndepărtată în timp și nu există informații concludente privind acțiunea unor factori istorici care să ateste o influență lingvistică atât de eficientă. Într-adevăr, toponimul “Arad” apare la o distanță de două milenii de la venirea celților pe teritoriul patriei noastre. La fel, planează îndoieli justificate asupra acestei teze, deoarece condițiile hidrografice contemporane ale zonei se deosebeau mult de cele prezente, rezultat al unor lucrări masive efectuate în ultimele două secole. Este suficient să invocăm în acest sens harta lui Cowens și Mortimer (secolul al XVII-lea) precum și cea a lui Visconti, tipărită la Sibiu în 1699, ambele localizând “Aradul Vechi” pe o insulă a Mureșului, aproape de actualul cartier Micălaca⁶⁷. De altfel, acest loc a fost înregistrat și în documente provenite din prima jumătate a secolului al XVIII-lea⁶⁸. Semnalele actelor scrise sunt confirmate cu prisosință de săpăturile arheologice. Ele au dus la descoperirea unei mari fortificații, care poate fi datată în epoca lui Glad și a lui Ahtum (sec. X - XI)⁶⁹.

Tot arheologia ne-a oferit o mulțime de dovezi care au confirmat faptul că întreaga vale a Mureșului și chiar zona municipiului Arad a cunoscut o permanentă și intensă locuire dacică. Este suficient să ne referim la importanta așezare dacică de la Micălaca-“Deluț”. Tot în apropierea

Aradului, la Pecica sau în altă parte trebuia să fi existat și centrul tribal Ziridava⁷⁰.

Plecând de la această premiză devine mai verosimil că “Arad” este un toponim de origine ilirică, încorporat în limba băștinașilor. La fel, nu este de domeniul imposibilului nici părerea invocată de Vasile Pârvan, care a derivat toponimul “Arad” din cuvântul dacic “sara”, ceea ce înseamnă apă⁷¹.

Existența unei fortificații militare romane în zona Aradului Nou este incertă⁷² astfel că filiația dintre toponimul “Arad” și cuvintele latine “ara” (altar) sau “arx” (cetate) rămâne pur ipotetică⁷³.

Dintre popoarele migratoare, trebuie să acordăm o atenție în primul rând slavilor, cu atât mai mult cu cât este cunoscută ponderea toponimelor înrudite ca origine cu cele slave în realitățile zonei arădene. Firește, cele slave au fost modulate după legile de evoluție ale limbii române, după ce fuseseră asimilate de către populația romanică. Potrivit părerii istoricului sârb Alexa Ivici, toponimul “Arad” ar fi de origine avaro-slavă⁷⁴. Până în prezent lipsesc argumentele convingătoare care să dea o explicație logică, cel puțin pur filologică, acestei derivații din limbile slave⁷⁵. Mai serioasă pare ipoteza că în cursul conviețuirii avaro - slave, cuvântul “Ordu” (“Ordi”) din limba turcică a populației dominante, ar fi pătruns în lexicul slavilor apoi în cel românesc, tot cu sensul de lagăr, tabără.

Nu rezistă criticii relația “gorod-orod”⁷⁶. În aceste părți nu s-au păstrat toponime, în componența cărora să fi intrat cuvântul de origine amintit. Singura relație slavă care merită o atenție mai serioasă se referă la termenul “hrad”, care se poate întâlni în microtoponimia locală ca de exemplu la Vârfurile, unde denumește un vechi loc de cetate. De asemenea, slavii așezați în zona noastră (probabil alte grupuri) foloseau și termenul de “grad”, dar niciodată “gorod”.

Contactele dintre români și unguri, atât cele economice cât și cele politice și culturale, au un trecut istoric milenar. De aceea este logic să se cântărească și această relație cu toată responsabilitatea, plecând de la ideile multor lingviști care au căutat să dea o explicație toponimului Arad pe baza lexicului maghiar. În realitate, marea majoritate a acestor propuneri, ca de exemplu relația *várad* - Arad sau *árad* (inundă)-Arad, sunt simple jocuri de cuvinte respinse de cercetătorii serioși⁷⁷. Lingviști maghiari de prestigiu ca Gombocz Zoltán și Melich János, care și-au încheiat activitatea în perioada interbelică, au susținut că originea toponimului este necunoscută⁷⁸.

În ceea ce privește istoricii, există un consens aproape unanim în înclinația lor de a considera toponimul “Arad” ca provenind dintr-un nume

de persoană, care a aparținut unui duce sau altfel de conducător cu influență în zonă. Desigur, nu ne gândim la informațiile cronicii apocrife secuiești.

Primul care a lansat această idee a fost Matthias Bél, cunoscutul cercetător, care a trăit în secolul al XVIII-lea. Într-una din lucrările sale, păstrată în manuscris, el vorbește de un anume duce Arado sau Orod, care ar fi fost întemeietor al orașului de pe Mureș⁷⁹.

Istoricul Márki Sándor, autor al cuprinzătoarei monografii a comitatului și orașului Arad, a mers mai departe și a formulat ideea potrivit căreia Arad (Orod) ar fi fost un conducător militar în subordinea lui Cenad, în timpul campaniei duse împotriva voievodului Ahtum. După înfrângerea suferită de Ahtum (1028), ducele Arad ar fi fost primul comite al comitatului Arad, înființat de noua stăpânire. Istoricul Márki Sándor a invocat în acest sens argumente logice izvorâte din practica administrației statului feudal ungar. Nu rareori comitatele au fost denumite cu numele primului mandatar regal, ca de exemplu Cenad⁸⁰.

Această teză a fost amplificată de cercetătorul Virányi Elémer. El a susținut că forma inițială a apelativului care stă la baza toponimului este "Urod" ("Vrod"), de fapt diminutivul străvechi al cuvântului "ur", iar "urod" ar însemna domnișorul. Ulterior ar fi intervenit mutații de ordin fonetic care au determinat trecerea la formele "Orod" și "Arad"⁸¹. Mai nou, cercetătorul Kiss Lajos a repetat aceeași teză⁸². Dintre istoricii de peste hotare, o atenție serioasă i-a acordat-o problemei Györffy György, cercetător din Ungaria. El s-a pronunțat categoric în sensul că toponimul "Arad" corespunde apelativului primului comite, încadrând Aradul între cele mai vechi comitate regale ale Ungariei arpadiene⁸³.

În esență, Györffy György a mers pe drumul indicat de Márki Sándor îmbogățind ipoteza doar cu un număr mai mare de cazuri certe, în care toponimul păstrează memoria primului dirigitor.

Desigur, această teză, în toate formele ei, poate fi luată în considerare dacă admitem premisa că într-adevăr comitatul Arad a luat ființă imediat după tragicul sfârșit al lui Athum. În stadiul actual al cercetărilor, nu există dovezi arheologice sau documentare în acest sens. Mai mult, nimic nu împiedică ipoteza că denumirea comitatului Arad provine de la cetatea de scaun existentă înaintea formării comitatului, indiferent când s-a înfăptuit aceasta⁸⁴.

Analizând materialul arheologic și documentar de care dispunem, într-adevăr, trebuie să admitem posibilitatea că Aradul a luat naștere printr-un proces intrinsec care s-a desfășurat în sânul uniunii de obști din zona respectivă. Ele au întemeiat fortificația de refugiu, incontestabil existentă

în epoca lui Glad (sec. X), refăcută în proporții sporite în perioada lui Ahtum (sec. XI). Probabil, fortificația a devenit ulterior o posesiune ducală sau proprietatea unui nobil din acest voievodat. De aceea considerăm o idee apropiată de adevăr, posibilitatea ca toponimul “Orod” sau “Arad” să fi fost apelativul uniunii de obști sau, mai plauzibil, a vreunui conducător din epoca voievodatului lui Ahtum. În acest sens este suficient să facem trimitere la cazuri asemănătoare ca de exemplu denumirea mănăstirii Hodoș (Bodrog), care își are obârșia în apelativul neamului Hodoș⁸⁵.

Cu toate progresele obținute până în prezent, problema se va putea soluționa doar prin valorificarea materialului obținut până în prezent, extinderea săpăturilor arheologice în zonă și valorificarea istorică a întregii toponimii și microtoponimii locale. În această direcție, un rol decisiv îl are identificarea și studierea vetrei și stratigrafiei orașului actual Arad pentru perioada care a urmat istoricului an 1028.

NOTE

- ¹ Exemplar în Biblioteca Apostolica Vaticana, tomus I, p. 57; tomus II, p. 364.
- ² E. Dorn, *Arad auf fast allen Kontinenten*, în “Neue Banater Zeitung”, anul 25, nr. 5.743 din 27 mai 1981; nr. 5.755 din 10 iunie 1981.
- ³ *Grande Enciclopedia Portuguesa-Brasiliera*, vol. III, p. 58-61; Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, vol. IV, Graz, 1954, p. 349.
- ⁴ E. Dorn, *op. cit.*, III (10 iunie 1981).
- ⁵ Graesse-Benedict-Plechl, *Orbis Latinus. Lexicon lateinischer geographischen Namen des Mittelalters und des Neuzeit*, Band I (A-D), Braunschiweig, 1972, p. 118.
- ⁶ E. Dorn, *op. cit.*, III (10 iunie 1981).
- ⁷ Graesse-Benedict-Plechl, *op. cit.*, p. 128 și urm.
- ⁸ E. Dorn, *op. cit.*, III (10 iunie 1981).
- ⁹ Graesse-Benedict-Plechl, *op. cit.*, p. 128 și urm.
- ¹⁰ Ferrarius Philipus, *op. cit.*, I, p. 57.
- ¹¹ J. Aharoni, *Judean Desert Studies. Arad Inscriptions*, Ierusalem, 1975, *passim*.
- ¹² *Theologische Realenzyklopädie*, vol. III, Berlin-New York, 1978, p. 587-590; *Enciclopedia Judaica*, vol. III, p. 243.250 (cu o vastă bibliografie).
- ¹³ *Onomastikon* 14, 2.
- ¹⁴ E. Fényes, *Magyarország geographiai szótára* (Dicționarul geografic al Ungariei), vol. I, Pesta, 1851, p. 47; J. M. Korabinszky, *Geographisch-Historisches und Producten Lexicon von Ungarn*, Pozsony, 1786, p. 16; Johannes Lipszky de Szedicsin, *Repertorium obiectoriumque in XII tablis Mappae Regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarum Magni item Principatus Transilvaniae...*, Buda, 1808, p. 19.
- ¹⁵ E. Fényes, *op. cit.*, p. 37-38, 48.
- ¹⁶ Karl Gottlieb v. Windisch, *Geographie des Königreichs Ungarn*, vol. I, Pozsony, 1780, p. 61.
- ¹⁷ E. Fényes, *op. cit.*, p. 47.
- ¹⁸ *Numismatikai Közlemények*, 13, 1914, p. 18.
- ¹⁹ *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, p. 41, 70; C. Suci, *Dicționar*

istoric al localităților din Transilvania, vol. I, București, p. 42.

²⁰ *Ibidem*, p. 290, 40, 42.

²¹ J. Pokorny, *Indo-germanisches Etimologisches Wörterbuch*, vol. II, München, 1965, p. 13.

²² Johannes Friederich, *Hethitisches Wörterbuch*, vol. II, Heidelberg, 1961 p. 8.; vol. III, Heidelberg, 1966, p. 10.

²³ J. Pokorny, *op. cit.*, p. 48, 67; F. Heinrich, J. Junker, *Persisch-Deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1965, p. 75; E. Dorn, *op. cit.*, IV (15 iunie 1981).

²⁴ D. Ferrer, *Lexique marocain francais*, Feddala, f.a., p. 3

²⁵ *Grande Enciclopedia Portuguesa*, vol. III, p. 59-61; *Gran Enciclopedia Rialfi*, tome II, Madrid, 1971, p. 13.

²⁶ Informație din partea dr. Johjants Nymburgen de la Institutul de Studii Orientale al Academiei de Științe a Republicii Populare Mongole din Ulan-Bator, primită la data de 14 august 1980, cu ocazia Congresului de Istorie de la București.

²⁷ I. H. Crișan, *Descoperiri celtice păstrate în Muzeul județean Arad*, în *Ziridava*, III-IV, Arad, 1974, p. 37-57.

²⁸ J. Paner, *Adatok a Szent Gellérthegy multjából* (Date cu privire la trecutul muntelui Sfânt Gerard), Budapesta, 1943, p. 3.

²⁹ J. Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, vol. I, Berlin-München, 1959, p. 63-67.

³⁰ E. Stuart, B. A. Mann, *A Historical Albanian and English Dictionary (1496-1938)*, London, 1938, p. 9.

³¹ G. Meyer, *Ethymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strassburg, 1891, p. 315

³² *Călători străini despre țările române*, vol. 6, București, 1976, p. 691.

³³ I. I. Rusu, *Tracia. Note onomastice (I)*, extras din vol. omagial pt. Frații Alex. și Ion I. Lepădatu, București, 1936; Idem, *Tracia. Note onomastice (II)*, extras din *Anuarul Institutului de Studii Clasice Cluj*, III (1936-39), 1939; Idem, *Onomastikon Daciae*, extras din *Anuarul Institutului de Studii Clasice Cluj*, IV (1941-1942), Cluj-Sibiu, 1943; Idem, *Cuvinte autohtone în limba română*, extras din *Dacoromania*, XI, 1945; Idem *Etimologii trace. Nume de persoane și de locuri*, în *Studii și cercetări lingvistice*, tom VIII, 2, 1957; Idem, *Elemente autohtone în terminologia ocupațiilor*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, (1959-1961); Idem, *Elemente autohtone în terminologia așezărilor și a gospodăriei*, extras din *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei* (1961-1964), Cluj, 1966; Idem, *Studii ilirice (I)*, în *Studii și cercetări lingvistice*, tom. VIII, 1, 1957; Idem, *Die Sprache der Trako-Daker*, București, 1969.

³⁴ A. Kerény, *A daciai személynévek* (Nume de persoane din Dacia), Budapesta, 1941.

³⁵ I. I. Rusu, *Limba traco-dacilor*, ediția a II-a, București, 1967. Într-un articol mai vechi intitulat *Etimologia*, publicat în *Dacoromania*, XI, se invocă și cuvântul "arata", care ulterior nu a mai fost cuprins în lucrarea capitală citată mai sus.

³⁶ I. I. Rusu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*. București, 1970, p. 243; Idem, *Daco-geții în imperiul roman*, București, 1980, p. 11; Idem, *Ilirii. Istorie, limbă și onomastică. Romanizarea*, București, 1969, p. 16.

³⁷ I. I. Rusu, *Rectificări și adause la "Onomastikon Daciae"*, extras, Cluj, 1949, p. 285-291.

³⁸ S. Feist, *Ethymologisches Wörterbuch der Gothischen Sprache*, Halle, 1920, p. 40.

³⁹ *Lecnik na makedonskiot jazik*, II, Skopje, 1961, p. 82.

⁴⁰ E. Dorn, *op. cit.*, IV (15 iulie 1980); N. Drăgan, *Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 266; K. Béan, *Ösi magyar személynevek (Onomastici străvechi maghiare)*, Budapesta, 1944, p. 21,73,91; L. Kiss, *Földrajzi nevek etimologiai szótára (Dicționarul etimologic al denumirilor geografice)*, Budapesta, 1978, p. 59.

⁴¹ Országos Levéltár (Arhivele Naționale) Budapesta, D. I. 28867.

⁴² *Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae*, Editura Richard Marsins, Bratislava 1971, p. 149 (poz. 20).

⁴³ *Documente privind istoria României, C., Transilvania, sec. XI-XII*, vol.I, București, 1951, p. 68-69.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 25. Documentul a fost publicat cu datare greșită (1202-1203).

⁴⁵ *Quellen zur Geschichte des Stadt Kronstadt*, vol.II, p. 673-675.

⁴⁶ *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus Sächsischen Archiven*, vol. I (1380-1516), Sibiu 1880, p. 286,284,288.

⁴⁷ G. Kovách, *Documente referitoare la începuturile Aradului*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 117 și urm. ; L. Kiss, *op. cit.*, p. 59.

⁴⁸ E. Glück, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum*, în *Studii privind istoria Aradului*, București 1980, p. 130 și urm.

⁴⁹ C. Suci, *op. cit.*, vol. I, p. 42.

⁵⁰ *Ibidem*; K. Juhász, *Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták (Emisiunile unui loc de adeverire din sudul câmpiei. Regeste arădene)*, Gyula, 1962; M. Bel, *Compendium Hungaricae Geographicae ad exemplam notitiae Hungariae novae historico-geographicae in partes IV*, vol. I, Pojon și Cașovia, 1779, p. 273.

⁵¹ *Isoarele istoriei românilor*, vol.XI, *Cronica pictată de la Viena*, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1937, p. 88 (textul latin).

⁵² E. Glück, *Cu privire la datarea dietei din Arad*, mss.

⁵³ S. Márki, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad)*, vol.I, Arad, 1892, p. 62-65.

⁵⁴ Fotocopia se află în posesia noastră.

⁵⁵ *Monumenta Cartografica Vaticana*, vol. II, Ed. Roberto Almagia, p. 21 și planșa 6.

⁵⁶ O. Lakatos, *Arad története (Istoria Aradului)*, vol. I, Arad, 1881, p. 5 și urm.; E. Virányi, *Arad*, extras din *Nyelvtudomány Közlemények*, Budapesta, 1936.

⁵⁷ *teritorio orodiensi, vulgo Arath*, publicat în *Biserica și școala*, 19/1904.

⁵⁸ Isaia Tolan considera că ar fi coexistat un sat românesc Arad și cetatea Orod, reședința feudalității maghiare, ceea ce nu se poate atesta cu documente valabile. Cf. Isaia Tolan, *File din istoria Aradului*, Buc., 1999, p. 25 sqq.

⁵⁹ Am omis din discuție pretinsul document din 1080, care amintește și de unele bunuri situate în comitatul Orod, deoarece localizarea se face cu toponimice duble, care sunt incontestabil mai tardive. Considerăm că precizarea privind comitatul s-a adăugat prin interpolare, cu ocazia întocmirii transumptului în secolul al XIV-lea. Vezi în acest sens și A. Caciora, E. Glück, *Cnezate și voievodate românești arădene*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 151.

⁶⁰ L. Nagy de Perétsényi, *Orodias*, Oradea 1804, p. 13, 14.

⁶¹ E. Glück, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Ahtum*, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 108-109.

⁶² Biblioteca Națională "Széchényi" Budapesta, secția manuscrise, Quart. Hung., 795/II, f. 147-151. Afirmația se mai repetă și în mss. Quart Hung., 60.

- ⁶³ L. Nagy de Perétsényi, *A régi Orod vagyis a mostani Aradnak dolgai* (Treburile Orodului vechi, de fapt ale Aradului de acum), Oradea, 1814, p. 22.
- ⁶⁴ G. Fábian, *Aradvármegye leírása historiai, geográfiai és statistikai tekintetben* (Descrierea comitatului Arad din punct de vedere istoric, geografic și statistic), vol. I, Buda, 1835, p. 2-3.
- ⁶⁵ L. Nagy, *Notitise politicae, geographicas, stiscae inelythy regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum*, vol. I, Buda, 1828, p. 26, 29.
- ⁶⁶ E. Glück, *Contribuții cu privire la viața și activitatea lui Nicolae Horga-Popovici*, în *Ziridava*, V, 1975, p. 164. Vezi și exemplarul original al cărții amintite la Biblioteca Județeană Arad, p.121-125.
- ⁶⁷ Fotocopiile acestor cărți, executate după originalele de la Biblioteca Academiei Române (colecția Dimăncescu) și Biblioteca Națională a României, secția Batthyaneum-Alba Iulia, se găsesc la Muzeul Județean Arad.
- ⁶⁸ Országos Levéltár (Arhivele Naționale), Budapesta, microfilm, 2393/231, secvența 127/1.
- ⁶⁹ M. Barbu, E. Ivanof, *Cercetări arheologice în zona Aradului privind perioada secolelor VII-XI*, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 68 și urm.
- ⁷⁰ E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Arad, 1968. Avem rezerve față de ipoteza care susține că toponimul Arad are la bază cuvântul “ara” (curbă), “de origine traco-celtică”, vezi A. Roz, *Municipiul Arad în contextul istoriei României*, Arad, 1979, p. 48.
- ⁷¹ E. Dörner, *op.cit.*
- ⁷² *Repertoriul arheologic al județului Arad*, Timișoara, 1999, p. 37.
- ⁷³ E. Arădeanul, T. Bodogae, L. Emandi, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980, p. 27.
- ⁷⁴ Al. Ivici, *Istoria Srba Voivodine* (Istoria sârbilor din Voivodina), Novisad, 1928, p. 5.
- ⁷⁵ *Etymologický Slovník Slovanských Jazyků*, Praga, 1973; VI. Georgiev, Dv. Galgov, I. Zaimov, St. Ilcev, *Balgarski etimologičen recinik*, Sofia, 1971; L. Sadnik, R. Aitzenmüller, *Vergleichendes Wörterbuch der Slavischen Sprache*, I, Wiesbaden 1975.
- ⁷⁶ J. Szentkláray, *A csanádegyházmegyei plébániák története* (Istoria parohiilor din dieceza Cenad), I, Timișoara, 1898, p. 245-246.
- ⁷⁷ O. Lakatos, *op. cit.*, I, p. 1 și urm.
- ⁷⁸ Z. Gombócz, J. Melich, *Lexicon critico-etimologicum linguae hungaricae*, I, col.121.
- ⁷⁹ Biblioteca Națională “Szechényi” Budapesta, secția manuscrise, fol. lat. 3378, f.7.
- ⁸⁰ S. Márki, *op.cit.*, I, p. 59-60.
- ⁸¹ E. Virányi., *op. cit.*, p. 478-49.
- ⁸² L. Kiss, *op. cit.*, p. 59.
- ⁸³ G. Görffy, *Az árpádkori Magyarország történeti földrajza* (Geografia istorică a Ungariei în epoca arpadiană), I, Budapesta, 1963, cap. *Arad*; Idem, *István Király és műve* (Regele Ștefan și opera sa), Budapesta, 1977, p.209, 232.
- ⁸⁴ E. Arădeanul și colab., *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, p.33.

*BEITRÄGE BEZÜGLICH DES HERKUNFT DES TOPONYMS
"ARAD"*

(Zusammenfassung)

Der Autor weist darauf hin, dass "Arad" und dessen Varianten sowohl in Europa als auch in Asien, Afrika und Amerika als Orts-, Gewässer-, Gebirgs- oder Personennamen anzutreffen ist. Dementsprechend ist es praktisch ausgeschlossen all diese von einem gemeinsamen Ursprung abzuleiten.

Eine genaue Analyse der Wortwurzel "Arad" innerhalb der Sprachen, die im Laufe der Zeit auf dem heutigen Gebiete Rumäniens gesprochen wurden, weist auf mehrere Interpretationsmöglichkeiten bezüglich der Herkunft des Wortes "Arad" hin (dakisch, keltisch, lateinisch, awarisch, slawisch). Letzendlich, schlussfolgert der Autor, dass "Arad" auf den Namen eines Föhres einer rumänischen Stammesgemeinschaft, vom Anfang des XI. Jahrhunderts, der Gemeinschaft selbst oder ihrer Festung zurückzuführen ist.

SÜLEYMAN I ȘI POLITICA EUROPEANĂ A IMPERIULUI OTOMAN (1520-1526)

OCTAVIAN TĂTAR

Urmașul lui Selîm I, Süleyman, zis “Magnificul” și “Legiitorul”, va continua opera tatălui său. Reîntors cu fața spre Europa, cucerind în 1521 Belgradul și în 1522 Rhodosul, zdrobind Ungaria în 1526, noul sultan se va îndrepta spre centrul Europei și spre Mediterana apuseană. Süleyman I va încerca să împingă imperiul său spre inima Europei, dar nici el, nici urmașii săi, nu vor reuși. Europa va merge mai departe și se va “întoarce” de unde a fost “izgonită”, pentru o vreme, de către otomani.

Süleyman I a fost unul dintre cei mai străluciți conducători ai Imperiului Otoman. Pe timpul domniei sale, perioadă denumită, pe bună dreptate, “epoca sultanului Süleyman”, statul otoman a trăit cea mai strălucită perioadă sub raportul cuceririlor teritoriale, a stării economice, a vieții spirituale, a stabilității și ordinii interioare. În plan politic, Imperiul Otoman a dobândit un loc de conducere în politica internațională, fiind, în același timp, un element de bază în sistemul politic european, un factor de echilibru în relațiile politice din Europa¹.

Problema este: A avut Süleyman o politică clar definită în ce privește zona europeană a acțiunilor sale? Dacă da, ce loc ocupa ea în ansamblul politicii și obiectivelor generale ale Imperiului Otoman? Era Europa direcția principală a acțiunilor politico-diplomatice și militare ale noului sultan? A promovat sultanul un plan sistematic de cuceriri în Europa sau acțiunile sale sunt rodul unor conjuncturi ocazionale? Întrebări firești, evident nu singurele, dificil, dar nu imposibil, de a le răspunde.

O parte însemnată a istoricilor se circumscrie, cu mici diferențe, de nuanță, răspunsurilor afirmative la întrebările de mai sus.

Tahsin Gemil susține că Süleyman I a fost cel dintâi și cel mai activ exponent al unei politici otomane vizând dominația mondială². Această politică, susține istoricul, a fost dusă în numele întregii lumi musulmane, iar liniile ei directoare, odată cu domnia lui Süleyman, au cunoscut o schimbare radicală: expansiunea către Europa centrală a devenit obiectivul prioritar al întregii sale domnii³. Adversarul principal îl reprezenta, potrivit autorului, Imperiul Habsburgic, socotit de otomani drept forța reprezentativă a Europei și, totodată, rivalul lor principal în competiția pentru dominația mondială⁴. Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, lupta împotriva “capetelor roșii” concentrate în jurul Iranului a reținut atenția

principală a Porții, conflictele imperiului din Europa, oricât de spectaculoase au fost, nu au mai deținut decât o poziție secundară⁵. Idealul dominației universale a dobândit valoarea unui obiectiv fundamental al politicii otomane după 1517, când sultanii au întrunit calitatea de suverani temporali și pe cea de șefi ai lumii islamice. În această dublă calitate, de moștenitori ai cezarilor și ai califilor, padișahii otomani s-au considerat îndreptățiți să întindă dominația universală. Vechile tradiții turcești, islamice și romane au constituit elementele esențiale ale proiectului unei monarhii universale. Urmărind să-și însușească dreptul de moștenitor unic al Bizanțului, statul otoman a promovat o politică anticatolică, deci antieuropeană, arată profesorul Gemil⁶.

Pentru Eugeu Denize, politica europeană a Imperiului Otoman s-a constituit ca o consecință a tendinței spre dominație universală a Habsburgilor. În concepția otomană, puterea Habsburgilor era considerată drept forța reprezentativă a lumii creștine, iar acțiunile lor nu numai că rivalizau cu ale Porții, dar erau în măsură să pericliteze înseși pozițiile otomane din Europa, Mediterana și Oceanul Indian. Începând cu Süleyman I, raporturile cu Habsburgii au reprezentat cheia de bază a întregului edificiu politic otoman⁷.

Pentru alți autori⁸, obiectivul politicii otomane deschisă de către Süleyman I l-a constituit expansiunea către centrul Europei, nucleul în jurul căruia a pivotat noua politică otomană fiind Ungaria și Transilvania. Această politică a otomanilor a fost consecința desăvârșirii procesului de centralizare a statului otoman și de statornicire a supremației otomane asupra lumii islamice. Urmând această politică, prin permanenta presiune asupra centrului și sud-estului european, otomanii au deschis conflictul cu Habsburgii. Așadar, politica europeană a Imperiului Otoman este consecința unor prefaceri din lumea otomană a ultimei jumătăți de secol, Europa fiind direcția principală a acțiunii otomane, iar înfăptuirea acestei politici ducea inevitabil la ciocniri violente cu Habsburgii spanioli și austrieci, cu ultimii, îndeosebi.

După opinia noastră, politica europeană a sultanului Süleyman I s-a conturat treptat, la începutul domniei sale neexistând un plan sistematic de acțiune politică în nici una dintre direcțiile deschise de predecesorii săi. Ca și sultanii de dinaintea sa, Süleyman I a provocat o politică de expansiune care s-a născut din acțiunea convergentă a unor factori ideologici și sociali, a tradiției politice a statului otoman și conștiinței puterii sale. Din punct de vedere ideologic, sultanul se considera, după cucerirea de către tatăl său a locurilor sfinte, șeful spiritual al lumii islamice, iar credința

pe care o împărtășea o percepea ca adevărata credință în numele căreia era chemat să lupte împotriva schismaticilor islamici și “necredincioșilor”, creștinii, îndeosebi. Din punct de vedere social, politica expansionistă a sultanului era expresia unui dinamism social, înțeles ca presiune a unor demnitari, a corpului ienicerilor, a unei părți largi a populației în căutarea de slujbe mai bune, de posesiuni de tip timariot, de noi venituri. La toate acestea se adaugă principiile moștenite de statul otoman, după mai bine de două secole de existență, de la statele de tip nomad și de la imperiile islamice din Orientul Apropiat și Mijlociu, precum și un anumit sentiment al invincibilității și al puterii, sentiment consolidat după cucerirea Constantinopolului.

Această politică de expansiune s-a îndreptat în primul rând asupra regiunilor învecinate statului otoman și mai ales cele cuprinse de o situație internă labilă, uneori anarhică. Din această perspectivă, forțele otomane de margine, acângiții și azapii, au jucat un rol deosebit în conștientizarea de către Poartă a acestor zone vulnerabile și în pregătirea expansiunii propriuzise contra lor.

În Europa, ofensiva otomană din timpul lui Süleyman I s-a desfășurat pe două direcții importante: una în Mediterana centrală și apuseană, cealaltă pe continent. Acțiunile pe mare vizau scopuri comerciale, dar îndeosebi cucerirea unor ținuturi de țarm care să asigure, în final, cucerirea Italiei, a Romei, îndeosebi, ca ultimă perlă a coroanei islamice universale ce-i lipsea sultanului. Pe continent, armata otomană a înaintat pe trei direcții principale: spre Bosnia, spre Europa Centrală și spre Italia. Abia după lupta de la Mohács (1526) s-a deschis direcția Belgrad-Buda-Viena ca direcție principală a acțiunilor otomane pe continentul european. Această direcție s-a conturat târziu ca un obiectiv principal al politicii otomane. Eșecurile contra Iranului, mai degrabă imposibilitatea sultanului de a impune o soluție finală, pe termen lung, la care se adaugă o accentuare a nemulțumirilor interne legate de vărsarea de foarte mult sânge otoman, precum și imposibilitatea cuceririi Italiei, chiar dacă otomanii au reușit instituirea unei hegemonii temporare în Mediterana, au mutat centrul acțiunilor otomane înspre Europa Centrală. Numai că aici, stăpânirea Ungariei era condiționată de cucerirea Vienei, obiectiv neatins de otomani, iar cucerirea Vienei era, la rândul-i, condiționată de realizarea unei puternice baze de acțiune otomane în Ungaria și Transilvania. În înfăptuirea acestor planuri, Imperiul Otoman intră în competiție cu Habsburgii. Cucerirea Ungariei de către otomani le-a deschis acestora accesul spre inima Europei, dar a împovărat imperiul cu o moștenire grea: Imperiul Otoman trebuia, de acum, să ducă mai departe

rolul deținut de Ungaria până atunci – de stavilă în calea realizării politicii orientale a Habsburgilor.

Toate aceste “provocări” au acționat simultan asupra Imperiului Otoman din timpul lui Süleyman I și au generat, ceea ce istoricii au denumit, o “criză de orientare” în politica externă a imperiului⁹. Angajat simultan pe mai multe fronturi, sultanul a fost lipsit de o concepție strategică consecventă. Neputând depăși cadrul politic al Islamului medieval, sultanul a înregistrat un bilanț negativ pe cele două fronturi din Europa¹⁰, mai ales aici, unde pierderile s-au dovedit a fi mai mari decât câștigul teritorial. Süleyman I poate fi, din acest punct de vedere, asemănător lui Carol Quintul, exponentul său european, ambii încorsetați de situații dilematice interne (războaie religioase cu adversari schismatici – protestanții germani sau șiiții iranieni), de veleități imperiale – de unde confruntări de tot felul, pe multiple fronturi, de mentalități medievale și de ambiții universaliste în numele religiei a căror realizare însemna înlăturarea celuiilalt.

Să urmărim, în continuare, politica sultanului față de Ungaria în anii care au premers bătăliei de la Mohács.

Nu avem nici un indiciu care să susțină faptul că sultanul ar fi avut de gând, imediat după instalarea sa în fruntea imperiului, să pornească împotriva Ungariei. Poarta Otomană, deși deținea suficiente informații despre slăbiciunea regatului, considera Ungaria o putere europeană, capabilă să concentreze în jurul ei lumea creștină¹¹. În atari condiții, în toamna anului 1520 este trimis la Buda solul Betram Ceaș pentru a anunța înscăunarea noului sultan și pentru a reînnoi armistițiul¹². Spre stupoarea și indignarea Porții, solul otoman a fost întemnițat (se zvonea că ar fi fost chiar ucis), o gravă greșeală a guvernanților unguri. Ba mai mult, încurajat de revolta lui Gazali pașa contra noului sultan, Ludovic al II-lea gândea asupra unui război contra otomanilor pentru recuperarea provinciilor sudice pierdute. Așa se explică gestul regelui maghiar care îi reproșează vehement ambasadorului venețian, L.Orio, faptul că Veneția l-a felicitat pe noul sultan cu prilejul înscăunării și că a trimis un ambasador la Istanbul pentru a reînnoi pacea cu otomanii¹³. Ungaria miza în acel moment foarte mult pe ajutorul străinilor și considera că sultanul era preocupat mai mult de consolidarea cuceririlor răsăritene. După o absență îndelungată din Europa, otomanilor le-ar fi greu să pornească spre Apus, se credea la curtea ungară. Numai că străinii aveau propriile interese, care nu coincideau cu ale Ungariei. În Apus, papa Leon al X-lea, Henric al VIII-lea și împăratul german erau în alianță contra Franței¹⁴, iar Polonia intrase de mai multă vreme pe făgașul unei politici pacifiste în relațiile cu otomanii¹⁵. Din partea

Veneției, ambasadorul maghiar a primit răspuns la 18 ianuarie 1521: Veneția a încheiat pacea cu sultanul, dar, în situația în care papa și împăratul vor întreprinde un război contra otomanilor, Republica li se va alătura, ceea ce, evident, însemna declinarea unui sprijin pentru Ungaria¹⁶.

Singurele știri favorabile pentru Ludovic al II-lea sunt cele legate de hotărârea lui Ferdinand de Habsburg de a se căsători cu Ana de Ungaria, sora lui Ludovic al II-lea, și de a-i trimite logodnica, pe Maria de Habsburg, în octombrie, la Buda. Însă în timp ce Ferdinand se căsătorea (26 mai 1521), iar dieta Ungariei delibera asupra unui răspuns către sultan, oastea otomană era în drum către Ungaria.

Ținta atacului otoman era Belgradul, puternica fortăreață de pe Dunăre, cheia sudică a regatului maghiar. Ideea cuceririi cetății aparținea marelui vizir Pîrî Mehmed, care l-a îndemnat pe sultan să nu lase cetatea în spatele trupelor otomane¹⁷. La 29 august 1521, Belgradul cade în mâinile otomanilor, în prealabil fiind cucerite alte două importante cetăți din apropiere: Șabaț și Zemun. Prin ocuparea Belgradului, întreaga Peninsulă Balcanică era anexată imperiului, iar drumurile spre Europa Centrală îi erau deschise. În zadar se adresase regele Ungariei papei, la 29 iunie 1521, cerându-i ajutor din partea creștinilor. Împăratul german, în război cu Franța, îi trimite doar câteva contingente, iar Sigismund I al Poloniei, în război cu marele maestru al ordinului teutonic, Albrecht de Brandenburg, și cu Moscova, îi trimite doar încurajări¹⁸.

Cucerirea relativ ușoară a Belgradului a arătat Porții slăbiciunea surprinzătoare a Ungariei. Ampla acțiune diplomatică inițiată de sultan în prima jumătate a anului 1521 (intimidarea Poloniei prin amenințarea cu un atac tătar¹⁹, presiunile asupra țărilor române²⁰) denotă faptul că sultanul se aștepta la o rezistență mult mai mare decât cea cu care a fost confruntat la Belgrad, de la care oastea regală a lipsit cu desăvârșire.

Cucerirea Belgradului nu a fost urmată de continuarea companiei în teritoriul regatului ungar, fapt oarecum curios dacă avem în vedere forța concentrată de sultan. Misiunea definitivării distrugerii sistemului de apărare al regatului maghiar din Bosnia și de la Dunăre le-a revenit forțelor otomane locale, care o vor îndeplini până în 1524.

De răgazul oferit de otomani, ungerii nu au fost capabili să profite. Dieta Ungariei, convocată în noiembrie 1521, la Buda, a hotărât ca fiecare locuitor, fără excepție, să dea un florin de aur, magnații, prelații și nobilii – jumătate din venitul lor pe un an, clerul inferior – a zecea parte din provizia lor în aur și argint, iar evreii – fiecare câte un galben; ar fi rezultat, în total, cam cinci milioane de florini. Deși entuziasmul era mare, hotărârea

a rămas fără rezultat concret²¹. Pe plan extern, Ludovic al II-lea s-a angajat în sprijinirea lui Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, pentru a ocupa tronul Țării Românești, după decesul tatălui său la 15 septembrie 1521. De asemenea, regele maghiar a încercat din nou să-l convingă pe Sigismund I de necesitatea unei acțiuni comune ungaro-moldo-polonă, care să preîntâmpine primejdia otomană. În acest scop, la 4 martie 1522, regele maghiar s-a adresat, printr-o scrisoare, regelui Poloniei²², cu atât mai mult cu cât circulau zvonuri despre noi pregătiri militare otomane. Polonia nu se va angaja însă în astfel de acțiuni; politica reginei Bona și a “partidei naționale”, fidelă acțiunilor antihabsburgice și, ca atare, relațiilor pacifiste cu otomanii, își arăta roadele²³. Reținerea Poloniei se datora și faptului că, între timp, la începutul anului 1522, la Buda sosise noua regină a Ungariei, Maria de Habsburg²⁴.

Din fericire pentru Ungaria, atacul otoman s-a îndreptat împotriva Rhodosului²⁵. Din nenorocire, Ungaria va fi prinsă într-un joc diplomatic polono-francez antihabsburgic, care o va abate de la realul obiectiv al politicii sale externe – pericolul otoman. Pe fondul declanșării războaielor în Apusul Europei între Carol Quintul și Francisc I, diplomația franceză și-a stabilit drept obiectiv împiedicarea Ungariei, Poloniei și Transilvaniei (percepută ca o entitate cu joc diplomatic relativ autonom) de a se alia cu Casa de Austria. În acest sens, în septembrie 1522 Antonio Rincon, spaniol de origine, strălucit diplomat și înverșunat adversar al lui Carol Quintul, este trimis spre Buda²⁶. Ajuns la Buda, Rincon îl câștigă imediat de partea sa pe Bornemissza. Ambasadorul francez pleacă apoi în Polonia. Primit, de Crăciun, de regele polon, la Vilnius (Vilna), Rincon îi cere lui Sigismund I ca Polonia să ajute Ungaria contra acțiunilor Habsburgilor și să intervină pe lângă magnații maghiari pentru ca aceștia să-l favorizeze pe Francisc I. Întors, împreună cu regele polon, la Cracovia, Rincon va profita de această ocazie pentru a-i câștiga pe nobilii Poloniei de partea cauzei franceze și a “distruge” partida pro-habsburgică. La 2 februarie 1523, Rincon primește răspunsul regelui Sigismund I: Polonia nu va îngădui ca cineva (aluzie la Habsburgi) să uzurpe guvernarea și autoritatea lui Ludovic al II-lea, promite ajutor militar și o alianță cu Franța printr-o căsătorie²⁷. Mai mult, regele Poloniei trimite o ambasadă în Boemia pentru a-i atrage de partea cauzei sale pe boemienii devotați Casei de Austria și va aplica un tratament rece trimișilor lui Ferdinand de Habsburg la Cracovia. La sfatul regelui polon, Rincon pleacă în Transilvania. Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, implicat, la rândul-i, în sprijinirea acțiunilor lui Radu de la Afumați, domnul Țării Românești, și “capul” partidei anti-habsburgice

maghiare. s-a declarat imediat de partea Franței, deși și-a dat seama că Francisc I era totuși departe. Rincon se va întoarce în Polonia, apoi Laski, șeful “partidei naționale” din Polonia, va pleca în Franța pentru aranjarea căsătoriei convenite²⁸. Cert este faptul că din această mașinațiune victimă va fi Ungaria, rămasă fără sprijin efectiv antiotoman în anii următori; Ungaria va rămâne singură, se va izola față de statele europene, iar prin situația sa internă critică va pregăti dezastrul din 1526.

Ludovic al II-lea a ratat, încă o dată, în 1523 să-și normalizeze relațiile cu Imperiul Otoman. Sfătuit de către Sigismund I, la începutul anului, să încheie pace cu otomanii, regele maghiar, amăgit de promisiunile nunțului papal, Antonio Giovanni, că va primi în curând ajutor de la papă, a refuzat să dea curs acestei sugestii. Iritat de poziția copilărească a nepotului său, Sigismund I s-a eschivat în perioada următoare de la întreprinderea unor măsuri energice, sugerate de același nunțiu papal, în vederea redresării situației interne din Ungaria²⁹. Pe plan intern, situația din Ungaria se deteriora pe zi ce trecea. Dieta de la Rákos, din 1524, s-a dizolvat fără nici un rezultat concret, iar conjurațiile oligarhice s-au înmulțit în anii 1524-1525³⁰.

Închinarea lui Radu de la Afumați, în 1524, incursiunea în Polonia, în iulie 1524, încheierea tratatului franco-polon, în iulie 1524, reluarea, în toamna anului 1524, a tratatelor polono-otomane în vederea încheierii unei noi păci, cărora regele Ungariei nu a vrut să li se alăture, a înrăutățit situația regatului maghiar.

În anul premergător invaziei otomane în Ungaria, totul mergea prost pentru regatul maghiar. Deși victorioasă împotriva Franței, Casa de Austria se confrunta pe plan intern cu războiul țărănesc din Germania, cu acțiunile ostile ale Franței și Imperiului Otoman, cu mișcări țărănești în Austria și agitații ale protestanților, încurajați de lipsa de contramăsuri ale lui Carol Quintul³¹. Era, așadar, în imposibilitatea de a susține o acțiune maghiară antiotomană. Polonia, după ce reușise, prin tratatul de la Cracovia, din 10 aprilie 1525, să-și normalizeze relațiile cu Ordinul teuton – Albrecht de Brandenburg, trecut la luteranism, închinându-se regelui polon³² – încheie, în octombrie 1525, armistițiul pe trei ani cu Poarta otomană. Încercările regelui polon de a cuprinde și Ungaria într-un armistițiu cu Poarta au fost respinse de către sultan sub pretextul că pentru aceasta era necesar ca regele maghiar să-și trimită solii la Istanbul. Sultanul, cunoscând bine situația din Ungaria, era convins că solii maghiari nu vor veni. De altfel, Ludovic al II-lea a refuzat el însuși propunerea în acest sens a lui Sigismund I³³. Așadar, fără a renunța la influență în Ungaria și Boemia, Polonia se îndrepta spre

o politică națională independentă care presupunea, însă, relații pașnice cu otomanii și, ca atare, o oarecare abandonare a Ungariei. În Apusul Europei, Franța, aflată într-o situație dificilă din punct de vedere militar, face un pas decisiv, care va cântări enorm, în anul următor, în situația Ungariei. Încă în timpul bătăliei Paviei (1524-1525) Francisc I, prin intermediul lui Christophe Frangipan, l-a îndemnat pe pașa de Bosnia să invadeze Austria. În decembrie același an, trimisul curții de la Paris în Istanbul, Jean Frangipan, a cerut oficial ajutorul sultanului împotriva Habsburgilor. Sultanul, printr-o scrisoare adresată regelui Francisc I, aflat atunci în prizonierat, i-a promis acestuia ajutor³⁴. În 1525 doar Moldova se arată dispusă să sprijine Ungaria în fața unui atac otoman. Aflată și ea într-o situație delicată, cuprinsă între Polonia, tătarii crimeieni și otomani, Moldova trimite, la începutul anului 1525, o solie condusă de Antonie paharnicul și boierul Theodor. Primiți de Ludovic al II-lea, solia moldoveană va reuși, în aprilie 1525, să încheie un acord cu regele maghiar. Potrivit înțelegerii, Moldova va primi ajutor din partea regelui dacă va fi atacată de către otomani, iar dacă Ungaria va fi atacată de oastea sultanului atunci Moldova îi va trimite în ajutor 15.000 de călăreți³⁵.

În anul 1526 sultanul a considerat că a sosit momentul potrivit pentru a porni împotriva regatului maghiar. Întrebarea principală este: De ce tocmai atunci, în 1526, sultanul hotărăște acest lucru și, de fapt, care era scopul acțiunii sale?

După opinia noastră următoarele elemente l-au determinat pe Süleyman I să atace, în 1526, Ungaria:

În primul rând, este vorba de o rivalitate maghiaro-otomană în sud-estul Europei care dura de mai bine de un secol, rivalitate care avea conotații politico-teritoriale, militare și religioase. Dacă, la început, expansiunea ungară în sud-estul Europei se lovea de prezența otomană în Balcani, acum, la începutul secolului al XVI-lea, stăpânirea otomană la sudul Dunării și obiectivele expansioniste înspre Europa Centrală se loveau de existența și acțiunile regatului maghiar în zonă. Niciodată până acum, deși erau vecini de mai multă vreme, Poarta Otomană nu a pus problema soluției finale în ce privește statul maghiar vecin. Acum sosise momentul pentru că toate celelalte căi fuseseră epuizate, atât cele diplomatice, cât și cele militare de intimidare. Din punct de vedere militar, toate condițiile erau favorabile unei acțiuni otomane. Odată Belgradul cucerit și odată cu el controlul asupra sudului regatului maghiar asigurat, Imperiul Otoman beneficia de un avantaj strategic prielnic, apt de a fi exploatat.

În al doilea rând, se crease pe plan extern un context politico-

diplomatic și militar provocator și/dar favorabil unei acțiuni otomane antimaghiare, situație bine cunoscută la Istanbul. În Apus, cum am văzut, statele creștine să războiau între ele de mai multă vreme, ca atare nu exista perspectiva unui ajutor substanțial pentru o Ungarie în pericol. Captivitatea regelui Franței și impunerea Tratatului de la Madrid (ianuarie 1526) crea posibilitatea sporirii puterii Habsburgilor, singurii în măsură, într-o astfel de situație, de a-l sprijini pe Ludovic al II-lea. Numai că agitațiile interne din lumea germană, inclusiv în ținuturile ereditare ale Casei de Austria, și acțiunile diplomatice ale Veneției și ale papei vizând independența statelor italiene, acțiuni concretizate în constituirea Ligii de la Cognac (mai 1526), nu-i ofereau împăratului german sau lui Ferdinand de Habsburg prea multă libertate de acțiune în altă parte a continentului³⁶. Polonia era ținută deoparte prin armistițiul din anul 1525, tătarii din Crimeea erau sub suzeranitate otomană, iar Rusia lui Vasile al III-lea nu cântărea decât foarte puțin, mai mult indirect, în relațiile europene. Dinspre răsărit, sultanul nu se simțea încă amenințat. Noul șah al Iranului, Tahmasp I, deși manifestate îndrăzneală și supunere față de sultan, nu era capabil de o răzvrătire de amploare împotriva lui Süleyman I, iar situația din Egipt fusese mai înainte pacificată.

În al treilea rând, starea internă din Ungaria și acțiunile externe ale regatului maghiar creau condițiile favorabile și pretextul atacului otoman³⁷. Deși la un atac otoman împotriva Ungariei se aștepta toată lumea, conducătorii statului nu au luat măsuri serioase de pregătire a apărării. Ludovic al II-lea nu se bucura de autoritate, marea nobilime, împărțită în tabere, se preocupa de răfuieli personale, de ocuparea unor funcții în stat cât mai profitabile. Deși în diete se auzeau voci înflăcărate în vederea apărării Ungariei, ele se stingeau repede, iar aparatul fiscal al statului nu era în măsură să concentreze banii necesari măsurilor de apărare; era o diferență imensă față de starea regatului din timpul lui Matia Corvin. Starea aceasta din Ungaria este cel mai bine pusă în evidența de un raport, din 18 ianuarie 1526, adresat papei Clement al VII-lea de către nunțiul papal Burgio: *“Țara aceasta nu este în stare să se apere singură, depinde de dispoziția dușmanului. Când nu sunt în stare să achite soldele garnizoanelor de la hotare, cum se poate aștepta ca să se ridice înaintea puterii sultanului. Regele e atât de sărac, încât adeseori suferă de lipsă de alimente. Domnii trăiesc pentru ei, nemeșimea e împărțită în partide. Dar chiar dacă ar domni printre ei înțelegerea, fără pregătiri de război nu se poate ajunge la nimic. Pot să dea o bătălie, dar dacă o pierd nu au nici o întăritură unde să se retragă ca să aștepte ajutor. Iar ajutor, de unde? Germania*

e o scenă de tulburări și e dușmana naturală a națiunii maghiare. Iar Polonia a încheiat pace cu turcii ... Dacă sultanul vine cu o armată puternică, nu există speranță ca țara să fie salvată."³⁸

Pe plan extern, acțiunile întreprinse de diplomația maghiară – avem în vedere încercările de alianță cu șahul Tahmasp I și sprijinul acordat lui Radu de la Afumați în acțiunile sale antiotomane – au cântărit foarte mult în hotărârea atacului otoman asupra Ungariei. Împărtășim părerea potrivit căreia Țările Române erau singurele state din Europa capabile să participe la lupta antiotomană, iar încercarea regelui maghiar de a le atrage în sfera preocupărilor sale antiotomane a avut o pondere mai mare decât alte proiecte maghiare de alianțe în calculul acțiunilor antimaghiare ale otomanilor³⁹.

După aproape trei ani de pregătiri, la 23 aprilie 1526 sultanul porni din Istanbul, pe vechea "cale a armatelor" – Adrianopol, Sofia, Niș, Belgrad, contra Ungariei. Nu putem afirma că sultanul a avut un plan concret cu privire la soarta Ungariei. Ca și atunci când a pornit împotriva Rhodosului, și de această dată sultanul era mânat contra Ungariei de dorința de victorie, de faimă și, eventual, de expansiune a Imperiului⁴⁰. Victoria totală, neașteptată, ca amplasare, l-a determinat pe sultan să hotărască pe loc statutul provizoriu al regatului Ungariei, statut care, cum vom vedea, va fi modificat odată cu trecerea anilor.

Despre preparativele militare otomane se știa din vreme. Încă din martie 1526, Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, cerea ajutor regelui maghiar pentru a întări trecătorile Carpaților, convins fiind că sultanul va porni contra Transilvaniei⁴¹. Ludovic al II-lea, la rândul-i, aflat într-o situație critică, avea nevoie de ajutor. Din partea creștinătății, șansele unui ajutor concret erau aproape nule. Carol Quintul, deși a făcut în 1526 unele concesii luteranilor din imperiu, nu a putut obține din partea acestora promisiuni de ajutor contra sultanului⁴². Împăratul german era preocupat de alte fronturi de luptă fiind dispus atunci, în pofida riscului de a expune Europa Centrală atacului otoman, să sacrifice Ungaria, el, împăratul, pe care Europa creștină îl socotea drept apărătorul securității creștinătății⁴³. Numai papa Clement al VII-lea, datorită sacrificiilor impuse bisericii, putu să-i acorde lui Ludovic al II-lea suma de 50.000 de ducați, cu care să ia unele măsuri pentru a preîntâmpina dezastrul⁴⁴.

În fața unui Occident indiferent, preocupat de măruntele lui socoteli, regele maghiar s-a adresat provinciilor regatului său. Ludovic al II-lea făcu apel la cehi, al căror rege era, în vreme ce o solie a sa pornea spre Moldova⁴⁵. Era în mai 1526, dar cehii puneau mai presus de interesele

Ungariei și ale regelui, propriile interese. Zdenik Lev, despoticul reprezentant al partidului catolic, fost tutore al regelui în timpul minoratului său, condiționa participarea la acțiunea antiotomană de rezolvarea disputelor cu rivalii săi. Cealaltă partidă, a lui Jindrich din Rožmberk, se oferi să-i dea regelui maghiar ajutor, lucru hotărât la dieta din Kolin (finele lui iunie 1526). La începutul lunii august, 6.000 de cehi și 1.300 de moravi, angajați pe bani papali, erau deja în tabăra regală la Mohács. Armatele praghezilor și ale altor orașe regale au plecat abia la 28 iulie și nu au participat, fiind la jumătatea drumului dintre Buda și Mohács, la bătălie⁴⁶. Oastea Transilvaniei, sub conducerea lui Ioan Zápolya, nu a participat la bătălie⁴⁷, lipsind, de asemenea, ajutorul militar al lui Radu de la Afumați și al lui Ștefăniță Vodă⁴⁸. În ziua bătăliei nu erau sosite nici oștile din Croația⁴⁹, doar oștile Banatului, în frunte cu Péter Perényi, și un detașament polonez sosiseră⁵⁰. Dieta Ungariei a hotărât ca în fruntea oastei regatului să fie însuși regele, având însă comandanți pe arhiepiscopul Pál Tomori și pe György Zápolya, fratele voievodului Transilvaniei. Alături de rege se afla floarea nemeșimii și preoțimii regatului, maramureșeanul Ioan Drágffy, *judex curiae*, fiul lui Bartolomeu Drágffy, și Ștefan Mailat, camelierul regelui. Convocarea nobilimii maghiare s-a făcut pentru 2 iulie, la Tolna, dar adunarea oastei nobiliare s-a făcut cu mare greutate și întârziere.

De partea cealaltă, oastea otomană, în frunte cu sultanul și marele vizir Ibrahim pașa, bine organizată și înzestrată, înainta cu prudență, dar sigur, spre inima Ungariei. Ungurii au încercat o rezistență la Petrovaradin (Pétervárad), la trecerea Dravei, însă cetatea a fost cucerită de avangarda otomană la 27 iulie. După trecerea Dravei, oastea otomană s-a îndreptat spre Buda. Oastea maghiară a manevrat pentru a ieși înaintea sultanului și a ajuns pe câmpia de la Mohács, între localitatea Bátya și Drava, nu departe de Dunăre. Bătălia s-a dat pe 29 august 1526. Prost sfătuit de capii nemeșimii, dornici de glorie lesne, lipsit de autoritatea, experiența și priceperea necesare, Ludovic al II-lea ordonă atacul, deși nimic nu-l zorea, iar o parte a oștilor de la marginile regatului nu sosise încă în tabăra sa. Dezastrul a fost total⁵¹, dar reparabil în timp și cu consecințe mai puțin grave pentru soarta Ungariei dacă n-ar fi pierit însuși regele. Era al doilea rege Jagellon aflat pe tronul Ungariei care pierdea, în floarea tinereții și fără urmași, în luptele cu otomanii. Spre deosebire de primul, care căzuse departe de țară, la Varna, acesta s-a prăpădit în propria-i țară, fără să fi învățat nimic din greșelile strămoșului său.

Conform obiceiului, Süleyman I a încuviințat la pradă, acângiii cutreierând Ungaria în timp ce oastea otomană a înaintat, fără nici un

obstacol, până la Buda. Capitala, părăsită de regina Maria și anturajul acesteia, a fost predată sultanului la 11 septembrie și, ca atare, a fost scutită de jafuri. Încredințând paza capitalei partizanilor lui Zápolya, sultanul ordonă retragerea. La 24 septembrie trece Dunărea la Pesta. Aici îi primește pe mai mulți nemeși unguri, cărora le-a spus că Ungaria nu va fi transformată în provincie otomană, ci va fi în continuare un regat, dar supus Porții, în fruntea căruia îl va numi pe Ioan Zápolya⁵². În retragerea sa, oastea otomană a cucerit câteva dintre cetățile importante ale regatului: Szeged, Bács și Becsne. Încărcat de glorie și pradă, la 12 octombrie sultanul era la Belgrad, pentru ca la 13 noiembrie să-și facă intrarea triumfală în Istanbul.

NOTE:

- ¹ A. Decei, *Istoria Imperiului otoman (până la 1656)*, București, 1978, p. 159-163.
- ² T. Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, București, 1991, p. 36.
- ³ *Ibidem*, p. 168.
- ⁴ *Ibidem*, p. 36.
- ⁵ *Ibidem*, p. 165.
- ⁶ *Ibidem*, p. 23.
- ⁷ E. Denize, *Moldova lui Petru Rareș între imperiali și otomani*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D.Xenopol"*, tom XXVI, Iași, 1989, p. 236.
- ⁸ C. Felezeu, *Statul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 70-71.
- ⁹ Vezi, C. Feneșan, *Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei*, București, 1997, p.23-24
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 25.
- ¹¹ T. Gemil, *op.cit.*, p. 171.
- ¹² P. Török, *L'Europe et la désastre hongrois de 1526*, I, în *Revue des Études Hongroises*, nr. 4, Octobre-Décembre 1929, Paris, 1930, p. 195.
- ¹³ *Ibidem*.
- ¹⁴ Vezi A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p. 168, E. Lavisse, *Histoire de France. Depuis les origines jusqu' à la revolution*, Tom V – Deuxième partie. *La lutte contre la Maison d'Autriche. La France sous Henri II (1519-1559)*, Paris, 1911, p. 20-23.
- ¹⁵ Despre relațiile dintre Polonia și Ungaria în această perioadă, vezi P. Török, *op.cit.*, p. 197-198.
- ¹⁶ *Ibidem*, p.196.
- ¹⁷ A. Decei, *op.cit.*, p. 168-169.
- ¹⁸ H. I.Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517-1527)*, București, 1972, p. 41-42.
- ¹⁹ V. Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985, p. 128.
- ²⁰ T. Gemil, *Românii și otomanii*, p. 172; Horia I.Ursu, *op.cit.*, p. 42-47.
- ²¹ F. Ribary, *Istoria pragmatică a Ungariei*, Blaj, 1884, p. 187-188.
- ²² V. Ciobanu, *op.cit.*, p. 128.
- ²³ Vezi L. Chodzko, *Histoire populaire de la Pologne*, Paris, 1864, p. 49,58.

- ²⁴ I.A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, vol. III, Leipzig, 1874, p. 333; F. Ribary, *op.cit.*, p. 187.
- ²⁵ Vezi A. Decei, *op.cit.*, p. 169-170; J.B. von Weiss, *Weltgeschichte. Die neue Welt. Maximilian I. Die Reformation. Karl V*, vol VII, Graz /Leipzig, 1892, p. 787-789.
- ²⁶ E. Lavissee, *op.cit.*, p. 41-42.
- ²⁷ H. I.Ursu, *op.cit.*, p. 89-90.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 90.
- ²⁹ V. Ciobanu, *op.cit.*, p. 132.
- ³⁰ F. Ribary, *op.cit.*, p. 187-189.
- ³¹ Vezi J.B. von Weiss, *op.cit.*, p. 688-702, 709-720; E. Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol.I, București, 1997, p. 199-201; St. MacDonald, *Carol Quintul: suveran, dinast și apărător al credinței, 1500-1558*, București, 1998, p. 110-111.
- ³² Vezi L. Chodzko, *op.cit.*, p.50-51; O.Halecki, *La Pologne de 963 à 1914*, Paris, 1933, p. 140-141.
- ³³ T.Gemil, *op.cit.*, p. 175; V. Ciobanu, *op.cit.*, p. 133.
- ³⁴ E. Lavissee, *op.cit.*, p. 37-42; H. I.Ursu, *op.cit.*, p. 110; T. Gemil, *op.cit.*, p.175.
- ³⁵ H. I.Ursu, *op.cit.*, p. 113.
- ³⁶ A. Oțetea, *op.cit.*, p. 169; J.B. von Weiss, *op.cit.*, p. 709-730; E. Lavissee, *op.cit.*, p. 37-39, 46-54; G. Dupont-Ferrier, *Du moyen âge aux temps modernes. 1328-1610*, Paris, 1933, p.417-419; M. Steimetz, *Deutschland von 1476 bis 1648*, Berlin, 1967, p. 88-209.
- ³⁷ J.B. von Weiss, *op.cit.*, p. 791-794; I.A. Fessler, *op.cit.*, p. 354-362; P. Török, *op.cit.*, p. 200-201; *Történelem. 1500-tól 1789-ig*, vol. 4, Budapesta, 1997, p. 104-106 (în continuare: *Történelem*).
- ³⁸ Apud V. Fraknoi, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440-1526)*, Budapest, 1896, p. 483-484.
- ³⁹ C. Feneșan, *op.cit.*, p. 21.
- ⁴⁰ P.Fodor, *Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1541*, în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricarum*, XLV, 2-3, 1991, p. 281-283; Gy. Káldy-Nagy, *Szulejmán*, Budapest, 1974, p. 55
- ⁴¹ A. Decei, *op.cit.*, p. 171.
- ⁴² E. Lavissee, *op.cit.*, p. 52.
- ⁴³ St. MacDonald, *op.cit.*, p. 136-137.
- ⁴⁴ M. P.Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944, p. 235.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 237.
- ⁴⁷ I.Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zápolya în ajunul bătăliei de la Mohács (1526)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historica, vol. II, 1967, p. 13-28; J.B.Weiss, *op.cit.*, p. 795-796; I.A. Fessler, *op.cit.*, p. 362-366; T. Gemil, *op.cit.*, p. 176; A. Decei, *op.cit.*, p. 171; *Történelem*, p. 106-109.
- ⁴⁸ Vezi N. Stoicescu, *Radu de la Afumați*, București, 1983; H.I.Ursu, *op. cit.*, p. 114-118; M. P.Dan, *op.cit.*, p. 241-243.
- ⁴⁹ F. Ribary, *op.cit.*, p. 191.
- ⁵⁰ M. P.Dan, *op.cit.*, p. 243; L. Chodzko, *op.cit.*, p. 51.
- ⁵¹ I.A. Fessler, *op.cit.*, p. 366-370; J.B.Weiss, *op.cit.*, p. 795-797; F. Ribary, *op.cit.*, p. 189-192; *Történelem*, p. 106-109; H. I.Ursu, *op. cit.*, p. 121-124; A. Decei, *op.cit.*, p. 173-175.
- ⁵² C. Feneșan, *op.cit.*, p. 28; A. Decei, *op.cit.*, p. 174

*SÜLEYMAN I AND THE EUROPEAN POLITICS OF THE
OTTOMAN EMPIRE (1520-1526)*

(Abstract)

The study emphasizes the fact that the European politics of sultan Süleyman I came into being gradually, at the beginning of his reign existing no such systematic action plan for none of the directions of his forerunners. Like the sultans before his reign, Süleyman I promoted an expansion politic which grew out of the convergent action of certain ideological and social factors, of political tradition of ottoman state and the consciousness of the empire force.

In Europe, the ottoman offensive since the reign of Süleyman I went on in two important directions: one in the central and western Mediterranean, the other one on the continent. On the continent the ottoman army advanced in three main directions towards Bosnia, towards central Europe and towards Italy. Only after the battle of Mohács (1526) the way Belgrade – Buda – Vienna has been opened as a main direction of the ottoman actions on the European continent. This direction grew out lately as a main objective of the ottoman politics. The failures against Iran, the internal disorders as well as the impossibility of conquering Italy had changed the direction of the ottoman actions towards central Europe the control upon central Europe was conditioned by the conquer of Vienna which in its turn was conditioned by having a solid base of action in Hungary and Transilvania. For achieving these objectives the Ottoman empire has to compete with the Habsburgs.

As a conclusion all these “challenges” acted simultaneously upon the Ottoman empire during the reign of Süleyman I generating a “orientation crisis” in the foreign policy of the empire. Simultaneously engaged in many directions, the sultan hasn’t got a consistent strategic conception. Being unable to overcome the political frame of medieval Islam, the sultan had a negative survey especially in Hungary where the losses proved to be greater than the territorial gains.

MIȘCAREA DE “LOTRIE” (HAIDUCIE) DIN BANATUL ISTORIC AL SECOLULUI XVIII

VIOREL GH. ȚIGU

I. Considerații generale

Formele de luptă ale populației nemulțumite din Banatul secolului XVIII au cunoscut o largă gamă, începând cu jalba, până la răscoală. În acest secol, “lotria” a devenit un fenomen general fiind foarte asemănătoare haiduciei din Țara Românească, Moldova, Transilvania și Peninsula Balcanică. S-a numit “lotrie” deoarece aici, în Banat, haiduci s-au numit unii ostași, înarmați, ai administrației, - *Banatische Landmiliz* - care au fost, nu de puține ori, puși să urmărească “lotri”¹.

În popor, cei răzvrățiți s-au numit “lotri”, nume de altfel întâlnit și în protocoalele circularilor parohiale, cu dispoziții de la Episcopie. Într-o astfel de circulară, din 9 septembrie 1785, episcopul spunea despre “lotri” că sunt “ca niște oameni netrebnici pentru faceri de rău și pentru fiecare nouă adunare de “lotri” în Ardeal să vorbesc”². Aici se referea la mișcările din Transilvania după înfrângerea răscoalei lui Horea. Aceste circulare sunt pline de “sfaturile” pe care preoții trebuiau să le dea populației și îndemnuri la “supunere”.

Nicolae Stoica de Hațeg, în Cronica sa, relatează despre “lotri” conduși de un haranbașă, iar răsculații din 1738-39 au fost deasemenea numiți “lotri”³. Tot “lotri” au fost numiți și curuții lui Rakoczy, care au ajutat pe românii din Teregova să atace trupele austriece.

Acești “lotri” din circularile parohiale, din actele emise de Consiliul Aulic de Război, Comandamentul General Militar Bănățean, cât și din Cronica lui Nicolae Stoica de Hațeg, nu sunt alții decât răzvrățiții sociali care prezentau un mare pericol pentru stăpânire.

“Lotria” este semnalată destul de timpuriu în Banatul secolului XVIII. Într-un act din anul 1731 se vorbește despre o ceată de “lotri” care au făcut drumurile nesigure, ceea ce a îngrijorat autoritățile, pentru că “răul se întinde ca ciurma”⁴.

Cauzele lotriei trebuiesc căutate în aspirarea populației de către stăpânirea habsburgică. Dacă sub stăpânirea turcilor, țăranii români au devenit proprietari ai loturilor de pământ pe care le lucrau, după “eliberarea Banatului” s-au văzut iobași ai Curții, ori roboțași în mine sau manufacturi. Întreținerea armatei, mărirea sarcinilor fiscale, sărăcirea țăranilor, ca urmare a deselor războaie, a creat o suită întregă de contradicții între populație

și stăpânire. Cu ocazia călătoriei sale în Banat, Iosif al II-lea dă în anul 1785 instrucțiuni Comitatelor, spunând, printre altele, că “față de valahi există un comportament negativ, de unde provine și nemulțumirea. S-a făcut o mare greșală că le-au fost luate pământurile cele mai bune și date coloniștilor ... pentru că ei sunt locuitorii cei mai vechi ai regiunii”⁵.

Chiar și Johann Lehmann, în însemnările călătoriei lui dintre anii 1780-1785 de la Pressburg la Sibiu, a vorbit de “lotri”, aducând mărturii contemporane de la un ofițer.

“Lotrii” s-au constituit în cete, sub un conducător, și s-au legat sub un jurământ. Ceata a fost condusă de un harambașă, dar documentele vremii vorbesc și de existența unor cete de “lotri” conduși de un căpitan, ajutat de un locotenent⁶. În general, se cunosc mulți conducători de cete (harambașe) vestiți ca: Deák, Adam Moharu, Ianăș Bumbăcilă (din Teregova), Pavel Dărăbanțu (din Gătaia), Nicolcea, Ilie Moldovan, Marcu, etc.⁷ Au fost cete de 6-8 oameni, altele de 20-70, care au acționat în mai multe direcții și au periclitat principalele drumuri principale⁸. În timp de răscoală, lotria s-a integrat în ea și, nu de puține ori, grupurile răsculaților au fost conduse de harambașe. Ceata lui Adam Moharu a avut 600 de oameni care, în anul 1738, au ocupat mina de la Bocșa pe care au stăpânit-o timp îndelungat⁹.

Este deosebit de semnificativ că în cetele de “lotri”, alături de români, au luptat și sârbi, germani și maghiari. Centrele de rezistență și acțiunile lor au fost în regiunile muntoase, îndeosebi între Caransebeș și Sasca. Între anii 1780-1785, se pare că cea mai periculoasă regiune a fost între localitățile Caransebeș-Mehadia; Panciova-Oravița. De obicei pe aceste drumuri se cereau escorte militare. Nu numai în munți au fost “lotri”, dar și în regiunile mlăștinoase, unde s-au adăpostit. Administrația Cambială a luat măsuri severe contra “lotrilor” care s-au așezat în mlaștinile de la Ilancea¹⁰.

Raza de acțiune a lor a fost până în Transilvania, Țara Românească, ori peste Dunăre sau Tisa. Lupta lor a fost îndreptată, în primul rând, împotriva administrației habsburgice, a funcționarilor, ori a Caselor districtuale, prădând de multe ori contribuțiile luate de la populație, ori au atacat transporturile de alimente și arme ale armatei. Nu de puține ori au fost atacate chiar minele “cezarocrăiești” din teritoriu.

Ceea ce se remarcă este faptul că nu s-au comis fărâdelegi față de populația săracă, de aceea românii au sprijinit mișcarea de lotrie, primindu-i, ascunzându-i și colaborând cu ei, chiar și unii cnezi ai satelor. Administrația a luat măsuri drastice de pedepsire a celor care au colaborat

cu “lotrii”, măsuri ce s-au răsfrânt și asupra familiilor de grăniceri care au sprijinit această mișcare, mergând până la pedeapsa cu moartea prin împușcare.

Un act de la Comandamentul Militar Bănățean către Comandantul general din Buda, din 21 iulie 1775, arată că atacurile cetelor de “lotri” din Banat au fost așa de îndrăznețe încât armata nu le-a mai putut face față¹¹. În același an s-a trimis în Banatul Timișan un batalion maghiar, în care să nu fie “iliri greco-neuniți”, pentru a face față cetelor de “lotri”¹². Între 4 și 9 august 1775 a avut loc o mare acțiune de urmărire a “lotrilor”, ce a cuprins toată regiunea muntoasă a Banatului¹³. O serie de comune au fost mutate, din Caraș și Timiș, deoarece locuitorii “au fost răi” și s-au asociat cu “lotrii”.

Ostilitatea populației față de administrația habsburgică a fost subliniată și de răzvrătirile și revoltele din anii 1719, 1724-25, 1737-39 etc. care au menținut această tensiune, lucru ce a determinat conducerea să ia o serie de măsuri, cu precădere bazate pe detașamentele militare. S-a introdus pază înarmată, posturi fixe și patrulă pe principalele drumuri de comunicații din regiunile muntoase și mlăștinoase. S-au instalat posturi de pază la mine, vămi, fabrici, depozite, etc., s-au format escorte înarmate care au însoțit diferite transporturi. În anul 1728 a luat ființă un Comandament special pentru urmărirea “lotrilor”, iar în anul 1734 a fost înființat un Comandament superior în același scop¹⁴.

II. Mișcări sociale în Banat între 1717 și 1739

Stăpânirea otomană asupra provinciei Banat a fost o serioasă frână pentru dezvoltarea economică. La aceasta se mai pot adăuga: mlaștinile, desele inundații, mijloacele de muncă, organizarea muncii etc. Austriei au adus noi metode de organizare a terenurilor arabile, desecarea sistematică a mlaștinilor, canalizarea principalelor ape curgătoare, au pus accent pe agricultură urmărind dezvoltarea diferitelor ramuri. Și colonizările au adus un impuls nou în toate domeniile. În orașe au apărut noi meșteșuguri, s-au creat noi manufacturi pentru prelucrarea diferitelor materii prime. Minele, exploatate primitiv sub dominația turcă, s-au repus din nou în funcție, exploatându-se pe scară largă fierul, cuprul, plumbul, etc. S-a intensificat schimbul de mărfuri, formându-se o piață internă, dar și un export în Balcani și provinciile din vestul Monarhiei, organizându-se și căile de comunicație pe uscat și apă.

Societatea Orientală a negustorilor locali face un intensiv comerț cu miere, vin, ceară, vite, cereale, minereuri, etc.

Banatul, care a fost o posesiune a Casei de Austria, a prezentat aspecte diferite, ca stratificare socială, față de alte provincii. Moșiile camerale au fost scoase la arendă, iar țărani au devenit iobagi ai Curții din Viena. În fruntea piramidei sociale au fost aristocrații - funcționari superiori cu titluri nobiliare -, clerul înalt, arendașii de predii și mine, adică toți acei care făceau "politica" habsburgică în Banat. În orașe, pe cale de formare și consolidare, a fost "burghezia" reprezentată de negustori și proprietari de manufacturi, ateliere mari, ori fabrici. Muncitorimea din fabrici și ateliere, din mine, ori cărbunarii, vărarii și cărămidarii au dus-o destul de greu, în schimb muncitorii calificați au avut salarii bune, acordându-li-se și diferite privilegii. Țăranii, care formau marea majoritate a populației, s-au văzut iobagi și au avut multe și felurite obligații: dijma, contribuția, robota (la care au fost supuși și minerii) și diferite obligații speciale. Contribuțiile, pentru Banat, au fost destul de mari, variind între 300-500 de mii florini (guldeni) anual.

Cercetând sumar registrele rapoartelor districtelor și administrației se întâlnesc circa 70 de feluri de robotă, afirmându-se pe bună dreptate că tot ce s-a făcut în Banat sub stăpânirea habsburgică, în secolul XVIII, palate prezidențiale, fortificații, cetăți, biserici, canalizări, indiguiri, diferite construcții etc. cu brațele țăranilor s-a făcut. Cumpărarea sării a constituit o altă obligație a supușilor. Sarea a fost un monopol al curții și era adusă de la Lipova, dar pe lângă această obligație au mai existat destule (amenzi, daruri, plocoane, taxe pentru mitropolit, salariile medicilor militari, etc.) care au creat permanent nemulțumiri în rândul populației.

Protestul, reclamația și petiția colectivă reprezintă o primă fază a luptei, îndreptată împotriva funcționarilor și nu de puține ori împotriva militarilor, datorată, în mare parte, abuzurilor. Un exemplu a fost plângerea țăranilor din Bocșa, la 11 decembrie 1720, contra căpitanului de grăniceri, baronul von Grady, care, pe lângă faptul că i-a maltratat, i-a obligat ca în fiecare noapte să rămână de ordonanță 4 bărbați și o femeie¹⁵.

Administratorul comunei Cenad s-a plâns, în 1724, că unii cnezi din district au plecat la Timișoara să-l pârască pentru severitate la încasarea impozitelor și roagă să fie pedepsiți¹⁶. Se întâlnesc situații când s-au făcut petiții împăratului, cum a fost cazul locuitorilor Aradului Nou, la 25 martie 1726¹⁷.

Nesupunerea și rezistența au fost forme mai energice ale luptei populației bănățene. S-a întâlnit rezistență la plata impozitelor, așa cum au făcut locuitorii Lugoșului care, în 1726, nu au mai voit să plătească impozitele¹⁸, ori cazurile celor 28 de locuitori din Biled, care au intrat cu

plugurile pe pământurile administrației, pentru care s-a cerut pedepsirea¹⁹. Cazurile de nesupunere la muncă și fuga de la muncă au fost foarte frecvente. Când în anul 1719 a început construirea poștei din Slatina (Caransebeș), satele nu au voit să ia parte la lucru²⁰. Destul de des se întâlnește fuga, ca o manifestare a luptei populației. Fuga dintr-un sat în altul, dintr-un district în altul, din Banat în altă provincie habsburgică (Serbia, Ungaria, Transilvania) sau în Țara Românească, Rusia și chiar Turcia. Bunăoară, în 4 octombrie 1733 foarte mulți locuitori din districtul Pancevo (Banatul Iugoslav) au fugit și în urma conscripției pentru “zeciuală”, satele au început să se împrăștie, iar dacă se vor mai continua lucrările pe râul Bega, supușii amenințau că vor părăsi gospodăriile²¹. Asemenea cazuri de fugă au fost și în Mehadia unde locuitorii au plecat, luând și vitele, din cauza contribuțiilor. Printr-un act, datat 10 noiembrie 1735, administrația a ordonat să fie arestat cnezul din Felnac (Arad), care a favorizat fuga populației, urmând să fie trimis, pe trei luni, să lucreze la Timișoara, la fortificații²².

O altă atitudine față de administrație a fost evaziunea fiscală, sub forma ascunderii de către populație, a vitelor și oilor în păduri, în cazurile unor înregistrări (conscripții), dar s-au luat măsuri prin amenzi.

Aceste forme de luptă organizate au determinat o scădere a veniturilor erariale, ceea ce a îngrijorat administrația. S-a ajuns la luarea unor măsuri drastice de oprire a fugarilor, altfel, probabil, s-ar fi ajuns în situația ca Banatul să rămână apropape fără populație. Printre diferite propuneri ale conducerii Banatului, în vederea opririi acestui exod, a fost și cea care spunea că cei fugiți în străinătate să fie extrădați și apoi ținuți un an și jumătate la lucrări de fortificații²³. De la măsurile propuse s-a trecut la fapte. Cnezii au fost pedepsiți, s-au vândut bunurile celor fugiți, s-a pus pază la graniță, s-au stricat podurile pentru a face drumurile impracticabile, etc.

Și incendierea a făcut parte din rezistența și lupta bănășenilor. Aceasta a apărut, în mod deosebit, în cadrul răscoalelor, așa cum s-a întâmplat în anul 1718 în districtul Becicherec (Zrenjanin - Banatul sârbesc) când s-a pus foc la prediul Kenderes de către “nelegiuiți” și a ars o mare cantitate de fân²⁴, acțiune ce a fost îndreptată contra administrației, deoarece prediul a fost al ei. Cam aceleași lucruri s-au întâmplat și în 1727 la Sânandrei, iar în 1735 la Vinga²⁵. În anul 1747 districtul Timișoara a raportat că 6 (șase) “lotri”, fugiți din închisoarea de la Timișoara, l-au jefuit pe primar și au dat foc, de au ars peste 100 clăi de diferite produse agricole²⁶.

Răzvrătirile sau tulburarea a fost o formă mai energetică a luptei populației și era condusă de căpetenii, fiind îndreptată contra stăpânirii

habsburgice și a aparatului administrativ. În majoritatea cazurilor nu a avut un caracter general ci s-a desfășurat într-un sat ori mai multe dintr-un district. Așa s-a întâmplat în districtul Caransebeșului, în 1719, când populația nemulțumită din cauza impozitelor, a început să se agite și să tulbure liniștea. Deasemenea, în districtul Palanca Nouă s-a dat o sentință contra lui Ioszia din Kuszitza (Cusici) ca răzvrătitor al câtorva sate²⁷.

În anul 1726 a fost semnalată o răzvrătire în Moldova unde chiar primarul satului a fost capul răzvrătiților²⁸. O răzvrătire cu caracter vehement a avut loc la târgul de la Futak (Futog - lângă Novi Sad), în 1747, din cauza recrutărilor la armată, răzvrătire care s-a soldat cu moartea ofițerului însărcinat cu recrutarea și a întregului detașament de 12 oameni din subordinea lui²⁹. Din cauza impozitelor, în septembrie 1742, a fost o altă răzvrătire la Lugoș, când s-a ridicat impozitul de la 6 la 12 florini (guldeni), fiind vorba de *personal* - *Kopftax*³⁰.

O formă de luptă mai specifică, ca denumire, a acestei provincii a fost "lotria", înțeleasă în sensul haiduciei. Oamenii au luat calea codrilor și a mlaștinilor, luptând contra administrației habsburgice. S-au organizat în cete conduse de harambașe, atacând vămile, poștele, detașamentele militare, arendașii, negustorii, casele demnitarilor, au ucis funcționarii, ori au luat ostateci pentru care au cerut răscumpărări. Numele de "harambașă", păstrat în corespondențele administrației bănățene, se pare că provine de la "Harami" - sinonim cu lotri. "Haramii" au fost "lotri" din Ardeal numiți așa de istoricul Nicolae Iorga³¹. În corespondența administrației, "lotri" au fost numiți "Räuber", dar din rapoartele serviciilor districtuale către administrație, se poate constata că s-a făcut o deosebire între tâlhari și "lotri", deoarece tâlharii, ucigașii și hoții erau numiți "Diebe".

În rapoartele și ordinele administrației și a serviciilor districtuale nu se întâlnește o altă denumire dată răsculaților din 1738, decât "Räuber". Astfel s-a raportat de către serviciul districtual Pancevo, la 11 iunie 1727, că s-a trimis un detașament de oameni pentru prinderea "lotrilor" care și-au făcut cuib în mlaștinile de la Ilancea³². Cetele de "lotri" au fost puternice, după cum reiese tot din raportul aceluiași district care arată că vestitul harambașă Deák a declarat că dimpreună cu 70 de tovarăși vor să atace Pancevo, în anul 1722, luna aprilie³³. Un alt harambașă a fost Stoia, amintit cu ocazia atacului convoiului de 17 care cu ceară³⁴.

Au fost foarte multe cazuri când "lotrii" au atacat poșta, ca în cazul poștei din Slatina (Caraș), în anul 1730, ori în 1745 când au luat de la erariu suma de 8570 florini (guldeni) reprezentând încasările vamale districtuale de la Orșova³⁵. Nu au lipsit nici provocările, pline de ironie

de altfel, ale “lotrilor”, ca cele întâmplate la 12 iulie 1741 când districtul Pancevo a raportat că harambașa “Iohann Deák” a trimis vorbă “verwalterului” și controlorului districtual că “dacă le face plăcere să se lupte cu ceata lui, să-i urmărescă mereu”³⁶.

Pentru răscumpărare de ostateci s-au cerut sume mari, între 1500 și 4000 de florini (guldeni), pentru fiecare ostatec. Au fost cete de “lotri” conduși și de alte harambașe cunoscute, cum a fost Adam Moharu, care în 1730 a ocupat, cu o ceată de 600 de “lotri”, mina de la Bocșa. Dintre căpetenii mai sunt amintite Ianăș Bumbăcilă din Teregova, Pavel Dărăbanțu din Gătaia, Nicolcea și alții. Între anii 1725-1728 în districtele Vârșeț, Cenad, Becicherec și Lipova a acționat ceata de “lotri” condusă de harambașa Rista, pe capul căreia s-a pus 200 florini dacă va fi prins, viu sau mort³⁷. Tot din rândul harambașelor cunoscute au fost și Ilie Moldovan, Andrea ori Marcu din Vermeș, Mișco din Pava Kolar, Bogdanovici, etc³⁸.

În această perioadă au fost cazuri când “lotri” au amenințat cu represalii, ca și în 10 iulie 1724 la Vârșeț când obercnezului i s-a cerut să depună, la mănăstirea Buziaș, suma de 200 florini ca despăgubiri pentru “lotrii” uciși, în caz contrar vor ucide doi supuși ai curiei³⁹. Numărul mare de cete ale “lotrilor” a îngrijorat foarte mult stăpânirea austriacă, devenind una din problemele majore ale administrației, cu atât mai mult cu cât aceste cete au fost sprijinite de populație și aveau legături cu ea. Aceste lucruri se desprind din adresa oberverwalterului (administratorul șef) Rössler, din Vârșeț, care a raportat în 30 mai 1727 că a fost înștiințat de către obercnezii din zona Carașovei că harambașa Adam a anunțat prin sate că dacă populația pornește, dimpreună cu administrația, împotriva “lotrilor” să nu tragă în ei, pentru că el a dat poruncă ca “lotrii” să tragă doar în funcționari și husari⁴⁰.

Satele care nu au participat la prinderea “lotrilor” au fost amendate. Lupta împotriva lor s-a dat cu forțe puternice, deoarece în decembrie 1727 districtul Cenadului a cerut administrației să ordone regimentelor de cavalerie și infanterie de acolo, să le dea concursul. În anul 1728 a luat ființă un comandament special, pentru nimicirea “lotrilor”, sub conducerea prințului Ferdinand von Würtemberg, iar în anul 1734 s-a înființat un comandament superior⁴¹. Cetele de urmărire au fost numeroase, numai în districtul Orșova au fost trimiși 150 de oameni, în districtul Palanca Nouă ceata a fost formată din 67 de militari și 400 de țărani⁴². Pe lângă aceste măsuri se puneau și premii pentru prinderea conducătorilor, câte 100-200 de florini (guldeni). În anul 1734 s-a dat o patentă de iertare a “lotrilor” dar în districtul Vârșețului nu s-au prezentat decât doi⁴³, deoarece se știa

că nu se respectă patenta.

Cei care și-au cerut iertare și au fost grațiați, nu au renunțat la lupta lor după cum se desprinde din raportul din 10 ianuarie 1739 a districtului Lipova, în care se poate vedea că “lotrii” iertați nu au voit să mergă la Timișoara și au declarat că dacă nu li se va înmâna suma și produsele garantate, vor da foc Lipovei și vor fugi la turci⁴⁴. Unii din ei au fost făcuți căpitani în armata habsburgică, asemenea tabel a înaintat districtul Lipova în anul 1739⁴⁵.

Au fost multe cazuri când administrația a făcut presiuni asupra familiilor “lotrilor”, le-a confiscat averea, le-a pustiit casele, mergând până la a le da foc, etc. Și pedepsele date contra lor au fost multiple: spânzurarea, decapitarea, tragerea pe roată, etc., dar cu toate măsurile luate, guvernanții nu au putut să stăvilească mișcarea. “Lotria” a fost o treaptă superioară a luptei subliniată, de altfel, și în timpul răscoalei din anul 1738-39, când “lotri” au fost elementul cel mai puternic în lupta cu trupele imperiale. Trebuie remarcat însă un lucru important, și anume: aceste mișcări și nemulțumiri ale românilor bănățeni au fost prezente în centrele miniere, îmbrăcând diferite forme, în funcție de specificul muncii.

Prin dispoziția Camerei fiscale din Viena, la 1718 au fost puse în funcție minele de la Maidan, Oravița, Ciclova, Caransebeș și Bocșa. Aici s-au adus mineri din Tirol în scopul de a învăța pe localnici metodele de exploatare. Pentru exploatarea fierului s-au adus 247 de familii din Tirol, iar din Boemia s-au adus muncitori topitori și fierari, care au avut privilegii deosebite. În anul 1729 s-a înființat la Oravița o școală montanistică pentru învățatul mineritului, dar autohtonii, pe lângă pedepse aveau și salarii mici⁴⁶. În vara anului 1733, lucrătorii, din cauza câștigului mic, au refuzat să intre în mină, fiind conduși de Marcu Târna, Marcu Lupița și Paul Duma, care au fost, până la urmă, condamnați și puși să lucreze la fortificații. Acest “exemplu” dat de administrație nu a restabilit liniștea, mergându-se până la uciderea supraveghetorului minelor de cupru din Ciclova și a soției sale. În urma acestor fapte, trei mineri au fost condamnați la moarte. Paul Subțire și Mihuța Raicu au fost trași pe roată, după ce au fost torturați, iar Paul Păsul a fost executat prin decapitare cu sabia⁴⁷.

Cea mai înaltă formă de manifestare a luptei a constituit-o răscoala din anul 1738. “Vâlvătăile cele mari s-au aprins” și populația a încercat a “scăpa pământul de zgăibi”. Ca întindere, durată și urmări, răscoala din 1737-39 a fost una din cele mai mari mișcări din imperiul austriac în secolul XVIII. S-a scris destul de mult despre ea dar în majoritatea cazurilor, faptele au fost prezentate într-o lumină falsă, ca o dezlănțuire a instinctelor de

“tălhărie” ale poporului român din Banat. Așa stau lucrurile la Bárány Ágoston, Leonhard Böhm, Johann Heinrich Schwicker, Szentkláray Jenő, Fr. Milleker, Fr. Wetzel, etc.⁴⁸ Primul cercetător care a încercat să determine cauzele acestei răscoale mari și a privit cu multă înțelegere lupta populației, a fost Patrichie Dragalina în lucrarea sa *Din istoria Banatului Severin*, în vol. III, Caransebeș, 1902. Așa după cum a remarcat Surdu Bujor⁴⁹ în lucrarea publicată, dealtfel și cea mai documentată și științific expusă în legătură cu răscoala din Banat, istoricii amintiți au copiat și au parafrazat pe Griselini, care a vizitat Banatul între 1774-1777 în scopul de a întocmi o monografie.

Existând, după cum am mai arătat, o lucrare foarte competentă în legătură cu această răscoală, considerăm că este suficient doar a aminti succint cauzele răscoalei, dar nu înainte de a sublinia că la Fondul Comandamentului General Bănățean aflat în Arhivele din Timișoara, în mod foarte ciudat, lipsesc actele legate de această perioadă. Cauzele răscoalei au fost multiple: țăranii nu puteau folosi același lot de pământ decât un an, țăranul bănățean a devenit jeler, s-a dat dijmă din toate cerealele, statul avea monopolul asupra comerțului, țăranii erau obligați la robotă, nu puteau valorifica livezile cu pruni, costul sării era foarte ridicat, robote la mari depărtări de casă pentru diferite transporturi, dările, contribuțiile, plătite în numerar și în natură, abuzurile administrației, colonizările în detrimentul populației, întreținerea armatei, încercările de catolicizare forțată etc.

Răscoala a început în părțile Mehadiiei și Orșovei, apoi în zona Almăjului. După ocuparea Orșovei de către turci, mulți răsculați au trecut de partea lor luptând contra imperialilor. Întreg teritoriul Banatului, cu excepția părților nord-vestice, a fost străbătut de cete formate din turci și români, fără ca austriecii să poată lua măsuri de apărare.

În noiembrie 1738 răsculații au ocupat atelierele de fier de la Bocșa, conduși de Adam Moharu (Muharu), dar autoritățile au început să ia măsuri foarte drastice - forțe militare și represiuni prin surprindere. Urmărilor se cunosc: Corpul expediționar din Timișoara, în drum spre Caransebeș, a incendiat și omorât tot ce au întâlnit în cale. Cu nimic mai prejos a fost armata condusă de generalul Lentulus, care a scădat în sânge comuna Marga și Mărul, apoi spre Ohaba - Caransebeș, lăsând în urma lor adevărata față a “binefacerilor Curții din Viena”. Aceeași soartă au avut și comunele înspre Mehadia ori pe Valea Almăjului.

Una din urmările favorabile, pentru români, a răscoalei a fost că timp de o generație nu s-au mai găsit coloniști dornici să se stabilească în Banat. O parte din satele coloniștilor fugiți au fost ocupate de sârbi și români din Oltenia.

III. Mișcări sociale în Banat între 1739 și 1784

Liniștirea spiritelor după marea revoltă a românilor din anii 1737-1739 și ecourile ei care se “sting” în 1740 a fost doar de suprafață, deoarece o nouă involburare a cuprins țărănimea bănățeană ascultând predica unui călugăr - Visarion Sarai. Despre el s-a scris destul de mult⁵⁰. Călugărul a venit în Banat în anul 1744 și este pomenit în Cronica lui Nicolae Stoica de Hațeg, că a fost slab, cărunt, vorbind “ceva” românește⁵¹. De la Deva, condus de armată, călugărul a venit la Lugoj, unde s-a adunat mult popor din Mehadia, Orșova și de pe sate, pentru a-l vedea. De aici, cu alai mare, a plecat la Timișoara, apoi la Lipova, ridicând pe o coastă de deal, o cruce de lemn ce s-a păstrat până astăzi lângă biserica ortodoxă română⁵².

Înainte de călugărie, Visarion a purtat numele de Nicolae Ciurcia sau Tiurciia, originar din Croația și stabilit cu familia în Kostajnica (Costainița). În 29 mai 1744 Administrația, care s-a temut de o nouă răscoală, a ordonat oficiului din Lipova să-l aresteze, discret, pe “eremitul valah” (*valachische Eremiten in der Stille ...*) și să-l trimită la Timișoara⁵³. Dacă după cronica lui Stoica de Hațeg, discuțiile între Visarion Sarai și căpitanul Vuc Pișcevic din Globulrău (Caraș) au decurs în limba română, la fel și între soldați și călugăr, se poate afirma că Visarion a fost valah ceea ce este întărit și de ordonanța administrației din Timișoara din 1744. Că a fost din Croația nu poate dezminți afirmația că a fost valah, deoarece se știe că în 1641, în jurul Zagrebului, existau peste 15 mii de familii românești, organizate, care au avut episcop și mănăstiri iar ținutul s-a numit Vlahia Mică. Domnitorii din Tara Românească au făcut daniile mănăstirii Lepovina (nord-est de Zagreb), fiind ctitori de biserici, printre ei distingându-se domnitorul Vasile Lupu (1634-1653). Zona ocupată de ei a fost în ținutul Pozega și Cernica (Ternița), dar cu timpul au fost desnaționalizați. În 1641 au fost 11 mii de familii numai în dieceza Zagrebului, având episcop pe Maxim Petrovici. Dintre domnitorii români care au mai sprijinit mănăstirile ortodoxe din Croația pot fi amintiți Ștefan, fiul lui Vasile Lupu, apoi Dabija Vodă cu familia.

Multe dintre aceste familii românești au supraviețuit, în diferite părți ale Serbiei, cum a fost și cazul pictorului și librarului Achim Marcu din Petrovaradin, în prima jumătate a veacului al XVIII-lea.

Trecerea călugărului Visarion în Ardeal și chiar arestarea lui nu a putut potoli atmosfera tensionată creată. Crucea de pe dealul Lipovei a devenit un loc de pelerinaj și s-au ridicat în jurul ei numeroase colibe pentru pelerini, dar Administrația din Timișoara a ordonat districtului Lipova să dărâme toate colibele⁵⁴. Pelerinajul la Lipova în loc să scadă, cu timpul,

s-a întetit. Groaza de mișcări ale populației a determinat Administrația Timișoarei să dea la 4 septembrie 1744 o circulară prin care a interzis oricărui călugăr ori preot, neunit, să meargă pe sate și să predice oamenilor⁵⁵. Curtea din Viena, pentru a se ști la adăpost de orice “surpriză”, a ordonat, la începutul anului 1751, baronului Kampf, să ia informații complete și minuțioase despre starea politică și economică a provinciei Banat. În urma acestui raport, Maria Tereza care a luat în considerare și factorii de politică externă, a transformat Administrația militară în Administrația Camerală. Organele subordonate Administrației Provinciale au fost oficiile de administrație districtuală, conduse de către un administrator.

Odată cu încorporarea Banatului la Ungaria, Administrația Provincială s-a desființat. La 15 aprilie 1778 Consiliul Aulic de Război a făcut cunoscut, printr-un ordin către Comandamentul General Bănățean din Timișoara, că împărăteasa Maria Tereza a hotărât ca districtul Timișoara să fie încorporat regatului Ungariei. Nemulțumirile din această perioadă s-au ținut lanț și se pot contura parcurgând cele nouă registre de procese verbale ale sesiunilor Comisiei Judiciare a Administrației Provinciale. Un număr de șase cuprind probleme de drept civil, iar trei tratează chestiuni de drept penal. Aceste procese verbale sunt redactate în limba germană, manuscris cu caracter gotic, legate în piele. În stânga foii se expune problema supusă spre rezolvarea comisiei, cu data emiterii actului, nume, domiciliu, stare civilă, etate, etc. În dreapta foii este consemnată hotărârea comisiei. Această comisie s-a întrunit săptămânal, excepție a făcut în anul 1770 când ședințele au avut loc din două în două zile, datorită frământărilor sociale din acest timp.

Codul de procedură penală emis de Maria Tereza în 1769, s-a aplicat în Banat începând din anul 1770. A fost legiferată și tortura, iar 29 de gravuri prezentau instrumentele de tortură și modul de execuție a schingiuirilor. Pedepsele au fost multiple și variate: de la condamnarea la moarte, la expulzarea din Banat ori interzicerea unor drepturi.

Dacă populația română este prea puțin prezentă în cele 6 registre cu totul altfel stă chestiunea în registrele penale. Aproape 90% din cauze se referă la români, fie ei țărani, slujitori, cărciumari, cnezi comunali. Valoarea acestor documente constă în datele ce le furnizează cu privire la situația social-politică a Banatului.

Ca o expresie a nemulțumirii populației față de politica militară a imperiului, s-au remarcat desele dezertări ale soldaților români din armată, așa cum au fost și cazurile lui Oltian S. și Pantelie P., în anul 1770, mulți

dintre ei fugind din Regimentul de infanterie "Pallfy". Ei au îngroșat rândurile cetelor de "lotri" ori treceau în Țara Românească. Trecând peste hoțiile izolate, semnificative doar pentru atestarea stării generale de mizerie, nenumărate pagini ale proceselor verbale cuprind date de certă valoare documentară, cu caracter inedit, privitoare la fenomenul de "lotrie" în Banat. Acest fenomen nu a fost doar o mișcare de răzvrătire socială, ci *a purtat amprenta luptei pentru emancipare națională*. A fost o luptă neorganizată și anarhică u unor nemulțumiți - îndrăzneți și curajoși - împotriva autorităților habsburgice, o luptă ce s-a purtat cu asentimentul întregii populații băștinașe, pentru un trai mai omenos și dreptate.

Numeroase bande de "lotri", puternic înarmate, coborau din ținuturile muntoase ale Caransebeșului și Vârșetului, către șes, spre Timișoara și Ciacova. În situația foarte gravă din 1775, când a fost amenințată însăși existența atelierelor din Reșița, s-a apelat la ajutorul armat al Comandamentului General Ungar. În aceste acte se găsesc date privind modul cum s-au organizat vânătorile de "tâlhari"⁵⁶, cruzimea cu care au fost uciși oamenii⁵⁷, arestarea în masă a tuturor suspectilor⁵⁸, acordarea de pedepse exemplare⁵⁹, dar și incapacitatea autorităților de a stăvili această mișcare. Lucrul major ce se desprinde din aceste acte și procese verbale este unitatea în atitudine a populației față de mișcarea de "lotrie", deoarece a refuzat categoric să participe la prinderea "lotrilor". Tot din aceste procese verbale se poate vedea clar teama autorităților de a însărcina locuitorii comunelor cu paza arestațiilor că s-a luat legătura cu clerul ortodox pentru ca acesta să educe populația în spiritul supunerii, se mai poate vedea numărul foarte mare de complici implicați în procese, acordarea unor pedepse exemplare etc.

Aceleași documente mai atestă că "lotria" nu a fost oprită de granița vremelnică dintre ținuturile românești. Cetele de "lotri" urmărite reușeau să treacă în Țara Românească ori Transilvania, după cum reiese din raportul Oficiului de administrație districtuală din Caransebeș, la 16 august 1775, care face cunoscut că urmărirea organizației s-a soldat cu eșec, deoarece "lotrii" au trecut în Țara Românească. Se întâmpla, însă, și invers, într-un proces verbal datat la 27 martie 1770 se amintește de pătrunderea unui grup numeros de haiduci din Țara Românească în Banat.

Aceste registre ce se găsesc la Arhivele Statului din Timișoara, Fondul Administrației Provinciale, oferă spre cercetare un enorm material din care se pot trage concluzii privind situația socială, politică și economică a Banatului din acea perioadă, oferind și posibilitățile unei viziuni de ansamblu asupra mișcărilor sociale și a formelor în care s-au manifestat.

Menționăm, că la sfârșitul acestei perioade, în Banat, răscoala lui Horia a avut mare ecou, punând în alertă autoritățile, deoarece pe Valea Mureșului, țărani și “lotrii” atacă pe unguri. În raportul Comisiei regești, numerotat cu 1 și datat 3 noiembrie 1784, se arată că în Făget au intrat câțiva ardeleni. Judele Emerik Legrady și cu juratul Gáspár Bálog au plecat cu o ștafetă la Făget pentru a culege informații și să ia unele măsuri de siguranță. Tot în acest raport se cerea trimiterea militarilor ca să se facă față unei eventuale răzmerițe.

Într-o adresă către Înalțul Consiliu Locotenențial, se menționa că trebuie amânată conscripția populației din 9 noiembrie 1784, deoarece la Arad și Hunedoara existau revolte. Tot în această adresă se cerea să fie informat și Împăratul. Tot în luna noiembrie 1784, dar în 8, Comisia regească a fost informată, că judele nobililor a plecat spre Făget, dar la Lugoj s-a întâlnit pe drum cu mulți nobili din Transilvania care au fugit să-și salveze viața. La 7 noiembrie 1784, Bálogh Iosif din Capâlnaş s-a adresat judeului din Lugoj (în limba maghiară), comunicându-i că Ilia de Mureș, Petriș, Toc, Ilteu și Săvârșin (toate în jud.Arad) ard. Se amintește de un harambașă, deci, se pare, că aici s-au răscolat și “lotrii”. Interesantă rămâne mențiunea că acest lucru îl fac din porunca Împăratului, pe germani și pe ofițeri nu i-au atacat, ci doar pe maghiari. Țăranii au fost înarmați cu furci și bâte.

Comisarul Iankovici a raportat în data de 9 noiembrie 1784, că a luat măsuri necesare pentru împiedecarea intrării în județ a revoluționarilor, așezând de-a lungul județului paznici. Autoritățile au “invitat” și “sugerat” arhimandritului de la mănăstirea Bodrog (Arad), vicarului episcopiei greco-ortodoxe din Timișoara și episcopului din Vârșeț, ca să trimită circulare preoților pentru îndemnarea credincioșilor la liniște. S-a trimis și o divizie militară pentru păzirea hotarelor mărginașe. La Lipova, Făget și Bulci s-au trimis 200 de pedestrași ca să ocupe teritoriul de-a lungul Mureșului. În județul Torontal s-a organizat paza zi și noapte, de la Periam până la Cenad, cu călăreți și paznici bulgari, germani și maghiari, care se schimbau tot la patru zile.

Cu data de 17 octombrie 1785, Impăratul Iosif al II-lea a dispus ca toți cei care au luat parte la răscoala lui Horia, să fie expulzați în “Districtul Banat” sub escortă militară, pe teritoriul graniței militare româno-ilirice. În anul 1786 au fost colonizate 94 de familii, unele la Sânmihai, altele la Alibunar (Banatul Iugoslav)⁶⁰.

IV. Mișcări sociale în Banat la sfârșitul sec. XVIII (1785-1800)

Situația încordată dintre populație și stăpânire s-a menținut în continuare. Teama de “lotrie” a administrației este evidentă din raportul cu adresa nr. 73 din 3 octombrie 1783, din partea Congregației județului Caraș, care specifica “... la ordinul dat *pentru extirparea “lotrilor”*, siguranța publică dorește negreșit, ca satele ...”⁶¹ Dar până la începerea acestor reglementări a comunelor, Banatul a mai trecut printr-o situație dificilă - războiul austro-turc din 1788-1790. Înaintea începerii ostilităților, situația oamenilor a fost destul de dificilă, deoarece actul ce se află în Arhivele Statului din Timișoara, din Fondul Comandamentului General Bănățean, vorbește despre o mare calamitate naturală abătută asupra teritoriului de graniță, care a compromis total agricultura⁶².

Nu ne vom opri asupra desfășurării războiului, deoarece deosebita lucrare, susținută cu documente, a istoricului Surdu Bujor, a descris cu lux de amănunte teatrul operațiunilor⁶³. Se pare însă că a existat o situație încordată în mijlocul populației, cu unele încercări de fugă din orașe și sate și răzvrătire, deoarece “Sfânta” biserică - ca întotdeauna - a început a da pe circulare pentru preoți, așa cum i s-a “sugerat” de stăpânire (exact ca și în contemporaneitate). Circulara din 10 noiembrie 1784 a episcopului Vichentie Popovici, vorbește despre “... vecinii cei din Ardeal întru ce tulburare sor slobozit...”, și dă, mai departe, sfaturi populației să se supună stăpânirii. Această circulară este un ecou al răscoalei lui Horea și unul din “mijloacele” pe care stăpânirea le folosea ... O altă circulară a fost dată de către episcopul Ioanovici Șakabent, la 8 august 1788, în care îndemna “...ci mai vârtos soldați și vitejie norodului să dați și să-i sfătuiți către credința statornică...”, deoarece populația a început a fugi la vestea năvălirii turcilor. Într-o scrisoare către un prototop, același episcop, amintea, tot în 1788, că unii creștini au trecut de partea turcilor.

Din cauza regiunilor pustiite, satelor arse, ogoarelor nelucrate, din cauza foametei și sărăciei, între 1790-1791 au fost consemnate 58 de cazuri de “lotrie”, în 46 de comune de pe teritoriul Banatului. Regularizarea comunelor nu s-a făcut până la 1796, decât cu puține excepții. În proiectul de regularizare în dreptul comunei Apadia se specifica: “locuitori dedați la furturi și jafuri”. În același caz se aflau comunele Căvăran, Maciova, Peștere și Scăiuș, cu specificația că locuitorii s-au asociat cu “lotrii”. Jupa cu “oameni deosebiți de răi”, Fărășești (Timiș), unde locuitorii sunt “dedați la lotire”, Povergină și Dubești, comune cu “locuitori răi și asociați cu lotrii”. Jitinul era un loc periculos pentru administrație, “deoarece între locuitori s-au găsit câțiva lotri periculoși”⁶⁴.

Se poate trage concluzia că la sfârșitul secolului XVIII în Banat,

“Iotria”, ca formă de luptă a populației, a dat foarte multă bătaie de cap Administrației Provinciale și armatei. Conteul Hoffmannseg, care a călătorit prin Banat în 1793, trecând prin regiunea minieră, vorbește despre felul de luptă a “Iotrilor”, care au fost în cete de câte 50-60 de oameni și nu atacau ca ucigașii, iar oamenii pe care îi jefuiau au fost, de predilecție, comercianții care “au făcut avere prin necinste”.

Această formă de luptă a românilor a întreținut o permanentă stare de frământări și nemulțumiri, cu toate măsurile drastice luate de administrație și care s-au dovedit ineficace.

V. Concluzii

De mai bine de un secol și jumătate, o întreagă armată de istoriografi, s-a străduit să dovedească, cu o extraordinară risipă de argumente, că tot ce este în Banat bun și frumos, toată civilizația oamenilor și a pământului, este “opera de binefacere” a imperiului habsburgic. Că atunci când au venit ei aici, Banatul nu era decât un mare ținut mlăștinos, cu o populație rarită, barbari, aproape nomazi, inculți, trăind cum puteau, din puțină agricultură primitivă, din păstorit și hoție. Imperiul a trebuit să “sufere” nespuse de mult la vederea acestui tablou sumbru și să se “opintească” din greu ca să “civilizeze” provincia. Situația, însă, nu a fost așa. Populația românească, pe care au găsit-o armatele de cucerire, rarită în urma deselor războaie, dar omogenă, a practicat o agricultură destul de înaintată și suficientă pentru trebuințele sale. S-a utilizat o gamă largă de cereale și plante, aveau vii și livezi întinse, păstoritul a fost în floare, iar pe lângă acestea Banatul a avut o cultură a sa, a avut biserici și mănăstiri, școli, chiar școli sătești, pe lângă mănăstiri, o artă și literatură populară deosebit de frumoasă.

În definitiv pe cine au “eliberat” austriecii? Eliberarea Banatului ar fi însemnat repunerea în toate drepturile sociale și politice a valahilor, dar se pare că eliberarea a fost greșit înțeleasă. Casa de Habsburg a format din Banat o provincie condusă direct de Curtea din Viena, așa de exclusivă încât la nevoie a “arendat-o” pentru o sumă de bani. Nu contestăm marile lucrări de nivelare, de asanare, de civilizare a solului, de construcții civile și militare, de organizare etc., dar trebuie să se știe că toate sunt din pornirea genială a aceluia Mercy, care până la sfârșitul vieții lui nu a învățat să iscălească “Graf von Mercy”, ci “Le Comte de Mercy” și care, ca și protectorul său, tot latin, Eugen de Savoya, a fost un inteligent mercenar în slujba Casei de Habsburg. Toate aceste frumoase și mărețe realizări au fost executate de populația valahă a Banatului cu trudă și sudoare, năpăstuiți de “civilizația” Vienei.

Nu ne mai miră, atunci, frecvențele mișcări sociale de pe întreg cuprinsul Banatului în sec. XVIII, care sunt mărturie a luptei pentru dreptate și neatarnare, frământări înecate în sânge, în lupte inegale și fără glorie.

Figurile unui popă Brenca din Comorăște, a lui Adam Muharu, Stoica, Nicolcea, Ianăș și a căpitanului Iacov, conducători ai românilor în 1738, care cu jumătate de veac înaintea lui Horea, au aprins focul răscoalei, au zguduit din temelii administrația austriacă a Banatului și au intrat de mult în istorie și legendă.

Dacă pe parcursul acestui veac, *jalbele*, ca formă de luptă socială sunt puține, există o explicație: la cine să se ducă românul să se plângă?, cine îl înțelege?, cel care vorbește altă limbă și îl asuprește? Reacția vădită față de ocupanți, față de forurile judecătorești, îl determină pe valah să-și facă singur dreptate. *Incendiile* nu au fost altceva decât dreptatea făcută de român, fără să bată la ușile tribunalelor, fără să asculte întortocheatele legi, pentru că el știa prea bine ce înseamnă “dreptatea nădrăgarilor cu peană de gâscă”, cum plastic și cu amară ironie a scris un truditon al condeului din Banat. De aceea nu se găsesc asemenea acte în arhive, de aceea a existat și există o reacție firească a țăranului față de “Casa dreptății”.

Nesupunerea la lucru se întîlnesc doar în centrele miniere. Aceste acte aflătoare în fondul montanistic, ne duc să presupunem că se reacționează prompt față de conducere, mergând până la *grevă*. Măsurile care s-au luat contra minerilor au fost dintre cele mai diverse, dar drastice, culminând cu condamnarea la moarte. *Dar cea mai specifică* formă de luptă a populației bănățene, a fost “*lotria*”, care de la începutul ocupației austriece și până la sfârșitul secolului XVIII, a umplut mii de pagini de acte ale fondurilor existente în Arhivă. Administrația militară și civilă, tribunalele, administrațiile districtuale au avut serios de lucru cu însemnările și sentințele date contra haiducilor, cu organizarea de putere, căutând, fără rezultat, să stăvilească această mișcare. “*Lotrii*”, acei oameni dârji și curajoși, aveau în cetele lor și mulți dezertori români din armată, ori oameni din Transilvania și Țara Românească, care fugind în Banat, au găsit sprijin în populația românească. Aderarea întregii populații bănățene la această mișcare, se desprinde clar din documentele vremii.

Ultima formă de mișcare a fost *răscoala*, așa cum a fost în 1738-39 și parțial în 1788.

Prin diversitatea și noutatea actelor prezentate, se aduce o contribuție la ampla frescă a vieții sociale din Banatul veacului XVIII.

NOTE

- ¹ A. Țintă, *Lotria - formă de luptă a poporului din Banat împotriva stăpânirii habsburgice*, în *Studii. Revistă de istorie*, an XII, 1959, p. 169.
- ² Arhivele Statului Timișoara, *Circularele parohiei comunei Răcăjdia (jud. Caraș Severin)*, p. 45.
- ³ B. Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat, 1737-39*, în *Studii și materiale de istorie medie*, București, II, 1957, p. 289-342.
- ⁴ Arhivele Statului Timișoara, *Fondul Comandamentului General al Banatului (prescurtat CGB)*, pachetul 7/actul 4, f. 17-18.
- ⁵ A. Țintă, *op. cit.*, p. 173.
- ⁶ Arhivele Statului Arad, copia nr. 1807/1782.
- ⁷ A. Țintă, *op. cit.*, p. 175.
- ⁸ Arhivele Statului Timișoara, 7/4, f. XV și 30/196.
- ⁹ A. Țintă, *op. cit.*, p. 175.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 177.
- ¹¹ Arhivele Statului Timișoara, 30/196.
- ¹² *Idem*, 30/198.
- ¹³ *Ibidem*, 30/197.
- ¹⁴ Surdu, Bujor, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, XIII, 1970, p. 11.
- ¹⁵ L. Bároty, *Adattár*, vol. I, p. 494, reg. 65.
- ¹⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 244, reg. 197.
- ¹⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 102, reg. 124.
- ¹⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 136, reg. 1.
- ¹⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 316, reg. 42.
- ²⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 176, reg. 46.
- ²¹ *Ibidem*, vol. II, p. 333, reg. 86.
- ²² *Ibidem*, vol. II, p. 6, reg. 72.
- ²³ *Ibidem*, vol. II, p. 337, reg. 106.
- ²⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 298, reg. 18.
- ²⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 392, reg. 166 și p. 405, reg. 393.
- ²⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 425, reg. 466.
- ²⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 67, reg. 242; p. 6, reg. 82.
- ²⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 11, reg. 245.
- ²⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 529, reg. 342.
- ³⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 48, reg. 224.
- ³¹ N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915, p. 44.
- ³² *Adattár*, vol. I, p. 352, reg. 101, 106.
- ³³ *Ibidem*, vol. I, p. 368, reg. 286.
- ³⁴ I. Stoia-Udrea, *Răscoala din 1738*, p. 19.
- ³⁵ *Adattár*, vol. II, p. 193, reg. 143; p. 257, reg. 999.
- ³⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 328, reg. 398.
- ³⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 503.
- ³⁸ Arhivele Statului Timișoara, 4/19; 4/11; 14/10.
- ³⁹ *Adattár*, vol. I, p. 500, reg. 253.
- ⁴⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 505, reg. 370.
- ⁴¹ *Ibidem*, vol. I, p. 508, reg. 445.

- ⁴² *Ibidem*, vol. II, p. 240, p. 14, p. 50.
- ⁴³ *Ibidem*, vol. I, p. 245, 198, 334.
- ⁴⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 87, reg. 233.
- ⁴⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 146, reg. 21.
- ⁴⁶ D. P. Ștefan, *Din luptele muncitorimii ardelenе în trecut. Lupta muncitorilor mineri din Banat la 1733*, în *Studii și Cercetări de Istorie Medievală*, an II, nr. I/1951, p. 32.
- ⁴⁷ *Două secole de siderurgie la Reșița, 1771-1971*, p. 42.
- ⁴⁸ Á. Bárány, *Temesvármegye Emléke*, Becicherecul Mare, 1848; L. Böhm, *Geschichte des Temeser Banats*, vol. I, Leipzig, 1861; J. H. Schuicker, *Geschichte des Temeser Banats*, Pesta, 1872; J. Szentkláray, *Száz év Dél Magyarország újabb történetél öl*, vol. I, Timișoara, 1879; Fr. Milleker, *Geschichte der Kön. Freistadt Werschetz*, vol. I, Budapesta, 1886; Fr. Wettel, *Biographische Skizzen. Beiträge zur Geschichte des Banates*, Timișoara, 1932.
- ⁴⁹ B. Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat 1737-1739*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 289-342.
- ⁵⁰ G. Duică-Bogdan, *Călugărul Visarion Sarai*, Caransebeș, 1948; S. Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. al XVIII-lea*, Sibiu, 1930, etc.
- ⁵¹ Gh. Cotoșman, *Eremitul Visarion Sarai*, în *Mitropolia Banatului*, an. II, nr. 1-3, Timișoara, 1957, p.100.
- ⁵² V. Țigu, C. Feneșan, A. Buzilă, *Biserica Ortodoxă română din Lipova în Banatica*, 1971, Reșița.
- ⁵³ L. Bárotý, *Adattár*, vol. II, p. 95.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 97.
- ⁵⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 196-197.
- ⁵⁶ Arhivele Statului Timișoara, *Fondul Administrației Provinciale*, reg. 3, 19.VI, 1770, f. 299.
- ⁵⁷ *Ibidem*, reg. 10, 25.VII, 1775, f. 51.
- ⁵⁸ *Ibidem*, reg. 3, 17.IV, 1770, f. 168.
- ⁵⁹ *Ibidem*, reg. 3, 26.V, 1770, f. 254.
- ⁶⁰ I. Boroș, *Rapoartele vechiului județ Caraș și alte informații despre revoluția lui Horia*, în *Analele Banatului*, an IV, ianuarie-martie, Timișoara, 1931, p. 90-98.
- ⁶¹ I. Boroș, *Regularea comunelor din județul Caraș*, în *Analele Banatului*, an III, aprilie-iunie, Timișoara, 1930, p. 30-42.
- ⁶² Arhivele Statului Timișoara, *Fond C.G.B.*, 49/16 din 21 august 1787.
- ⁶³ B. Surdu, *Desfășurarea războiului austro-turc din 1788-1790 pe teritoriul Banatului descrisă de un contemporan*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, 1967.
- ⁶⁴ I. Boroș, *Regularea comunelor ...* p. 32-39

DIE HAIDUKENBEWEGUNG ("LOTRIA") IM HISTORISCHEN BANAT DES XVIII. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Der Autor verwertet Dokumente aus dem Staatsarchiv Temesch (Fonds: Banater Generalkommandament, Banater Montanistische Direktion Orawitza, Kaiserliche Provinzialverwaltung des Banates). Es werden die verschiedenen Formen der Sozialbewegung aus der Zeitspanne 1717 - 1800 untersucht. Anschliessend werden die Dokumente vorgestellt wobei auf die Zeitspannen hingewiesen wird für welche die Dokumente fehlen.

Der Autor definiert die Haiduken als eine spezifisch rumänische Äusserung der Sozialbewegungen des XVIII. Jahrhunderts.

ANEXĂ

Așa după cum am arătat, materialul documentar privind istoria Banatului în secolul al XVIII-lea se află la Direcția Județeană a Arhivelor Statului din Timișoara, inclus în trei fonduri.

a) *Fondul Comandamentului General Bănățean (C.G.B.)*, care cuprinde, cu unele întreruperi de continuitate, documente ce se referă la perioada 1722-1800. Cele mai multe acte, create de respectivul comandament, în anii 1718-1728, s-au pierdut, iar pentru perioada războiului austro-turc și a răscoalei din 1737-1739, documentele lipsesc cu desăvârșire, mai mult ca sigur, intenționat distruse. În sprijinul acestei supoziții vine faptul că același gol informațional poate fi regăsit și în perioada răscoalei lui Horia, lipsind cu desăvârșire actele create între 1782-1786. Importanța acestui fond rezidă din faptul că o perioadă foarte îndelungată, 1718-1751, Comandamentul General Bănățean a fost suprema autoritate politică, economică și juridică în Banat, mai puțin zona montanică, care s-a bucurat de o relativă autonomie administrativă. Odată cu trecerea provinciei sub administrația camerală (1751), amintitul fond furnizează informații doar pentru teritoriul de graniță. Ceea ce este foarte important, în cercetarea acestor materiale, este realitatea ce se desprinde din conținutul lor, și anume: imperiul austriac și-a menținut stăpânirea pe acest teritoriu cu foarte multă greutate.

Întregul fond de documente se prezintă sub formă de manuscris în gotică medievală, este relativ bine conservat și arhivat în baza criteriului cronologic.

b) *Fondul Direcția Montanistică Bănățeană Oravița (D.M.O.)*

Acesta cuprinde numai materiale care se referă la zona montanistică a Banatului, extinzându-se pe perioada 1737-1800. Importanța acestuia reiese din faptul că ne face cunoscute evenimentele petrecute în teritoriul minier în anii răscoalei din 1737-39, precum și mișcările sociale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în această zonă a Banatului.

Întocmai ca și fondul C.G.B, aceste documente se prezintă sub formă de manuscrise, în gotică medievală, sunt bine conservate și arhivate pe principiul cronologic-structural, adică în ordinea desfășurării evenimentelor și a unor compartimente de lucru. Din acest ultim punct de vedere se disting acte create de Direcția Montanistică Oravița și corespondența acesteia cu forurile superioare vieneze și cu oficiile montanistice subordonate, apoi cele create de oficiile montanistice din Oravița, Sarca, Dognecea, Moldova, ori de Uzina de fier din Bocșa.

c) *Fondul creat de Administrația Provincială Imperială a Banatului,*

Aceasta a suprema autoritate politică, economică și juridică pe teritoriul provincial al Banatului, în perioada administrației camerale (1751-1780). Fondul a fost considerat pierdut în decursul timpului. Arhivele Statului din Timișoara au achiziționat un număr de 9 registre de procese verbale întocmite în sesiunile comisiei judiciare ale Administrației Provinciale Imperiale a Banatului, care tratează atât cauzele civile, cât și cele penale, rezolvate de respectiva comisie în perioada 1760-1776, cu unele întreruperi în continuitate.

Fondul constă din referatele întocmite pe marginea corespondenței purtate de Administrație cu Camera Aulică Cezaro-Crăiască pentru Banat (*K.K. Hof Kammer in Banaticis*), din Viena, care își făcea cunoscute deciziile fie direct, fie prin Departamentul Superior Cezaro-Crăiesc de Justiție din Viena (*K.K. Oberste Justiz Stelle*), precum și cu cea purtată de C.G.B cu magistraturile orășenești, cu oficiile de administrație districtuale, cu cancelariile subadministratorilor, obercenezilor și cnezilor.

Din punct de vedere al aspectului exterior, aceste registre sunt redactate în limba germană, manuscrise cu caracter gotic, legate în piele, unele deteriorate și cu file ilizibile. Toate poartă semnăturile autografe ale membrilor comisiei, inclusiv ale președintelui, care de cele mai multe ori, era reprezentat prin însăși președintele provinciei Banat.

Prezentarea cronologică a regestelor (cu semnalarea intervalelor care sunt lipsite de acte)

a) *Fond Comandamentul General Bănăţean*

- 1728, pachet 2, act 5, f. 30-35.

Interogatoriul lui Martin Oster din Deliblata (Banatul sârbesc), în legătură cu incendiul din Pancevo.

- 1728, 31 martie, pachet 2, act 10, f. 65-68.

Încasarea contribuţiilor pentru ridicarea fortificaţiilor.

- 1728, pachet 2, act 39, f. 200-201.

Suspiciuni de "lotrie". A se aplica cele trei grade de tortură lui Iovan Nicolită din Seghedin.

- 1728, pachet 2, act 44, f. 219-226.

Lucrări de fortificaţii la Orşova și Timișoara.

- 1728, pachet 2, act 50, f. 247-248.

Tabel preliminar cu investițiile pentru minele de aramă, argint și fier, precum și *sticlăriile* din Banat (Oravița, Maidan, Dognecea, Bocșa).

- 1728, pachet 2, act 54, f. 256-264.

Interogatorii și sentință în procesul de omorâre al unui ofițer de către "supusul" Nicola.

- 1728, pachet 2, act 58, f. 275-282.

Reglarea apelor Begheului, lucrări de fortificații și edilitare.

- 1729, aprilie, pachet 3, act 2, f. 23-26.

Condamnarea lui Iovan, din Alioș, pentru furt de cai.

- 1729, pachet 3, act 4, f. 27-28.

Furt de porci de către Marian din Ardeal.

- 1729, pachet 3, act 5, f. 29-30.

Condamnarea "supusului" Lepădat pentru furt de cai.

- 1729, pachet 3, act 7, f. 33-34.

Tâlhărie (lotrie), Maxim Damian din Ciavoș (Banatul sârbesc).

- 1729, pachet 3, act 8, f. 35-36.

Notă informativă într-un proces contra lotrilor.

- 1729, pachet 3, act 10, f. 41-42.

Condamnarea lui Jurj Novac din Vermeș, pentru lotrie.

- 1729, pachet 3, act 11, f. 43-49.

Uciderea unor jurați de către Tinca Dansca, Mihai și Martin Iancul din Valeapai.

- 1729, pachet 3, act 13, f. 52-55.

Condamnarea lui Petru Lupul, din districtul Palanca Nouă, pentru furt de cai.

- 1729, pachet 3, act 14, f. 56-57.

Condamnarea lui Oprea Vuia, din Ciclova, pentru furt de cai.

- 1729, pachet 3, act 15, f. 58-59.
Furt de cai - Petru din Berecuța, districtul Ciacova.
- 1729, pachet 3, act 16, f. 60.
Condamnarea lui Vuc și David, din Ciavoș, districtul Ciacova, pentru lotrie.
- 1729, pachet 3, act 17, f. 61-63.
Corespondență privind înmulțirea lotrilor în Banat.
- 1729, pachet 3, act 13, f. 66-68.
Condamnarea pentru lotrie a harambașei Stoian Veliu.
- 1729, pachet 3, act 26, f. 84-86.
Condamnarea bandei de lotri din Soceni.
- 1729, pachet 4, act 9, f. 26-28.
Condamnarea pentru lotrie a bandei harambașei Marcu: Petru Pirda, Petru Creț și Lupul Segeșan.
- 1729, pachet 4, act 10, f. 29-30.
Condamnarea lui Bosge Radozeviz (George Radoevici?) din Fetina (Vatin, n.n.), pentru găzduirea lotrilor.
- 1729, pachet 4, act 11, f. 31-40.
Condamnarea unor lotri din banda harambașei Misko Ardigaiza.
- 1729, pachet 4, act 17, f. 54-55.
Complicitatea cnezului Luțan din Bocșa cu tâlharii. Este achitat la proces dar i se cere să curețe satul de oamenii răi.
- 1730, pachetul 5, act 9, f. 29-34.
Condamnarea lui Nedelcu și Iovan Bogosov pentru tâlhărie.
- 1730, pachet 5, act 18, f. 51-55.
Lucrări de fortificații.
- 1730, pachet 5, act 22, f. 75-86.
Lucrări edilitare la Timișoara, de canalizare a râului Bega.
- 1731, pachet 7, act 4, f. 15-18.
Condamnarea lui Paul și Cucula pentru lotrie.
- 1731, pachet 7, act 11, f. 42-43.
Canalizarea Begheului.
- 1731, pachet 7, act 17, f. 83-87.
Uciderea locotenentului Molnar de către harambașa Petru Dsvincichte (scriere originală), Ion Olar și alții din Valeapai.
- 1731, pachet 7, act 9, f. 89-92.
Ordin privind pedepsirea tâlharilor, pedepsirea cu moartea a tănuitorilor și premierea celor ce prind lotri.
- 1732, pachet 9, act 7, f. 29-31.

Raportul lui Mercy în care se arată că la lucrările de la canalul Bega, și alte lucrări, lucrează zilnic între 1000 și 2500 de oameni.

- 1732, pachet 9, act 4, f. 15-22.

Lucrările executate în cursul anului 1731 la fortificațiile Timișoarei și Orșovei și la canalul Bega.

- 1732, pachet 9, act 7, f. 29-31.

Trimiterea de muncitori la fortificațiile cetății din Belgrad.

- 1732, pachet 9, act 10, f. 36-37.

Fortificarea Orșovei.

- 1732, pachet 9, act 12, f. 44-53.

Fortificarea Timișoarei și Orșovei.

- 1732, pachet 9, act 13, f. 54-56.

Repartizarea contribuțiilor în Banatul Timișan pe anul 1732.

- 1733, pachet 10, act 6, f. 13-20.

Contribuții în bani, a Banatului, pe anul 1733.

- 1733, pachet 10, act 17, f. 57-103.

Situația veniturilor și cheltuielilor Banatului Timișan pe anul militar 1732-33 (venit total: 1.150.913 fl. și 31 Kr.)

- 1735, pachet 12, act 3, f. 4-5.

Greva minerilor din Ticvanul Mare (Caraș).

- 1735, iulie, 19, pachet 13, act 3, f. 4-8.

Uciderea lui Kranppner, paznicul minelor de la Ciclova (Caraș), de către: Paul (Petru Posul), Paul (Petru) Subțire, Iancul Traistă, Adam Ianculița, Matei Raicu, Vuia Mendron (?), etc.

- 1735, pachet 13, act 6, f. 14-18.

Condamnarea lui Peșin Petru din Alioș și a lui Mihai Lupu din Chesinț, districtul Lipova, pentru lotrie.

- 1735, pachet 13, act 10, f. 27-28.

Condamnarea la moarte a lui Lazăr Constantin, din Ciacova, pentru lotrie.

- 1735, pachet 15, act 16, 17, 18, f. 56, 57-59, 60-61.

Omor la minele din Ciclova de către: Pavel Posul, Iovan Mondra, Iancul Traistă, etc.

- 1736, pachet 14, act 3, f. 8-14.

Contribuția pe anul 1736 a Banatului.

- 1736, pachet 14, act 4, f. 18-19.

Furt de animale, Ion Mihai din Alioș.

- 1736, pachet 14, act 6, f. 22-23.

Furt: Bruniest (?) din Ardeal, Ioan Neagu și Ioan Brinda din Hodoș.

- 1736, pachet 14, act 8, f. 27-28.

Lotrie, Radul Durac din Craiova.

- 1736, pachet 14, act 9, f. 29-36.

Furt de cai: Ioan Horda din Odvoș (Arad), George Prodan din Ardeal și Plasch (?) Palioschan (Palioșan?).

- 1736, pachet 14, act 10, f. 36-37.

Omor - harambașa Vasile Bogdanovici din Sudiște (Banatul Iugoslav), Ivan Betschkovith (Becikovici?) din Suboțița (Banatul Iugoslav).

- 1737, pachet 15, act 6, f. 37-38.

Dislocarea celor 3 regimente de cavalerie în Banat.

- 1737, pachet 15, act 7, f. 39-40.

Ordin de mutare a trei regimente de cavalerie și 5 de infanterie, în Banat, pentru apărare contra dușmanului.

- Arhiva din timpul războiului a fost distrusă (1737-1752)

- 1752, pachet 16, act 2, f. 4-5.

Cărăușie gratuită pentru ofițerii transportați.

- 1753, pachet 17, act 15, f. 55-63.

Ridicarea pedepselor la dezertorii ce se prezintă de bunăvoință.

- 1753, pachet 17, act 39, f. 120-127.

Repararea și întreținerea canalului Bega, între Timișoara și Becicherecul Mare (Zrenjanin, Banatul Iugoslav).

- 1753, pachet 17, act 31, f. 132-137.

Repararea cazarmelor din Caransebeș, Panciova și Palanca Nouă, orașe în război cu turcii.

- Din perioada 1764-1771 s-au păstrat puține documente.

- Pentru perioada 1771-1776 există foarte multe documente despre "lotrie".

- 1770, pachet 20, act 2, f. 23.

Scrisoarea împărătesei Maria Tereza către Administrația Provincială Imperială a Banatului, referitor la măsurile ce se vor lua în Banatul Timișan, atât pentru stârpirea "lotrilor" bănățeni și a "haiducilor" din Țara Românească ce pătrund în această provincie, cât și a complicilor acestora.

- 1770, pachet 20, act 1, f. 1.

Ordinul Consiliului Aulic de Război, din Viena, către Comandamentul General Bănățean, din Timișoara, privind măsurile luate, în comun, de autoritățile supreme militare cu Departamentul Suprem de Justiție și Camera Aulică Imperială pentru Banat, aprobate și de Curtea imperială, "pentru oprirea atacurilor lotrilor".

- 1771, pachet 28, act 66. f. 503-506.

Ordinul Consiliului Aulic de Război către Comandamentul General Bănăţean, privind condamnarea la spânzurătoare a “lotrilor” S. Voican și N. Petraşcu.

- 1773, pachet 27, act 21, f. 670-71.

Ordinul Comandamentului General Bănăţean către autorităţile militare subordonate, prin care le atrage atenţia pentru folosirea abuzivă de către aceştia, a ţăranilor la diverse cărăuşii.

- 1773, pachet 27, act 22, f. 52.

Ordinul Consiliului Aulic de Război către Comandamentul General Bănăţean, în care critică modul abuziv în care folosesc ofiţerii și funcţionarii imperiali, populaţia civilă la efectuarea diverselor transporturi.

- 1773, pachet 27, act 123, f. 698.

Ordinul Comandamentului General Bănăţean, din Timișoara, către Regimentul de graniță, român-bănăţean, privind condamnarea la moarte prin spânzurătoare a lui Dumitru Marchescu, acuzat de a fi cutreierat ținutul, din proprie inițiativă, dimpreună cu “lotri” înarmați, dedându-se la diferite fapte de tâlhărie.

- 1775, pachet 30, act 196, f. 1098-1099.

Nota Comandamentului General Bănăţean, din Timișoara, către Comandamentul General Ungar, prin care solicită de la acesta din urmă, ajutor armat pentru stăvilirea atacurilor foarte îndrăznețe ale “lotrilor” din Banat. Aceştia nu numai că se dedau la “înspăimântătoare cruzimi și fapte criminale”, ci prejudiciază “mai ales minele cezaro-crăiești supunând stabilimentele miniere în pericolul de a fi jefuite și inundate, spre paguba înaltului erariu”.

- 1775, pachet 30, act 197, f. 1102-1112.

Ordinul Comandamentului General Bănăţean către Comandamentul Regimentului de graniță româno-ilor și alte autorități militare subordonate, privind organizarea urmăririi, în comun, de către militari și supuși provinciali, a “lotrilor” din Banat.

- 1775, pachet 30, act 198, f. 1113.

Ordinul Consiliului Aulic de Război din Viena, către Comandamentul General Bănăţean din Timișoara, cu privire la dislocarea de trupe din Ungaria în Banat pentru urmărirea “lotrilor”, menționându-se că, dat fiind dezvoltarea tâlhăriei în provincia Banatului Timișan și pentru a preveni cât mai repede și sigur acest rău, și pentru a câștiga timp pentru pregătire, s-a înaintat Comandamentului General Ungar propunerea de a expediă în Banat, în momentul în care este necesar, batalionul III ungar disponibil și cu precădere un batalion în care să nu fie, ori aproape deloc, oameni

de religie iliră neunită.

- 1778, pachet 35, act 46, f. 295-308.

Se transmit sentințele din 1771-75, privind condamnarea unor soldați, pentru tentativă de dezertare. Au fost condamnați la 6-10 fugi printre rânduri formate din 300 oameni.

- 1778, pachet 35, act 47, f. 309-312.

Condamnarea lui Crâșnic, pentru "lotrie", la 2 ani muncă zilnică, în fiare.

- 1778, pachet 35, act 48, f. 313-316.

Condamnarea lui Ion Doja, Ionașcu și Mihai Dragu la 3 ani muncă zilnică la șanțuri, în fiare, pentru "lotrie" și rănirea morarului din Bolvașnița.

- 1778, pachet 35, act 63, f. 378-382.

Condamnarea la 5 ani de muncă zilnică, la șanțuri, a lui Vasile Albișoru din teritoriul Regimentului de graniță român-ilir, pentru alăturarea sa la bandele de "lotri" ascunse în păduri.

- 1778, pachet 38, act 89, f. 741-748.

Raport privind convertirea harambașei Trăilă Mercea la Regimentul de graniță român-ilir.

- 1779, mai 26, pachet 38, act 90, f. 749-752.

Nu se aprobă acordarea a 10 g. lunar harambașei Trăilă Mercea, care s-a "convertit".

- 1779, septembrie 25, pachet 38, act 91, f. 753-774.

Ordinul Consiliului Aulic de Război către Comandamentul General Bănățean din Timișoara, prin care se face cunoscut că "lotrii" din Banat care se vor preda în decurs de 3 luni (până la 15.II.1780), vor fi grațiați. În anexă se află publicația tipărită, cu respectiva patentă, semnată de contele Nitzky.

- 1780, pachet 40, act 72.

Ordinul Consiliului Aulic de Război către Comandamentul General Bănățean, privind colonizarea a 300 de familii catolice, în teritoriul Regimentului de graniță german bănățean, în comune din Valea Almăjului, iar locuitorii acestor comune "fiind suspectați de lotrie" să fie împrăștiați și plasați în diverse localități mai îndepărtate de graniță, între "supușii buni".

- 1780, septembrie 26, pachet 40, act 5, f. 21-22.

Sentința de moarte pentru dezertarea stegarului Iaroschin se comută în 6 ani muncă la șanțuri și degradare.

- 1780, februarie 17, pachet 41, act 23, f. 149-151.

Se ordonă trimiterea unui batalion de marș cu trăgători de elită și unui escadron de husari, în total 3142 de oameni, împotriva "lotrilor".

Totodată se ordonă mutarea unor familii din Pataș și Borloveni în vederea stârpirii “lotrilor” în teritoriul de graniță.

- 1782, pachet 44, act 16.

Nota Comandamentului General Bănățean către domnitorul Caragea, privind pedepsirea haiducilor care trec din Țara Românească în Banat.

- 1798, pachet 73, act 89.

Dispozițiile Consiliului Aulic de Război privind luarea unor măsuri, în Banat, în vederea combaterii “lotrilor”. Se întăresc posturile pe graniță, se acordă premii pentru prinderea “lotrilor”, se dau pedepse exemplare; grațierea celor ce se predau în termen de 60 de zile; împărțirea bunurilor grănicerilor trecuți în rândul “lotrilor”, etc.

b) *Fond Direcția Montanistică Bănățeană*

- privește întregul teritoriu montanistic

- cuprinde perioada 1738-1800 cu unele lipsuri în continuitate

- 1737/1.

Nemulțumiri în rândurile minerilor români, a lucrătorilor și funcționarilor din cauza neplatei salariului; “lotrie”; poziția cnezilor; populație refugiată în munți.

- 1738/1.

Măsuri luate pentru a aduce pe supușii din Clisură la ascultare, predarea fierului ascuns de către aceștia; nemulțumirea supușilor datorită scutirii cnezilor de plata impozitelor; “lotrie”.

- 1738/2.

Dezertarea pandurilor din cauza bățăilor și tratamentului inuman; escortarea a 6 români care au amenințat cu incendierea comunei Lipova; incendierea casei cnezului din Lipova.

- 1738/3.

Raportul șefului de mină din Majdanpek (cam vis-à-vis de Svinița, dar mai înăuntrul teritoriului ce se numește Liškovac - Lișcovaț - Serbia, n.n.), L.B. Hegengarthner, către comisia minieră bănățeană cu privire la raportul dintre Oficiul minier și supușii autohtoni conduși de cnezi; măsuri de constrângere luate pentru încasarea contribuției în bani; pagubele minei cauzate de supuși se evaluează la 26.297 fl.; dezarmarea supușilor.

- 1738/4.

Ridicarea unei spânzurători pentru executarea sustrăgătorilor de fier; întărirea armatei pentru a ține în frâu populația.

- 1738/5.

Ordinul dat de Administrația imperială bănățeană către uzina de fier din Bocșa, prin care se interzice țăranilor și supușilor să vâneze, pentru

a nu se înclina spre tâlhărie; armele vor fi luate în evidență și inventariate de către obercnezi; raportul administratorului districtual din Golubac (Golubaț, vis-à-vis de Coronini, n.n.), refugiat la Moldova, către Administrația Provincială a Banatului, cu privire la greutățile din cauza războiului; supuși refugiați; transporturi dificile pe Dunăre, etc.

- 1738/9.

Raportul Oficiului montanistic din Oravița către Administrația Provincială a Banatului, cu privire la pericolul supușilor răsculați în Almăj, care sunt înarmați și se solidarizează cu turcii; miliția provincială și garda minieră sunt neputincioase.

- 1738/10.

Raportul către generalul comandant al provinciei cu privire la pericolul turcesc care se apropie din Almăj spre Oravița; pericolul lotrilor și răzvrătiților din părțile montanistice care au oprit circulația spre interiorul provinciei; locuitorii germani din diferite localități s-au refugiat la Oravița și cer ajutor armat.

- 1738/14.

Dezertări din rândurile trupelor miniere.

- 1738/19.

Maestrul miner Troll și alți funcționari și mineri, care s-au refugiat în cazarma de cavalerie la Arad, raportează Administrației militare din Banat, că s-au refugiat din cauza războiului și a țăranilor rău intenționați, mai întâi la Lipova, apoi la Arad. Deasemenea și unterverwalterul din Căpâlnaș s-a refugiat la Lipova.

- 1738/20.

Inspectorul siderurgic Lemberger raportează Administrației Provinciale din Banat asupra împrejurărilor grele în care 237 de persoane s-au refugiat, atașându-se unui convoi militar.

- 1738/21.

Raportul contabilului Asociației de minerit, I. S. Schropp, către Administrația Provincială a Banatului, cu privire la răscoala românilor din Oravița și dimprejur, refugiul său, etc.

- *Anul 1739, documente fără importanță așa mare.*

- 1740/1.

Raportul șefului siderurgic Trebean (?) către Administrația Provincială a Banatului, cu privire la readucerea, la uzina din Moldova, a uneltelor de la topitorii, ascunse de supuși, atitudinea îndărătnică a supușilor din Clisură.

- 1740/6.

Nivelul de trai foarte scăzut al populației. Furturi comise la Maidan și maltratarea cnezului de Cliciova de către 20 de “tâlhari” (lotri”).

- 1740/8.

Șeful montanistic, Lemberger, a fost atacat de “tâlhari” (lotri pe lângă Dognecea, într-o perioadă când autoritățile camerale treceau la reorganizarea minelor și a siderurgiei - n.n.).

- 1740/9.

Minerii și cărbunarii se plâng împotriva diferitelor robote pretinse de cnezi și administrația minelor. Ei cer scutirea de robotă, întrucât în trecut au fost scutiți. Dacă nu se ține seama de revendicări, nu vor intra în mină. Șeful montanistic a fost să promită scutiri parțiale și dreptul de răscumpărare a robotei în bani.

- 1742/3.

Memoriul concesionarilor de mine, din Oravița, cu date referitoare la salarizarea minerilor, a inegalității la salarizare - românii fiind mai slab plătiți - etc.

- 1748/12.

Raportul șefului montanistic din Oravița, către reprezentantul cameral din Banat, cu privire la litigiul intervenit între Oficiul montanistic și districtul Almăj, în privința terenului Cârpa Roșie și Moceris, promis cărbunarilor din Sasca.

- 1752/15.

Raportul șefului de mine, Pekla, către Direcția Montanistică din Timișoara și ordinele acesteia, cu privire la furtul și crima întâmplată la Sasca, la 23 octombrie, când 10 “tâlhari” au jefuit casa unui funcționar montanistic (Dergschreiber) și au omorât un funcționar silvic (Bergbereiter, Waldbereiter?), care i-a venit în ajutor.

- 1753/13.

Condițiile grele de muncă ale minerilor, ale cărbunarilor și ale țăranilor iobagi, chemați la robotă pentru diferite munci pentru abatajele (tăierea lemnului din pădure, n.n.) din districtele Vârșeț, Palanca Nouă, Caransebeș, Lugoj.

Pedepsirea minerilor și cărbunarilor cu amenzi, bătăi cu bâta, darea afară din serviciu, pentru lipsa nemotivată la lucru, întâzieri și neglijențe în serviciu; părăsirea lucrului și fuga muncitorilor mineri, fuga unor cărbunari români în frunte cu 4 vătafi; fuga țăranilor de clacă; dispoziții cu privire la concedieri, neangajarea lucrătorilor români veniți din altă parte; limitarea ajutoarelor sanitare din Casa frăției, în detrimentul minerilor.

- 1753/21.

Dispoziția Direcției montanistice din Timișoara, dată Oficiului montanistic superior din Oravița și transmis Oficiului montanistic din Dognecea, cu privire la concedierea și expulzarea unor cărbunari sau alți români, din părțile provinciale, în Țara Românească (Vlahia), din motive de siguranță pentru zona montanică și pentru provincie, etc.

- 1754/28.

Cercetări judiciare la Sasca pentru neînțelegeri între conducerea minelor și mineri.

-1756/11.

Ordinul Oficiului superior montanistic din Oravița, dat Oficiului montanistic din Dognecea, cu privire la muncitorii mineri de la mina "Simon și Iuda", urmărirea lor; categorii de mineri; muncile prestate - muncă de 11-12 ore pe zi, reducerea efectivului de lucrători.

- 1757/2.

Raportul Oficiului suprem din Oravița, către Administrația Provincială din Timișoara, care propune ca hoții de cupru prinși în 1756 și predați Tribunalului provincial, să fie executați prin spânzurare spre exemplul locuitorilor, sub asistență militară spre a preveni eventuale dezordini.

- 1760/40.

Adresa Oficiului superior montanistic din Oravița, către Oficiul montanistic Dognecea, cu referire la urmărirea vagabonzilor, dezertorilor și slugilor fără lucru, organizând o razie în părțile miniere.

- 1760/45.

Ordinul Oficiului superior montanistic din Oravița, către Oficiul montanistic din Dognecea, prin care se comunică că în 22. III. a.c., în districtul Vârșeț și în celelalte districte se va organiza o razie pentru urmărirea și prinderea vagabonzilor. În același timp în districtul montanistic vor fi urmăriți și interogați oamenii suspecți.

-1760/107.

Ordin către Oficiul montanistic Dognecea cu privire la destituirea funcționarului silvic (Waldbereiter) - Seyblein - pe motivul că a întocmit plângeri, în numele supușilor, din districtele Ciacova și Vârșeț, împotriva autorităților.

- 1761/30.

Raportul Oficiului montanistic Oravița, către Direcția montanică și ordinul de răspuns, cu privire la diferențierea dulgherilor români de germani, prin acordarea unui salariu mai bun dulgherilor germani.

- 1764/5.

Ordinul districtului Vârșeț prin care se comunică Oficiului montanistic

Oravița despre organizarea acțiunii pentru prinderea “tâlharilor”.

- 1764/7.

Adresa Administrației districtului Mehadia către Oficiul montanistic Oravița, prin care se arată că districtul nu poate participa la urmărirea “tâlharilor” fixată pentru ziua de 15 noiembrie, întrucât supușii cu cnezii lor sunt la abatajul din Sasca.

- 1765/11.

Raport al administratorului districtual și al cnezilor, cu privire la leziunile corporale grave și maltratările suferite de Marto Ianto (?) din Ravnic, provocate de funcționarul silvic Pachmann, din Dognecea.

- 1767/2.

Proces verbal - accidente de muncă, accidente mortale la abatajul din Oravița: 4 morți și 3 gravi răniți.

- 1772/1.

Oficiul administrativ districtual Ciacova anunță Direcția Montanistică Bănățeană, despre furtul și crima săvârșite la Balnoc de către un grup de 11 persoane, din care au fost prinse 9. Doi dintre ei, Petru Banda și Petru Subu a Puiului, din Ghilad, au fugit. Circulară pentru urmărirea lor, către oficiile montanistice.

- 1772/2.

Publicarea patentei pentru “tâlhari”.

- 1772/3.

Plângerilor supușilor din Ilidia și Clisură, împotriva abuzurilor făcute de autorități la abataje; “tâlhărie” la Moldova; premiul de 500 și 300 de galbeni pentru prinderea “tâlharilor” Malenovici și Berca Pantelică; întărirea pazei de noapte ca măsură împotriva “tâlharilor”.

- 1772/6.

Angajarea de plăieși pentru urmărirea “tâlharilor”; premiul de 25 fl. pus pe capul “tâlharului” Petru Zeru.

- 1773, august, 17/3.

Pedepsirea minerilor români din Bănia pentru părăsirea serviciului, alte pedepse disciplinare.

- 1775/1.

13 februarie, Oravița, pedepsirea minerilor cu bătaii și arestări.

- 1775/4.

13 mai, Oravița, pedepsirea muncitorilor de la topitorii.

- 1776/4.

Oficiul montanistic Dognecea - “tâlhărie”, urmărirea criminalilor de la Kanjiza (Canija - Banatul iugoslav).

- 1777/7.

Proces verbal al Direcției Montanistice Oravița, se menționează că Oficiul montanistic Sasca raportează că minerii din comuna Sasca s-au plâns, în repetate rânduri, că nu mai suportă asuprirea din partea comunii și cer concedierea lor pentru a se întoarce în Transilvania. Întrucât cei în cauză sunt cei mai buni mineri, se face propunerea ca minerii români din Sasca să fie mutați la uzina din Sasca.

- 1780/3.

Despre harambașa Andrei din Moldova; “tâlharul” Pavel Rurzin expulzat în Țara Românească.

- 1781/5.

“Tâlharii”.

- 1781/17.

Procesele verbale ale Oficiului montanistic Dognecea - incendiile în pădurile din împrejurimi provocate, probabil, de pădurari. Se cere urmărirea contraveniențelor de către Oficiul montanistic în colaborare cu Oficiul administrativ din Carașova.

- 1787/8.

Direcția Montanistică Bănățeană, Oravița, comunică Oficiului montanistic Dognecea, că s-a aflat că o bandă de “tâlhari”, din apropierea Sânnicolaului-Mare, are intenția să atace minele crașovene și mai ales caseria direcției montanistice. Se vor lua măsurile necesare (patrulare, paznici voluntari, întărirea unităților, etc).

- 1787/10.

Direcția Montanistică Bănățeană, Oravița, comunică Oficiului montanistic din Dognecea că răufăcătorii evadați din închisoarea administrației Oravița au comis noi tâlhării. Se ordonă urmărirea prin plăieșii Oficiului, se propune premierea celor care prind evadații.

Protocolul circularelor com. Cuptoare - vol. I (1783-1804)

- filele 19, 21, 23 /1785 – “Iotrie”

- fila 36/1786 - dezertare

Prezintă interes și filele: 11/1784; 36/1786; 39/1787; 51/1788; 56/1789; 59/1790; 127/1798; 221/1804.

PAROHIA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN BUDAPESTA. SCURT ISTORIC

CORNEL CLEPEA

În acest an comunitatea ortodoxă română din capitala Ungariei împlinește o sută de ani de existență. Desigur prezența românească în Budapesta și în împrejurimi este mult mai veche, însă acum un secol s-a realizat constituirea ei într-o comunitate aparte, cu o biserică și conducere proprie. Evenimentele care au precedat constituirea parohiei ortodoxe române din Budapesta merită însă o prezentare aparte.

I. Scurt istoric al bisericii greco-valahe

În urma războiului dintre imperiul Austriac și turci, mulți negustori greci și valahi s-au refugiat din provinciile turcești, mai ales din Macedonia, în localitățile Buda și Pesta. Aceștia aveau la început aceeași biserică cu credincioșii sârbi, bucurându-se de privilegiile acestei ierarhii. Există o biserică sârbească la Pesta cu hramul Sf. Gheorghe care era comună tuturor credincioșilor ortodocși indiferent de naționalitate. Limba în care se oficia era cea sârbă. Din considerație pentru anumite persoane bogate din rândul grecilor și valahilor și din interesul de a nu se înstrăina acestea de ierarhia sârbă, s-a conștientizat să se officieze și în limba greacă.

După publicarea edictului de toleranță de către împăratul Iosif al II-lea, grecii și valahii, nemaiavând nevoie de scutul privilegiilor sârbești în cele bisericesti, au hotărât să iasă de sub această tutelă și să-și clădească biserica lor separată de cea a sârbilor. Astfel, la Pesta, în data de 18 aprilie 1788, "creștinii greci și valahi" au redactat în limba greacă un act prin care au hotărât să se despartă de ierarhia sârbă și să-și ridice o biserică proprie "în care să se laude Dumnezeu în limba noastră"¹. Mecenatul Demeter Argyr, la 1 mai 1788, printr-un act redactat în limba greacă, arată că "îmbrățișază" această propunere și se obligă a dona 2000 fl. pentru noua biserică. La data de 6 noiembrie 1788 se redactează o petiție în numele locuitorilor greci intitulată "Sämmtliche Einwohner Griechischer Nation", în care se prezintă faptul că în biserica cea veche sârbă se află două naționalități, cea ilirică și cea grecească, și din cauza spațiului restrâns și a deselor neînțelegeri, grecii, în numele celor 125 de familii cu 527 de suflete, cer aprobarea de a se despărți de sârbi și a-și construi o biserică separată. Această petiție a fost trimisă magistratului locului, episcopului sârb la Buda și mitropolitului sârb din Carloviț. Episcopul sârb din Buda,

Ștefan Stratimirovici nu este de acord, iar în cuvântul său din 6 mai 1789 expune motivele pentru care se opune separării dintre sârbi și greci. Aceste sunt de ordin canonic, ierarhic și local. Dar unul dintre acestea ne interesează aparte pe noi românii: episcopul afirmă faptul că majoritatea credincioșilor o formează valahii care au limba lor proprie, neînțelegând limba greacă. În schimb limba sârbă o înțeleg atât grecii cât și românii. De asemenea, mitropolitul Putnic din Carloviț, la 4 mai 1789, se opune și el, precizând că pretențiile grecilor nu au nici o bază serioasă. În schimb primarul orașului, în raportul său din 2 iulie 1789, pe baza numărului de familii care solicită această despărțire ierarhică, este de acord cu satisfacerea acestei cereri. În recensământul făcut la data de 2 iulie 1789 și ale cărui documente se găsesc în arhiva orașului din Pesta, sunt consemnate în rubrica grecilor 25 de familii cu 193 de suflete, a valahilor 41 de familii cu 258 de suflete, iar la 110 familii cu 154 de suflete nu este consemnată naționalitatea, dar după nume se poate constata că majoritatea sunt de origine română. Totalul este de 179 de familii cu 620 de suflete².

La 27 noiembrie 1789, prin decretul locotenenței regale cu nr. 45027, se acordă libertate grecilor neuniți (*nicht unirten Griechen*) din Pesta să construiască o biserică având preotul lor propriu. În acel moment era de vânzare o mănăstire, aproape de Dunăre, pe care negustorul valah Demeter Argyr, care a fost și sufletul acestei acțiuni, a cumpărat-o cu prețul de 20.150 fl. Interesant este și faptul că cererea de separare redactată de greci în anul 1875 pentru despărțirea ierarhică și care se afla în arhiva episcopiei sârbe din Buda, avea ca anexă o conscripție din care reieșea și faptul că pentru zidirea noii biserici greci ar contribui cu suma de 32.464 fl. iar din partea valahilor 17.401 fl., total 49.865 fl. Multe nume din această listă-recensământ, cu cei care s-au arătat dispuși să participe cu sume de bani pentru zidirea noii biserici care erau trecute în lista grecilor, erau nume românești. În această listă nu era specificată și contribuția pentru școala comună, dar din calculele care se află în arhivele orașului (nr. 6233/1811; 3879/1819; 4584/1819; 2207/1820; 3695/1820 și 1304/1822) se constată că românii au contribuit cu suma de 23.218 fl., grecii cu suma de 2.708 fl., iar alții cu suma de 298, total 26.224 fl. Nu putem să nu amintim și faptul că mulți români au lăsat prin testament averea lor bisericii greco-valahe, corurilor, școlilor, spitalelor, bibliotecii etc. Dintre aceștia amintim: Filip Archip, Dera Ion, Toma Jocu, Spiridon Catus, Mihael Sofron, Caterina Makovski, George Zabira, Atanasie Tupoe, Maria Teole, George Pescar, Gherasim Demetriu, Ana Tiro, Teodor Georgevici, Constantin Argyr, Constantin Lepora, George Popa etc. În aceste documente se specifică și

faptul că în caz de despărțire, averea rămasă să treacă în gestiunea românilor. În anul 1790 în urma decretului cu numărul 17.965 s-a aprobat planul de separare ierarhică, iar la 17 septembrie 1793 se face cunoscut că împăratul “planum ecclesiae graeco.valachicae approbare dignata est”. În data de 4 ianuarie 1791, Demeter Argyr trece în cartea funciară noua clădire cumpărată pentru biserică. Zidirea bisericii a început prin punerea pietrei de temelie chiar în acel an, 1791. Până la terminarea bisericii s-a primit aprobarea ca să se officieze într-o capelă. Nici nu se terminase construcția noii biserici că au și apărut discuții în privința limbii liturgice. Despre acest lucru aflăm dintr-un act din data de 9 noiembrie 1802, în care 37 de membri ai bisericii, greci și români, au semnat un act în care se specifică faptul că biserica nouă cu hramul “Înălțarea la cer a Maicii Domnului” să aibe doi preoți, unul grec și celălalt macedo-valah, care să officieze serviciul divin în limba greacă. Pentru greci a fost ales preotul de la capelă, Teodor Hagi Georgi, urmând ca să se aleagă și preotul din partea macedo-valahilor. Între timp sosesc în Pesta doi călugări, unul se numea Antim și era preot și celălalt se numea Macarie și era cântăreț. Ambii afirmau că sunt de origine macedoneană. Deja conflictele au început să apară, în special în momentul pictării bisericii, fiecare impunându-și punctul său de vedere. Între valahi domnea acum un spirit antigrecesc. Chiar fondatorul valah, Demeter Argyr fu ținta unor atacuri din partea grecilor. Despărțirea de greci deveni inevitabilă și iminentă. Tendința de supraestimare din partea comunității grecești a determinat din partea românilor luarea de poziție. Astfel în petițiile înaintate la data de 9 și respectiv 30 septembrie 1807, românii cereau egala îndreptățire a limbii române cu cea greacă în biserică. Deci cereau un preot român și un cult alternativ, în română și greacă. La aceste petiții Episcopul și Mitropolitul sârb răspund la data de 25 iulie 1808 prin actul cu nr. 16.194, prin care sunt de acord ca valahii macedoneni să aibe preotul lor iar limba să fie cea valahă, și anume valaha din cărțile rituale tipărite în tipografiile din imperiu, deci limba română. Cu această soluționare grecii nu au fost de acord și se revine cu o nouă soluționare la data de 22 noiembrie 1808 prin actul cu numărul 26.030, în care se repetă acelaș lucru. Episcopul diecezan, prin actul cu nr. 1842 din anul 1809 prezintă numirea lui Ioan Teodorovici ca paroh “pro parte communitas valachicae nationis”. În schimb soluția s-a găsit pe teren. Grecii, atunci când se oficia în limba română, se retrăgeau într-o capelă unde se oficia în greacă. În privința limbii de predare în școală, s-a aplicat principiul parității în drepturi. Se preda în greacă și română. S-a încercat din partea comunității grecești să determine construirea unei școli superioare

în limba greacă pe cheltuielile comune, și românești și grecești. Evident că românii s-au opus și a urmat rezoluția nr. 14.335 din 9 iunie 1812.

Până în anul 1819 nu au mai existat probleme. Acestea reapar odată cu moartea preotului român Teodorovici. Românii cereau ca măcar răspunsurile și cântările să fie în limba română. Soluția din 30 iunie 1819 reglementa ca în caz de substituție a unui preot, cantorii să se acomodeze limbii preotului care oficiază. O problemă care a suscitât dezbateri aprinse a fost aceea a fondurilor școlare comune. S-a păstrat unitatea dar au apărut și tensiunile dintre dascăli. Astfel, învățătorul român Ștefan Neagoe a fost reclamat asupra modului de predare în școală.

În anul 1845 a fost ales ca preot pentru români Ioan Roșiu. A urmat o perioadă în care au avut loc schimburi dese de preoți. Astfel, după Roșiu este ales ca administrator provizoriu, preotul Ghenadie Popescu, apoi preotul Blaj, iar din anul 1859 este ales preotul român Ioanichie Miculescu din Lipova. Situația comunității române se înrăutățește datorită lipsei de tact, iar școala s-a stins cu totul. În perioada 1861-1868 figurau deja nume importante în consiliul de conducere a comunității. Din partea grecilor figurau 41 de nume dintre care 6 erau macedoneni, iar din partea românilor 36 de inși, între care amintim: George și Mihai Mocsony, Emanuel Gojdu, Vicențiu Babeș, Simion Popovici, George Popa etc.

În perioada dualismului s-au stabilit în Pesta mulți funcționari, negustori și industriași români, crescând astfel numărul românilor. Preotul român Ioanichie Miculescu prezintă reprezentanței bisericii în repetate rânduri, în anii 1868 și 1869, lista credincioșilor români care nu făceau încă parte din rândul membrilor ordinari, spre a fi introduși în această reprezentanță. Această listă număra 41 de membri noi. Între aceștia amintim: George Ioanovici, Ioan Fanc, Dr. Gall, Cimponeriu, Besan, George Serb, Roșiescu, Raț Gherasim, Pavel Teodorescu, avocații Varga și Musteț și alți comercianți și industriași. Primirea acestora în rândul forului conducător a întâmpinat multe greutăți. Acestea erau greutăți de principiu, pentru că prin articolul IX, alineat 9, din legea cultelor din anul 1868, bisericile ce grupează credincioși de mai multe naționalități din punct de vedere spiritual aparțin fiecare de episcopul de neam cel mai apropiat, iar din punct de vedere administrativ devin autohtone. Pentru români era o incompatibilitate a fi membru al unei biserici române și totodată membru al unei biserici ce sta încă sub ierarhie străină. Era și teama din partea grecilor că datorită numărului românilor, aceștia vor beneficia de bunurile materiale și chiar vor supune biserica ierarhiei române. Acestea sunt motivele pentru care se institue o comisie în vederea elaborării unor statute

privitoare la condițiile de primire a unui nou membru în reprezentanța bisericii, iar până la elaborarea acestora se suspendă primirea oricărui membru. Din partea românilor era desemnat Gojdu, G. Mocsony, Babeș etc. Din păcate Gojdu a murit la 3 februarie 1870, iar între români și greci s-au ivit neînțelegeri, motive pentru care nu s-au realizat aceste statute, ci, mai mult, la 21 februarie 1873, un număr de 25 de greci și patru macedo-români, aleg șapte persoane pe care le împuternicesc să facă primii pași necesari în vederea despărțirii bisericii în două comunități separate, una greacă și cealaltă macedo-valahă. Acestea predau ministerului de culte o petiție în care prezintă motivele pentru constituirea unei noi biserici, cea macedo-română. Din păcate românii macedoneni din reprezentanța acestei biserici nu au luat o poziție puternică în acel moment, motiv pentru care s-a creat un nou pas spre pierderea acestei biserici. Românii macedonieni, considerați ca membrii ai mitropoliei din Sibiu și oaspeți ai bisericii, nici măcar nu au fost întrebați în privința acestor demersuri grecești. Ministrul cultelor, ascultând și părerea episcopului sârb, sub a cărui jurisdicție în cele spirituale se găsea comunitatea, emite rezoluția sa din 2 iunie 1875 cu numărul 12.143, prin care face cunoscut hotărârea Curții din Viena din 15 aprilie 1875, de despărțire a comunității în două, una grecească și cealaltă macedo română, iar averea bisericii să se împartă în funcție de intențiile fondatorilor. Despre această hotărâre românii macedoneni au luat cunoștință numai prin intermediul parohului român Ioanichie Minculescu. Ei au înțeles că biserica va reveni grecilor. În acest sens românii au încredințat pe unul dintre ei (Pușcariu) cu studierea istoricului acestei biserici și cu elaborarea proiectelor pentru salvarea cauzei. Astfel, la 15 februarie 1876 Stefan Mano, declară că deși la început s-a susținut egala îndreptățire a limbii române cu cea greacă și a parității tuturor celorlalte bunuri bisericești, totuși biserica este fondată numai de greci și macedo-români, și prin urmare numai aceștia au dreptul de a dispune de ea. Deci nu se primește promemoria și nici proiectul de statute elaborate de Pușcariu, ci roagă pe românii macedonieni să aibe răbdare pentru ca în momentul în care macedo-românii nu vor mai exista, aceștia să fie substituiți de români: "Lăsați promemoria cu actele la noi, spre a putea fi luate la timpul său în considerare". Pușcariu, spre a nu crea o ruptură între macedo români și nemacedo-români a lăsat situația în mâna macedo românilor, care apărau limba română. Dacă macedo-românii ar fi început demersurile pentru despărțirea ierarhică situația parohiei ortodoxe române ar fi fost cu siguranță alta. O parte din macedo-români la 2 iunie 1875 au înaintat ministerului cultelor o declarație în care afirmău că nu vor face nici un pas pentru constituirea într-o comunitate

aparte. Timp de 12 ani a rămas această situație neschimbată. O serie de familii macedo române care au fondat noua comunitate au dispărut. Dintre cei în vârstă au rămas numai Anton și Mihai Mocsony, care împreună cu tinerii Alexandru, Eugen, Zeno și Victor Mocsony precum și Mihai Muciu, vărul lui Șaguna, care au intrat în reprezentanța bisericii. Dintre români au rămas Vicențiu Babeș și Ioan Musteț. A murit la 21 septembrie 1887 și preotul Ioanichie Miculescu și curatorul George Stupa. La 1 februarie 1888 s-a convocat o adunare pentru ocuparea postului de preot pentru români. Aici tânărul macedo-român N. Lica propunea ca locul preotului român să fie luat de unul macedo-român care să officieze numai în limba greacă pe care o înțeleg și grecii și macedonii. Românii, prin vocea lui Alexandru Mocsony, combăteau propunerea, dar, cu toate acestea, aceasta a fost acceptată cu 13 voturi grecești și 11 voturi macedo-valahe. Contra au fost 5 voturi macedo-valahe, a lui Mocsony și Muciu și două române, Babeș și Musteț. Românii au fost în minoritate față de greci și macedo-valahi, atrași de primii de partea lor. În acest sens trebuia modificată hotărârea din 1808 prin care se impunea slujirea și în limba română. Românii, în fața acestei situații, au înaintat episcopului diecezan și ministerului cultelor un protest argumentat juridic, canonic și politic. Limba română era pe cale a fi scoasă din biserică prin concursul unor reprezentanți ai macedo românilor. Aceste lucruri au creat mari frământări în rândul românilor, care trimit ministerului de culte un document semnat de 30 de persoane în numele celor 95 de familii de români, a studenților și a militarilor români, cerând numirea unui preot român și a limbii române ca limbă de cult, așa cum prevedea rezoluția din 1808. În același timp se alegea un comitet care trebuia să facă primii pași necesari pentru apărarea drepturilor românilor. Ministerul răspundea la 30 mai 1888, printr-un act cu numărul 20561, bazat pe hotărârea curții imperiale din 18 mai, următoarele: 1. Reprezentanții bisericii greco-macedonene pot să își aleagă preot de origine macedo română care să officieze în limba greacă. 2. Cei nemulțumiți pe baza rezoluției din 15 aprilie 1875 se pot despărți de comunitatea bisericească și pe baza legii 25 din 1881; aceștia pot reglementa și situația averii bisericești. 3. În ce privește cererea românilor din Budapesta, dacă aceștia doresc să formeze o comună bisericească de sine stătătoare, pe baza art.24 al legii nr.53 din 1868, o pot face fără nici o piedică. Despre această hotărâre ia act și judele curial, Ioan Pușcariu. În acest fel macedo-românii trec la alegerea unui preot care să officieze în limba greacă.

Împotriva acestei hotărâri protestează Alexandru Mocsony și, prin

Anton Mocsony, scrie din nou ministerului cultelor, cerând să nu dea voie macedo românilor să aleagă preot, ci, până la soluționarea definitivă, să se aleagă un preot român care să officieze în română. De asemenea protestează și toți românii din Budapesta. Aceste petiții au primit răspunsul ministerului la 10 iulie 1888 prin actul cu numărul 25.778, în care se face cunoscut că se respinge cererea lor. Așa se alege preotul Georgescu din Macedonia pe care ei l-au numit Georgiades și căruia, deși vorbea și scria românește foarte bine, nu i s-a dat voie să intre în legătură cu românii, nici să officieze în română. Ca să împiedice instalarea acestui preot, Alexandru Mocsony a rugat ministerul să sista alegerea până la rezolvarea definitivă a situației. Ioan Pușcariu și Dr. Marienescu urma să prezinte ministerului, pe bază de documente, faptul că în cadrul acestei biserici funcționează fundații care, în caz de despărțire, trebuiau să treacă în administrarea românilor, și faptul că însăși biserica este scrisă în cartea funciară ca proprietate a credincioșilor greci și români din Pesta, fără deosebire de naționalitate. Cu toate acestea, ministerul emite un nou document la 11 decembrie 1888, cu numărul 48.240, în care respinge cererea lui Anton Mocsony și revine la hotărârea din 23 iulie 1888, pentru că nu s-au făcut pași serioși pe calea despărțirii de greci cum au fost îndrumați prin rezoluția din 18 mai 1888. Grecii și unii macedoneni, în adunarea generală a reprezentanței bisericii, au falsificat "literale fundamentale" elaborate pe baza testamentului văduvei lui Alexandru Lepora născută Lypa, redactat la 18 septembrie 1839, care și-a lăsat averea sa profesorilor, elevilor și orfanilor de naționalitate greacă și română, în sensul că prin naționalitate română se înțeleg numai macedo valahii. Contra au fost patru voturi: al lui Alexandru Mocsony, ale celor doi frați Guda și al lui Musteț. Aceste modificări au fost trimise ministerului spre confirmare. Aceasta era prima încercare de a se falsifica un testament, prin urmare hotărârea ministerului va servi drept un caz de precedentă pentru celelalte asemenea. Deci grecii au intrat în posesie deplină asupra bisericii urmând ca românii să-și recapete drepturile pe cale juridică. În comitetul de conducere a bisericii sau reprezentanța ei, nu erau decât 9-10 persoane care trebuiau să lupte pentru românii din Budapesta.

Românii trebuiau să se despartă nu numai de greci cu care au fondat biserica, dar și de ierarhia sârbă sub a cărei jurisdicție sta această biserică, iar pe baza legii nr. 25 din 1881 despărțirea de greci trebuia să se facă după aceleași norme după care s-a făcut despărțirea de sârbi și, mai mult, ieșirea românilor de sub jurisdicția episcopului sârb, era deja o problemă a sinodului eparhiei. Dar până la rezolvarea acestor probleme, românii

s-au hotărât să se constituie într-o comună bisericească separată și aparținătoare mitropoliei române. Pasul acesta l-au justificat prin următoarele motive:

1. Indiferent dacă se va da, în procesul cu grecii, dreptate românilor sau nu, aceștia din urmă trebuie să se organizeze într-o comună separată pentru că împreună cu grecii nu mai pot fi.
2. În Budapesta există peste 100 de familii de români care, în lipsă de preot și învățător, se vor risipi.
3. Mitropolia română va cuprinde sub jurisdicția ei pe toți românii, deci și pe cei din Budapesta.
4. Mitropolia are în Budapesta și proprietăți, cum ar fi cele ale fundației Gojdu. De asemenea orașul Budapesta are locuri potrivite la acel moment pentru ridicarea unei biserici chiar în centrul orașului.
5. Ministerul cultelor, prin hotărârea din 30 mai 1888, este de acord cu acest lucru și va ajuta în acest sens. Poate mai târziu va fi prea târziu.
6. Este o ocazie pentru ca românii din împrejurimi să aibe o biserică de care să se simtă legați.³

După aceasta se trecu la stabilirea etapelor pentru înfăptuirea acestui program. Cert este faptul că dacă această despărțire s-ar fi făcut în anul 1820 sau în 1875 românii ar fi beneficiat de jumătate din averea bisericii, care ar fi fost necesară ridicării unui nou lăcaș. Acum toate sarcinile trebuiau să cadă pe români, care în parte sunt familii sărace. În acest sens s-a hotărât ca la început să se întrețină numai o capelă într-o casă privată. Cărțile de cult se vor cere de la bisericile românilor din mitropolie. Stipendiștii și toți studenții vor înființa un cor pentru a răspunde la strană. Întrucât comunitatea nu poate oferi un salariu convenabil pentru un preot cu familie, să se găsească o soluție convenabilă în sensul că un călugăr sau un student la Budapesta ar putea împlini cerințele spirituale ale comunității cu un salariu mediu. Alte hotărâri mai amintim:

1. Credincioșii din Budapesta să se constituie într-o comună parohială ortodoxă română aparținătoare Mitropoliei ortodoxe din Sibiu și subordonată celei mai apropiate dieceze, anume celei a Aradului.
2. La această comună bisericească să se poată afilia și credincioșii din jurul Budapestei, lipsiți de preoți români.
3. Până când această comună bisericească va fi recunoscută și va beneficia de drepturile conferite ei de legea nr. 53 din 1868 alineat 23, de statutul organic al bisericii noastre și de legea 25 din 1881 și până la adunarea fondurilor în vederea construirii noului lăcaș de cult, să se ofere posibilitatea de a întreține în mod provizoriu o capelă într-o casă privată.

4. Preotul, pentru început, să primească un salariu mic datorită greutăților de început ale acestei unități bisericești.

II. Scurtă privire asupra statutelor “privitoare la înființarea și constituirea comunei bisericești a românilor de confesiune ortodoxă din Budapesta, subordonați mitropoliei ortodoxe române din Sibiu”.

La data de 8 decembrie 1889 s-a materializat în scris o dorință sfântă a românilor din Budapesta și împrejurimi, și anume aceea de a avea un păstor duhovnicesc care să cultive limba română și să fie subordonat în cele bisericești unui episcop român. Este vorba despre statutele care arătau înființarea unei parohii ortodoxe române în Budapesta și care au fost semnate de un număr de 46 de persoane, nume de mare rezonanță între românii din acest oraș¹. Acestea au o introducere și 10 aliniate. În introducere se prezintă un scurt istoric al frământărilor din această comunitate bisericească. Astfel se precizează: “Considerând că românii de confesiune greco-orientală din Budapesta s-au folosit de biserica așa numită greco-valahă cu hramul “Înălțarea la cer a Maicii Domnului”, zidită la anul 1791 pe seama tuturor locuitorilor ortodocși de naționalitate greacă și română, a căror drepturi egale pe baza parității depline atât a limbii folosite alternativ grecește și românește și a servitorilor bisericii și școlii, greci și români, cât și a reprezentanței bisericești compusă jumătate din greci și jumătate din români, chemată a administra fondurile bisericești și școlare comune înființate de-a lungul timpului pe lângă această biserică, au fost cu deplina valoare reglementate prin rezoluțiile regești din 25 iulie 1808 cu nr. 16.194, cea din 9 iunie 1812 cu nr. 14.335, cea din 11 septembrie 1821 cu nr. 23.474, cea din 30 septembrie 1834 cu nr. 27.817 și cea din 21 iunie 1836 cu nr. 17.887; considerând mai departe că această stare normală a durat fără probleme până când, în urma morții preotului român Ioanichie Miculescu întâmplată la 21 septembrie 1887, adunându-se comitetul acestei biserici format numai din greci și din macedo-români, cu excluderea mării majorități a românilor nemacedoneni, în ședința din 1 februarie 1888 a hotărât ca locul preotului român să fie ocupat printr-un paroh macedo-român, care însă să officieze numai în limba greacă, iar limba română să fie exclusă atât din biserică cât și din școală, care hotărâre cu toate protestele...a fost întărită prin rezoluția din 18 mai 1888, împărtășită cu esmisul ministerial din 30 mai 1889 nr. 20.561...cu adaosul că minoritatea din reprezentanța bisericii se poate separa în sensul legii 25 din 1881, iar românii care nu au făcut parte din reprezentanță, pot dacă doresc în sensul art. 24 al legii 53 din 1868 să înființeze o comună

bisericească de sine stătătoare, rezervându-li-se și acestora dreptul de a-și valida pe cale juridică toate pretențiile pe care consideră că le-ar avea la biserica greco-macedoneană... în fine, considerând că românii de confesiune ortodoxă din Budapesta și din împrejurimi, mai bine de doi ani de zile au rămas fără biserică română, fără preoți, cantori și dascăli români, fără împărtășirea cu cele religioase, fără mângâiere sufletească pentru cei bătrâni, fără catehizare pentru cei tineri, fără matricole pentru botezați, cununați, divorțați și morți, cu un cuvânt lipsiți de orice legături cu biserica lor ortodoxă română doresc să se constituie în sensul art. 24 al legii 53 din anul 1868 într-o comună bisericească ortodoxă română de sine stătătoare pentru a cărei funcționare și administrare servesc următoarele obiective”.

Urmează cele zece articole ale acestor statute. Desigur că în privința fundațiilor și a fondurilor școlare și bisericești acestea vor putea rămâne în folosire comună în sensul legii 25 din 1881 sau împărți printr-o hotărâre judecătorească. Cele zece articole reglementează toate problemele acestei noi unități administrative bisericești. Astfel în articolul prim se specifică cadrul legal al constituirii acesteia: “Comuna bisericească ortodoxă română din Budapesta se constituie pe baza art. 24 al legii 53 din 1868 și pe baza Statutului organic al Bisericii Ortodoxe Române și a regulamentului adus de congresul național bisericesc român în 1878 sub nr. 175”. În articolul doi se specifică faptul că orice român din Budapesta, de confesiune ortodoxă, poate fi membru al acestei comune bisericești. În articolele trei, patru, cinci, șase se fac precizări în legătură cu această calitate de membru al noii unități administrative bisericești. În articolul șapte, opt și nouă avem mențiuni în legătură cu organizarea și funcționarea noii parohii cu hramul “Sfântul Ioan Botezătorul”, care va continua acțiunile bisericești, școlare și fundamentale și va face parte din cadrul Episcopiei Aradului. Ultimul articol cuprinde mențiunile de final. Statutele erau semnate de către 46 de români.

Jeromonahul Ghenadie Bogoevici, la data de 17 noiembrie 1900, adresează deja invitația episcopului din Arad pentru sfințirea capelei din Budapesta pentru data de 25 noiembrie același an, atunci când “va fi și cununia D-șoarei Cimponeriu cu baronul Metzger care a trecut la legea noastră ortodoxă”⁵.

III. Inițiativa de construire a unei biserici românești în Budapesta.

Consistoriul eparhiei al Aradului prin actul 1960 din 12/25 aprilie 1901 recunoaște comunitatea bisericească românească din Budapesta ca aparținătoare acestei eparhii. Această comunitate “se compune din mai

multe mii de credincioși care se găsesc de mai mult timp fără biserică, deoarece biserica măreață și bogată situată lângă Dunăre pe cheiul Ferenc Iosef a fost judecată numai Grecilor. Deocamdată slujba bisericească se face într-o odaie închiriată în strada Holló nr. 8, transformată în paraclis, dar neîncăpătoare mai ales în zilele de sărbători mari, la Sfintele Paști și Crăciun”⁶.

Serviciile religioase se oficiau în această capelă care a fost sfințită de către episcopul Aradului, Iosif Goldiș, la data de 12/25 noiembrie 1900, și care se găsea în edificiul fundației marelui binefăcător, Emanuil Gojdu.

Datorită spațiului restrâns comunitatea, care avea ca președinte pe Dr. Iosif Gall, membru al Casei Magnaților, în frunte cu preotul Ghenadie Bogoievici, face un călduros “Apel, către Românii de pretutindeni!” pentru a contribui cu ce pot în vederea construirii cât mai repede a unui altar mareț “demn de sentimentele neclintite ce Românul a știut păstra întotdeauna pentru religie, neam și limbă”. Dintre cei care au contribuit cu sume destul de mari amintim: Dr. Iosif Gall; George Serb, consilier aulic; Ioan Candidachi, mare proprietar; Gherasim Raț, consilier ministerial; George Babescu, mare proprietar; Dr. Augustin Dumitreanu, medic; George Derusi, consul general, George Sida, proprietar, Dimitrie Birăuțiu, proprietar de tipografie⁷.

Avem și o “consemnare” a românilor greco-orientali din Budapesta de la începutul secolului 20 care au contribuit cu sume de bani pentru constituirea noii parohii și care însumează un număr de 485 de persoane. Din această înscriere au făcut parte și văduve, celibatari, studenți și locuitori din jurul Budapestei.

IV. “Statutele corului bisericii ortodoxe române din Budapesta”

În cadrul ședinței comitetului parohial din data de 11/24 iunie 1905 s-a luat în dezbatere constituirea unui cor bisericesc pentru parohia ortodoxă română din Budapesta. În cadrul ședinței aceluiași comitet din data de 14/27 ianuarie 1906 s-a hotărât ca statutele viitorului cor să fie trimise spre aprobare Consistorului din Arad spre a intra în vigoare.

Consistoriul ortodox din Arad, în ședința din 1/14 martie 1906, aprobă “Statutele corului bisericii ortodoxe române din Budapesta”, înaintate de preotul paroh G. Bogoievici la data de 4/17 februarie 1906. Acestea cuprind 10 articole⁸. Articolul prim cuprinde numirea corului. Acesta se numește: “Corul bisericii ortodoxe române din Budapesta”. Articolul doi precizează scopul corului. Acesta nu avea un scop exclusiv bisericesc. Articolul trei cuprinde mijloacele și membrii. În articolul patru se precizează modul în

care se poate deveni membru al corului iar în articolul cinci, drepturile conducătorului de cor și ale membrilor activi. În articolele șase și șapte se menționează datoriile membrilor activi și încetarea acestora. Articolele opt și nouă reglementează modul de administrare a fondului permanent al corului și precizează sfera de activitate a președintelui acestuia. Ultimul articol prevede modul în care se pot modifica aceste statute.

V. Concluzii

În 8 decembrie 1889 se redactează "Statutele privitoare la înființarea și constituirea comunei bisericești a românilor de confesiune ortodoxă română în Budapesta". Motivele care au determinat luarea acestei hotărâri sunt următoarele:

Românii, în baza hotărârilor curții imperiale nr. 16.194/1808 și 17.887/1836 au frecventat biserica ortodoxă greacă din Budapesta, zidită în anul 1791, deservită de preoți greci și români. Primul preot român a fost ales în anul 1859 în persoana lui Ioanichie Miculescu. În anul 1868 unui număr de 40 de familii de români li s-a refuzat dreptul de a deveni membri ai acestei comunități iar în urma decesului preotului român, la 1 februarie 1888, s-a hotărât ca locul să-i fie luat de către un preot macedo-român care să officieze în limba greacă, limba română fiind exclusă cu totul din biserică. La sesizarea românilor ministerul de culte, prin actul nr. 20.562 din 18 mai 1888, a aprobat hotărârea luată de ședința comitetului parohial, românilor li s-a rezervat dreptul să se despartă de biserica greco-macedoneană conform legii 25 din 1881 și a articolului 24 din legea nr. 53 din 1868. Ministerul de culte, prin actul nr. 48.240 din 11 decembrie 1888, a acordat dreptul românilor să aibă un preot (al treilea) și, pe calea procesului, să beneficieze din averea bisericii greco-macedonene. Toate acestea până la despărțirea definitivă de această comunitate. Grecii s-au opus din nou și ministerul, prin actul nr. 1166 din 18 iunie 1889, a retras dreptul românilor de a avea un preot⁹. Practic românii au fost scoși din această comunitate și obligați a se constitui într-una separată. În acest fel au decis să se constituie într-o parohie care să facă parte din eparhia din Arad, inițiativă materializată în anul 1900.

NOTE

¹ O copie se află și în arhiva magistratului din Pesta fiind tradusă și în germană.

² Arhiva Episcopiei Aradului (AEA), Dosar 36, Grupa II/1877.

³ *Ibidem*.

⁴ AEA, Dosar 263, Grupa III/1899.

⁵ Am citat din "Apel către bunii Români de pretutindeni!", Arhiva Episcopiei Aradului, Dosar 124, Grupa III/1910.

⁶ AEA, Dosar 124, Grupa III/1910.

⁷ AEA, Dosar 263, Grupa III/1899.

⁸ AEA, Dosar 145, Grupa III/1905.

⁹ AEA, Dosar 36, Grupa II/1877.

*LA PAROISSE ORTHODOXE ROUMAINE DE BUDAPEST.
BREF HISTORIQUE*

(Résumé)

La paroisse est la communauté ecclésiastique des fidèles, religieux et laïques, orthodoxes, dirigée par un prêtre curé. Le curé est aidé conduire administrativement la paroisse par l'Assemblée paroissiale et le Conseil paroissial. Dans l'Eglise Orthodoxe Roumaine le culte dans sa totalité est officié en roumain, la langue vivante du peuple, parlée et comprise par tous les fidèles. En 1900 fut fondé la paroisse orthodoxe roumaine de Budapest. Cet acte représentait l'accomplissement d'un ancien et légitime désir des roumains et offre la possibilité pour les fidèles roumains affirmer la langue roumaine.

CONTRIBUȚIA CORPULUI DIDACTIC DIN JUDEȚUL ALBA LA PREGĂTIREA MARELUI ACT DE LA 1 DECEMBRIE 1918

DORIN GIURGIU

În perioada 1848-1918 prin acțiunile întreprinse de românii transilvăneni s-a urmărit cu consecvență realizarea hotărârilor Marii Adunări Naționale de la Blaj privind asigurarea libertății, independenței și unității naționale ale românilor. Ridicată la rang de principiu național, lupta pentru obținerea de libertăți și drepturi egale cu celelalte naționalități din Imperiul habsburgic a evoluat până la afirmarea deschisă a ideii unirii Transilvaniei cu România, învățământul românesc având un rol decisiv în formarea conștiinței și conduitei naționale, a responsabilității naționale pentru păstrarea limbii române în condițiile când tendințele de deznaționalizare s-au accentuat.

În ambianța culturală a Transilvaniei, școala românească s-a afirmat nu numai ca o forță activă în păstrarea și dezvoltarea unității culturale a românilor de pe ambele versante ale Carpaților, dar a avut și un rol important în pregătirea generației unirii.

La începutul secolului al XX-lea, corpul didactic din Transilvania a fost unul dintre detașamentele care au luptat pentru realizarea unirii Transilvaniei cu România. În această perioadă comitatul Alba Inferioară (de Jos) avea o populație de peste 210.000 locuitori, majoritatea populației fiind de naționalitate română (78%). Asaltul împotriva școlii românești continuă. În congregația comitatensă I.M. Moldovan, Augustin Bunea și alții luptă pentru apărarea limbii și a școlii românești, pentru subvenționarea acestora de la bugetul statului.

Un moment istoric important în lupta pentru eliberare națională a românilor din Transilvania l-a constituit Conferința națională din 10 ianuarie 1905, de la Sibiu (comitatul Alba de Jos a fost reprezentat de 12 delegați) care a hotărât abandonarea politicii pasiviste.

În toamna anului 1905, în comitatul Alba de Jos s-a desfășurat o vastă campanie de întruniri, ale căror obiective au fost afirmarea dreptului de egală îndreptățire a naționalităților, afirmarea ființei naționale, a culturii și a limbii românești. Mii și mii de oameni s-au adunat pentru a asculta cuvântul intelectualilor asupra problemelor arzătoare de la Alba Iulia, Blaj, Sebeș Abrud, Zlatna Câmpeni, Vințul de Jos, Teiuș, Cugir, Șibot, etc.

“Adevăratul dezastru” pentru școala românească și pentru cultura noastră națională¹ a fost articolul de lege numărul XXVII din 1907 al

contelui Albert Apponyi (legile școlare ale lui Apponyi), care a reprezentat un grav atentat la dreptul elementar al instruirii prin învățământul în limba maternă al naționalităților nemaghiare. Un veritabil val de manifestații de protest s-au organizat în principalele localități de pe meleagurile Albei. Astfel, în hotărârea adunării de la Abrud, din 13 martie 1907, se spune: "Sinodul protopresbiterial greco-ortodox român din tractul Abrud, ca reprezentantă legală a celor peste 20.000 de suflete, conștienți de drepturile și datoriile sale ..., cu vot unanim protestează contra proiectului de lege referitor la învățământul poporal ..."². Cea mai mare întrunire din județ a avut loc la Blaj. Ziarul *Unirea* din 6 martie 1907 făcea un apel călduros în editorialul *Pentru cultura națională*, de a participa la adunarea convocată pentru 10 martie la Blaj. În încheierea apelului se spunea: "Să stăm umăr la umăr luptând cu toate mijloacele legale împotriva celor ce vreau să împedec dezvoltarea noastră culturală și libertatea gândirii"³. La această adunare au participat peste 3.000 de persoane, marea majoritate cadre didactice și elevi. Alte acțiuni de protest au avut loc la Alba Iulia, Sebeș, Câmpeni și vor continua în anii următori, când efectele acestei politici au fost resimțite dureros de către școlile românești. Rezistența dârză a populației românești, a învățătorilor și preoților față de politica legislativă școlară, reiese din numeroase mărturii documentare din care rezultă că autoritățile dualiste au luat tot mai multe măsuri împotriva cadrelor didactice și chiar a instituțiilor de învățământ.

La începutul secolului al XX-lea, paralel cu intensificarea politicii de maghiarizare, guvernul de la Budapesta speriat de amploarea luptei naționale românești și tendințelor de unitate națională a recurs la aspre măsuri de persecuție, cu scop de intimidare. Prin intermediul jandarmilor s-au comis în comitatul Alba de Jos numeroase acte de brutalitate și chiar represiuni sângeroase împotriva celor care îndrăzneau să-și manifeste sentimentele naționale. Ținta acestor represiuni au fost cadrele didactice și elevii care au fost brutalizați în special pentru purtarea tricoulului românesc și pentru interpretarea de cântece patriotice. Din șirul aproape nesfârșit de exemple care se pot da în această privință, amintim cazul anchetei împotriva profesorilor din Blaj pentru motivul că elevii de la liceu și teologie au îndrăznit să cânte "Deșteaptă-te române", iar trei elevi din clasa a VIII-a au fost dați pe mâna judecătoriei pentru că au purtat la butonieră stegulețe tricolore, toate întâmplare în mai 1902; condamnarea severă, la 8 luni închisoare și o amendă de 1.200 coroane, a lui Aurel C. Domșa, redactor al ziarului *Unirea* din Blaj, la 18 noiembrie 1906, pentru "agitație antipatriotică prin presă", sau maltratarea a zeci de persoane din

ziua de 25 august 1907⁴.

Cu toată duritatea măsurilor represive, mișcarea națională românească și-a lărgit mereu baza de masă, radicalizându-se totodată. Efectul prigonirilor era cu totul contrar celui scontat de autorități. Cu puțin înainte de izbucnirea primului război mondial, la Alba Iulia s-a dat și o strălucită probă de afirmare viguroasă a drepturilor naționale. Din inițiativa a peste 100 fruntași români din comitatul Alba de Jos, “printre care mulți cărturari din dragii noștri Munți Apuseni”, s-a convocat pentru 31 mai 1914 o mare adunare politică. În cuvântul lor Rubin Pațiția, Ioan Teculescu, Teodor Mihali, Alexandru Vaida și Aurel Vlad, au vorbit despre drepturile populației românești din Transilvania, îndemnând populația la luptă pentru unitate națională. Datorită “vorbirilor ațățătoare” adunarea a fost “oprită și risipită”⁵.

Gândul statornic, al necesității unirii cu frații din România a cucerit neconținut teren în această perioadă. El era simțământul general al populației aparținând tuturor categoriilor sociale. Despre modul în care învățătorii și profesorii, școala în general, au pregătit elevii și masele populare românești pentru marele act al unirii, avem două exemple petrecute la Blaj în 1914. În dimineața zilei de 3/15 mai 1914 pe crucea aflată la marginea drumului dintre Blaj și Sâncel era arborat un steag tricolor românesc având inscripția: “A bătut ceasul! Se cutremură Carpații!”. Apoi în dimineața zilei de 10/22 mai 1914, un alt steag tricolor flutura pe turnul catedralei din Blaj. În piața catedralei s-au adunat peste 1.500 de persoane, mai ales elevi, care priveau cu însuflețire și ovaționau culorile naționale. Aceste două evenimente au fost urmate de anchete de proporții la școlile din Blaj, autorii fiind descoperiți. S-a stabilit că drapelul de pe drumul Sâncelului fusese arborat de elevii Ioan Bunea, Gligor Costea (cl.a VIII-a) și Vasile Șerban (cl.a VII-a) de la gimnaziu, iar cel de pe catedrală de studenții de la secția de pedagogie din Blaj: Ovid Ioan Vodă, Vasile Fodor și Ioan Pasere, toți fiind eliminați⁶.

Primul război mondial a adus cu sine suferințe de nedescris pentru toate categoriile sociale din Transilvania și un adevărat dezastru pentru școala românească de aici. După o statistică a lui T.V. Păcățianu, numai în județul Alba au fost mobilizați pe front 25.000 de români⁷. Au fost mobilizați un număr mare de învățători și profesori, printre ei și învățătorul Ion Medrea din Țelna, iar unele școli au fost închise. Cu toate acestea, școlile românești din comitatul Alba de Jos nu au încetat să rămână adevărate focare de rezistență morală pentru un popor care sângera într-un război nedrept. Multe cadre didactice trec granița și se înrolează în

armata română. Elevii claselor superioare ale liceelor din Blaj, având suportul moral al profesorilor de aici, căutau momentul potrivit pentru a trece granița “în Țară” și a se înrola în armata română. De la Blaj s-au înrolat ca voluntari elevii liceeni M. Căluțiu și Artimescu Pop, eliminați anterior pentru atitudinea lor românească⁸.

Tot la Blaj, în acest centru important al învățământului românesc și al conștiinței naționale, în anul 1915, s-a dezlănțuit o vastă operațiune de cercetare, de anchetare și represiuni în rândul profesorilor și elevilor de aici pentru răspândirea poeziei “Vrem Ardealul” de Radu Cosmin. În urma cercetărilor mulți elevi au fost eliminați.

În toamna anului 1918, învățătorii și profesorii din școlile de pe meleagurile Albei s-au angajat într-o susținută luptă de pregătire a spiritelor pentru actul unirii și participă direct la realizarea ei. Prin activitatea desfășurată la clasă, presă, conferințe publice, manifestări culturale, etc., ei au difuzat ideea unirii și a solidarității naționale, iar în zilele premergătoare Adunării de la Alba Iulia au arătat maselor populare semnificația participării la acest act.

Mișcarea națională a românilor din Transilvania în toamna anului 1918 s-a bucurat și de aportul pe care învățătorii și profesorii l-au dat la realizarea unirii prin colaborarea lor la ziarele și revistele care apăruseră și înainte de 1918. În perioada revoluționară din noiembrie 1918, ziarul *Unirea* din Blaj a avut în profesorii blăjeni colaboratori devotați, care au afirmat legitimitatea revendicărilor românești. Ziarul apare încă din 1891, iar la 12 noiembrie 1918, *Unirea* apare ca organ al Consiliului Național Român din Blaj. Responsabilitatea de director era îndeplinită de Al. Ciura, iar cea de redactor de O. Hulea, ambii profesori la Blaj. În zilele premergătoare Adunării Naționale, *Unirea* a adresat populației românești înflăcărâte chemări pentru a veni la Alba Iulia. Profesorii blăjeni A. Caliani, T. Gherman, Ștefan Roșianu și alții au plecat prin sate pentru a mobiliza mase mari de țărani să meargă la Alba Iulia. Din articolele lui Al. Ciura, publicate în zilele premergătoare unirii, se desprinde hotărârea de a proclama unirea Transilvaniei cu România: “O spunem pe șleau și dacă va fi lipsă, vom pecetlui-o cu sângele nostru: dorim desrobirea noastră de sub jugul austro-ungar. Dorim unirea tuturor românilor”⁹. *Unirea* a devenit în această perioadă o tribună de afirmare a principiului autodeterminării naționale în special prin aportul profesorilor de la Blaj: Al. Ciura, O. Hulea, Al. Borza, Al. Lupeanu-Melin, O. Prie, I. Coltor și alții. Un alt ziar, la apariția căruia profesorul Al. Lupeanu-Melin și-a adus aport deosebit, a fost *Alba Iulia*, organ al proclamării unității naționale, a cărui prim număr

apare în noaptea de 1 decembrie.

În toamna anului 1918, învățătorii și profesorii, întorcându-se acasă de pe front, găseau școala dezorganizată, bunurile școlare distruse, analfabetismul crescut, frecvența școlară scăzută, administrația abuzivă și dușmănoasă față de școală. Corpul didactic din comitatul Alba de Jos, ca pretutindeni în Transilvania, avea de rezolvat în această perioadă numeroase probleme: înlocuirea autorităților locale, înființarea consiliilor naționale locale, constituirea gărzilor naționale, introducerea limbii române în școli, etc. Corpul didactic din județ a participat la activitatea consiliilor naționale române județene, cercuale, comunale, activând cu devotament pentru cauza unirii.

Astfel, la Blaj, încă din primele zile ale lunii noiembrie 1918, profesorii Ambroziu Chețan, Ioan Coltor, Gavrilă Precup, Al. Ciura, Octavian Prie, Petre Suciu, Al. Borza, Ioan F. Negruțiu, Ștefan Roșianu, Zenovie Pîclișanu, Ioan Maior și alții au activat în cadrul consiliului național român județean. Alături de alți fruntași din Blaj ei au semnat o chemare, pe care Al. Ciura a citit-o la Blaj la 4 noiembrie și care a fost răspândită de ziarul *Unirea* în toate părțile Transilvaniei¹⁰. Cu un deosebit spirit de răspundere și cu devotament pentru cauza unirii românilor, într-un stat unitar, profesorul Al. Borza a condus lucrările Consiliului Național Român din Blaj în calitate de secretar al acestui for politic al românilor. În cadrul consiliului din Alba Iulia a activat Horia Teculescu¹¹.

Consiliile naționale române au constituit forurile politice și administrative în orașele și comunele din comitatul Alba de Jos. În adunările care s-au ținut în majoritatea localităților din comitatul Alba de Jos, învățătorii și profesorii au făcut parte din consiliile naționale și gărzile naționale, au condus corurile sătești. Astfel învățătorul Ion Medrea din Țelna este numit comandantul gărzilor naționale din satele Țelna, Bucerdea, Ighiu și Ighiel¹², iar învățătorul Virgil Cucui este ales comandant al gărzii naționale din satul Henig¹³.

Prin circulara sa din 20 noiembrie, Consiliul Național Român Central a făcut cunoscut că Adunarea Națională va avea loc la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918. După publicarea convocării Adunării Naționale, încep adunările de alegeri a delegaților. Adunările generale s-au desfășurat într-o atmosferă plină de însuflețire și de hotărâre de a nu precupeți nimic pentru realizarea unirii. Ele au ales delegații care să exprime prin voturile lor în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, voința de împlinire a idealului național al alegătorilor. Delegații au fost înzestrați cu împuterniciri scrise pe care s-au depus sute de semnături de adeziune și

care în ziua Adunării Naționale s-au depus pe masa prezidiului. În această atmosferă se remarcă prezența activă a corpului didactic. Învățători și profesori de prestigiu au fost aleși pentru a reprezenta colectivele lor de muncă la Adunarea Națională de la Alba Iulia.

Astfel, au participat la Alba Iulia profesorul Ion Fodor, ca reprezentant al gimnaziului superior din Blaj, Ioan Sîmpăleanu din partea seminarului teologic din Blaj, Ștefan Pap din partea Institutului pedagogic din Blaj și Alexandru Lupeanu ca reprezentant al școlii civile de fete din Blaj¹⁴. Reuniunile învățătorilor și-au ales delegați de prestigiu: profesorii Ioan Coltor și Iuliu Maior ca reprezentanți a reuniunii învățătorilor greco-catolici români din Alba Iulia și Făgăraș, Dumitru Magda și Matei Marușca din partea reuniunii învățătorilor greco-ortodocși din Abrud, Victor Macea, Diomid Bedelean și Vasile Pleșea din partea reuniunii învățătorilor greco-ortodocși din tractul Lupșa, Ambroziu Tătar și Ioan Pavel din partea reuniunii învățătorilor greco-ortodocși români din tractul Sebeș, Iosif Arieșanu și Patriciu Palade, din partea reuniunii învățătorilor din Roșia Montană și Demetriu Ban din partea reuniunii învățătorilor din Blaj¹⁵.

Astfel în procesul verbal luat în adunarea electorală a învățătorilor greco-catolici români de Alba Iulia și Făgăraș prezidiul adunării “declară pe domnii dr. Ioan Coltor, profesor și Iuliu Maior aleși din partea biroului central al Reuniunii învățătorilor din arhidieceză, ca delegați ai Reuniunii învățătorilor greco-catolici arhidiecezane, și îndatorați a lua parte cu vot decisiv în Marea Adunare Națională Română”¹⁶.

Alți învățători și profesori au paricipat la Adunarea Națională: Alexandru Borza și Augustin Caliari au reprezentat “Casina română” din Blaj, dr. Zenovie Pâclișanu a reprezentat reuniunea de misiuni a preoților greco-catolici din arhidieceza greco-catolică română de Alba Iulia și Făgăraș¹⁷.

În cercurile electorale ale comitatului Alba de Jos alte cadre didactice au fost alese pentru a participa la Adunarea Națională. Astfel din delegații cercului electoral Aiud au făcut parte Victor Macavei, iar din cercul Mureș-Uioara, Ștefan Roșian, ambii profesori la Blaj¹⁸.

Alte numeroase cadre didactice din comitatul Alba de Jos au participat la Alba Iulia, unele reprezentând gărzile comunale (învățătorul Virgil Cucuiu din Henig), conducând coruri de țărani sau fiind mobilizatorii sufletești ai satelor și aflându-se în fruntea lor la Alba Iulia. Învățătorul Ioan Goția din Daia Română a condus cele 600 de persoane de aici la Marea Adunare, la fel ca și învățătorii Ioan Rusu și Ioan Vîrvora din Ampoița (200), Șofron Vlad din Pianul de Sus (200), Iuliu Moldovan din

Turdaș, Vasile Zdrenge și Alex. Durna din Sebeșel, Ioan Pârvu din Râmeț, Alex. Hornariu din Ciufud și alții ¹⁹.

Ziua de 1 Decembrie 1918 – ziua proclamării la Alba Iulia a unirii Transilvaniei cu România s-a desfășurat într-o atmosferă de mare sărbătoare. Între cei 100.000 de români din toată Transilvania se aflau numeroase cadre didactice, care ani în șir și-au adus contribuția în pregătirea acestei zile. Vasile Goldiș a dat citire proiectului de rezoluție în care se spunea la primul capitol: “Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decretează unirea acestor români și a tuturor teritoriilor locuite de dâșii cu România” ²⁰. Textul rezoluției se supune la vot Adunării Naționale care îl primește în întregime și în unanimitate. Adunarea Națională a ales și Marele Sfat Național în care au intrat și 20 de deputați din comitatul Alba de Jos, în care se găseau și profesorii blăjeni Z. Pâclișanu și Al. Ciura ²¹.

Una din primele măsuri pe care Consiliul Dirigent le-a luat se referă la modificările făcute în învățământul public. Într-o circulară semnată de Vasile Goldiș care era șeful Resortului de culte și Instrucțiune publică se spunea: “În toate grădinile de copii, precum și în școlile primare de stat și comunale din satele curat românești, sau cu mare majoritate românească, învățământul va fi predat de acum înainte, la toate materiile, numai în limba română. Limba maghiară se eliminează din aceste școli, iar în locul istoriei și geografiei Ungariei se introduce istoria Românilor și geografia țărilor locuite de români” ²². Lupta dusă de generațiile de dascăli a fost încununată de succes.

În toamna anului 1918, atunci când mișcarea națională a românilor din Transilvania a ajuns la punctul său culminant, învățătorii și profesorii din fostul comitat Alba de Jos au constituit unul din detașamentele care au luptat cu elan pentru realizarea unirii românilor într-un stat național unitar. Activitatea lor se împletește cu lupta maselor populare, contribuind la înfăptuirea unității de acțiune a întregii comunități românești din cele trei provincii.

NOTE

¹ I. Mateiu, *Soarta școalelor noastre*, în *Luceafărul*, nr. 9, 1 mai 1913.

² *Gazeta Transilvaniei*, 17 martie, 1907.

³ *Unirea*, nr. 9, 6 martie, 1907.

⁴ V. Stoica, *Suferințele din Ardeal*, București, 1916, p. 309-322.

⁵ *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, p. 379.

⁶ *Ibidem*, p. 340.

- ⁷ T. V. Păcățianu, *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș, aduse în războiul mondial în anii 1914-1918*, Sibiu, 1942, p. 25.
- ⁸ V. Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, 1979, p. 178.
- ⁹ Al. Ciura, *În ziua cea de judecată*, în *Unirea*, număr de propagandă, 15-16, 1918.
- ¹⁰ *Unirea*, Blaj, nr. 69, 9 noiembrie 1918.
- ¹¹ V. Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta ei pentru unire*, București, 1974, p. 199.
- ¹² H. Sandu, *Învățătorul Ion Medrea din Țelna, în Apulum*, VIII, 1970, p. 389.
- ¹³ I. Berciu, *Profesorul Virgil Cucui, în Apulum*, XI, 1973, p. 902.
- ¹⁴ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 60.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 61-62.
- ¹⁶ *1918 la Români. Documentele Unirii*, vol. X, București, 1989, p. 49.
- ¹⁷ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 56-57.
- ¹⁸ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 66.
- ¹⁹ *Îndrumătorul pastoral*, nr. 6, Alba Iulia, 1982.
- ²⁰ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 109.
- ²¹ *Alba Iulia 2000*, Alba Iulia, 1975, p. 437.
- ²² Direcția Arhivelor Naționale Județul Alba, *fond C. N. R.*, dos. nr. 204/1919.

*DER BEITRAG DER LEHRER AUS DEM KREIS ALBA ZUR
VORBEREITUNG DES GROSSEN AKTES VOM 1 DEZEMBER 1918
(Zusammenfassung)*

Der vorliegende Beitrag untersucht die Zeitspanne 1905 - 1908. Es wird die Tätigkeit der Lehrer aus Blaj hinsichtlich der Vorbereitung der Vereinigung dargestellt: Pressebeiträge, Demonstrationen, Gründung der rumänischen Nationalgarden, Wahl der Delegierten zur Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia. Desgleichen werden die Lehrer, die an der Versammlung teilnahmen, angeführt.

TRAIAN POPOVICIU, DELEGAT LA MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ DE LA ALBA IULIA DIN 1 DECEMBRIE 1918

AUGUSTIN MUREȘAN

Spre sfârșitul primului război mondial, datorită înfrângerii Puterilor Centrale și a destrămării Imperiului austro-ungar sub impactul revoluției sociale și naționale a popoarelor, care a cuprins o mare parte a continentului european s-au creat condiții favorabile luptei pentru făurirea statului național unitar român.

La făurirea acestuia și-a adus contribuția întregul popor român, toate categoriile sociale. În toamna anului 1918 peste 200 mediciști, medici și farmaciști, împreună cu alți intelectuali și întregul popor au acționat în sensul grăbirii și realizării evenimentelor atât de mult așteptate¹.

Astfel sub îndrumarea Consiliului Național Român Central, cadrele medicale au luat parte la formarea consiliilor naționale române locale și al gărzilor naționale române, la pregătirea deplasării la Alba Iulia, asigurând asistența medicală de urgență la locul adunării și au participat ei înșiși la Marea Adunare Națională, unde 44 dintre ei au avut drept de vot, iar 42 au venit din patriotism, însoțindu-și consătenii la marele eveniment².

Printre studenții în medicină care a luat parte la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 s-a aflat și Traian Popoviciu, originar din părțile arădene.

Traian Popoviciu s-a născut în satul Berechiu, comuna Apateu, județul Arad, la 1 mai 1894, ca fiu al preotului Ioan și al Mariei, născută Suciu³, oameni harnici și cinstiți cu dragoste de țară. Școala primară a urmat-o la Salonta între anii 1904-1908, unde a continuat și primele clase de liceu (1908-1910) iar ultimele la Liceul românesc din Blaj (1910-1912)⁴. Studiile universitare le-a făcut la Facultatea de Medicină din Budapesta, ca bursier al fundației "Emanuil Gojdu"⁵.

După izbucnirea primului război mondial, Traian Popoviciu a fost mobilizat pe diferite fronturi de luptă, lucrând la început pe front în calitate de cadet sanitar, apoi sublocotenent-medic⁶. Între 1914-1915 a lucrat ca internist în serviciul de chirurgie al spitalului din Gyula (azi în Ungaria). Din când în când, primind scurte permisii se prezintă și la examene la facultate, astfel că n-a pierdut prea mulți ani din cauza concentrării pe front sau la spitalele din zonele interioare⁷. La diversele spitale de campanie Traian Popoviciu a activat ca medic șef de batalion, depunând o muncă deosebită.

În toamna anului 1918 era student în anul al V-lea al Facultății de Medicină din Budapesta. În această calitate a luat parte la frământările studențești din acea vreme situându-se în fruntea acțiunilor patriotice ale acestora⁸. La ședința din 25 octombrie 1918 a Comitetului executiv al Partidului Național Român au fost invitați și studenți. În amintirile sale, Coriolan Băran, scria că Theodor Mihali a declarat atunci că nu putem sta cu mâinile în sân într-o perioadă de transformări revoluționare. Acesta a propus ca studenții români de la Budapesta să plece pe la casele lor, să arate poporului român situația adevărată și să îl pregătească pentru marile evenimente ce vor urma⁹. Pe această linie studentul în medicină Traian Popoviciu a desfășurat o intensă activitate. Imediat după ce a izbucnit revoluția în 30 octombrie 1918, la Budapesta, Traian Popoviciu a plecat cu primul tren la Arad, unde a luat parte la constituirea Comitetului Gărzilor Naționale Române, ai căror membri au pornit apoi în județ pentru constituirea gărzilor naționale românești în comunele Șicula, Cermei, Berechiu, Talpoș și Șepreuș¹⁰. Acțiunea a avut loc ca urmare a ecoului manifestului “Către Națiunea Română” adresat la 6 noiembrie 1918 de către Consiliul Național Român Central, prin președintele său, dr. Ștefan Cicio-Pop, în care se punea oficial problema înființării gărzilor naționale românești, în întreaga Transilvanie¹¹.

Cu acel prilej Traian Popoviciu acționează pentru lămurirea sătenilor în legătură cu evenimentele revoluționare care se succedau cu repeziciune mai ales în centrul și estul continentului european. S-a implicat astfel în vederea organizării satelor locuite de români și pentru menținerea ordinii și liniștei publice. A activat însă mai mult în localitatea sa natală, Berechiu, comună pur românească, înconjurată de păduri dese, locuri după care poetul maghiar Arany János s-a inspirat creând trilogia lui Toldi Miklós, unde toți flăcăii erau prieteni¹².

În acele zile de noiembrie 1918, procesul de înființare a organizațiilor militare românești era deosebit de intens. În prima jumătate a lunii noiembrie 1918 s-a înființat garda națională românească și la Berechiu, sub comanda sublocotenentului Nicodim Bugariu. Jurământul l-a luat în biserică preotul Ioan Popoviciu. Despre depunerea jurământului ziarul “Românul” din Arad relatează: “Jurământul l-a luat în biserică preotul Ioan Popoviciu, cu crucea în mână. Comandant (fiind) sublocotenentul Nicodim Bugariu¹³. Preotul era chiar tatăl lui Traian Popoviciu.

Datorită activității deosebite depuse până atunci în lupta pentru realizarea unității naționale, Traian Popoviciu a fost ales ca “delegat cu credențional” pentru a participa la Marea Adunare Națională de la Alba

Iulia din 1 Decembrie 1918 din partea Societății academice studențești “Petru Maior” din Budapesta¹⁴. Alegerea reprezentanților a avut loc în ședința din 12/25 noiembrie 1918 a societății, când membrii acesteia aflați în majoritate la Budapesta se întrunesc într-o adunare generală electorală și aleg ca reprezentanți pe Traian Popoviciu și Gheorghe Popoviciu, iar ca supleanți au fost desemnați Ion Jovin și Veturia Leucția¹⁵.

În ipoteza că cei desemnați nu vor putea participa din diferite motive s-a făcut apel la studenții aflați acolo în acel moment, să înlocuiască la nevoie, membrii desemnați, oficial absenți. În cazul în care președintele societății studenților, Dumitru Antal ar fi participat la adunare, unul din delegați urma să-i predea acestuia mandatul său¹⁶, iar care dintre delegați își va pierde mandatul se va hotărî prin sorți. Delegații aleși au primit câte o împuternicire “credențional”, din partea alegătorilor cu care să participe la actul unirii¹⁷. (Anexa 1). La solicitarea Consiliului Național Român și a românilor din Budapesta, guvernul maghiar a comunicat prin Ioan Erdélyi, militant unionist român, că a pus la dispoziția celor ce doresc să ia parte la Adunarea convocată la Alba Iulia un tren special care pleca de la Budapesta în ziua de 30 noiembrie 1918, ora 8,30¹⁸.

Membrii delegației formată din Traian Popoviciu, Gheorghe Popoviciu-Boșcu, Dumitru Antal și Veturia Leucția au plecat cu trenul din Budapesta, spre Gyula. “În acest tren- după cum relatau însuși unii dintre delegați- “călătoreau un număr destul de mare de români, în majoritate delegații Partidului Socialist Român, care își aveau sediul la Budapesta, unde apărea și gazeta lor oficială, “Adevărul” (...). Până la stația Gyula (Jula), actualmente în Ungaria, călătoria a decurs în liniște, dealtfel până la acea stație a avut un itinerar accelerat. Abia la Gyula, localitate situată în Ungaria, un orașel locuit în parte de români, au început manifestările.

La acea stație au așteptat delegații însoțiți de un număr mare de localnici. Urcarea lor în tren a fost însoțită de urale. De aici încolo, spre Transilvania, a apărut, steagul tricolor românesc, atât amar de veacuri ținut ascuns, scos și sărutat în taină, în zile mari. De data aceasta, acest simbol al identității neamului nostru, simbol al apartenenței noastre la marea familie a românilor, a putut să-și facă apariția fără frică. Pe acel sărbătoresc parcurs din ziua de 30 noiembrie și a doua zi pe platoul Cetății ne-a uimit numărul mare de steaguri, panglici și embleme treiculori pe piept și căciuli Trenul a sosit la Alba Iulia pe înserate La gară au fost primiți de membrii comitetului însărcinat cu cazarea, care i-a repartizat la căminul unei școli profesionale În dormitor nu s-a zăbovit prea mult ci s-a pornit spre centrul orașului, transformat parcă într-o imensă scenă de serbare folclorică,

cu mii de oameni pe străzi, cântând cu chiote de bucurie. Peste tot se auzea cântarea națională de atunci, “Deșteaptă-te române” și “Hora Unirii”.¹⁹

La Alba Iulia, reprezentanții studențimii s-au adunat în hotelul “Europa”, unde Emil Dandea, delegatul studenților clujeni, a ținut o cuvântare, expresie a gândurilor și aspirațiilor tinerimii universitare care își vedea apropierea împlinirii idealului național pentru care au luptat generații întregi.²⁰

La 1 Decembrie 1918, acolo la Alba Iulia, alături de alți studenți, Traian Popovici a votat Unirea Transilvaniei cu România. După votarea Unirii dansurile s-au întins pe toate străzile, cunoscuți sau necunoscuți se îmbrățișau cu lacrimi de bucurie în ochi și se sărutau. La întoarcerea de la Alba Iulia, în gara Budapesta, era să fie împușcat de către ofițerii șovini aflați sub influența băuturilor alcoolice. A scăpat numai datorită unor împrejurări fericite și învâlmășelii de acolo.²¹

În martie 1919, a primit diploma de doctor în medicină și chirurgie, după care s-a întors în țară, și-a vizitat familia la Berechiu, satul său natal, după care a plecat la Cluj. Din 12 mai 1919 până în 15 octombrie 1919 a fost membru al Comisiei medicale, însărcinată cu preluarea și organizarea clinicilor universitare ale noii facultăți de medicină din Cluj și predarea lor către noul corp profesoral²². Din 15 octombrie 1919, până la 1 iunie 1920 a fost preparator la clinica chirurgicală din Cluj, iar din 1922 până în 1926 a funcționat în calitate de asistent la aceeași clinică.²³

Din 1925 s-a transferat la Clinica ginecologică, în calitate de șef de lucrări, luându-și docența în 1930, iar din 1934 a devenit conferențiar universitar. În timpul refugiului de la Sibiu (1940-1945) dr. Traian Popoviciu are o activitate laborioasă și organizează clinica de obstetrică-ginecologie din acest oraș. Revenit la Cluj, în 1945 ocupă postul de profesor universitar la catedra menționată a Institutului Medico-Farmaceutic și director al clinicii de specialitate. Profesorul Traian Popoviciu a desfășurat o bogată activitate pe toate planurile.²⁴ S-a stins din viață la București, unde participa la lucrările Academiei Române în ziua de 18 decembrie 1952, fiind înhumat în cripta familiei din cimitirul central al municipiului Cluj-Napoca.²⁵

Prin cele prezentate mai sus am încercat a reconstitui activitatea desfășurată de un delegat cu “credențional” al Societății academice studențești “Petru Maior”, din Budapesta, în vederea împlinirii visului de veacuri a tuturor românilor, unitatea națională.

NOTE

¹ F. Marin, *Medicii și Marea Unire*, Târgu Mureș, 1993, p. 283.

² *Ibidem*, p. 283.

³ *Ibidem*, p. 227.

⁴ Informațiile în legătură cu studiile efectuate de către Traian Popoviciu, ne-au fost furnizate de D-na Alma Popoviciu-Mohora, soția lui Traian Popoviciu, căreia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

⁵ F. Marin, *op. cit.*, p. 227. Date despre Fundația Emanoil Gojdu vezi la: I. Lupaș, *Emanoil Gojdu, 1802-1870. Originea și opera sa*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, fascicula XXII, 1940, p. 16-72.

⁶ F. Marin, *op. cit.*, p. 227.

⁷ *Ibidem*, p. 228.

⁸ *Ibidem*.

⁹ C. Băran, *Amintiri asupra unor momente în legătură cu Actul Unirii din 1918*, lucrare în mss. (1969), în *Fondul Manuscrise* al Bibliotecii Episcopiei Ortodoxe Române Arad, apud, Vasile Popeangă, *Aradul centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara, 1978, p. 244.

¹⁰ F. Marin, *op. cit.*, p.228; "Românul" (Arad), anul VII, din 4/17 noiembrie 1918, p. 3; *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, Biblioteca Despărțământului Asociațiunii Astra, București, 1943, p. 28.

¹¹ "Românul" (Arad), anul VII, din 8/22 noiembrie 1918; *1918 la români. Documentele Unirii*, VII, București, 1989, p. 58-59.

¹² F. Marin, *op. cit.*, p. 228.

¹³ "Românul" (Arad), Anul VII, nr. 8 din 4/17 noiembrie 1918, p. 3; G. Manea, *Activitatea consiliilor naționale române și a gărzilor naționale române din județul Arad*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 329.

¹⁴ Despre această societate vezi: E. Glodariu, *Înființarea, organizarea și activitatea culturală desfășurată de Societatea "Petru Maior" a studenților români din Budapesta*, în *Acta MN*, XIII, 1976, p. 595-592; Idem, *Contribuția Societății "Petru Maior" la mișcarea cultural-națională și politică a românilor din Austro-Ungaria*, în *Acta MN*, XIV, 1977, p. 505-522.

¹⁵ Vezi: *Marea Unire de la 1918...*, 1943, p. 57; E. Glodariu, *Contribuția Societății Petru Maior la mișcarea...*, 1974, p. 285-288; *Documentele Unirii*, vol. X, p. 111-112, facs. 2335 - 2.337 și 2.342 (facsimilul cu credențional, p. 114); Florea Marin, *op. cit.*, p. 40 și 183.

¹⁶ E. Glodariu, *Înființarea, organizarea și activitatea culturală ...* p. 520; cf. *1918 la români. Documentele Unirii*, vol. X, 1989, p. 111-112.

¹⁷ Arhiva Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, *Fond Documentele Unirii*, vol. I, p.985-987 și 995; *Proces-verbal al adunării Societății "Petru Maior" din 12/25 noiembrie 1918; 1918 la români, Documentele Unirii*, vol. X, p. 111-112.

¹⁸ Vezi "Românul" (Arad) din 17/30 noiembrie 1918, p. 4. Redăm unele fragmente din prezentarea călătoriei așa cum a fost relatată de profesorii Traian Popoviciu și Gheorghe Popoviciu (Boșcu), apud, Florea Marin, *op. cit.*, p. 224-225; vezi în acest sens și I. Jovin, *Drumul la Alba Iulia n-a fost o călătorie oarecare ci marșul triumfal al unui popor ce își cucereșta libertatea*, în "Familia" (Oradea), Seria a V-a, noiembrie 1982, p. 6, interviu realizat de Ion Isaiu.

¹⁹ Vezi F. Marin, *op. cit.*, p. 224-228; cf. și C. Dumitrescu, *Din lunga timpului bătaie*.

Anul 1918 în amintirile unor martori oculari, Cluj-Napoca, 1978, p. 229-230.

²⁰ E.A.Dandea, *Mișcări studențești din anul 1918*, în *Almanahul Societății academice "Petru Maior"*, 1920, p. 92.

²¹ F. Marin, *op. cit.*, p.228;

²² *Ibidem*, p. 28.

²³ *Ibidem*, 28-29.

²⁴ Alte date în legătură cu activitatea spitalicească, didactică, științifică, social-obștească și sportivă a lui Traian Popoviciu, vezi la F. Marin, *op. cit.*, p. 288.230.

²⁵ F. Marin, *op. cit.*, p.230.

**TRAIAN POPOVICIU, DELEGIERTER ZUR GROSSEN
NATIONALVERSAMMLUNG VON ALBA IULIA VOM 1 DEZEMBER
1918**

(Zusammenfassung)

Traian Popoviciu wurde am 1 Mai 1894 in Berechuiu, Kreis Arad, geboren. Er nahm als Delegierter der Akademischen Studentengesellschaft "Petru Maior" aus Budapest an der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia, vom 1 Dezember 1918 teil.

ANEXA 1

1918, noiembrie 12/25, Budapesta

PROCES VERBAL

Luat în ședința tinerimei universitare română din Budapesta în ziua de 12/25 Noemvre 1918, în localul societății "Petru Maior".

Ședința o deschide Sabin Manuilă, aducând la cunoștință colegilor întruniți, că în baza regulamentului pentru alegerea de reprezentanți la Marea Adunare Națională dela Alba-Iulia Tinerimea Universitară Română din Budapesta, are să fie reprezentată prin 2 trimiși, a căror alegere are să se efeptuiască prin universitarii, cari sunt în momentul acesta de față. Cere scuzele colegilor, pentru că a convocat din proprie inițiativă ședința de azi, dar întră împrejurările date, altă cale potrivită pentru efeptuirea alegerii nu era posibilă.

Roagă pe cei de față ca în baza regulamentului pentru alegeri, apărut

în ziarul oficios “Românul”, să se constituie în adunare electorală.

Se alege prin aclamare de președinte Dr. E. Savu, de notari Emil Buia, iar de bărbați de încredere Moise Baltă și Victor Vlad.

Președintele luând prezidiul mulțumește pentru încredere și după constatarea prezenței următorilor: Ioan Ardelean, Moisă Baltă, Nicolae Belu, Valeriu Bota, Gheorghe Buda, Octavian Budușan, Emil Buia, Lazar Ciupa, Eugen Crișan, Aurel Diminescu, Andrei Dobozi, Iosif Drăgulescu, Aurel Florescu, Victor Gherman, Mircea Haliță, Miron Heretișu, Nicolae Ignia, Dr. Vasile Ilea, Dr. Liviu Ionașiu, Mircea Ionescu, Petru Ionescu, Ioan Jovin, Alexandru Jucu, Dr. Victor Jula, Constantin Lăpădat, Veturia Leucuția, Aurel Leucuția, Ioan Lucaciu, Sabin Manuilă, Dr. Iuliu Mezei, Dr. Aurel Millea, Dumitru Memetea, Ioan Pescariu, Traian Popoviciu, Cornel Roșiu, I. Sabău, Vasile Sălăjan, Dr. Eugen Savu, Ovid Sârb, Pavel Șiiartău, Gheorghe Șincai, Eugen Târziu, Liviu Telea, Valeriu Tempea și Victor Vlad, deschide discuția asupra programului întâlnirii.

Victor Vlad cerând cuvânt aduce la cunoștință adunării că după informațiile sale primite de la C.N.R. din Arad în baza regulamentului, Societatea “Petru Maior” are drept să își delege doi reprezentanți pentru Adunarea din Bălgrad și fiind de față aproape toți membrii Societății aflători în Budapesta propune, că și membrii reprezentanți ai Societății “Petru Maior” să fie aleși tot prin adunarea de față.

Primindu-se propunerea se alege pentru societatea “Petru Maior” ca notar al adunării Ovidiu Sârb.

Sabin Manuilă propune adunării ca fiind Universitatea Tehnică o instituțiune independentă, să fie provocați prin studenții tehnici de față, studenții tehnicei din Buda, să își aleagă la locul lor și ei doi reprezentanți pentru Adunarea din Alba-Iulia.

Victor Vlad ia angajamentul de a fi interpretul acestei dorințe.

Purcezându-se la alegere se alege de reprezentanți la Adunarea din Alba-Iulia din partea tinerimii universitare din Budapesta:

Sabin Manuilă și dr. Eugen Savu

iar din partea Societății Petru Maior

Gheorghe Popoviciu și Traian Popoviciu

Veturia Leucuția pentru studentele universitare reprezentantă separată!

La propunerea lui Dr. Aurel Millea se hotărăște, ca în cazul de se va prezenta la Adunarea din Alba-Iulia președintele Societății Petru Maior, Dumitru Antal, unul dintre delegații Societății trebuie să își predea mandatul. Că cine va trebui să își predea mandatul, se va hotărâ prin sorți.

Efectuându-se astfel alegerea prin aclamări unanime, președintele

declară în numele celor aleși, că numai în caz de *vis maior* [1] vor absenta
dela adunarea, pentru care or fost aleși, mulțumește adunării pentru
încredere și declară ședința de închisă.

Budapesta, la 12/25 Noemvre 1918.

Dr. Eugen Savu

președinte

Ovidiu Sârb

notar

Moise Baltă

I. Victor Vlad

bărbați de încredere

Emil Buia

notar

KÉTEGYHÁZA - denumirea oficială a localității, CHITICHAZ denumirea în scris, dată de o bună parte a intelectualității române din Ungaria, TITICHAZ - cum o denumesc sătenii, dar și românii din împrejurimi, în grai local - este o mare comună (cu cca 5.800 de locuitori), ce se află la aproximativ 10 km de granița cu România. După estimările localnicilor, cca 70-75% sunt români. Chitichazul este așezarea cu cei mai mulți români băștinași din Ungaria. La acest procentaj și la aceste cifre absolute s-a ajuns pe parcursul istoriei așezării.

Primul strat de populație autohtonă are o vechime ce se pierde în negura timpurilor. Presa anului 1966 comunica faptul că, în urma săpăturilor arheologice din acel an, pe teritoriul comunei locuirea este atestată încă din neolitic. Depopulările - dar nu totale - ca și repopulările repetate au dus la apariția a încă patru straturi principale de români, dar nu numai. După ocuparea de către turci a celei mai mari părți a Ungariei, în anul 1632, pentru a-și mări veniturile, begul Ali colonizează aici români bănățeni din părțile Cenadului.¹ Acest strat este cel de-al doilea.

Eliberarea Ungariei de sub turci îi determină pe “domnii de pământ” pentru a avea brațe de muncă, să procedeze la colonizări masive. În cazul, Chitichazului, începând cu anul 1702, groful Johan-Jakob Löwenburg inițiază o repopulare, amplă pentru acele vremuri, cu români și maghiari.² Acesta este cel de-al treilea val și cel mai important fiindcă, cu acest prilej, sunt aduse în așezare nu mai puțin de 180 de familii de români.³ Cel de-al patrulea strat se așează aici sub același “domn de pământ”. În ajunul Anului Nou 1718; la Gyulavári - Variu, cum îi zic românii - are loc o ceartă între românii și maghiarii colonizați aici. Această ceartă ia proporții din ce în ce mai mari. Pentru a stabili pacea și ordinea, groful J.J.Löwenburg procedează la un schimb de populații. Familiile de români de la Variu sunt strămutate la Chitichaz, iar familiile de maghiari de aici, la Variu.⁴ Așa se ajunge ca, la începutul secolului al XIX-lea, să existe o singură familie de maghiari la Chitichaz, cea a lui Dávid Ferenc.⁵ Nu știm exact proporția între români și maghiari în urmă cu trei secole de la această strămutare, dar istoriografia maghiară confirmă existența românilor, se pare destul de numeroși, încă din secolul al XV-lea.⁶ Cel de-al cincilea strat de populație din localitate se stabilește începând, cu anul 1804, când familia grofului Almási, ca noi domni de pământ, colonizează, ca servitori, câteva familii

de maghiari.⁷ Tot după acest an, domeniul începând să prospere, are loc o imigrare spontană de români și maghiari din împrejurimi. Aceasta - chiar și prin căsătorii - este atestată de înscrisurile în matricolele botezaților, cununăților și înmormântaților, aflate la Parohia Ortodoxă Română din Chitichaz, cât și de cele din registrele născuților, căsătoriților și decedaților, aflate la starea civilă a Primăriei comunale.

Vilanimul Kétegyháza, conform unei ipoteze - neconfirmată, dar nici infirmată până în prezent - și-ar avea obârșia încă de pe vremea regelui ungar Ștefan (zis cel Sfânt). Acesta a dat decretul numit DECACOMION. Prin acesta se stabilea ca tot la zece așezări să se construiască o biserică.⁸ Kétegyház este cuvântul maghiar compus din Két (doi, două) și Egyház(biserică, parohie), ceea ce înseamnă DOUĂ BISERICI (parohii).⁹ Această ipoteză ar putea fi luată în considerare dacă avem în vedere o perigheză arheologică de la sfârșitul secolului trecut.¹⁰

Am recurs la această scurtă incursiune în istoria așezării pentru a facilita înțelegerea temei tratate.

Chitichăzenii au fost și sunt oameni harnici și buni gospodari. Prin strădania intelectualității - preoțimea ortodoxă română, în primul rând - ei sau aplecat și asupra celor spirituale în aceeași măsură. Despre trecutul cultic al așezării nu avem date certe decât după eliberarea teritoriului ungar de sub turci. Prima comunitate ortodoxă română, viabilă până în zilele noastre, s-a constituit în primul deceniu al secolului XVIII-lea.¹¹ Școala românească - confesională, se înțelege - are o vechime de peste două sute de ani și a avut o activitate mereu crescândă, până la Primul Război Mondial.¹²

Sârgul și perseverența intelectualității chitichăzene au dat roade mai bogate după ce, prin reforma agrară, s-a îmbunătățit și starea economică a sătenilor, adică în ultimele două decenii ale secolului trecut. Prin strădania, micului grup de intelectuali - a preotului cărturar Iosif Ioan Ardelean¹³ - în primul rând - s-au înființat două asociații culturale.¹⁴ În sprijinul activității cultice și laice a intelectualității a venit chiar și domnul de pământ - groful Kálmán Almási. Acest mare latifundiar, om cu vederi foarte liberale pentru acea perioadă, a creat opt fundații în interesul consătenilor săi. Două dintre acestea au avut destinație exclusiv românească: în 1870, "Fundațiunea școlărilor săraci greco-orientali" și, în 1871, "Fundațiunea preoților și învățătorilor români greco-orientali din loc".¹⁵

Într-un asemenea context spiritual fericit, chitichăzenii se implică și în activități politice, cum a fost "Memorandumul" din 1892.¹⁶ Știința de carte, pe fondul unei stări materiale mai bune, creează condiții de

pătrundere a presei românești în rândul sătenilor.¹⁷ La Chitichaz tot mai mult se găsesc în casele țăranilor periodice ca: “Biserica și școala”, “Gazeta Transilvaniei”, “Luminătorul”, “Gazeta Poporului”, “Familia” și “Calicul”.¹⁸

Mass-media, pe lângă cele prezentate mai sus, determină o conștiință națională tot mai elevată, o convingere tot mai pregnantă a unității românilor. Chiar și comunitatea baptistă, deși dogma acestui cult este adepta frăției fără discriminare etnică, întreține și caută relații cu alte comunități baptiste, tot românești, cum ar fi cele din Curtici, Grăniceri, Cenadul Unguresc, Micherechi și altele.¹⁹

Evenimentele legate de Primul Război Mondial aduc o cristalizare a conștiinței naționale și la românii din Chitichaz. Numai așa se poate explica cum la Adunarea de la Alba Iulia au participat cinci persoane.²⁰

Trebuie să menționez că, despre participarea chitichăzenilor la această adunare, m-am bazat, exclusiv, pe relatările informatorilor. Cei cinci alcătuiau grupul cel mai reprezentativ din comună, în sensul că erau buni gospodari și “oameni de vază în sat”.²¹ Îi voi indica și voi prezenta datele ce mi-au fost furnizate de către informator:

1. Dr. Gheorghe Gros “a lui Părasca” era cel mai bogat român din localitate și avea doctoratul în drept. A practicat avocatura și a fost notar.
2. Petru Bujican a fost cântăreț în strană și gospodar de frunte.
3. Dumitru Borbir - tatăl informatorului omonim - om cu stare și, conform dorinței părinților săi, a învățat și la Școala izraelită din comună. Face parte din acea ramură a familiei care este poreclită “a lu Vârșăndanu”.
4. Petru Gros, “a lu Murgu”, om cu avere.
5. Vasile Gros.²²

Un alt informator în vârstă de 99 de ani²³, a confirmat numele acestor participanți și a mai făcut și câteva aprecieri: “Toți erau oameni cu avere și i-a lăsat buzunarul să facă o cheltuială așa de mare. Ar fi vrut și alții să meargă, dar n-au avut atâția bani de cheltuială... Da, toți aceștia erau apreciați în sat și pentru faptul că erau foarte citați. Nu-mi aduc aminte să fi fost împiedecați să plece, doar pe vremea lui Horthy se mai interesau jandarmii de ei.”

NOTE

¹ G. Makus, *Békés Vármegye* (Județul Bekes), Budapest, 1936, p.243, și G. Zielbauer, *Istoricul românilor din Kétegyhaza*, în “Foaia noastră”. Organ al Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, nr.17/1975, p.7.

² G. Markus, op. cit., p. 243.

³ I. I. Ardelean, *Monographia comunei Chiticzaz*, Arad, 1893, p.14-16.

- ⁴ T. Misaroş, *Din istoria comunităţilor bisericeşti ortodoxe române din R. Ungară*, Budapesta, 1990, p.95.
- ⁵ I. I. Ardelean, *op.cit.*, p. 14-16.
- ⁶ L. Haán, *Béké vármegye hajdana* (Trecutul comitatului Bichiş), Pest, 1870, p.217.
- ⁷ *Ibidem*, p.23.
- ⁸ *Ibidem*, p.9.
- ⁹ T. Misaroş, *op.cit.*, p.93.
- ¹⁰ I. I. Ardelean, *op.cit.*, p.11.
- ¹¹ T. Misaroş, *op.cit.*, p.96.
- ¹² M. Berény, *Școala română din Chitichaz, în Chitichaz - Pagini istorico-culturale*, Budapesta, 1993, p.13-19.
- ¹³ E. Csobai, *Iosif Ioan Ardelean (1849 - 1920), în Chitichaz - Pagini istorico-culturale*, Budapesta, 1993, p.21-23.
- ¹⁴ E. Csobai, *Asociațiile culturale din Chitighaz și rolul acestora privind cultura română, în Chitighaz - Pagini istorico-culturale*, Budapesta, 1993, p.43-45 și E. Csobai, *Istoricul românilor din Ungaria*, Giula, 1996, p.14 și 15.
- ¹⁵ I. I. Ardelean, *op.cit.*, p.76 și 77.
- ¹⁶ G. Santău, *Memorandumul din 1892 după 100 de ani, în "Simpozion"*, Giula, 1994, p. 34-38, G. Santău, *Procesul Memorandumului din punct de vedere istoric și juridic, în "Simpozion"*, Giula, 1995, p.49-66; și M. Berény, *Activitatea lui Dr. Aurel Suciuc în mișcarea memorandistă și în viața culturală din Crișana, în "Chitighaz - Pagini istorico-culturale"*, Budapesta, 1993, p.30-32.
- ¹⁷ E. Csobai, *Istoricul românilor din Ungaria*, Giula, 1996, p.12.
- ¹⁸ I. I. Ardelean, *op.cit.*, p.65.
- ¹⁹ Șt. Cioca, *Biserica baptistă din Chitichaz, Kétegyháza*, 1993, p.11, 13 și 105.
- ²⁰ informatorul Dumitru Borbir, str.Úttörő nr.125.
- ²¹ *Ibidem*.
- ²² *Ibidem*.
- ²³ Informație de la Teodor Șimonca, str. Filimon nr.10.

*DIE BEWOHNER VON CHITICHAZ (UNGARN)
UND DIE GROSSE VEREINIGUNG
(Zusammenfassung)*

Einleitend werden ein geschichtlicher Überblick und die Erklärung des Ortsnamens geboten. Es folgt die Erörterung der Teilnahme der Bewohner der Ortschaft an der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia, anhand der Berichte von zwei Augenzeugen.

SEMNIIFICAȚIA JURIDICO – POLITICĂ A ACTELOR UNIRII DE LA 1 DECEMBRIE 1918

DAN DEMȘEA

Unirea teritoriilor locuite de români cu vechiul regat al României, consfințită prin lege, la 11 decembrie 1918, la București¹, desăvârșea pe plan juridico-politic un proces istoric îndelungat: procesul întregirii politice a națiunii române. Totodată, punea o piatră de temelie la înflorirea cultural-spirituală a generației interbelice.

În momentele istorice de răscruce, cum a fost și Marea Unire, terminologia juridico – politică folosită și consemnată ca atare în principalele documente primește accente deosebite. Un exemplu îl constituie accepția în care este folosit termenul de “națiune română”.

Vocabularul politico-juridic al actelor Marii Uniri², emise sau concepute la Arad, se încadrează în cercul mai larg al actelor de acest fel, cuprinse în intervalul cronologic dintre “Declarația de Independență” de la Oradea (12 octombrie 1918) și ratificarea “Unirii Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Satmarului și Maramureșului cu vechiul regat al României”, la sfârșitul anului 1919, de către puterea legislativă a statului român³.

Vasile Goldiș era considerat unul dintre principalii oameni de concepție ai mișcării naționale române. În calitatea sa de președinte al subcomitetului de șase membri⁴ ai Partidului Național Român de pe teritoriul regatului ungar, subcomitet ales la Oradea, ședința din 12 octombrie 1918, a avut un cuvânt greu de spus în redactarea acelei “Declarații de Independență”⁵. Decizia “Comitetului executiv al Partidului Național Român” – reactivat atunci ca o formă de expresie a Comitetului Național – privind stabilirea sediului acestui subcomitet la Arad nu era întâmplătoare. Locuința lui Vasile Goldiș se afla în sediul ziarului “Românul” din Arad. Iar locul de muncă al său era secretariatul conzistoriului Episcopiei ortodoxe române a Aradului, având în subordine tipografia diecezană. Este de la sine înțeles faptul că Vasile Goldiș – în cuprinsul acestor sedii – a jucat un rol de primă vioară în conceperea, redactarea, revizuirea și darea la tipar a textelor programatice ale Consiliului Central Național Român din Arad și ulterior ale Marelui Sfat Național. O analiză amănunțită a acestor texte va putea stabili măsura în care ele, ulterior poartă amprenta conceptuală a “cărturarului blând și modest”⁶ Vasile Goldiș.

1. În urma unei analize comparative a principalelor texte programatice observăm că utilizarea conceptului de “națiune română” nu-și pierde sensul

său plenar. Deși utilizarea sa pentru interesele prezente ale momentului ar putea da această impresie. Declarația de la Oradea afirmă dreptul acelei părți a națiunii române care locuia în Banat, Crișana, Sătmar, Maramureș și Transilvania să “hotărească singură așezarea ei printre națiunile libere/.../”) La fel, proclamația–manifest emisă la Arad “Către Națiunea Română” și difuzată cu ocazia reapariției ziarului “Românul” din Arad⁸, la 8 noiembrie 1918, purtând semnătura lui Ștefan Cicio-Pop și Ghiță Crișan, era redactată în numele *întregii națiuni române* și adresată acesteia. O *altfel* de formulă de adresare atât de cuprinzătoare nu exista. Formula limitativă de adresare “către poporul român” sau către “naționalitatea română de pe teritoriul fostei monarhii dualiste” nu s-ar fi ridicat la înălțimea cerințelor momentului. În schimb, așa cum a fost tipărită, afișată și publicată această din urmă proclamație–manifest, a avut efectul scontat, și anume, acela de a impune demnitatea națională în ochii tuturor⁹.

2. La Orăștie, de pildă, în data de 10 /22 noiembrie, sau la Blaj, în 12 /24 noiembrie manifestul Consiliului Național Român local îndrăznește să spună că Adunarea Națională de la Alba Iulia este chemată nu numai să *hotărască asupra sorții neamului nostru* – după cum se exprima textul convocării Adunării Naționale – ci să și “pretindă sus și tare formarea Statului național român unitar și puternic”¹⁰. Exprimare neechivocă și se poate de clară. Consiliul conducător de la Arad nu a exprimat pe față acest deziderat. Motive pentru această atitudine existau suficiente dacă ne gândim, nu în ultimul rând, la situarea teritorială a Aradului. Prezența administrației ungare, dublată de concentrarea crescândă a unor efective militare și polițienești obediente¹¹, a făcut necesară luarea unor măsuri de ordin tactic pentru evitarea conflictului armat și despărțirea pașnică de interesele statului și poporului maghiar. Dificultățile erau extrem de mari. Situația explozivă din punct de vedere social–economic a fost până la urmă stabilizată. Era atins dezideratul apărării persoanei, a proprietății și ordinii sociale încă din prima decadă a lunii noiembrie 1918.

3. Misiunea principală a Consiliului Central Național Român, cu sediul în Arad, consta în *preluarea definitivă a puterii* de la fosta administrație ungară. În această lumină trebuie judecată nota ultimativă a aceluiși consiliu, din data de 10 noiembrie, adresată guvernului ungar în vederea preluării “imperului” (a puterii politice) în teritoriile locuite de români¹². Răspunsul tranșant al delegației Consiliului Național, adresat delegației ministeriale ungare, după 3 zile de tratative infructuoase, se înscria în același plan de acțiune¹³.

4. Ultimul “răspuns” adresat națiunii maghiare – dar nu numai acesteia

– după eșuarea tratativilor din zilele de 13-15 noiembrie – face parte din textul manifestului “Către popoarele lumii”, emis în numele “Marelui Sfat al Națiunii Române din Ungaria și Transilvania”, și difuzat în limbile română, franceză și engleză, la data de 18 noiembrie 1918. În cuprinsul textului se arăta că “națiunea română este hotărâtă a-și înființa pe teritoriul locuit de dânsa statul său liber și independent”¹⁴. Mărimea teritoriului nu este precizată. Dar comportă cel puțin două interpretări, una minimală și alta maximală. Libertatea și *independența* exprimate aici constituiau, evident, modul de afirmare a demnității naționale.

Toate manifestele românești redactate la Arad în cursul furtunoasei luni noiembrie 1918 erau rodul colaborării, printre altele, cu factorii politici ai regatului român¹⁵. Interpretări cu caracter restrictiv, ivite pe alocuri, nu aveau sorți de izbândă. Nici viziunile autonomiste nu și-au găsit temei. Conceptul de națiune română rămâne netrunchiat, dezvăluind adevăratele finalități ale textului proclamațiilor și manifestelor politice românești: libertatea, unitatea, independența.

5. Nici unul dintre actele emise de către Cons. Naț. Român Central până la data de 30 noiembrie 1918 nu au exprimat în mod explicit *hotărârea de Unire*, rezumându-se doar la “hotărârea asupra sorții națiunii române din Transilvania și Ungaria” *într-o primă adunare națională*. Căci Circulara emisă la 15 noiembrie făcea aluzie la alte adunări, “eventuale în cursul anului viitor”¹⁶. Efectul de durată ni se pare astăzi evident.

Avocatul Ioan Suci, însărcinat cu partea organizatorică a Adunării naționale de la Alba Iulia, afirma în interviul dat ziarului “Aradi Közlöny” din Arad, în după amiaza zilei de 17/29 noiembrie, imediat după ședința Consiliului conducător românesc că, în această ședință “s-a dat o formă definitivă *proiectului de hotărâre* ce urmează să fie supus Adunării naționale. Textul nu va fi dat publicității – afirma cel interviuat – dar nici nu e nevoie, deoarece toată lumea știe ce hotărâri vrem să luăm/.../”. I. Suci spunea că nu ascundea “alipirea la România” a “teritoriilor locuite de românii din Ardeal și din Ungaria”¹⁷.

6. Același efect de perdea de protecție l-a avut folosirea termenului de “*adunare constituantă*” pentru Adunarea națională^{17a}. Proiectul de rezoluție, definitivat în ședințele din 30 noiembrie și din noaptea care i-a urmat nu a urmărit să se constituie drept un schelet de constituție pentru viitorul stat român întregit^{17b}. Proiectul de rezoluție era o expresie chintesențială a delegaților Adunării naționale. Nu mai putea fi vorba de independența Transilvaniei – cum o proiectase Iosif Hodoșiu din punct de vedere constituțional¹⁸ – ci de Unire.

7. Cuvântarea pe care și-o elaborase Iuliu Maniu la Alba Iulia¹⁹ conținea ecouri ale discuțiilor furtunoase din ziua și noaptea premergătoare datei de 1 decembrie 1918 privind definitivarea “proiectului de rezoluțiune”. “Rezervarea autonomiei provizorii a Transilvaniei – afirma Iuliu Maniu – va servi unei tranziții /.../ fără greutăți”²⁰, “până la întrunirea constituanței aleasă pe baza votului universal”, după cum suna textul final al respectivului proiect.

La o primă vedere s-ar părea că aceste afirmații – conținute ca atare în articolul II al proiectului de rezoluție – contrazic hotărârea de unire cu România, proclamată în articolul I al aceluiași act ²¹. Contradicția nu este, însă, totalmente ireductibilă. Termenii contradicției persistă – am zice – subiacent. În ipoteza nefastă – și neverosimilă – a unor modificări de situație, exista posibilitatea ca această “*autonomie provizorie*” să ia ființă și să se prelungească până la realizarea unui statut de independență a Transilvaniei. În acest caz, “constituanta aleasă pe baza votului universal” risca să nu fie constituanta României Mari ci a unei Transilvanii sui-generis.

O asemenea ipoteză trebuia, firește, evitată în ziua solemnă. Textul caligrafiat ulterior al “Proclamației Unirii Tuturor Românilor”, redactat inițial în ciornă în ședința delegaților oficiali, la data de “1 Decembrie 1918 st.n. a Adunării Naționale de la Alba Iulia” hotăra “Unirea acestor provincii românești [Banatul, Crișana, Sătmărul, Maramureș și Transilvania] cu Țara mamă și cu celelalte provincii surori alipite ei /.../ pentru toate veacurile pecetluită” ²². Sigur că “provinciile deja alipite” erau Basarabia și Bucovina.

Riscurile pe care le comporta o “*autonomie provizorie*” a “Transilvaniei, Banatului și a Părților Ungariei” ²³, cereau grabnic, în acele zile de dezbateri furtunoase, o explicație clarificatoare. Ea a venit din partea lui Iuliu Maniu. Textul cuvântării acestuia – text născut în orele ce au precedat marea Adunare națională – invederează faptul că excludea, pentru moment, ipoteza unei adunări constituanțe a Transilvaniei²⁴.

Surse care să descrie modul cum s-a desfășurat “sfatul pregătit” al Adunării naționale nu lipsesc. Un martor ocular, Roman Ciorogariu, își amintește că “în zadar explica Maniu că pe baza autonomică nu înseamnă condițiuni, ci timp de tranziție de la starea actuală la deplina unificare a legilor și instituțiilor țării, peste tot”. Spre sfârșitul dezbaterilor “s-a ajuns la soluția să se decreteze unirea necondiționată, iar autonomia temporară se reduce la procedeul de executivă, până la întrunirea constituanței, în care se va legifera unirea tuturor provinciilor române cu țara mamă – unirea desăvârșită”²⁵.

8. Folosirea sintagmei “*Marea Adunare Națională*” în loc de “*Adunarea*

Națională”, în documentele vremii, a fost improprie și de natură să genereze ulterior confuzii. Varianta “Marea Adunare Națională” ar fi fost potrivită în relație cu o Românie Mare, deja constituită. Concurența celor două variante a dat câștig de cauză sintagmei “Adunare Națională”. Textul original al procesului verbal, redactat în ziua de 1 decembrie 1918, la Alba Iulia, indică faptul cert al utilizării acestei din urmă sintagme. Vasile Goldiș o găsisse ca fiind cea mai potrivită²⁶.

9. Nu puțini memorialiști și autori de studii recurg la utilizarea formulei de “*adunare plebiscitară*” pentru a desemna Adunarea Națională de la Alba Iulia. Sursa de inspirație le era oferită de publicațiile momentului istoric respectiv. Adeseori, sensul utilizat pentru ceea ce numesc aceștia “plebiscit” are o încărcătură metaforică.

Adunarea națională de la Alba Iulia, prin caracterul ei de “adunare a poporului român”, cât și prin scopul pentru care fusese convocată, nu avea nicidecum un mod de manifestare plebiscitar. Nu exista posibilitatea de a spune un “da” în loc de “nu” și nici viceversa²⁷. Toți delegații erau desemnați de către poporul românesc, să hotărască, la Alba Iulia, solemn și *univoc*, unirea politică cu țara mamă, regatul României, printr-un act de voință colectiv. Textul credențialelor (mandatelor), înmănat delegaților aleși sau numiți, cât și textul proceselor verbale redactate atunci pe foile tipărite la Arad, evită să menționeze obiectul hotărârii irevocabile ce urma să fie luată la Alba Iulia²⁸. Afirmarea, cât și consfințirea solemnă a dezideratului Marii Uniri avea să fie demonstrată atât prin unanimitatea de voință a delegaților cât și a participanților la marea adunare populară din duminica lui 1 decembrie 1918.

Dincolo de semnificația juridico-politică cu care au fost investite aceste acte, în momentul redactării lor, ele primesc, în plus, o semnificație istorică, marcând o etapă în istoria poporului român.

Analiza acestor documente juridico-politice indică o evoluție terminologică în măsură să elimine exprimarea echivocă și interpretarea eronată.

NOTE

¹ *Monitorul Oficial*, București, nr. 212 din 13 decembrie 1918.

² *1918 la români /.../*, vol. VII, București, 1989, p. XXVII.

³ Arh. Naționale de Stat București, Fondul Președenția Consiliului de Miniștri, anul 1919, fișele 31-32.

⁴ *Aradul în lupta pentru eliberarea socială și națională - documente*, vol. I, Arad, 1978, p. 302.

⁵ Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș - militant pentru desăvârșirea idealului național - I*

Decembrie 1918, Timișoara, 1980, p. 210-212.

⁶ Ing. Ștefan Mateescu, *O sfântă datorie*, în "Știrea", Arad, 1938, nr. 1936, 1 decembrie, p. 5.

⁷ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 ...*, p. 38.

⁸ *1918 la români*, vol. VII, București, 1989, p. 58.

⁹ Manifestul "Către Națiunea Română" purta semnătura lui Ștefan Cicio-Pop, dar fusese dat ca bun de tipar și redactat de către Vasile Goldiș.

¹⁰ *1918 la români*, vol. X, București, 1989, p. 233, *passim*.

¹¹ Ion B. Martin, *Contribuția Aradului la marele act al Unirii*, în "Știrea", Arad, 1938, nr. 1936, p. 6-7.

¹² Ion Clopoțel, *op. cit.*, p. 79-80: *Aradul în lupta ...*, vol. I, p. 302, Gh. Șora, *op. cit.*, p. 218.

¹³ Gh. Șora, *op. cit.*, p. 219.

¹⁴ "Românul", Arad, 1918, nr. 10, 8/20 noiembrie, p. 1.

¹⁵ Vezi Ștefan Pascu, *Făurirea statului național român unitar*, București, vol. II, p. 126, 136. Marcel Șerban, *Problema desăvârșirii unității național-statale în unele documente ale Marii Uniri*, în *Studia Universității Babeș-Bolyai. Series Historia*, Cluj Napoca, 1988, nr. 2, p. 57.

¹⁶ *Aradul în lupta ...*, vol. I, p. 252.

¹⁷ *1918 la români*, vol. X, p. 255.

^{17a} Un exemplu de folosire improprie a denumirii de "constituantă" îl oferă Ordinul de zi nr. 5 al Comandei supreme a gărzilor naționale române din Transilvania, referitor la numirea delegaților pentru constituanta din Alba Iulia, emis la 12/25 noiembrie 1918 în Arad. Vezi în *1918 la români ...*, vol. X, p. 234-235, cf. "Telegraful român", Sibiu, 1918, nr. 126, 14/27 noiembrie.

^{17b} Totuși, unii lideri continuau să creadă acest lucru în perioada de început a evenimentelor. Alexandru Vaida-Voevod, în "Orientare" (un manifest - n.n.), din 3 noiembrie 1918 către organizațiile județene - emisă din Dej - menționa la punctul 3 că "confracții din Arad, membri ai Cons. Naț. Român Central sunt însărcinați /.../ să convoace conferința națională, care ... avea să se pronunțe în înțelesul "declarației" (de independență de la Oradea - n.n.), luând poziție în chestia privitoare la forma constituției (monarhie ori republică) a viitorului stat național român". Vezi Ion Clopoțel, *op. cit.*, p. 66.

¹⁸ Biblioteca Academiei Române, Msse, Fondul Iosif Hodoș, lucrarea "Independența constituțională a Transilvasniei".

¹⁹ Textul discursurilor nerostite - afirmă un martor ocular, Sabin Moldovan, delegat de drept la Adunare - ale lui Iuliu Maniu, I. Jumanca și ale episcopului Ioan Ignatie Pap a fost înmânat ziaristului I. Clopoțel, care le-a publicat în "Românul" fără a menționa că acestea nu fuseseră rostite. Vezi Sabin Moldovan, *Este autentic actul oficial al Unirii Transilvaniei cu România?*, mss dactilo, p.13.

²⁰ *1918 la români*, vol. X, p. 299-300.

²¹ Pentru a înlătura orice echivoc, ar fi trebuit să se specifice în textul proiectului de rezoluție că este vorba de constituanta viitorului stat unificat și nu de o eventuală constituantă a unei Transilvanii independente. Cf. Sabin Moldovan, *op. cit.*, p. 18.

²² Vezi Laurențiu Oanea, "Extras din stenograma ședinței din 1 Decembrie 1918 st.n. a Adunării Naționale de la Alba Iulia". Cf. Arh. Naționale, Buc., Colecția de facsimile, nr. 144 (microfilm); Vezi și Marcel Șerban, *op. cit.*, p. 52; Cf. *Marea Adunare Națională întrunită la Alba-Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918. Acte și documente*, București, 1928,

p. 44.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Minerva - Enciclopedie română*, Cluj, 1929, p. 85-86. Autorul, Ștefan Meteș, arăta că Iuliu Maniu, în cuvântarea sa de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, justifică “punct cu punct rezoluțiunea”.

²⁵ Episcop R.R. Ciorogariu, Adunarea națională de la Alba Iulia, în “Știrea”, Arad, 1938, 1 decembrie, nr. 1936, p. 4. Idem “Zile trăite”.

²⁶ *1918 la români*, vol. X, p. 279-300. Cf. *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie 1918. Acte și documente*, București, 1928, p. 3-18; *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 117-122, 128-130. Definierea termenului de “adunare”, înțeles ca un “organ reprezentativ, constituit după norme dinainte fixate, capabil să ia anumite hotărâri”, o dă *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Acad., 1958, p. 11. O argumentație asemănătoare pentru formula adunării naționale” vezi la Nicolae Bocșan, *Ideile politice ale actelor fundamentale ale Unirii Transilvaniei cu România*, în *Studia Univ. Babeș-Bolyai. Historia*, Cluj-Napoca, 1992, nr. 1-2, p. 154.

²⁷ *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Acad., București, 1958, p. 629. Pentru “plebiscitul spontan”, vezi N. Bocșan, *op. cit.*, p. 155.

²⁸ *Aradul în lupta [...]*, vol. I, Arad, 1978, p. 268. Cf. Arh. Naționale București, Fond C.N.R.Arad, dos. 15, f.l. Vezi și Muzeul Unirii Alba Iulia, Arhiva Unirii, fondul Documentele Unirii, vol. IV (referitor la Arad.)

DIE JURIDISCH-POLITISCHE BEDEUTUNG DER AKTEN DER VEREINIGUNG VOM 1 DEZEMBER 1918

(Zusammenfassung)

Der Autor untersucht die juristischen und politischen Begriffe die in den Akten der Grossen Nationalversammlung vom 1 Dezember aus Alba Iulia benützt wurden. Es handelt sich um folgende Begriffe: rumänische Nation, Entscheidung der rumänischen Nation, definitive Machtübernahme, Vereinigungsbeschluss, konstituante Versammlung, provisorische Autonomie, Nationalversammlung, Grosse Nationalversammlung, plebiszitäre Versammlung.

BĂTĂLIA PROPAGANDISTICĂ DIN 1918-1919 ÎN LEGĂTURĂ CU UNIREA TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

NICOLAE JOSAN

După mai bine de opt decenii de la Marea Unire din 1918, bibliografia românească privitoare la acest mare eveniment se prezintă bogată, foarte bogată, chiar imensă. Ea cuprinde o mulțime de lucrări generale și speciale valoroase, pe care nici regimul trecut, de până la 1989, nu le-a putut influența și vicia decât parțial.

Dar, abordând problema cu deplină obiectivitate istorică, remarcăm în istoriografia noastră, indiferent de împrejurările social-politice ale vremii, o tendință triumfalistă în abordarea actului de la 1 Decembrie 1918, cu subestimarea unor aspecte și dificultăți mai puțin luminoase ale evenimentului.

Un astfel de aspect, care a fost în general evitat de istorici, a fost marea bătălie propagandistică prilejuită de actul unirii Transilvaniei, pe care românii au trebuit s-o poarte contra maghiarilor și contra mișcării politice de stânga, care a culminat în Rusia, și care în condițiile din 1918-1919 a fost larg îmbrățișată de către maghiari.

Țară învinsă în primul război mondial, ca și Austria - de care s-a desprins în noiembrie 1918 - și Germania, Ungaria a resimțit puternic influența revoluției bolșevice din Rusia, care aici a triumfat temporar, aducând la cârma Rusiei, primul guvern bolșevic din lume, condus de V. I. Lenin.

Fapt incontestabil, această orientare spre stânga a Ungariei, a fost însoțită, inseparabil, de susținere cu tărie, a principiului integrității istorice a Ungariei "milenare", ceea ce s-a vădit clar încă din faza primă, social-democrată, a revoluției maghiare, începută în octombrie 1918, când la Badapesta a fost instaurat la putere guvernul condus de Károly Mihály.

Această orientare s-a vădit puternic și clar cu ocazia tratatelor româno-maghiare de la Arad, unde Ungaria a fost reprezentată de o delegație condusă de sociologul social-democrat, profesorul universitar Iaszy Oskár.¹

Acest fapt a ajuns rapid și la cunoștința prizonierilor din Rusia, în cadrul cărora cei de etnie maghiară, soldați și ofițeri, au salutat cu entuziasm și bucurie, atitudinea "patriotică" a guvernului Károly. Aceștia, datorită intereselor antiromânești comune, s-au alăturat în masă bolșevicilor ruși. Era clar, că după desprinderea Basarabiei de Rusia și unirea acesteia cu România, guvernul lui Lenin avea un interes puternic de a combate

propaganda unionistă românească, interes care în acele împrejurări s-a potrivit cu cel al guvernului maghiar.

Deci, problema națională românească a contribuit mult, chiar în mod decisiv, la apropierea și colaborarea ruso-maghiară, din 1918-1919.

Un număr important de manifeste și apeluri antiromânești, redactate și tipărite de prizonierii maghiari, sau de elemente filo-maghiare, de stânga, din Rusia, se află în fondul purtând numele fruntașului voluntar Pompiliu Nistor, de la D.A.N. județul Brașov².

Un asemenea manifest-apel, spunea:

“Noi, muncitorii și plugarii unguri, care nu de mult am țâpat lanțurile, jugul grofilor și magnaților, cu dragoste frățească ne adresăm către voi (către soldații și ofițerii români) (...) Noi, soldații roșii unguri, când ne luptăm pentru dreptate, egalitate și frățietate, iar nu pentru domniile cei mari, vă rugăm să veniți în rândurile noastre (...) Noi vrem pace pe pământ, care pace să o legăm noi, soldații roșii unguri, cu voi, soldații români, iar nu cu grofii și bogătanii. Frați Români! Veniți la noi să începem frățietatea și să facem pace (...) Trăiască frățietatea! Trăiască pacea! Jos cu domnia grofilor, boierilor și magnaților!”³.

În rândurile armatei roșii și ale partidului bolșevic au fost atrase și grupe de prizonieri români, fie atașate unor unități cu componență predominant maghiară, fie unor detașamente cu compoziție multinațională.

Au fost și manifeste-apeluri ale soldaților români, în care, de pildă, se spunea:

“Noi, românii din Ardeal și Banat, blestemăm orice război sângeros. Noi nu mai vrem rege, ci o republică a poporului! De ce frații noștri totuși, fruntașii noștri ne părăsesc, și nu lucrează pentru binele nostru, ci pentru mărirea regelui Ferdinand de Hohenzollern (...) ? Noi, românii din Ardeal și Banat, suntem așa de cumiți, ca să putem merge singuri, de bună voie, pe drumul nostru. Ardelul și Banatul să fie al ardelenilor. Nu ne trebuiesc noi stăpâni! Boierii și România să ne lase în pace!”⁴

Și în fondurile documentare ale Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, se păstrează un număr însemnat de asemenea manifeste-apeluri, redactate și tipărite pe teritoriul Transilvaniei și Ungariei, sau aduse din Rusia și Siberia, de neprietenii cauzei deplinei unități naționale a poporului român⁵.

Se poate constata, după gramatică și mai ales după topică, că unele dintre acestea au fost redactate și tipărite de propagandiști, de naționalitate maghiară, altele, mai corecte din punct de vedere gramatical, întocmite și tipărite de unii etnici români, atrași de partea lor de primii sau de ideile

democratice de stânga.

Reproducem un asemenea document stângaci, din prima categorie, adresat "Fraților Români":

"Războiul s-a gătat, împreună cu robie. Revoluție a gonit regele care n-a voit să facă pace. Acuma nu e regat, ci republica, unde toate vor fi așa cum vrem noi. Numai să ne băgăm de seama. Să nu lăsăm, să ne înșeală cineva. Unii voiesc, să ne alăturăm la România, unde deocamdată rege și boieri poruncesc. Pentru aceea ne-am slobozit în Țara Ungurească, să mergem în robie în slujbă nouă? Așa de nebuni nu vom fi.

Guvernul nou, republican, va da pământ la toți pământeni. Guvernul de la România nu dă nimica.

Deoarece nu am pierdut mintea, să mergem pe acolo. Noi, Românii din Ardeal și Banat, ne vom alcătui țara separată, unde noi vom fi domni. Pe noi nu ne atacă nime, nici noi nu voim să facem reu la nime. Să băgăm de seama, să fie rânduială și liniște în satele noastre.

Noi pretindem de la guvernul țara acela, care cuvine oare-și-căruia, dar nu suntem hoți, ci români bieți, harnici și cinstiți, cari voesc să lucră în pacea bună și coînțelegere⁶."

Un alt manifest-apel, având, se pare, un autor de naționalitate română, întocmit în mod sigur după noiembrie 1918, când românii au fost rechemati sub arme, deci remobilizați, se adresa pe larg soldaților, țăranilor și muncitorilor români, cam în același sens:

"Stăpânirea v-a chemat din nou sub arme. N-ați putut încă vedea pe ai voștri, nu v-ați putut vedea de sărăcia voastră, și din nou, cu sacul în spate, vă trimit în cazărmi și în tranșee, pentru ca să aveți din nou cunoștință cu generalii boieri, care n-au avut pentru voi altă dragoste, decât a bătăii și schingiuirii. Foametea și bolile, care au decimat pe frații voștri în războiul trecut, vă pândește iarăși.

Pentru ce această mobilizare? Când acum, doi ani, s-a început războiul, capitaliștii, boierii și ciocoi spunea că ei urmăresc prin aceasta eliberarea fraților noștri din Transilvania și Bucovina. Muncitorii și țăranii de acolo vor putea să-și facă orice guvern voesc. Ați auzit că în toate aceste țări a fost proclamată republica? Drept că muncitorii și țăranii n-au devenit pe deplin stăpâni, dar au cu mult mai multe drepturi decât voi în România.

Atunci care este scopul războiului cel nou?

Soldați români! Muncitori români!

Capitaliștii, boierii și generalii români vă înșeală. Ei vă duc nu să liberați pe românii de peste munți, ci să-i subjugați, ei vă duc să luptați împotriva revoluției sfinte, eliberatoare a popoarelor.

Știți că acum un an revoluția bolșevică din Rusia a adus la putere în această țară pe muncitori și țărani. Ați auzit că Rusia este azi o republică a Sovietelor (sfaturilor). Aceasta înseamnă că în loc de Cameră și Senat, unde sunt aleși dușmanii poporului, călăii lui, în fruntea țării sunt sovietele (sfaturile) muncitorești și țărănești (...)

Pilda poporului rus a fost urmată de țărani din Germania, Austria și Ungaria. Stăpânirea română se teme că și muncitorii din România vor același lucru. Iată pentru ce acum sunteți mobilizați. Stăpânirea din România vrea să facă din voi călăii revoluției din Rusia și Ungaria.

Pe transilvăneni îi așteaptă acum aceeași soartă, care au adus stăpânirea română (pentru) țărani și muncitorii din Basarabia.

Revoluția liberase pe basarabeni de sub jugul boierilor lor, stăpânirea română a venit acolo ca prin silnicie și vărsare de sânge să restabilească puterea boierilor și să le dea înapoi pământurile lor, cari trecuseră în proprietatea poporului (...)

Desfrânatul Ferdinand se teme că-i veți da cu piciorul, după cum și soldații germani și unguri au gonit pe Wilhelm și Carol al lor.

De aceea, v-au mobilizat, ei vor să facă din muncitorii și țărani români, călăii fraților români din celelalte țări.

Cu mâinile voastre ei vor săucidă nu numai pe frații voștri, ci și pe voi înșivă. Ei socotesc că poporul român e prost, el nu vede ce se petrece în Rusia (ai cărui guvern este reprezentat de o bandă de jefuitori)(...)

Soldați români! Țărani români!

În numele sfintei și liberatoarei revoluții, vă cerem să veniți în rândurile noastre.

Acum, când stăpânirea vă dă din nou, arma în mână, servițivă de ea împotriva generalilor și boierilor din România, pentru că muncitorii și țărani din România, nu vor să fie asuprați (...) Întreaga lume e în fierbere. Peste tot muncitorii și țărani se ridică. Ceea ce s-a petrecut în Rusia, Germania și Austro-Ungaria, se va petrece în Franța, Anglia, Italia și America. Acum este rândul vostru. România, care este între Austria și Rusia, are datoria să urmeze pe muncitorii dintre aceste două țări.

Nu trageți în frații voștri ruși și unguri!

Uniți-vă cu dânșii, ei nu se gândesc să vie să vă ia pământurile, nici să împartă averea voastră! Sărăcimea de pretutindeni n-are decât un singur dușman, proprii săi ciocoi și boieri.

Soldați români!

Acum, când ceasul liberării țăranilor și muncitorilor din România a sunat, fiți cu dânșii.

Copiii voștri vă vor blestema, dacă acum, când puteți să le creați un viitor bun, vă veți da cu puterea ofițerilor și ciocoilor.

Amintiți-vă de anul 1907, când toată țărâtimea s-a răsculat, dar atunci voi ați fost învinși, pentru că erați singuri în Europa, pentru că în jurul vostru domneau banii și capitaliștii.

Acum nu mai sunteți singuri!

Armata puternică revoluționară ne vin din toate părțile în ajutor. Toată lumea e în foc, în toată lumea fâlfâie drapelul roșu al revoluției. Acum nouă nu ne rămâne decât să urmăm pilda altora.

Trăiască Revoluția Socială Română!

Trăiască Revoluția Socială Mondială!

Trăiască muncitorii și țărani din toată lumea!

Jos regele, miniștrii, ciocoi și generali!”

Manifestul apel este semnat Partidul Socialist Român⁷.

În săptămânile care au precedat Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, a existat o mare teamă în rândul patrioților români ardeleni, că elementele social-democrate românești se vor pronunța contra unirii Transilvaniei cu regatul României, din “solidaritate de clasă”. De aceea, aderarea acestora la mișcarea națională a fost primită cu nespuse bucurie, elementele burgheze românești din Partidul Național Român, acceptând ca să se constituie Consiliul Național Român Central, pe bază de paritate, respectiv din 6 membri ai acestui partid, și 6 ai secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria.

Deși cele două formațiuni politice au pornit la drum împreună la 30/31 octombrie 1918, când s-a constituit C.N.R.C.-ul, cu sediul, la început la Budapesta, apoi la Arad, a existat o temere constantă, că reprezentanții social-democrați români vor rupe această înțelegere, lăsându-se atrași de confrății lor clasă maghiari.

De aceea, a produs o mare bucurie anunțul din ziarul “Adevărul”, de după 20 noiembrie 1918, că social-democrații rămân, în continuare, “de perfect acord” cu Partidul Național Român⁸.

Exista, într-adevăr, un serios temei pentru propaganda dușmănoasă unirii românești desfășurată de elementele maghiare de stânga, temei oferit de scăderile regimului social-politic din România, regim compromis și blamat prin represiunea sângeroasă asupra marii răscoale țărănești din 1907.

Faptul că Ungaria și Austria au devenit republici “democrate”, în timp ce România era monarhie, sub conducerea lui Ferdinand de Hohenzollern, a oferit aceleași propagande, argumente în plus pentru

combaterea unirii românești în jurul regatului României.

În asemenea condiții nu este de mirare că în prejma lui 1 Decembrie 1918 a existat și s-a manifestat un puternic curent, care s-a pronunțat pentru unirea “cu condiții” a Transilvaniei cu România. De aceea, nu este de mirare, că proiectul de hotărâre al Marii Adunări Naționale avea să îmbrace o formă de compromis, pentru a satisface toate exigențele și toate punctele de vedere⁹.

Aceeași temere a existat în cadrul adunării deputaților, întrunită în dimineața lui 1 Decembrie 1918 în sala mare a Cercului Militar din Alba Iulia cu ocazia cuvântării lui Iosif Jumanca, reprezentantul social-democrației și al muncitorimii, deoarece toți cei prezenți doreau fierbinte ca în acele momente să existe o unanimitate de vederi.

De aceea, se poate vorbi de un adevărat sentiment unanim de ușurare, atunci când Jumanca a afirmat că ei sunt adepți ai dreptății sociale, dar în primul rând ai intereselor naționale românești, de aceea, își doresc cu prioritate statul național românesc, după a cărui deplină înfăptuire se așteaptă și la reforme democratice largi¹⁰.

Propaganda maghiară sau de stânga, foarte puternică în 1918-1919, și-a aflat la poporul român o replică pe măsură.

Nu numai că acesta nu a dat nici o ascultare argumentelor “democratice” ale maghiarilor, dar a ascultat pe larg îndemnurile unor lideri români, ca influentul Dr. Aurel Vlad din Orăștie, președintele C.N.R. local, care au trecut la o contrapropagandă cu adevărat “de efect”.

În manifestul-apel lansat de acesta la 25 noiembrie 1918 se spunea: “Frați Români!

Agenți de-ai guvernului unguresc răspândesc proclamații între popor, făcând propagandă contra alipirii noastre către România.

O mie de ani am fost sub domnia ungurească, o mie de ani am suferit și acum guvernul unguresc ne promite marea cu sarea ca să rămânem mai departe în tovărășie cu ungurii.

Alții, ca să strice rosturile și fericirea neamului românesc, zic să nu ne alipim către România, ci să formăm noi singuri o țară separată, adică noi, românii, să formăm două țări slabe și nu una mare și tare, o Românie mare, puternică și unitară.

Frați români, îndemnurile acestea vin de la dușmanii neamului nostru, cari cu orice preț vreau să împiedice unitatea și fericirea neamului românesc.

Tocmai de aceea, toți Românii de omenie, într-un glas trebuie să strige sus și tare

Căci noi toți vrem să pretindem alipirea noastră la regatul român, veniți dară în mare număr, duminică la Alba Iulia, să strigăm “Trăiască România Mare!”

Consiliul Național Român
Orăștie, 25 noiembrie 1918

Dr. Aurel Vlad
Președinte

Asemenea replici la propaganda maghiară dușmănoasă și îndemnuri în favoarea succesului deplin al viitoarei adunări naționale, au lansat Consiliile Naționale Române din alte centre, ca de pildă cel din Sibiu, mai ales prin intermediul valoroasei prese sibiene.

În cuprinsul acestora se atrăgea atenția, că chiar în dimineața zilei de 1 Decembrie 1918, numeroși agenți ai propagandei maghiare antiunioniste, înțesați cu manifeste apeluri, au fosat prezenți în toate trenurile care duceau poporul român la adunarea națională de la Alba Iulia și se îndemna la nesocotirea propagandei acestora¹².

Într-adevăr, cu toate eforturile acestei propagande îndreptate împotriva cauzei unioniste românești, un număr foarte mare de români au ținut să fie prezenți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, dând ascultare îndemnelor și sfaturilor recunoșcuților lor lideri și purtători de cuvânt, lansate mai ales prin intermediul ziarelor românești, care în acele zile au cunoscut momente de puternic avânt patriotic.

În cele ce urmează, redăm câteva fragmente din aceste adevărate unicate ale presei românești, care și-au aflat o puternică audiență la poporul român.

Un patetic articol-chemare, redactat de brașoveanul Dante Gherman, era publicat în “Glasul Ardealului” din 13/26 noiembrie 1918, în care se spunea: “Ardealul frumos, Banatul erou, Bihorul asuprit și Maramureșul istoric, uniți-vă glasul să se cutremure munții. Un trup și un suflet suntem. Întindeți mâna asuprită de robotul gliei furate, smulgeți buruiana dușmăniilor mici din inima voastră, uitați nevoile vieții, ca într-un glas să strigăm “Trăiască România Mare!”¹³.

Un admirabil articol, cu titlul “La Alba Iulia”, publica “Drapelul” din Lugoj, al valorosului Valeriu Braniște, la 15/28 noiembrie 1918, din care cităm un mic fragment:

“Un fior sfânt cutremură astăzi toate inimile românești la gândul

măreței adunări de la Alba Iulia, unde după veacuri de patimă și robie este chemat poporul românesc să-și proclame libertatea sa națională. Va fi o zi istorică, o zi neuitată în viața poporului, o zi de la care se va data o nouă epocă. O zi pe care o vor aminti urmașii îndepărtați cu evlavie și admirație... Cu acest gând, cu această convingere fermă, și cu această voință neclătinată plecăm la Alba Iulia, spre a proclama libertatea națională ca popor conștient de misiunea ce ne așteaptă...”¹⁴.

Foarte impresionant este, apoi, cunoscutul apel al C.N.R. Blaj din 24 noiembrie 1918, larg răspândit, atât ca manifest separat, în foaie volantă, cât și prin intermediul ziarului “Unirea” din localitate.

Redăm câteva rânduri și din acest minunat document național:

“Veniți la Alba Iulia! Frați Români! Veniți cu toții la Marea Adunare Națională, care se va ținea la 1 Decembrie în Bălgradul lui Mihai Vitezul. Veniți cu miile, cu zecile de mii! Lăsați grijile voastre acasă, căci în această zi vom pune temelia unui viitor fericit pentru întreg neamul românesc. E ziua când se va hotărâ asupra sorții noastre pentru o veșnicie. Veniți și jurați, că vom fi și uniți rămânem de aici înainte, cu frații noștri de pe tot cuprinsul pământului românesc, sub una și nedespărțită cărmuire”¹⁵.

Câteva zile mai devreme, în cuprinsul aceluiași prețios ziar, cărturarul blăjean Octavian Prie insera frumosul articol “Unitatea Națională”, în care se dădea un consistent răspuns propagandei contrare idealului românesc, arătându-se în finalul acestuia, după ce considera unirea deplină a românilor drept un imperativ major al momentului. “Celelalte se vor face, când vom vorbi de o singură națiune, de un singur teritoriu românesc... Nu există azi român care să nu ceară aceasta cu impetuozitate vulcanică. În fața acesteia, dispar toate veleitățile, toate considerațiile de ordin particular. Acum e momentul să înfăptuim visul nostru de veacuri. Ne scapă, în veci nu-l mai prindem. Îl înfăptuim, am clădit marea operă națională pentru eternitate... Un viitor de aur pentru toți, voim să creem! Un bloc unitar și puternic, ca tiranii de ieri, nicicând să nu-și mai poată întinde mâna peste capetele noastre, cercând să ne oprească din noua cale, pe care mergem”¹⁶

La rândul său, ziarul “Libertatea” din Orăștie, publica o vibrantă poezie de Valeriu Bora, intitulată “La Alba Iulia”, urmată de un vibrant apel adresat “Fraților români”, în care se spunea, printre altele:

“Într-un gând și într-o simțire, cu rândurile bine încheigate, ca o stâncă de granit, să ne apropiem de limanul mântuirii neamului românesc, Alba Iulia. Alergați aici români din patru unghiuri: bătrâni, bărbați junți și tineri, din munți și din câmpii, să spunem sus și tare, dorința aceasta,

binemeritată, prin plata chiriei suferințelor de până acum, să strigăm în lumea largă că noi, românii din Ungaria și Transilvania, cerem unanim. Unirea tuturor românilor într-un stat național și independent”¹⁷.

Deși argumentele din manifestele maghiare erau în felul lor foarte puternice, mai ales prin faptul că România era departe de un stat democratic, cum erau foarte răspândite ideile timpului, amintita dispută propagandistică din 1918-1919 s-a încheiat cu o mare victorie românească. Poporul român, care suferise atât de mult din partea asuprii străine, nu a putut fi abătut, cu nici un fel de argumente de la supremul său ideal național, care va fi înfăptuit în chip strălucit la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918.

Succesul net al propagandei românești prin participarea masivă a poporului român la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a fost remarcat în primul rând de oficialul C.N.R.C., de la Arad, ziarul cotidian “Românul”, care în 27 noiembrie 1918 remarca:

“Glasul nostru are un puternic răsunet în toate colțurile locuite de români și în toate păturile neamului nostru. Azi nu este suflet românesc care să nu fie pătruns de dorul “La Alba Iulia!” (...) Nu sunt trenuri de ajuns, țărani pleacă pe jos, înfruntând greutatea unui drum lung în prag de iarnă, dar se duc (...) Un astfel de popor nu mai poate fi robul altui popor! Mergem pe jos, pe sus, în văzduh, în gând și acolo vom fi toți, într-o suflare, țărani și cărturari, să strigăm într-un glas și o dorință, să știe lumea întregă, că nu mai vrem, nu mai putem fi iobagi”¹⁸.

Această realitate era constatată de ziarul “Alba Iulia”, care va apărea începând cu data de 18 noiembrie/1 Decembrie 1918, ca “organ al proclamării unității naționale”.

“Când un neam întreg gândește un singur gând și inimile a milioane de oameni palpită de o singură simțire, oare este putere omenească care să-i poată sta împotriva? Chiar de ar fi o astfel de putere vrăjmașă, înaintea voinței suverane a milioane de suflete înfrățite într-un suflet, trebuie să se închine”¹⁹.

Era un adevăr recunoscut chiar de ziarul maghiar “Aradi Kozlony”, care în numărul său de 30 noiembrie, remarca:

“Trenurile speciale pline până la refuz, ce sosesc din jumătate în jumătate de oră, varsă o lume imensă în gara Alba Iulia. Sunt delegații români, formați din țărani, preoți și intelectuali de la orașe, care vin să ia parte la Marea Adunare Națională a românilor din Ardeal și din celelalte teritorii ale Ungariei. Delegații diferitelor sate românești intră în oraș fluturând steaguri tricolore, cântând imnuri patriotice și manifestând entuziast pentru România Mare”²⁰.

“Libertatea” din Orăștie constata că la Alba Iulia au venit în primul rând delegații poporului român aleși în modul cel democratic, astfel încât nimeni să nu poate zice “nici mâc”, că n-a fost reprezentat întregul popor la adunare²¹.

Aceeași obiectivitate istorică ne obligă să constatăm că odată cu actul de la 1 Decembrie 1918, oricât de edificator și de strălucit va fi fost el, propaganda maghiară, contrară unirii românești, nu a încetat.

Luând forma extremă a confruntării militare ungaro-române, atunci, când revoluția maghiară s-a radicalizat, în primăvara lui 1918, ea a continuat, până când Ungaria a fost nevoită să semneze tratatul de pace de la Trianon, recunoscându-se oficial, ca țară învinsă în primul război mondial²².

Până la 4 iunie 1920, a mai existat o rază de speranță, că marile puteri învingătoare, vor înțelege și vor părtini “dreptatea istorică” maghiară, ceea ce, însă nu s-a întâmplat, argumentele românești dovedindu-se mai puternice.

Odată cu tratatul de pace de la Trianon, propaganda dușmănoasă unității naționale românești a luat forma contestării vehemente a acestuia, ca “dictat”, devenind o puternică propagandă revizionistă, care nu va înceta decât prin diktatul de la Viena, din 30 august 1940.

Revenind la perioada dintre actul de la 1 Decembrie 1918 și actul internațional din 4 iunie 1920, care îl recunoștea ca valabil și îl consfințea pe cel dintâi, trebuie să remarcăm, că cu toate împrejurările internaționale nefavorabile Ungariei, devenită Ungaria “horthystă”²³, a mai sperat în bunăvoința internațională, mai ales în aceea a “democratului” Woodrow Wilson, președintele Statelor Unite ale Americii, care nu va ceda în fața “principiului naționațităților”, apărut înainte de primul război mondial și care a dus la destrămarea monarhiei austro-ungare în 1918²⁴. Acest eveniment de la 4 iunie 1920 a însemnat consacrarea internațională a principiului naționalităților, drept fundament al noii ordini politice și teritoriale în Europa²⁵.

Lupta propagandistică dintre România și Ungaria în legătură cu unirea Transilvaniei cu România din anii 1918-1920 a fost acerbă și necruțătoare și ea s-a încheiat cu o netă victorie românească. Deși partea maghiară a uzat de toate argumentele, “istorice” și “democratice” în fața poporului român și a puterilor învingătoare ale “Antantei”, a biruit în chip strălucit voința fermă a poporului român de a scăpa de oprimarea străină, de a-și constitui un stat al tuturor românilor, unitar și independent.

Totuși, obiectivitatea istorică ne obligă să recunoaștem că această

luptă nu a fost ușoară, că în unele momente adversarii au avut temeiuri pentru a crede în succesul lor, ceea ce din fericire pentru români, nu s-a întâmplat.

NOTE

¹ *1918 la Români*, vol VII, București, 1989, p. 320-333

² Direcția Arhivelor Naționale Brașov, *Fond personal Pompiliu Nistor*, dosar 17, 19/1918-1919, f. 1-9.

³ *Ibidem*, f. 1-1v.

⁴ *Ibidem*, f. 4-9.

⁵ Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, *Fond Documente*, inv. nr. 3.733/1-5, 4.901-4.905.

⁶ *Ibidem*, inv. nr. 4.901.

⁷ *Ibidem*, inv. nr. 3.733/2.

⁸ *1918 la Români...*, vol. VII, p. 542-543.

⁹ Șt. Pascu, *Desăvârșirea unificării statului național unitar*, București, 1983, vol. II, p. 179.; I. Popescu-Puțuri, Augustin Deac /sub redacția/, *Unirea Transilvaniei cu România*, Ediția III-a, București, 1978, p. 618-619; I. Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Transilvaniei cu România*, Cluj, 1926, p. 111-114; G. Bogdan-Duică, *Înțelepții de la Alba Iulia*, în "Națiunea", 1930, nr. 18 din 24 ianuarie și urm.

¹⁰ *1918 la Români...*, vol. VII, 1989, p. 101-106; *Marea Adunare Națională întrunită la Alba Iulia, /1928/*, p. 10-15.

¹¹ Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, *Fond Documente*, inv. nr. 2.436

¹² *Ibidem*, inv. 2.444, 2.450 și 2.454.

¹³ "Glasul Ardealului", Brașov, I, nr. 13 din 13/26 noiembrie 1918.

¹⁴ "Drapelul", Lugoj, XVIII, nr. 12 din 15/28 1918.

¹⁵ "Unirea", Blaj, nr. de propagandă 13 din 28 noiembrie 1918; Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, *Fond Documente*, inv. nr. 2.454.

¹⁶ "Unirea", Blaj, nr. de propagandă 10 din 24 noiembrie 1918.

¹⁷ "Libertatea", Orăștie, XV, nr. 3 din 28 noiembrie 1918.

¹⁸ "Românul", Arad, VII, nr. 15 din 14/27 noiembrie 1918

¹⁹ "Alba Iulia-organ al proclamării unității naționale", nr. ocazional, 18 noiembrie/1 Decembrie 1918.

²⁰ "Aradi Közlöny", Arad, XXXIII, nr. 274 din 1 Decembrie 1918.

²¹ "Libertatea", XV, nr. 4 din 20 noiembrie/3 decembrie 1918.

²² C. Botoran și alții, *România și conferința de pace de la Paris*, Cluj-Napoca, 1983, p. 300-402.

²³ C. Kirițescu, *Războiul nostru pentru întregirea neamului*, vol. III, 1925, p. 402-406.

²⁴ C. Botoran și alții, *România și conferința de pace de la Paris (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1983, p. 195-259.

²⁵ *Ibidem*, p. 266-407.

DIE PROPAGANDISTISCHE SCHLACHT AUS DEN JAHREN 1918 - 1919 BEZÜGLICH DER VEREINIGUNG SIEBENBÜRGENS MIT RUMÄNIEN

(Zusammenfassung)

Es wird festgestellt, dass die Bibliographie der Problematik, heute, nach über 80 Jahren seit der Vereinigung, besonders umfangreich ist, wobei die meisten Arbeiten die Thematik in einem triumphalistischen Ton behandeln und dabei die schwierigeren Aspekte und Dunkelseiten des grossen Ereignisses umgehen. Einen dieser Aspekte stellt die propagandistische Schlacht dar, welche die Rumänen auszufechten hatten. Diese war gegen Ungarn und die kommunistische Bewegung, die dort besonderen Anklang fand, gerichtet.

Die Linksorientierung Ungarns wurde von der Verteidigung des Prinzips der historischen Integrität des "millenären" Ungarns begleitet, eine Richtung die schon in der sozial-demokratischen Phase der Revolution, zur Zeit der Regierung von Károly Mihály ersichtlich war. Diese Orientierung wurde schnell von den ungarischen Gefangenen aus Russland aufgegriffen und als "patriotische" Einstellung des Károly Regimes gewertet. Dementsprechend folgten die ungarischen Soldaten und Offiziere den russischen Bolschewiken.

Eine grosse Anzahl von anti-rumänischen Manifesten und Aufrufen, verfasst und gedruckt von den ungarischen Gefangenen und ungarunfreundlichen, linksorientierten Elementen aus Russland, befinden sich in den Fonds des freiwilligen Vorkämpfers Pompiliu Nistor, innerhalb des Staatsarchivs des Kreises Brasov. Gleichartige Dokumente befinden sich auch in den Sammlungen des Nationalmuseums der Vereinigung aus Alba Iulia. Einige dieser Dokumente werden vollständig oder teilweise reproduziert. Es wird unterstrichen, dass diese Propaganda, obwohl teilweise auf "demokratische" Elemente basiert, bei den Rumänen kaum Anklang fand. Das rumänische Volk folgte seinen eigenen Führern und deren Manifesten und Presseaufrufen.

Im zweiten Teil der Arbeit werden einige Beispiele der rumänischen Propaganda angeführt, deren Resultate während der Grossen Nationalversammlung vom 1 Dezember 1918 aus Alba Iulia und der Friedenskonferenz aus Paris (1918-1920) ersichtlich wurden.

CU PRIVIRE LA SITUAȚIA ARMATEI ROMÂNE DIN TRANSILVANIA

DUPĂ MAREA UNIRE DE LA 1 DECEMBRIE 1918

GHEORGHE BICHICEAN

După reîntregirea României, urmare a actului solemn de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, au fost luate o serie de măsuri politico-administrative și militare. Consiliul Dirigent a discutat oportunitatea constituirii unor mari unități și unități ardelene, armata României urmând a fi redistribuită pe întreg teritoriul național. Sibiu, centru militar cu tradiție, oraș care beneficia de o vastă rețea de cazărmi, a concentrat o parte a acestora. La 5 ianuarie 1919 aici s-a înființat Comandamentul General Teritorial¹. Ulterior, pe baza Decretului-lege nr. 345 s-au constituit Corpul 6 (cu diviziile 16, 17 și 20 Infanterie) și 7 Armată (cu Diviziile 18, 19 și 21 Infanterie).

Imediat s-au pus cu acuitate o serie de probleme. Cea prioritară a privit, se înțelege, preluarea cazărnilor și obiectivelor militare austro-ungare din orașul Sibiu de către trupele române². În cadrul acestei acțiuni a fost trecut sub administrație românească și Spitalul militar de garnizoană nr. 22, care devenea astfel Spitalul Corpului 7 al Armatei române³. Cea mai gravă problemă cu care s-a confruntat armata după preluarea cazărnilor și dispunerea unităților a fost aprovizionarea cu alimente de bază. Situația economică grea existentă după război s-a repercutat negativ, aprovizionarea putându-se realiza numai cu sprijinul administrației locale. O bogată corespondență între autoritățile militare și cele ale administrației orașului Sibiu stă mărturie cu privire la această situație. Pentru nevoile Spitalului Militar al Garnizoanei, la 13/26 ianuarie 1919 comisarul “de alimentare pentru comitatul Sibiu”, numit din partea armatei, solicita magistratului orașului - prin adresa nr.101/1919 - să-i fie date “împrumut 3.000 kg făină de fiert și făină de pâine”, cu obligativitatea restituirii cantității oferite după aprovizionarea ce urma să o facă armata⁴. Cu rezoluția favorabilă din 27 februarie 1919, primarul orașului aproba doar 1.000 kg făină, deci o treime din necesar.

Intervenția personală - din același an, 1919 - a Ministrului Industriei și Comerțului, V. Sasu, ni se pare sugestivă pentru a sublinia gravitatea situației armatei române din Transilvania. Ministrul notifica primăriei obligația de aprovizionare a întregii populații a orașului Sibiu “și în special armata și spitalele”, cu “cota de vite, porci și berbeci”⁵ necesară. În ceea

ce privește Corpul 7 Armată, în ordonanță se făcea mențiunea specială cu privire la obligația livrării către acesta a 10 vite zilnic.

Redresarea economiei fiind destul de lentă, criza alimentară s-a prelungit. În anul 1922 prin adresa nr. 4.741 din 29 iulie trimisă de Ministerul de Război (Direcția VII Intendență, secția subzistență) către Serviciul de Intendență al Comandamentului 7 Teritorial, se ordona ca pentru satisfacerea nevoilor trupelor cu cota necesară de carne să se ia legătura cu toate primăriile din țară⁶.

Lipsa de receptivitate la solicitările armatei a determinat Comandamentul 7 Teritorial al Corpului 7 Armată (Serviciul de Intendență) ca în 20 septembrie 1922 să atenționeze primăria orașului Sibiu privind obligativitatea de a aproviziona cu carne “în special armata și spitalele militare”. În adresă se insista asupra responsabilităților ce revin autorităților administrației locale, întrucât toate intervențiile de până atunci au rămas fără rezultat: “răspunderea cade și asupra Dvs. Dacă ne refuzați vitele (porcii) hotărâte de Minister... și dacă trupele nu se pot hrăni în condițiuni bune”. La 28 septembrie 1922 primarul orașului Sibiu pune rezoluția de răspuns Comandamentului teritorial al Corpului 7 Armată (Serviciul Intendență) pe adresa înregistrată la nr. 10.925/20.09.1922. Administrația locală își justifica atitudinea susținând că în afara unui număr de 12 porci, pe care îi livrase deja armatei, nu mai există resurse și “prin urmare orașul nu <este> în stare a aproviziona pe armată și spitalele militare”. Orașul, primăria - se arată în continuare -, a făcut nenumărate intervenții “atât personal, cât și în scris, la Ministerul de Industrie și Comerț” pentru atribuirea cotei necesare, intervenții rămase fără rezultat.

O serie de alți factori au amplificat situația grea a armatei române din Transilvania, imediat după înfăptuirea reîntregirii naționale. Lipsurilor alimentare, justificate de urmările războiului, li s-au adăugat altele, datorate furturilor de alimente și, în special, de carburanți, atât de necesari preparării hranei și încălzirii în unitățile militare operative și în spitale, precum și altor instituții care deserveau armata. Cantitățile de carburanți solicitate erau destul de mari, avându-se în vedere suprafețele spitalului (saloanele de bolnavi, laboratoarele, instalațiile de baie, birourile și serviciile, spălătoriile) și necesitățile de preparare a hranei. Acestea au fost stabilite pentru perioada 15 octombrie 1919-15 martie 1920 conform aprobării Corpului 7 Armată, serviciul intendență⁸.

Generalul Mărdărescu, comandantul trupelor din Transilvania, era hotărât să pună capăt situației. Pentru aceasta, emite Ordonanța nr. 36/23 februarie 1920 în care, arătând cauzele care duc la agravarea situației

armatei și populației din zonele în care funcționau unități și mari unități ale armatei României (“Noi, Comandantul trupelor din Transilvania, văzând că o parte din transporturile de cărbuni destinate armatei sau fabricilor, uzinelor, atelierelor și altor instituții alăturate armatei, se jefuiesc pe drum, astfel că la destinație vagoanele ajung aproape goale, iar o altă parte din aceste transporturi nici nu ajung la punctul unde sunt dirijate, căci prin stațiile intermediare le schimbă destinația, pierzându-li-se urma cu totul. Pe baza art. 32 și 57 din Titlul II adițional C.J.M., în interesele siguranței armatei și apărarea Țării”), ordona pedepsele ce se vor aplica în baza Codului Judecătoresc Militar, obligațiile și responsabilitatea comandanților militari ai stațiilor de Cale Ferată pentru a nu mai fi devalizate vagoanele, care altfel riscă să fie traduși în judecata Curților marțiale, fiind pasibili de o pedeapsă de 5 ani închisoare corecțională. Aceleași măsuri au fost ordonate pentru șeful stației de Cale Ferată unde se vor constata lipsuri sau devieri ale vagoanelor, care va fi tradus de asemenea în judecata Curților marțiale, fiind pasibil de pedepse penale, iar personalul Căilor Ferate și persoanele particulare “dovediți că au furat cărbuni”, vor fi judecați conform Codului penal. Se atrăgea atenția asupra constatării și raportării delictelor de către factorii răspunzători.

Ordonanța, tipărită în limbile română, germană și maghiară, a fost făcută publică, urmând să devină executorie în 3 zile de la afișarea ei. Prin adresa nr. 33.849 din 28 februarie 1920, Corpul 7 Armată comunica primăriei din Sibiu - cu mențiunea “foarte urgent”-, obligația ce-i revenea pentru a asigura “răspândirea a cinci exemplare din Ordonanța nr. 36”¹⁰.

Documentele aflate în arhiva Sibiului (ne referim la cele inedite) relevă și alte aspecte din perioada următoare reîntregirii naționale de la 1918 și care privesc armata României. Se cunoaște faptul că în acea perioadă cavaleria deținea o pondere importantă în structura genurilor de armă, iar artileria era în majoritate tractată hipo. De aceea, în contextul înființării unităților ardelenice ale armatei s-a pus și problema necesarului de cai. La 23 februarie 1919 se declanșa acțiunea de “conscriere” a cailor trebuincioși armatei¹¹. Comandamentul General Teritorial Sibiu comunica prefecturii “comitatului” (Sibiu) că, în baza hotărârii Consiliului Dirigent, începând cu 17 martie 1919 o comisie “compusă din un ofițer superior, ori căpitan ca președinte, un ofițer inferior și doi subofițeri va conscrie toți caii de proveniența fostei armate austro-ungare și germane și întreg materialul înstrăinat de populație cu ocazia demobilizării “plus” caii dați din partea erarului, iepele, armăsarii de la particulari și depourile de armăsarii.” În comisie urmau să participe și un reprezentant din partea

prefecturii și un altul din partea orașului Sibiu.

Pentru a asigura așternuturile cailor, comandanții unităților militare din Sibiu au înaintat repetate cereri primăriei, în scopul obținerii aprobării de a strânge frunzele din parcurile și pădurile orașului. La 30 octombrie 1921, de pildă, prin adresa nr. 3.254 comandantul Regimentului 36 obuziere cerea aprobarea de strângere a frunzelor de copaci din pădurea Dumbrava, fiind “necesare pentru așternutul cailor”¹². Primăria răspundea, prin adresa nr. 13.091/03 noiembrie 1921, atenționând că “luarea frunzișului uscat din pădurea Dumbrava se poate face numai din șanțurile aflătoare pe ambele părți ale drumului de călărit”.

Încheiem, prezentând o situație cu totul deosebită. Multor regimente nou înființate după Unire, care au continuat și acțiunile în războiul din 1919-1920, nu le-au putut fi înmânate Drapelele de luptă. În această situație s-a găsit în anul 1924 și Regimentul 90 Infanterie din Sibiu. Consiliul “orașului municipal Sibiu” și-a manifestat dorința de a dăruii Drapelul de luptă Regimentului 90 Infanterie. În acest sens a făcut demersurile necesare pentru obținerea aprobărilor¹³.

În ședința din 1 februarie 1924, Consiliul municipal Sibiu a pus în discuție “chestiunea procurării Drapelului Regimentului No 90 de Inf.”¹⁴. În Hotărârea adoptată se face o expunere de motive, în care se arată: “Regimentele de infanterie nou înființate în România Mare după unirea provinciilor locuite de români, nu au fost prevăzute la timpul său cu drapele și așa duce lipsă de drapel și regimentul nostru de casă No. 90. Drapelul însă este pentru soldat simbolul tuturor virtuților militare, pe el pune jurământul de credință față de rege și patrie, drapelul îl însuflețește în luptă pentru apărarea bunurilor noastre cele mai sfinte, lui îi urmează în asaltul contra dușmanului”¹⁵. Orașul Sibiu “apare a fi chemat... a se îngriji de un drapel” pentru “regimentul nostru de casă” în cadrul căruia “servesc fii noștri”. Se făcea și precizarea că orașul a trăit și “a avut grijă, de a trăi în bună înțelegere cu garnizoana sa”, subliniindu-se că “în cazul, când orașul va dedica regimentului No. 90 drapețul său de regiment, aceasta se va putea considera mai ales și ca o espresiune a stimei, pe care o oferă cetățenii armatei noastre glorioase și mai ales regimentului nostru de casă care și-a câștigat cei dintâi lauri în luptele de la Tisa”¹⁶. În încheiere Consiliul orașenesc a decis “să se procure drapelul de regiment al regimentului de casă No. 90 din mijloacele orașului”¹⁷. Cheltuielile, estimate la circa 25-30.000 lei, urmau să fie suportate din creditele extraordinare. Sarcina executării și îndeplinirii tuturor demersurilor și formalităților era încredințată consiliului orașenesc și primarului.

La 2 februarie 1924 Consiliul municipal notifica Comisiei economice orășenești hotărârea luată în ziua precedentă, precizând suma ce trebuia alocată printr-un credit extraordinar¹⁸, în valoare de 25.000 lei. Hotărârea definitivă a Consiliului a fost înaintată prefectului “orașului municipal Sibiu” la 3 februarie, cu “rugămintea a o înainta forului suprem pentru aprobare”¹⁹. În același timp ea a fost publicată “în mod obișnuit prin afișare pe tabla primăriei în timpul de la 2 până la 17 februarie 1924”. Îndeplinind condițiile de publicitate și neexistând nici “o apelațiune contra acesteia”, la 22 februarie s-a încheiat procedura premergătoare²⁰.

O adresă semnată de primarul orașului Sibiu a fost înaintată și comisarului Ministerului de Interne, anexându-se Hotărârea Consiliului orășenesc din 1 februarie “spre cunoștința prealabilă”, întrucât aceasta trebuia aprobată și de Ministerul de Interne “la care am făcut astăzi pașii necesari”²¹.

Până la primirea aprobărilor necesare, primăria orașului a solicitat mostre de drapel “Fabricii de Drapele Naționale NICU ADANIA” din București, care a trimis “onor Primăriei Sibiu” un catalog cu mostre și condițiile de încheiere a contractului²².

Nu a întârziat nici răspunsul Ministerului de Război, prin comandantul Diviziei 18 Infanterie, generalul Stambulescu: “Am onoarea a vă face cunoscut, că Ministerul de Război, Secretariatul General prin ordinul No. 274 din 19.III.924, aduce toată lauda și viile sale mulțumiri comitetului inițiator pentru gestul patriotic ce a făcut de a oferi Drapel Reg. 90 Inf., însă acest dar nu se poate primi, întrucât Drapelele oștirii se dau numai de M.S. Regele. La această binemeritată mulțumire, ia parte Corpul 7 Armată, Divizia 18 și Reg. 90 Infanterie”²³. De asemenea, prin răspunsul Ministerului de Interne (Direcțiunea Comunală) adresat prefectului Municipiului Sibiu²⁴, ca urmare a raportului înaintat de Prefectură (sub numărul 568/1924), se aduce la cunoștință aprobarea asupra hotărârii orașului Sibiu “No. 1.377/924, relativă la procurarea unui drapel Reg. 90 infanterie”. Aprobarea a fost dată “pe baza art. 5 din Decretul II.C.D.” Totodată se restituiau și anexele cu toate aprobările necesare, ștampile și semnături, din partea Prefecturii județului Sibiu și a forurilor superioare din București²⁵.

Se poate sesiza cu ușurință că din documentele existente rezultă nu doar dorința Consiliului orașului Sibiu să “procure drapelul de regiment al Regimentului de casă No. 90” ci și de “a-l preda la timpul său în mod solemn regimentului, ca un dar al orașului”²⁶. Din răspunsul Ministerului de Război, comunicat prin comandantul Diviziei 18 Infanterie la 31 martie,

rezulta că trebuia făcută distincția între aprobarea dată Consiliului orașului Sibiu pentru suportarea cheltuielilor de confecționare a drapelului și înmânarea acestuia, care trebuia făcută, conform uzanțelor militare și tradiției “numai de M.S. Regele”²⁷.

Oricum, gestul orașului rămâne ca simbol al relațiilor care existau între organele administrative locale și trupele care aveau garnizoana în Sibiu, ca o recunoaștere a meritelor armatei pentru înfăptuirea idealului de reîntregire națională și menținerea ființei României.

NOTE

¹ *Gazeta oficială* a Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și părților românești din Ungaria, Sibiu, I, 6, 14 ianuarie 1919.

² Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, *Fond armata*, O. 46 (*Corespondență oficială privind preluarea cazărmilor din Sibiu de către trupele române*), 9 februarie 1919 (Arh. D.J. Sibiu).

³ Asupra acestei probleme, v. col. med. dr. Gh. V. Vlad, conf. Univ. dr. Mihai Racovițan, *Spitalul Militar Sibiu-260 de ani de atestare documentară și 140 de ani de medicină militară modernă*, Sibiu, 1999, p. 148-150. Documentele de arhivă pe care le publicăm și le analizăm cu acest prilej nu sunt cuprinse în lucrarea citată.

⁴ Arh. N. D. J. Sibiu, *fond. cit.*, III.

⁵ *Ibidem* (copie, semnată de Șeful Biroului II, Comandamentul 7 teritoriu)

⁶ *Idem*, O. 47, VIII.

⁷ Adresa nr. 8.240/20 septembrie 1922. Se reamintea și celelalte ordonanțe trimise primăriilor (nr. 27.140/20.07.1922, nr. 27.613/21.07.1922, nr. 28.559/24.07.1922). *Idem*, O. 47, IX

⁸ Gh. V. Vlad, M. Racovițan, *op. cit.*, p. 158.

⁹ Arh. D.J. Sibiu, *fond. cit.*, O. 47, V.

¹⁰ *Idem*, O. 47, VI.

¹¹ *Idem*, O. 46, II.

¹² *Idem*, O. 47 (*Corespondență între autoritățile militare române și cele civile locale, privind probleme ale armatei*), VII.

¹³ Arh. N. D. J. Sibiu, *Fond Armată*, O. 54, 6 file.

¹⁴ *Ibidem*, fila I.

¹⁵ *Ibidem*. Hotărârea înregistrată cu nr. 1.377/1 februarie 1924.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, fila 2.

¹⁹ *Ibidem*, fila 3.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, fila 3 b. Adresa poartă data de 23 februarie 1924.

²² *Ibidem*, fila 4.

²³ *Ibidem*, fila 5. Prin adresa nr. 12.527 din 31 martie 1924, adresată Primăriei orașului Sibiu.

²⁴ *Ibidem*, fila 6. Datat la 15 aprilie 1924, cu numărul 4.532 C. 15.

²⁵ *Ibidem*, fila 1 b. Adresa poartă ștampilele forurilor respective și semnăturile domnilor

Constantin Popescu, pentru ministerul de interne și G. Stavri-Zărnești, pentru directorul general.

²⁶ *Ibidem*, fila 1.

²⁷ *Ibidem*, fila 5.

*BEZÜGLICH DER LAGE DER RUMÄNISCHEN ARMEE
AUS SIEBENBÜRGEN
NACH DER VEREINIGUNG VOM 1 DEZEMBER 1918
(Zusammenfassung)*

Die untersuchten Dokumente bieten bisher unbekannte Daten bezüglich der Lage der rumänischen Armee aus Siebenbürgen nach der Grossen Vereinigung. Es handelt sich um politische, militärische und Verwaltungsmassnahmen die vom Leitungsrat (Consiliu Dirigent) getroffen wurden, unter anderen, bezüglich der Ausstattung der Militäreinheiten mit neuen Fahnen.

S-a remarcat că, indiferent de limba în care se exprima, “o caracteristică a istoriografiei transilvănene din secolele XVI-XVIII, care o deosebește fundamental de istoriografia mai veche, este particularismul ei ardelean, orientarea spre prezentarea aproape exclusivă a istoriei Transilvaniei, ca entitate aparte de regatul ungar. Acest fenomen [...] exprimă conștiința individualității istorice a Transilvaniei în raport cu Ungaria habsburgică, individualitate pe care numeroși cronicari ai vremii o apără cu îndârjire”¹; dar totodată “încadrarea istoriei Transilvaniei în ansamblul istoriei celor trei Țări românești, sublinierea colaborării lor în trecut, a unității lor, este un fenomen curent în istoriografia transilvăneană a secolelor XVI-XVIII”, astfel “o excepțională contribuție științifică a istoriografiei transilvănene din secolele XVI-XVIII la dezvoltarea științei noastre istorice este concepția nationalistă a istoriei patriei noastre, prezentarea unitară a istoriei celor trei țări române, idee ce va fi potențată în perioada următoare, a istoriografiei iluministe”² și ulterior, desigur. Reținem că istoricii unguri și sași protestanți s-au delimitat de Ungaria habsburgic-catolică.

Istoriografia română care, dincolo de cronicile locale, a început direct în faza erudită a Școlii Ardelene³, prezintă de la început “un pronunțat caracter polemic și militant. Faptul se explică prin necesitățile de interes național cărora a fost chemată să răspundă această istoriografie. Căci, născută [...] pe urma unor anumite împrejurări ale vieții politice românești de peste Carpați, ea a trebuit să fie pusă îndată, direct și indirect, în serviciul acțiunilor susținute, atunci și mai apoi, pentru revendicarea vechilor noastre libertăți și drepturi răpite și abolite”⁴. Atunci a fost socotită prioritară tema romanității și continuității (deci priorității) românilor din Transilvania, care, cunoscând fluctuații, este o temă prezentă și în istoriografia noastră actuală.

După 1848 câmpul istoriografic s-a lărgit - păstrându-se în continuare tendința de legitimare prin istorie - cu “studii și cercetări cu caracter științific privitoare la trecutul nostru, în scop de a se cunoaște cât mai bine formele și aspectele vechii culturi naționale - atât cât și așa cum putuse fi ea”⁵. Autonomia Transilvaniei a început a fi valorizată de români o dată cu revoluția de la 1848/9 și mai ales în anii dietei de la Sibiu, când națiunea s-a putut valorifica politic pentru o scurtă perioadă, autonomie la care programul Partidului Național, încă de la înființarea sa, cerea să se revină. Între argumente, erau și cele furnizate de istoriografia românească⁶. “Dar

lipsa de perspective mai apropiate [...] ce privește schimbarea în folosul românilor a situației politice decretate la 1867, cum și politica de maghiarizare, concepută și urmărită sistematic și perseverent de noul stat ungar dualist, siliră pe români să-și adune și întrebuințeze toate forțele întru organizarea și susținerea luptei pentru conservarea ființei lor etnice. Terenul principal al rezistenței era, evident, cel cultural și consta din întărirea și înmulțirea mijloacelor de întreținere, vie și activă, a conștiinței naționale. Iar unul din aceste mijloace fu opera de studii și cercetări ce s-a întreprins de atunci încoace pentru cunoașterea vieții române transilvane sub toate formele și aspectele ei”, elaborându-se monografii de biserici și școli, personalități, localități etc.⁷, istoriografia română ardeleană având uneori, datorită comenzii sociale, alte priorități decât cea din Vechiul Regat în anumite momente. Cu această particularitate, “istoriografia de pe teritoriul Transilvaniei [...], deși a urmat un drum al ei propriu, prin problematica esențială, se integrează fluxului general al istoriografiei din țara noastră”⁸, și a făcut-o fără crize de adaptare după 1918⁹, întregind peisajul istoriografic și păstrându-și vechiul caracter militant, convertit acum în discursul de legitimare istorică a României Mari. Istoricii ardeleni, “participanți activi până la 1918 la lupta de eliberare a Transilvaniei de sub dominația străină, și-au consacrat activitatea științifică studiului acestei lupte cu scopul de a contribui și pe această cale la consolidarea unității naționale a poporului român”¹⁰, subliniind ideea-forță a trecutului românesc, aceea a unității naționale¹¹.

Acestui climat cultural, cu condiționările sale mai sus arătate, i s-a inserat și opera istoriografică a lui Lupaș, cea de dinaintea primului război mondial și cea de până după al doilea, când noul regim a impus o bună perioadă un discurs istoriografic cu totul diferit, iar Lupaș și alți istorici din generația lui au fost trecuți la index, el mai reușind să publice doar după o paranteză lungă, care a cuprins și închisoarea, câteva mici studii.¹²

În scrisul istoric al lui Lupaș - nu este un secret - a avut prioritate ideea națională - pentru el împlinirea unității naționale - “idee asupra căreia poposea îndelung [...], tratând-o ca pe o notă caracteristică a istoriei noastre”¹³ constituindu-se în valoare supremă. Procesul devenirii unității românești, în paralel cu emanciparea românilor de sub stăpânirile străine ocupă un mare loc în opera sa, care poate fi privită și ca un discurs de legitimare în acest sens. Acesta s-a alcătuit din piese (studii) separate de mai mare sau mai mică amploare care s-au constituit cu timpul într-un sistem, o afirmație demonstrată devenind premisa alteia, până la sinteză, care a avut numele Istoria Unirii Românilor, edificiul fiind fasonat în

continuare și după apariția aceleia.

A urmărit, astfel, în timp, factorii istorici ai unității românești, unii preexistenți, alții plămădiți o dată cu însuși poporul român sau urmare a dezvoltării sale (cel geografic, rasa, limba, religia, conștiința națională)¹⁴.

Pentru perioada veche nu avea o propensiune deosebită, dar cunoștea bine bibliografia problemei, românească și străină, redând, atunci când necesitățile de tratare din lucrări de sinteză o cereau, versiunea istoriografiei românești, mai ales în legătură cu continuitatea românească¹⁵. Susținând-o pe aceasta, evident nu agreea teoria catastrofică a migrațiilor¹⁶.

Probabil că împărtășea teoria lui Hegel, că fără stat nu este posibilă istoria¹⁷. Acesta a apărut mai târziu la români, datorită marilor tulburări aduse de migrații¹⁸, însă afirmă că populația (proto)românească “a reușit să transmită într-o formă primitivă unele resturi din vechea sa organizare administrativă, cu *judeciile* (scaune de judecată) și *ducatele* sau *voevodatele*”¹⁹, care s-au grupat dincoace de munți “în marele voevodat al Transilvaniei”, “unul singur”, cum accentuează, din “necesitatea de a-și apăra țara”²⁰. Tendința voevodatului cis ori transcarpatin era să-și mențină suveranitatea ori, dacă ajunsese sub stăpânire străină, s-o recâștige. În acest din urmă caz era formațiunea lui Litovoi, care a încercat să profite de slăbirea Ungariei datorită invaziei tătare, care în acest sens a jucat în favoarea românilor, după cum evidențiasse Iorga²¹.

Momentul Posada, “botez de sânge al independenței românești” - și pe care îl integrează corect proceselor istorice din zonă - este unul de maximă valoare în istoria românilor²². Un rol important l-a avut în acest proces rezistența ortodoxă românească față de expansionismul catolic al regilor apostolici, fenomen înregistrat de fostul său, profesor Márczali, pe care-l citează²³, ofensivă catolică ce a fost și unul din motivele trecerii lui Bogdan în Maramureș, pentru a întemeia a doua independență românească²⁴. Statul putea apoi, sub ocârmuirei destoinice, ca ale lui Mircea cel Bătrân sau Alexandru cel Bun, să asigure condiții de propășire, înscriindu-i pe români în circuitul civilizației epocii. Aceștia s-au constituit și în apărători în fața pericolului otoman. Conducătorii politici și militari care s-au ilustrat în aceste acțiuni ca Ștefan cel Mare, Iancu de Hunedoara, Mihai Viteazul etc. se bucură de aprecieri encomiastice. Domnia “slăvită” a lui Ștefan asigură “așezare pentru veacul următor” Moldovei, prin respectul ce-l impusese turcilor²⁵. Iancu de Hunedoara a trecut chiar la război ofensiv, iar succesele lui arătau că voevodatul Transilvaniei era mai important pentru creștinătate decât regatul Ungariei²⁶. Critica este suspendată în fața acestor personalități - Iancu are în față numai binele obștesc, dezbrăcat de orice

ambitiile personală²⁷. Mihai Viteazul conduce Banatul Craiovei “cu milă pentru săraci și cu dreptate”²⁸, ca la Bălcescu, iar pe iobagii români din Transilvania nu i-a emancipat din motive tehnice, pentru că nu ar fi avut mijloacele de trebuință pentru înarmarea lor”²⁹; Matei Basarab ajunge la tron prin “voința poporului”, iar “țara iubea pe domn și domnul pe țară”, și e greu de înțeles că Matei era vasalul Rákoczeștilor, deși relațiile lor le tratează pe larg³⁰.

Luptele antiotomane au făcut să crească rolul românilor, importanța lor pentru Creștinătate, ca în cazul lui Mihai Viteazul³¹, ele mai având meritul de a întări legăturile dintre statele românești, aliate deseori în front comun.³²

Acceptarea prestării tributului și darurilor de către Ștefan, nu aduceau cu sine pierderea propriei stăpânirii politice a Moldovei, ci erau mai curând condițiile de trebuință ca să și-o poată apăra față de alte puteri, în afară de Poarta otomană”³³.

Dominația otomană n-a fost diabolizată nici de Lupaș, cum nici de Iorga. Așa, “în cursul veacului XVII s-a putut dezvolta un anume grad de suveranitate transilvană, moldovană și munteană în limitele îngăduite de tradiționala suzeranitate otomană, care exercitată de la o considerabilă distanță de loc și în condițiuni mai mult decât patriarhale, nu punea piedici de neînlăturat în calea acestei dezvoltări, dimpotrivă contribuia s-o ajute a se afirma, nu numai în politica internă, ci uneori și în cea externă”³⁴. Nu înseamnă că nu erau criticate personajele care obstaculaseră lupta antiotomană, ori se supuseseră prea ușor, așa nobilii maghiari ostili lui Huniade³⁵, Petru Aron³⁶, boierii care i-au umilit pe Mihai la Alba Iulia de conivență cu ușuraticul Sigismund care voia să i se impună³⁷, Gheorghe Rákoczi, neleal lui Matei Basarab și mai ales dușmanul său, Vasile Lupu, care a împiedicat materializarea proiectelor antiotomane³⁸. Deplângea, ca și istoricii pașoptiști și postpașoptiști luptele dintre partidele boierești din secolul XVI, opunându-le acestora boierimea patriarhală și vitează din secolele anterioare³⁹. În acest sens îl amendează și pe Miron Costin, pe care altfel îl aprecia⁴⁰.

Cum Iorga arătase pe larg, menționează și Lupaș că și în lipsa independenței, dar păstrându-și ființa de stat, românii parveniseră la un rol important în regiune prin ocrotire și mecenat cultural față de creștinii ortodocși: “înainte de a se fi ridicat țarismul rusesc la rolul de protector al popoarelor și așezămintelor creștine de sub stăpânire otomană, acest rol îl îndepliniseră cu vrednicie domnitorii Munteniei și ai Moldovei”⁴¹.

Voievodatelor / principatelor transcarpatine s-a străduit Lupaș să le

adauge voievodatul - apoi principatul - transilvan, într-o viziune care era pe de o parte trialistă, iar pe de alta unitară, ca în marea taină creștină. A accentuat la toate ocaziile caracterul românesc al Transilvaniei, individualitatea ei față de Ungaria, tendința centrifugă față de aceasta fiind contrabalansată de cea centripetă față de Principatele românești.

A stăruit mai ales să demonstreze originea românească a instituției voievodatului. Plecând de la cercetările lui Ioan Bogdan, cu privire la caracterul original al instituției românești, care preluase doar numele de la slavi, deplânge faptul că acela a luat în considerare pentru Transilvania numai voievozii mărunți, târzii și nu Marele Voievodat, ajungând să nege acestuia și voievozilor Transilvaniei (întregi) calitatea de moștenitori ai vechilor “duci” și voievozi români de dinaintea cuceririi maghiare⁴². Lupaș susține însă că voievodul Transilvaniei avea aproape aceeași putere ca și cei ai țării Românești și Moldovei, “cu singura deosebire că nu putea să fie, nici să se intituleze autocrat, <<singur stăpânitor>>, ci era în mai mare măsură dependent de coroana ungară decât domnii din sudul și răsăritul Carpaților, siliți și ei uneori de împrejurări să admită acte de oportunitate politică, recunoscându-i acesteia o suzeranitate efemeră”⁴³. Așadar, între atribuțiile voievozilor de o parte și alta a munților, care căteștrei erau comandantii oștirii⁴⁴, judecători supremi și puteau face danii “nu era nici o deosebire de esență, ci numai una de grad”⁴⁵. În Ungaria o astfel de instituție nu apare decât în Transilvania, iar ea fiind specifică tuturor românilor, este prin urmare de origine românească, românii sunt deci primii întemeietori de stat aici⁴⁶; ei mai aveau și organizare militară, bisericească, deci nu era un vacuum instituțional care să fi fost suplinit printr-un “comitatus confiniorum” cum încearcă să acrediteze Homán Balint⁴⁷. Iorga, care era citat în legătură cu influența românilor asupra organizării scâunale a secuilor și sașilor⁴⁸, atrăsese de altfel atenția asupra cazului special și unic al Transilvaniei ca voievodat în Ungaria: “și cum oare se poate explica aceasta altfel decât prin faptul că, atunci când ungurii au intrat în Ardeal, ei au găsit unul sau mai mulți șefi români în deosebite cetăți, <<graduri>>, însă fără îndoială un voievod român, pe care l-au păstrat și l-au pus în serviciul regelui lor”, după cum regalitatea a utilizat și pe cnezii români. Pentru Lupaș nu încape îndoială că marele voievodat ardelean, format din cele mai mici la presiunea externă, s-a perpetuat, iar voievozii de după cucerirea maghiară erau urmașii vechilor “duci” ai Anonimului, lucru dovedit și de numele unora - pe care le crede românești -, ca Leuca, Poșa⁵⁰ (Lupaș, spre deosebire de Ioan Bogdan⁵¹ și Nicolae Iorga⁵² credea în istoricitatea lui Gelu, Glad, Menumorut). Menținerea acestei instituții

specifice românești o atribuie Lupaș vitalității poporului nostru⁵³, precum și unor rațiuni de ordin etnic / demografic, elementele maghiare nefiind suficient de numeroase pentru a putea popula compact Ungaria propriuzisă, deci cu atât mai puțin Transilvania⁵⁴, așa încât regalitatea maghiară, neputând modifica o realitate, s-a împăcat cu existența ei, căutând s-o adapteze nevoilor și intereselor proprii, după eșuarea tentativei de a instaura demnitatea de principe sau duce. S-au luat însă măsuri de limitare a puterii voievodului prin aducerea de coloniști scoși de sub autoritatea sa și introducerea instituției comitatense.

Nu imediat după cucerire, ci ulterior, într-un timp neprecizat, “voievodul Transilvaniei deveni cu timpul demnitar numit de însuși regele Ungariei și locțiitor al lui” în Ardeal, urmând “să-și exercite jurisdicția în numele regelui”⁵⁵. Când apar doi voievozi “o interpretare mai verosimilă trebuie căutată pentru dualitatea voevodală transilvană în împrejurarea că regatul ungar, nefiind în stare să dezhădăcineze tradiționala organizațiune statală a Transilvaniei, nici s-o înlocuiască măcar vremelnice cu propria sa organizațiune comitatensă, a căutat și a găsit un modus vivendi în această formă dualistă, în care unul din voievozi era personificatorul și continuatorul vechii tradiții autohtone-transilvane, iar al doilea se înfățișa ca un adaos impus de penetrațiunea regalității ungare în această țară”⁵⁶. Explicația e desigur forțată, când se știe că voievozii erau deseori revocați ori, uneori, dublați pentru a nu fi ispitiți de secesiuni, pe care chiar Lupaș le arată cu mai multe prilejuri.

Persistența voievodatului se constituie într-o probă a continuității românești - chiar să nu mai fi fost vreo știre despre români la venirea ungarilor, singură existența acestei instituții ar fi documentat îndeștul vechimea și tenacitatea elementului românesc⁵⁷. Considera că instituția s-a originat în Transilvania, “de unde ea a putut fi transplantată succesiv în regiunea sudică și estică a munților”⁵⁸, având în vedere și eventualele “descălecări” anterioare celor din tradiția întemeietorilor.

Opera și cu logica istorică, prin reducere la absurd: ce interes ar fi avut regatul ungar să creeze o instituție care i-a pus în discuție stăpânirea ținutului?⁵⁹

Faptul că românii erau reprezentați în dieta provincială din 1291 ca “factor constituțional” îl consideră altă dovadă a calității lor de element creator și susținător de stat⁶⁰. Argumentarea lui era combătută de “partea cealaltă”. “L’avis de certains auteurs romains, selon lesquels les Hongrois auraient emprunté aux Roumains le titre de voivode et l’institution de la voivodie, est improuvable (cf. J. Lupaș, *La Transylvanie*, p. 21 et suivantes.

[...]”, căci titlul de voievod al Transilvaniei apare în documente din secolul XII, iar pentru români este atestat numai la 1247⁶¹ sau: “Du côté roumain, l’histoire du processus de la migration et de l’organisation sociale des Roumains au moyen âge n’a été que trop souvent caractérisée, jusqu’à nos jours par une méconnaissance du sens des sources. P.e.: I. Lupaș, *Das Woiwodat Siebenbürgen im 12. und 13. Jahrhundert* (dans le volume *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu 1943) [...]”⁶². Aceasta era poziția oficială, rămasă așa. Lupaș pretindea altceva. Radu Rosetti notează în 1938 o convorbire cu Lupaș: “îmi spune că la Zürich, la congresul istoric de anul trecut, [unii] istorici unguri i-au spus în chip particular că demonstrația sa, cum că continuitatea voievodatelor românești în Transilvania după cucerirea ungară arată existența acestora [a voievodatelor] mai veche, dar că ei nu pot admite aceasta în chip public și nici în scris”⁶³.

Au fost și în interior unele voci rezervate: “E adevărat că dl. profesor I. Lupaș a încercat să combată acest punct de vedere [al lui I. Bogdan], susținând că voievodatul Ardealului de sub stăpânirea regilor maghiari a însemnat prelungirea voievodatului românesc, aflat aici de Ungurii cuceritori; dar socotim că n-a izbutit”⁶⁴.

În general, însă, teoria lui Lupaș a avut o bună primire în istoriografia românească, mai ales ardeleană. Așa, Ștefan Manciulea îi relua argumentația: “Peste întreg cuprinsul fostului regat unguresc nu se întâlnește nicăieri amintirea unei organizații teritoriale sau politice asemănătoare cu cea voevodală din Ardeal. Ea este un produs specific românesc pe care nu l-a putut distruge pătrunderea ungurească, ajunsă dincoace de clina Munților Apuseni. Încercările făcute de regalitatea maghiară de a micșora autoritatea voevodului ardelean cu prilejul așezării cavalerilor teutoni în țara Bârsei sau a colonizării Sașilor în provincia Sibiului n-au reușit decât temporar și în o mică măsură”⁶⁵. Argumentele lui Lupaș au fost reluate și îmbogățite de elevul său, Ioan Moga, care subliniază expres că a pornit cercetările de la baza creată de profesorul său⁶⁶, pe care o rezumă⁶⁷. Demonstrația lui se face prin punerea în evidență a similitudinilor voievodatului Transilvaniei cu cel al Maramureșului, acesta necontestat românesc⁶⁸. Moga dezvoltă și o altă idee a lui Lupaș - aceea a identității de esență a voievodatelor din cele trei mari provincii românești -, pe care le raportează la regatul ungar și ajunge la încheierea că voievodatul transilvan, dependent de acesta, reprezintă faza voievodatelor Țării Românești și Moldovei înainte de emanciparea din 1330, respectiv 1359, dar că și el manifesta aceeași tendință⁶⁹.

Teoria a fost pe larg argumentată, cu noi dovezi, mai ales arheologice,

de Ștefan Pascu în vasta sa lucrare⁷⁰, care insistă mult asupra autonomiilor românești, districtele, alte forme de organizare veche românească nedislocată de cuceritori.

Arătarea de Lupaș a originii românești a instituției voievodatului era premisa afirmării individualității marcate a Transilvaniei față de Ungaria, cu care nu s-a contopit niciodată, în ciuda atârării politice. Dezvoltă argumente geografice, preluate de la George Vâlsan și Laurian Someșan (sprijinirea Transilvaniei pe munți, bariera mlaștinilor Tisei, rețeaua de drumuri orientată spre sud-est)⁷¹, motivație amplificată ulterior de Ioan Moga și întărită cu fapte de natură economică⁷², apoi demografice, numărul maghiatitor pătrunși în Ardeal fiind mic⁷³. Peisajul social era și el diferențiat, Ungaria fiind țara marilor latifundii, iar în Transilvania predomina proprietatea mică și mijlocie⁷⁴. Un alt factor separator era cel confesional, pe care-l arătase și Márczali, în Ardeal majoritatea populației fiind de religie ortodoxă⁷⁵. Alte elemente, de ordin instituțional, întăreau individualitatea Transilvaniei: administrația separată, legislația proprie, congregațiile, apoi dietele separate, pentru a nu mai insista asupra lui *jus valachicum*⁷⁶. Avizarea Transilvaniei la apărarea cu forțe proprii slăbea, de asemenea, legătura cu Ungaria⁷⁷.

Cucerirea Transilvaniei nu s-a sfârșit cu episodul Ștefan I - Gyula, ci s-a încheiat, datorită rezistenței românești în bună parte, abia la începutul secolului al XIII-lea⁷⁸, cum istoriografia română actuală admite. Aspirația spre independență s-a constituit însă ca o permanență - fapt de durată lungă, ori cel puțin medie, am zice, în terminologia braudeliana -, ilustrată de voievozi precum Ladislau Kan sau Roland Bors⁷⁹. Voievozii aveau tendința de a-și menține funcția viager și chiar de a-i conferi caracter ereditar, profitând cu regularitate de slăbirea puterii regale pentru a-și extinde atribuțiile, domeniile⁸⁰. La rândul lor, regii căutau să stăvilească curentul autonomist, manifestat nu numai în perioade incerte, ca începutul domniei lui Carol Robert, dar și sub Matia Corvinul⁸¹. Fenomenul a fost subliniat și de Ioan Moga, în linie directă a lui Lupaș, care a socotit și el tendința spre independență față de Ungaria ca o tendință permanentă a istoriei Transilvaniei, nefiind doar particularism feudal sau chestiune de persoane (în alte provincii încercările de secesiune au dispărut după moartea personajelor din fruntea lor); voievodatul Transilvaniei prezenta aceleași "simptome" ca și cele trans-carpătice, și chiar micile voievodate din Ardeal căutau să se emancipeze de sub tutela comitatensă⁸². Ștefan Pascu a prezentat și el galeria voievozilor inobedienți puterii regale⁸³.

Pentru a arăta că românii aveau totuși partea lor în conducerea

treburitor voievodatului, Lupaș îi reclamă pentru ei pe Iancu de Hunedoara, Bartolomeu Dragfi, Ștefan Mailat, cum și pe Mihail Csáki sau pe principele Acațiu Barciai de mai târziu.

Dacă pentru un Papiu Ilarian, epoca Principatului autonom în istoria Transilvaniei era depreciată, după criteriul național, pentru legislația antiromânească⁸⁴, Lupaș, care operează cu același criteriu, o valorizează în general pozitiv. Regretând că acesta înfățișa un colorit politic maghiar⁸⁵, aprecia însă trecerea la această fază ca încă o dovadă peremptorie a individualității Transilvaniei față de Ungaria. Istoriografia maghiară a considerat principatul autonom ca o continuare parțială a vechiului stat ungar. Gheorghe Brătianu scria și el că, după Mohács, “nu a mai fost o Ungarie unită, ci trei Ungarii”, între care “Ardealul, mare principat care se bucura de autonomie”⁸⁶. Lupaș numai prin excepție menționează principatul ardelean ca o continuare a statalității ungare, cum într-un articol unde pomenește “lovitura de la Mohács și, ca urmare a acesteia, sfârticarea țării lor [a ungarilor] în trei părți timp de un secol și jumătate”⁸⁷. Dimpotrivă, el susține o teză contrară, că noua alcătuire statală nu poate fi continuarea la scară redusă a celei vechi, pentru că aceea era catolică, iar aceasta ortodoxă / protestantă⁸⁸, Principatul fiind urmașul de drept al Voievodatului, continuându-i tradiția de ostilitate față de Ungaria, exemplificată prin luptele dintre principii și noii regi ai Ungariei, Habsburgii⁸⁹. Banatul, Crișana și Maramureșul, încorporate Principatului, aveau tendința istorică de a gravita spre Transilvania.⁹⁰ Produce și opinii favorabile tezei sale, ale unor istoriografi unguri.⁹¹ A analizat, altfel, corect împrejurările în care a luat naștere noua alcătuire statală, într-un studiu special⁹², care-i arată aprecierea încă din titlul care face vorbire de “înălțarea” statutului provinciei. A fost primul istoric, la noi, care s-a preocupat mai mult de această problemă și din acest unghi, fiind în consecință destul de des citat aprobativ în monografia consacrată evenimentului⁹³, care pentru Lupaș încununa o serie istorică.

Negarea contopirii Ardealului cu Ungaria este corelată în scrisul lui Lupaș cu sublinierea legăturilor permanente ale acestei provincii cu Moldova și Țara Românească pe toate planurile, respectiv tendința spre unitate. Sunt culese și prezentate multe știri din izvoare favorabile acestei teze. Primind Vlaicu Vodă, ca feude, Amlașul și Făgărașul se strângeau legăturile românilor dintr-o parte și alta a Carpaților, plasați sub aceeași stăpânire⁹⁴, care aveau și componente economice, ilustrate de privilegiile comerciale pentru brașoveni ale aceluiași Vlaicu⁹⁵. Bogdan al II lea exprimase dorința ca Moldova și Transilvania protectorului său Ioan

Huniade “una să fie”, iar Ștefan cel Mare se încuscrea cu voievodul Ardealului, de origine românească și el, ctitoria biserici în această provincie, iar înșiși secuii îl priveau ca pe un stăpân firesc⁹⁷. Nota e forțată uneori, cum în cazul lui Ștefan, ctitoria de la Vad fiind “semn de pătrundere al moldovenilor în pământul de obârșie, precum și ca o solie că urmașii descălecătorilor din veacul al XIV-lea nu se vor liniști până când nu vor izbuti prin altă descălecare dinspre răsărit să aducă Transilvania sub stăpânire românească statornică”⁹⁸.

Petru Rareș n-a întâmpinat greutăți în Transilvania, având simpatia majorității românești, cum observau și martori străini ca Perembsky⁹⁹. Parvenirea Transilvaniei la statutul de principat autonom crea puțința străngerii legăturilor cu Moldova și Muntenia, “după cum era de altfel o veche dorință a locuitorilor din țara transilvană”¹⁰⁰. Asupra legăturilor bisericești dintre români a insistat încă în lucrarea tipărită înainte de Unire¹⁰¹, ca și asupra momemului Mihai Viteazul, expunând măsurile luate de acesta în favoarea românilor¹⁰². Fapta lui Mihai a fost valorizată la superlativ de istoriografi romantici ca Aaron Florian și mai ales Bălcescu, care au identificat motivația ei în conștiința națională¹⁰³; “N. Iorga și C.C. Giurescu, deși mai puțin categorici în această privință, nu au mers totuși până la identificarea unei idei naționale”, iar A.D. Xenopol și P.P. Panaitescu “au refuzat orice implicare a conștiinței naționale”¹⁰⁴. Gheorghe Brătianu nuantează: “Ceea ce nu se va putea însă tăgădui biruitorului de la 1600 este dacă nu conștiința deplină, dar cel puțin instinctul unității ce o înfăptuise”, cum probează instrucțiunile pentru solii trimiși la Viena și măsurile în favoarea românilor¹⁰⁵. Dacă în epocă nu era “o conștiință întregă a unității naționale”, dar “o unitate de limbă, de origine și simțire a generat nevoia unității politice”¹⁰⁶. Lupaș se apropie de această poziție. Consideră chiar că scopul principal al lui Mihai era obținerea independenței, și intră în Transilvania, apoi Moldova numai pentru a-și îndepărta inamicii și a le readuce în frontul antiotoman, cum arătase Iorga¹⁰⁸ și cum considera P.P. Panaitescu.

O probă de instinct național era ridicarea țărănimii române, iar înăbușirea ei de către Mihai este înfățișată cu regret printre rânduri¹⁰⁹. Este remarcată împotrivirea, cu colorit etnic / național, a nobilimii “față de caracterul românesc al acestei stăpâniri”, în legătură cu numirea de dregători români și utilizarea limbii române în cancelarie¹¹⁰.

Solidaritatea etnică și cel puțin un instinc național difuz au determinat măsurile luate de Mihai în favoarea preoților români și satelor românești, înregistrate cu satisfacție¹¹¹. Acestea demonstrează că “el nu era lipsit, cum

s-a crezut multă vreme, de înțelegerea situațiunii poporului român din țara aceasta, situațiune pe care se silea s-o îmbunătățească. I se adusesse chiar învinuirea de a fi umplut cu români pământul Transilvaniei, care mai înainte <<hrănea și îngrijea>> numai pe fiii națiunilor privilegiate”¹¹². Lupaș a subliniat mai ales valoarea precedentului creat de Mihai, care prin semnificațiile atribuite ulterior a dobândit un rol mobilizator pentru generațiile următoare¹¹³, așa cum, în linii mari, îl va prezenta și David Prodan¹¹⁴. Dacă în timpul lui Mihai conștiința națională “a lipsit de sus până jos”¹¹⁵, totuși altădată era de părere că istoria politică / națională a românilor din Ardeal începe cu legile smulse dietei de Mihai în favoarea românilor¹¹⁶.

Dar nu numai fapta lui Mihai proba posibilitatea unirii celor trei principate. De ea se temea, ca de o virtualitate iminentă, însuși sultanul Soliman Magnificul¹¹⁷. Chiar principii ardeleni neromâni aveau astfel de proiecte, unele parțial materializate - cazul lui Sigismund Báthory. În privința lui Gabriel Bethlen, care avea în vedere reînvierea unei Dacii, dar calvine, este relevat și faptul că personaje de talia patriarhului constantinopolitan cunoșteau legăturile “de sânge și de simțiri” ale românilor din tustrele Principatele¹¹⁸.

Arătase undeva că “cerința de a se întocmi viața statelor pe temeiul dreptului de neam, astfel încât ele să cuprindă sub ocrotirea lor pe toți fiii unui popor așezați în granițele pământului moștenit de la înaintași se ivește numai ca o târzie cucerire a vremurilor mai nouă. În trecutul depărtat nu era cunoscută și nu se ținea seamă de ea, câtă vreme dreptul de stăpânire al celor mai tari și mai năvalnici apăsa pretutindeni asupra popoarelor”¹¹⁹. Vede curentul național în marș după unirea lui Mihai. Astfel, Matei Basarab, un personaj favorit al său, era reprezentant al “paltidului național” antigrecesc și, alungându-l pe Leon Vodă și pe boierii săi greci face operă de “restaurare națională”¹²⁰, iar legăturile lui cu cei doi principii Rákoczi dau seama de unitatea la care erau avizate Principatele¹²¹. La fel cele ale lui Vasile Lupu cu Transilvania; acesta, văzut în culori întunecate pentru motivul de a fi obstaculat proiectele antiotomane ale lui Matei, are o circumstanță atenuantă atunci când afirmă că ar putea cuceri Ardealul promițând românilor de acolo libertatea¹²². Fuseseră “memorabile cuvinte de conștiință românească”, aprecia Iorga¹²³ - după care le va fi reluat, poate, Lupaș, iar apoi și Gheorghe Brătianu¹²⁴, care avea și el cuvinte de elogiare a întregii perioade de renaștere națională din timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu”¹²⁵.

Lupaș mai notează și planurile lui Gheorghe Duca de a lua

Transilvania¹²⁶ temerile lui Apafi că Șerban Cantacuzino viza același obiectiv¹²⁷ și că Brâncoveanu se vroia principe transilvan¹²⁸.

Publicând documente relative la proprietăți ale Brâncovenilor în Ardeal, socoate că nu întâmplător ele au început a fi achiziționate în secolul al XVII-lea, într-un timp când legăturile acestui Principat cu Țările Române erau așa de strânse, fiind și soarta lor politică aproape identică, îndrumată în ultima instanță de către aceiași factori ai Porții otomane din Constantinopol¹²⁹. Nu era o remarcă întâmplătoare cea din urmă. Dacă independența și unitatea primau în sistemul lui de valori, în lipsa celei dintâi nu disprețuia un element altfel execrat, dominația străină, dacă era factor integrator, cum cea otomană, care conferea o anumită coerență, chiar unitate Principatelor, “având toate trei în ultima instanță același stăpân, pe sultanul din Constantinopol, aceeași orientare politică și același destin istoric”¹³⁰.

S-a remareat tendința de a se prezenta “istoria românilor înțeleasă într-o manieră strict conflictuală”, ca “o luptă continuă (cu turcii în primul rând, dar nu numai cu ei), purtată pentru supraviețuirea noastră, luptă care, în același timp, a însemnat o pavază pentru întreaga Europă”, prin ceea ce se “trece astfel, pe plan secundar, integrarea, totuși, a românilor (chiar dacă la adăpostul unei autonomii) în sistemul politic și economic otoman”¹³¹. Lupaș, cum se vede și din citatele de mai sus, n-a ocultat acest fenomen, care convenea tezei lui în privința unității românești, fie ea stimulată și din exterior. Acestui cadru îi integra relația Brâncovenilor cu Transilvania, conferindu-i și o înaltă semnificație: “Tendința Brâncovenilor de a stăpâni sate și moșii în Transilvania, de a clădi castele, biserici și mănăstiri în cuprinsul acestei provincii, de a cumpăra și stăpâni case în cetatea Brașovului, arată că politica lor, îndeosebi a Domnului cu sfârșit așa de năprasnic, Constantin Brâncoveanu, era în stare să înțeleagă importanța Principatului Transilvan pentru viitoarea dezvoltare a <<toată țara Românească>>”; dacă nu erau condiții să repete fapta lui Mihai Viteazul, “în schimb iscusința și prevederea l-a[u] ajutat să încerce o penetrațiune pacifică lentă în regiunile ardelene, a căror populație românească a putut găsi în cunoscuta dărnicie a Brâncoveanului izvor de învioreare, de ocrotire a așezămintelor sale religioase și de întărire a legăturilor sufletești cu frații din Sudul Carpaților”.¹³²

Din rațiunile arătate mai sus, Lupaș nu s-a încălzit de scoaterea Transilvaniei din sistemul politic otoman și nu a privit ca o “eliberare” - dimpotrivă - includerea ei în spațiul austriac, având poate și în arrierepensée ideea că era o etapă spre dizolvarea Transilvaniei în Ungaria la

1865/7. Afară de o simpatie moderată pentru Iosif al II-lea, și uneori Maria Teresia, Habsburgii sunt personaje constant negative în opera sa. Era la mijloc dislocarea Transilvaniei de Principatele transcarpatine, precum și prozelitismul catolic, văzut și el în tragic, ca o încercare de rupere a poporului român pentru interese străine de el și ostile lui.

Procesul trecerii Ardealului sub dominație austriacă l-a zugrăvit cu acuratețe într-un studiu special, care poate fi oricând util, fiind bine documentat și operând o critică competentă a izvoarelor, mai ales a actului juridic cel mai important, diploma leopoldină prin care se fixa statutul Transilvaniei¹³³, rezultat al jocului de forțe de pe frontul militar și cel diplomatic¹³⁴. Concluzia era defavorabilă, căci câtă vreme “sub ocrotirea [nota bene! R.A.] suzeranității turcești” Transilvania era quasi-suzerană, acum decădea în situația de “provincie de margine”, fiind “evident deci că sub raport constituțional-politic <<epoca guvernatorilor>> prezintă în istoria Transilvaniei o valoare scăzută și față de a principilor de sub suzeranitatea turcească și față de a vechilor voievozi din evul mediu”¹³⁵.

Administrația habsburgică venea în Principat “lacomă să-l exploateze pentru interese adeseori străine de ale locuitorilor săi”¹³⁶, operând o “abatere de la vechile datini și rânduieli”¹³⁷, bref, un proces istoric neagreat de Lupaș, “negativ”, care s-a opus celui “pozitiv” de apropiere a celor trei Principate.

De individualitatea Transilvaniei față de Ungaria erau conștienți și împărați precum Leopold II și Francisc II, care se exprimă în acest sens și refuză să o încorporeze Ungariei¹³⁸.

Regimul austriac în Transilvania este vinovat în ochii lui Lupaș și de “dezbinarea” românilor prin acțiunea de prozelitism catolic, “Unirea” religioasă a avut la obârșie o motivație politică, din ambele părți, Atanasie și protopopii săi au acceptat o din oportunism¹³⁹. Pentru că nu acceptă - dimpotrivă, combate ficțiunea asumată de Habsburgi că întreg poporul român ar fi trecut la “unire”, nici nu îi apare aceea (cu diplomele respective) ca o bază de drept pentru emanciparea națională, decât cel mult pentru ramura “unită”. În consecință, nici Inochentie Micu, socotit declanșator al luptei naționale, nu va avea la el statura pe care i-o conferea un Papiu Ilarian¹⁴⁰, cu atât mai puțin rolul arătat de Bunea¹⁴¹ sau mai târziu de Z. Pâclișanu¹⁴² și David Prodan¹⁴³. Lupaș îi reproșează lui Inochentie zelul unit și acțiunea numai în folosul credincioșilor săi, negându-i calitatea de luptător național, întrucât nu îi avea în vedere pe toți românii ardeleni. A fost totuși “un vrednic român”, mai mult român decât catolic¹⁴⁴ și “un mucenic al cauzei transilvane”¹⁴⁵.

A făcut o analiză pertinentă a reformismului austriac, mai ales Iosefin,

apreciind demofilia împăratului și mai cu seamă edictul de toleranță religioasă¹⁴⁶. Măsurile luate de împărat, prin abolirea unor privilegii și uniformizare au fost favorabile în primul rând românilor, deși nu se viza emanciparea lor națională¹⁴⁷, Viena utilizând însă tendințele românilor și sârbilor în acest sens ca armă de șantaj la adresa nobilimii maghiare¹⁴⁸. Pe acest fond plasează mișcarea Supplexului¹⁴⁹, căruia, descoperindu-i și publicându-i “actele esențiale”¹⁵⁰ îi face “cea dintâi reconstituire integrală” și sistematică în *Contribuțiuni la istoria politică...* (v. nota 146), care rămâne între “cele mai bune studii” dedicate fenomenului¹⁵². Într-un articol anterior, în care pleda pentru plasarea începutului vieții politice-naționale românești în Ardeal la sfârșitul secolului al XVI-lea¹⁵³; arătase că, dacă actul “unirii” religioase a putut aduce avantaje unei părți a românilor, a creat și o dezbinare de durată, iar domnia lui Iosif II “a contribuit în mod însemnat la progresul cultural și politic al Românilor ardeleni”, care a făcut posibil în anii 1790-1792 acea acțiune politică frumoasă și impunătoare prin solidaritatea ce s-a manifestat atunci între frații de același sânge”¹⁵⁴, ceea ce era totodată “o încercare de aplanare a divergențelor confesionale și o manifestare a sentimentului național conștient și mai puternic decât separatismul confesional¹⁵⁵. Tocmai acest aspect al solidarității naționale peste “tirania prejudecăților confesionale”¹⁵⁶ l-a atras să studieze problema Supplexului, caracterul său unificator¹⁵⁷. A remarcat că mișcarea petiționară a ratat momentul prielnic¹⁵⁸ dar asta nu-i scădea din valoare. Motivația petiției pe baza dreptului istoric nu-i conferea un caracter reacționar, căci era singurul gen de discurs posibil pe vremea sloganului “restitutio in integrum”¹⁵⁹. Ea promova sub acest înveliș principii noi, progresiste, chiar revoluționare, ca “echitatea naturală”, în privința mai ales a egalității naționale¹⁶⁰. La fel de revoluționară era cererea din memoriul de la 30 martie 1792 ca să se întrunească un congres național, în care să fie reprezentată și “plebea”¹⁶¹.

În complexul de acțiuni, percepute extrem de pozitiv, una singură este excepțională, petiția Separată a clerului unit, ca o fisură în Frontul pentru prima dată solidar după unirea religioasă.¹⁶²

Chiar dacă lipsit de rezultate imediate, Supplexul își păstra o mare importanță, cum arătase și în finalul tezei de doctorat, căci “biruința lor [a privilegiaților] era departe de a putea fi considerată ca definitivă. Nici un fel de coaliție artificială a intereselor nu va fi în stare să sugrume și să strivească puterea unei idei ca cea națională, nici s-o izgonească din sufletele care s-au încălzit odată la flacăra ei înviorătoare. De altă parte, în luptele politice ale națiunilor nu e totdeauna hotărâtor rezultatul practic

imediat, ci adeseori este mai înălțătoare și izbăvitoare lupta pentru drepturi naționale - politice decât posesiunea acestor drepturi”¹⁶³. Lupaș, ca și Papiu Ilarian, Barițiu, Iorga, Silviu Dragomir a subliniat transcenderea mișcării din jurul Supplexului în luptele naționale din secolul al XIX-lea¹⁶⁴, o bună parte a obiectivelor sale rămânând valabile până la 1918. Pe aceeași linie elevul său Ioan Moga scria că “din clipa în care Românii și-au afirmat drepturile politice pe temeiul dreptății sociale”, prin postularea “pe temelia largă a principiului ziditor de veac nou, că toți locuitorii acestei țări să fie egali în drepturi”, cum se cerea în Supplex, “ordinea feudală în Transilvania a intrat în declin”.¹⁶⁵

Lupaș se ocupase de fenomenul Supplexului și într-un studiu publicat la Sibiu în 1912, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena*, spirit documentar și în interpretare de *Contribuțiuni la istoria politică...*, studiu care (fără a neglija pe cel al lui Z. Pâclișanu din 1923) se apropie cel mai mult de viziunea modernă realizată de David Prodan, care reia unele din aserțiunile lui Lupaș, ca de pildă caracterul modern al Supplexului, în ciuda argumentației de drept istoric.¹⁶⁶

Ioan Lupaș a plasat în scrisul său istoric un accent apăsător pe luptele naționale din Transilvania”¹⁶⁷. A privit răscoala lui Horia și sub acest unghi, identificând una din cauzele izbucnirii ei ca fiind de ordin politic / național¹⁶⁸. A marcat și alte momente ale luptelor naționale românești din Transilvania, privite ca secvențe ale procesului emancipării naționale spre marea sinteză din 1918. O făcea mai ales în legătură cu personalități exemplare, ca aceea a lui Avram Iancu¹⁶⁹. Opera integrarea fenomenului pașoptist românesc în cel general european¹⁷⁰, propunând o viziune trialistă și unitară totodată a revoluției române, unită prin obiectivele sale social economice și mai ales politico-naționale, cum și prin lideri care au activat în câte două provincii¹⁷¹. S-a mai referit la revoluția transilvană când depista noi izvoare, unul memorialistic despre Nicolae (Nifon) Bălășescu¹⁷², altul documentar (epistolar), corespondența pe teme militare a comandantului austriac din Transilvania¹⁷³. A înfățișat date despre activitatea național-politică a lui Ioan Maiorescu în Transilvania și Muntenia (apoi România)¹⁷⁴, a lui Vasile Lucaci¹⁷⁵, Partenie Cosma¹⁷⁶, Vasile Goldiș¹⁷⁷, Alexandru Mocioni¹⁷⁸. Arăta ecoul în Ardeal al câștigării independenței României¹⁷⁹ și preocupările regelui Carol I pentru soarta românilor transilvani¹⁸⁰, ca și cele ale lui Ion I. C. Brătianu¹⁸¹.

Al. Papiu Ilarian reținuse că “e de interes a observa în cursul istoriei române că de abia se întâmplă ceva mare și frumos în viața vreunei părți a României fără ca Românii din celelalte părți să nu-și aibă la aceasta

și ei partea lor, mai mare sau mai mică, de merit”¹⁸².

Lupaș a cultivat și el această complementaritate, încercând în plus să evidențieze paralelismul procesului istoric din provinciile românești. Astfel, “avem legiuirea de la 1864 din Sibiu, aici se face regulamentul pentru organizația constituțională bisericească a Ardealului. Deci mergeau paralel Ardealul și Principatele Unite. Acestea se organizau sub Cuza Vodă în forme politice unitare, iar Ardealul în formă bisericească”¹⁸³, tot asemenea făcând paralela între emanciparea bisericii ortodoxe ardelenе și a mănăstirilor închinată¹⁸⁴.

Această concordanță opera și pe negativ - fiecare nou succes din România - Unirea din 1859, Constituția din 1866, Independența, proclamarea Regatului, expoziția jubiliară din 1906 era urmat de măsuri de rétorsione împotriva românilor transilvani (abolirea autonomiei Transilvaniei. interzicerea P.N.R., legile școlare) , fenomen observat și de Alexandru Lapedatu¹⁸⁶. La vremea sa Alexandru Papiu Ilarian pledase cauza individualității Transilvaniei față de Ungaria¹⁸⁷, ceea ce și Lupaș a subliniat mereu în scrierile sale - ca și elevii săi¹⁸⁸ , luând-o ca premisă a unității cu celelalte provincii românești. Nicolae Iorga a pledat nu numai pentru unitatea românească¹⁸⁹, ci și pentru o tratare “organic-unitară” a acesteia¹⁹⁰. Lupaș își apăra față de Iorga capacitatea de a accede la sinteză¹⁹¹ și a încercat să-și dea măsura în *Istoria unirii Românilor*, în care întreaga viață a românilor era văzută ca un proces istoric ce tindea spre realizarea unității naționale, cu concursul factorilor pe care îi teoretizase anterior¹⁹², în cadrul desfășurărilor istorice generale. În epocă, de altfel, au existat astfel de preocupări pentru spațiul francez (G.Dupont - Ferrier), italian (C. Bourgin), german (P. Benaerts, H. von Srbik)¹⁹³. În istoriografia română Iorga scrisese în 1915 despre *Desvoltarea ideii unității politice la Români*, iar după demersul lui Lupaș, Gheorghe Brătianu face unul similar indicându-l ca antecesor, împreună cu Iorga¹⁹⁴. Erau, toate cele trei lucrări menționate, ca și altele din categoria lor, opere de legitimare ante și post factum, dar de nivel științific¹⁹⁵.

Lupaș postula ferm că “Unirea națională-politică de la anul 1918 nu se cuvine să fie înfățișată, nici măcar în parte, ca un dar pogorât asupra neamului românesc din încrederea și simpatia lumii civilizate, nici ca o alcătuire întâmplătoare, răsărită din greșelile dușmanilor de veacuri.[...] Unirea Românilor trebuie înfățișată totdeauna - potrivit adevărului - ca urmarea firească a unei pregătiri istorice de sute de ani, în cursul căroră acest popor de eroi și mucenici a isbutit să-și apere cu uimitoare stăruință «sărăcia și nevoile și neamul», rămânând împotriva tuturor năvălirilor

barbare și vremelnicilor stăpâniri străine, în cea mai strânsă legătură cu pământul strămoșesc în care, ca într-un liman de mântuire, și-a putut adăposti traiul de-a lungul vremilor de urgie.

Astfel, Statul român întregit în forma lui de astăzi, trebuie prețuit ca unul din cele mai statornice, având *temeiuri adânci* și nesguduite în alcătuirea geografică a pământului românesc în firea poporului român și în trăinicia lui nepilduită, aceluiși graiu, aceleiași credințe, acelorași datini și obiceiuri, prin asemănarea nedesmințită a întocmirilor și așezămintelor moștenite din bătrâni și, mai presus de toate, în puterea morală a conștiinței naționale, fără de care ar fi șubrede și nesigure toate celelalte temeuri”¹⁹⁶. Îi reproșa, de aceea, lui Iorga afirmația “că situația României Mari se sprijină numai pe tratate”¹⁹⁷.

Discursul istoric al lui Lupaș s-a modelat și în urma presiunilor externe, contestărilor¹⁹⁸, a polemicii vechi cu istoriografia maghiară mai ales, care nu dă semne de epuizare. Ca orice istoric¹⁹⁹, era și el condiționat în mediu. A fost de altfel în mod conștient un om al cetății - pe care o vedea deseori asediată.

Influențat de alt scriitor - cetățean, Vasile Goldiș, în concepția asupra unității și unirii românești²⁰⁰, a avut influență la rându-i asupra modului de reflectare a acestora în istoriografia subsecventă perioadei “internaționaliste”²⁰¹.

NOTE

¹ Mihail Dan, Ion Cicală, Pompiliu Teodor, *Contribuția istoriografiei ardelenene la dezvoltarea științei și culturii noastre*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj (AIAC)*, 1966, p. 23.

² *Ibidem*, pp. 24, 27-28.

³ Alexandru I. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, București, 1923, pp. 7-8.

⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁵ *Ibidem*, pp. 20-21.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, pp. 22-24.

⁸ Mihail Dan, Ion Cicală, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 21.

⁹ Aurel Decei, *Istoriografia română transilvană în cei douăzeci de ani de la Unire*, Cluj, f.a. (extras din “Gând românesc”, nr. 7-9 din 1939), p. 5.

¹⁰ Mihail Dan, Ion Cicală, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 37.

¹¹ Aurel Decei, *op. cit.*, p. 13.

¹² În *Bibliografia istorică a României*, vol. II, 1944-1969, Ioan Lupaș figurează cu studiile: *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, București 1945; *Ctitorul “Bisericii Domnești” din Curtea de Argeș înfățișat într-o cronică latină scrisă în anul 1358*, în *Mitropolia Ardealului*, V, nr. 3-4 din 1960; *Din relațiile Transilvaniei cu Țara*

Românească: activitatea cneazului Dumitru din Săliște, în AIIAC, IV, 1961; *Un episod istoric și consecințele lui militare, înfățișate în lumina câtorva fragmente din corespondența inedită a generalului Puchner*, idem, I, 1958-1959; *Cum înfățișează o carte tipărită la Sibiu în anul 1805 personalitatea mitropolitului Iacob Stamati*, în *Mitropolia Ardealului*, IV, nr. 11-12 din 1959. În fișierul fostului fond secret al Bibliotecii Naționale figurează 13 titluri de Lupaș, între care *Factorii istorici ai vieții naționale românești, Istoria Unirii Românilor, Trecutul nostru românesc*, manuale, *Paralelism istoric*, lucrări antirevizioniste.

¹³ Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași 1989, p. 230.

¹⁴ Ioan Lupaș, *Factorii istorici ai vieții naționale românești*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice (SCCI)*, vol.I, București, 1928.

¹⁵ Vezi idem, *Originea românilor*, în "Telegraful român", LIII, nr. 105 din 1/14 octombrie, pp. 441-442; nr. 106 din 4/17 octombrie, pp. 446-447; nr. 107 din 6/19 octombrie, pp. 449-450; nr. 108 din 8/21 octombrie, pp. 453-454, nr. 109 din 11/24 octombrie 1905, pp. 457-458 și capitolele respective din *Epocele principale în istoria Românilor*, Cluj, 1928; *Trecutul nostru românesc*, Sibiu, 1934; *Istoria Unirii Românilor*, București, 1937 și manuale.

¹⁶ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, pp. 54-56.

¹⁷ *Apud* Nicolae Bagdasar, *Filosofia contemporană a istoriei*, București 1930, pp. XIX-XX.

¹⁸ Ioan Lupaș, *Factorii istorici...*, p. 15.

¹⁹ Idem, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, în SCCI, I, p. 49.

²⁰ Idem, *Fazele istorice în evoluțiunea constituțională a Transilvaniei*, Sibiu 1944, p. 20.

²¹ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, p. 62; Nicolae Iorga, *Histoire de Roumains de Transylvanie et Hongrie*, vol. I, Paris 1916, p. 73.

²² Ioan Lupaș, *Lupta de la Posada 1330*, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secțiunea pentru Transilvania*, I, 1930-1931, pp. 117-128.

²³ *Ibidem*, p. 127.

²⁴ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, pp. 74-75.

²⁵ *Ibidem*, p. 95.

²⁶ Idem, *Voevodul transilvan Ioan Huniade*, în SCCI, vol.II, Cluj, 1940, p. 100; idem, *Fazele istorice...*, p. 21.

²⁷ Idem, *Voevodul transilvan Ioan Huniade*, pp. 82-84, 94.

²⁸ Idem, *Epocele principale în istoria Românilor*, p. 82.

²⁹ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, p. 139.

³⁰ Idem, *Politica lui Matei Basarab*, în SCCI, I, pp. 143, 147, 159-160.

³¹ Idem, *Stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul*, în SCCI, II, p. 191.

³² Idem, *Fazele istorice...*, p. 22.

³³ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, p. 86.

³⁴ Idem, *Suveranitate transilvană, moldovană și munteană în veacul al XII-lea*, în SCCI, I, vol. IV, Sibiu 1943, p. 103.

³⁵ Idem, *Voevodul transilvan Ioan Huniade*, în SCCI, II, p. 100.

³⁶ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, pp. 82-84.

³⁷ *Ibidem*, pp. 110-115.

³⁸ *Ibidem*, *Politica lui Matei Basarab*, în SCCI, I, pp. 151-155.

³⁹ Idem, *Epocele principale...*, p. 70.

⁴⁰ Idem, *Miron Costin și concepția lui filosofică religioasă asupra istoriei (1633-1691)*, în SCCI, II, p. 303.

- ⁴¹ Idem, "Suveranitate" transilvană, moldovană și munteană..., în *SCCI*, IV, p. 104.
- ⁴² Idem, *Voevodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII*, în *Analele Academiei Române (AAR), Memoriile Secțiunii Istorice (MSI)*, ser.III, tom. XVIII, mem. 3, p. 83 - 84.
- ⁴³ *Ibidem*, pp. 84-85.
- ⁴⁴ Idem, *Realități istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII XIV*, București 1938, p. 63.
- ⁴⁵ Idem, *Voevodatul...*, p. 85.
- ⁴⁶ *Ibidem*.
- ⁴⁷ *Ibidem*, pp. 89-90.
- ⁴⁸ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București 1915, pp. 39-40.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 40.
- ⁵⁰ Ioan Lupaș, *Voevodatul...*, p. 114.
- ⁵¹ Ioan Bogdan, *Originea voevodatului la români*, în *Scrieri alese* Ed. George Mihăilă, București 1968, p. 166.
- ⁵² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 30.
- ⁵³ Ioan Lupaș, *Voevodatul...*, pp. 91-92.
- ⁵⁴ *Ibidem*, pp. 85-87, 101.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 86.
- ⁵⁶ Idem, *Cuscrul maramurașan al lui Ștefan cel Mare: Voievodul transilvan Bartolomeu Dragfi (1493-1498)*, în *SCCI*, IV, p. 20.
- ⁵⁷ Idem, *Realități istorice...*, p. 68.
- ⁵⁸ Idem, *Geneza poporului și a statului român*, în *SCCI*, vol.V, Cluj - Sibiu, 1945 - 1946, p. 8.
- ⁵⁹ Idem, *Fazele istorice...*, p. 19.
- ⁶⁰ Idem, *Voevodatul...*, p. 104.
- ⁶¹ Lászlo Makkai, *Introduction la Documenta valachorum in Hungaria historiam illustrantia*, ed. G. Lukinich, Budapesta 1940, p. XXII.
- ⁶² Idem, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 347.
- ⁶³ Radu R. Rosetti, *Pagini de jurnal*, ed. Cristian Popișteanu, Marian Ștefan, Ioana Ursu, București 1993, pp. 98-99.
- ⁶⁴ Victor Motogna, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu. Districtele românești, în Banatul de altădată*, Timișoara 1944, p. 8.
- ⁶⁵ Ștefan Manciuș, *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV-XV*, Blaj, 1941, pp. 24-25.
- ⁶⁶ Ioan Moga, *Voevodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu 1944, p. 5.
- ⁶⁷ *Ibidem*, pp. 12-14, 42.
- ⁶⁸ *Ibidem*, v. mai ales pp. 44-45, 91-96.
- ⁶⁹ *Ibidem*, pp. 97-99.
- ⁷⁰ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj 1971, pp. 69-103.
- ⁷¹ Ioan Lupaș, *Fazele istorice...*, pp. 37-38.
- ⁷² Ioan Moga, *L'orientation économique de la Transylvanie*, București 1940 (extras din "Revue de Transylvanie", tom VI, nr. 1), pp. 4-17.
- ⁷³ Ioan Lupaș, *Răscoala țărănilor transilvani din 1437-1438*, în *SCCI*, II, p. 76; cf. Ștefan Pascu, *op. cit.*, pp. 132-136.
- ⁷⁴ Ioan Lupaș, *Voevodatul...*, p. 92.

- ⁷⁵ Idem, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, în SCCI, I, pp. 52-53.
- ⁷⁶ *Ibidem*, pp. 62-65; cf. și Ioan Moga, *Voevodatul*, p. 92 și Ștefan Pascu, *op. cit.*, pp. 253-255.
- ⁷⁷ Ioan Lupaș, *Voevodatul...*, p. 92, v. și Ștefan Pascu, *op. cit.*, pp. 256-261.
- ⁷⁸ Ioan Lupaș, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, în SCCI, I, pp. 52-54.
- ⁷⁹ Idem, *Voevodatul...*, pp. 106-111; idem, *Individualitatea...*, pp. 59-65; idem, *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar*, în SCCI, II, p. 40.
- ⁸⁰ Idem, *Individualitatea istorică...*, p. 56.
- ⁸¹ *Ibidem*, pp. 56-57.
- ⁸² Ioan Moga, *op. cit.*, pp. 15-44, 75-96, 99-100.
- ⁸³ Ștefan Pascu, *op. cit.*, pp. 172-175, 186-202, 247-252.
- ⁸⁴ Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, ed. a II-a, vol. I, Viena 1852, pp. 43-53.
- ⁸⁵ Ioan Lupaș, *Fazele istorice...*, pp. 27-28.
- ⁸⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Misiunea istorică a Ungariei*, în *Cuvinte către români*, Ed. Ion Toderașcu, Iași, 1996, p.42.
- ⁸⁷ Ioan Lupaș, *Cerul turanic se va însenina*, în "Țara noastră", IX, nr. 5 din 29 ianuarie 1928, p. 161.
- ⁸⁸ Idem, *Fazele istorice...*, p. 32.
- ⁸⁹ *Ibidem*.
- ⁹⁰ Idem, *Realități istorice...*, p. 80.
- ⁹¹ Idem, *Individualitatea istorică...*, p. 51.
- ⁹² Idem, *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și înălțarea ei la treapta de Principat sub ocrotire otomană*, în SCCI, I, pp. 103-119.
- ⁹³ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, București, 1997, citează nu numai *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și înălțarea ei la treapta de principat sub ocrotire otomană* (în SCCI2), ci și alte două studii ale lui Lupaș, între care *Voevodatul Transilvaniei în sec.XII și XVI* (*ibidem*), *Un voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar. Voievodul Ladislau (1291 - 1315)*, (*Ibidem*), *Documente istorice transilvane ș.a.*
- ⁹⁴ Ioan Lupaș, *Epocele principale...*, pp. 49-50.
- ⁹⁵ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, pp. 68-69.
- ⁹⁶ Idem, *Realități istorice...*, p. 69.
- ⁹⁷ Idem, *Cuscrul maramurășan...*, în SCCI, IV, pp. 22-23; idem, *Realități istorice...*, pp. 72-74.
- ⁹⁸ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, p. 90.
- ⁹⁹ Idem, *Fazele istorice...*, p. 27.
- ¹⁰⁰ *Ibidem*, pp. 25-26. , ,
- ¹⁰¹ Idem, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, pp. 93-100.
- ¹⁰² *Ibidem*, pp. 53-54.
- ¹⁰³ Lucian Boia, *Elemente de mitologie istorică românească (secolele XIX - XX)*, în *Mituri istorice românești*, red. idem, București 1995, p. 19.
- ¹⁰⁴ *Ibidem*.
- ¹⁰⁵ Gheorghe I. Brătianu, *Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba-Iulia*, în *Cuvinte către români*, pp. 63-64.
- ¹⁰⁶ *Ibidem*, citat de Ion Toderașcu, *op. cit.*, p. XIII.

- ¹⁰⁷ Ioan Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*, pp. 122-124, 148-150.
- ¹⁰⁸ Nicolae Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor după acte descoperite în arhivele săsești*, în AAR, MSI, ser. II, tom. XXVII (1905), p. 191.
- ¹⁰⁹ Ioan Lupaș, *Stăpânirea transilvană a lui Mihai Viteazul*, în SCCI, II, pp.173-174.
- ¹¹⁰ *Ibidem*, p. 180.
- ¹¹¹ *Ibidem*, pp. 179-181.
- ¹¹² Idem, *Fazele istorice...*, p. 31.
- ¹¹³ Idem, *Stăpânirea transilvană...*, p. 191; idem, *Istoria Unirii Românilor*, pp. 150-152.
- ¹¹⁴ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. II, București 1967, pp. 85-96.
- ¹¹⁵ Ioan Lupaș, *Factorii istorici...* p. 32.
- ¹¹⁶ Idem, *Chestiuni de metodă privitoare la lucrări de sinteză istorică*, Sibiu f.a. [1939], p. 10.
- ¹¹⁷ Idem, *Epocile principale...*, p. 72.
- ¹¹⁸ Idem, *Fazele istorice...*, pp. 32-33.
- ¹¹⁹ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, p. 50.
- ¹²⁰ Idem, *Începutul domniei lui Matei Basarab*, în SCCI, IV, p. 51.
- ¹²¹ Idem, *Politica lui Matei Basarab*, în SCCI, I, pp. 151 sqq.
- ¹²² *Ibidem*, p. 156.
- ¹²³ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, p. 244.
- ¹²⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Ideea națională la unguri și români*, în *Cuvinte către români*, pp. 19-20.
- ¹²⁵ *Ibidem*, p. 28.
- ¹²⁶ Ioan Lupaș, *Miron Costin...*, în SCCI, II, pp. 287-288.
- ¹²⁷ Idem, *Fazele istorice...*, p. 72.
- ¹²⁸ Idem, *Sfârșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania*, în AAR, MSI, ser. III, tom. XXV, mem. 19, București 1943, p. 825.
- ¹²⁹ Idem, *Documente istorice privitoare la moșiile brâncovenești din Transilvania și Oltenia 1654-1823*, Cluj, 1933, p. 24.
- ¹³⁰ Idem, *Fazele istorice...*, p. 31.
- ¹³¹ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 22.
- ¹³² Ioan Lupaș, *Documente istorice privitoare la moșiile brâncovenești...*, pp. 24-25.
- ¹³³ Idem, *Sfârșitul suzeranității otomane...*, vezi pp. 827-832.
- ¹³⁴ *Ibidem*, pp. 826-828.
- ¹³⁵ Idem, "Österreich über Alles". *Marele principat transilvan potrivit alipirii la regatul ungar. Emigrațiuni în masă peste Carpați în cursul veacului XVIII*, în SCCI, IV p. 165.
- ¹³⁶ Idem, *Fazele istorice...*, p. 34.
- ¹³⁷ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, pp. 193-194.
- ¹³⁸ Idem, *Fazele istorice...*, p. 41.
- ¹³⁹ Idem, *Istoria bisericii române*, ed. VII-a, Craiova f.a. [1941], p. 103.
- ¹⁴⁰ Alexandru Papiu Ilarian, *op. cit.*, pp. 65-66.
- ¹⁴¹ Augustin Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728 1751)*, Blaj 1900.
- ¹⁴² Zenovie Pâclișanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790-1792*, București 1923, p. 49.
- ¹⁴³ David Prodan, *op. cit.*, p. 184.
- ¹⁴⁴ Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în SCCI, IV,

pp. 231-236.

¹⁴⁵ Idem, *Istoria bisericii române*, ed. citată, p. 178.

¹⁴⁶ Idem, *Împăratul Iosif II și răscoala țăranilor din Transilvania*, în AAR, MSI, ser. III, tom. XVI, 1935, pp. 259, 263-268, 283-284; idem, *Revoluția lui Horia*, în SCCI, I, pp. 287-288; idem, *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, Cluj 1934, pp. 43, 46-48; idem, *Contribuțiuni la istoria politică a românilor ardeleni 1780-1792. Cu 84 acte și documente inedite*, București, 1915; și în SCGI, I, (cităm de aici), pp. 329-330.

¹⁴⁷ *Ibidem*, pp. 321-329.

¹⁴⁸ *Ibidem*, pp. 332-335.

¹⁴⁹ Pompiliu Teodor, *Istoriografia Supplexului*, în *Istorici români și probleme istorice*, Oradea, 1993, p.171.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 170.

¹⁵¹ *Ibidem*, pp. 170-171.

¹⁵² Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania*, Cluj 1987, p. 79.

¹⁵³ Ioan Lupaș, *Când începe istoria noastră politică?* în “Luceafărul”, XIII, nr. 9 din 1 mai [vechi] 1914, p. 262.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 261,

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ Idem, *Contribuțiuni la istoria politică...*, p. 372.

¹⁵⁷ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 171.

¹⁵⁸ Ioan Lupaș, *Contribuțiuni la istoria politică...*, p. 341.

¹⁵⁹ *Ibidem*, pp. 342-343.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 346.

¹⁶¹ *Ibidem*, pp. 358-360.

¹⁶² *Ibidem*, p. 352.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 372.

¹⁶⁴ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, pp. 168, 170.

¹⁶⁵ Ioan Moga, *Problema transilvană. (Aspecte istorice)*, în “Transilvania”, LXXI, nr. 5-6 din septembrie - decembrie 1940, p. 176.

¹⁶⁶ David Prodan, *op. cit.*, . 452, 461-462.

¹⁶⁷ Alexandru Zub, *Istorie și istorici...*, p. 97.

¹⁶⁸ Pompiliu Teodor, *Istoriografia răscoalei lui Horia*, în *Istorici români și probleme istorice*, p. 118.

¹⁶⁹ Ioan Lupaș, *Martiriul lui Avram Iancu*, în “Transilvania”, IV, nr. 7 din iulie 1924, pp. 228-233.

¹⁷⁰ Idem, *În amintirea lui Avram Iancu* în “Biserica Ortodoxă Română”, ser. II, XLV, nr. 10 (523) din octombrie 1924, p. 614.

¹⁷¹ Idem, *Avram Iancu*, în *Anuarul Institutului de Istoria Națională din Cluj*, 1924-1925, pp. 8 sqq.

¹⁷² Idem, *Cum a scăpat Nicolae Bălășescu din mâna ungarilor la 1849?*, în “Transilvania”, IV, nr. 7 din iulie 1924, pp. 249-251.

¹⁷³ Idem, *Un episod istoric și consecințele lui militare, înfățișate în lumina câtorva fragmente din corespondența inedită a generalului Puchner*, în *AIAC*, I-II, 1958-1959, pp. 191-197.

¹⁷⁴ Idem, *Ioan Maiorescu despre activitatea sa politică*, în “Convorbiri literare”, XLIV,

nr. 2 din 15 februarie 1910, pp. 155-158; idem, *Ioan Maiorescu*, în "Tribuna" (Arad), XV, nr. 192 din 2/15 septembrie 1911, pp. 1-2.

¹⁷⁵ Idem, *Un tribun du peuple roumain de Transylvanie: le pretre Vasile Lucaciu*, în "Revue de Transylvanie", tom. III, nr. 2 din 1937, pp. 167-178.

¹⁷⁶ Idem, *Un grand avocat du peuple roumain: Partenie Cosma*, loc. cit., nr. 3, pp. 372-374.

¹⁷⁷ Idem, *Vasile Goldiș*, ibidem, tom. I, nr. 1 din 1934, pp. 133-136.

¹⁷⁸ Idem, *Un proiect de organizare politică a Românilor din Transilvania în vara anului 1890, în Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj 1931.

¹⁷⁹ Idem, *Le roi Charles I er et l'Indépendance de la Roumanie*, în "Revue de Transylvanie", tom. V, nr. 2 din 1939, p. 158.

¹⁸⁰ Idem, *Regele Carol I și Transilvania*, în "Adevăratul Monarh", Cluj 1939.

¹⁸¹ Idem, *Ion I. C. Brătianu și Ardelenii*, în "Țara Noastră", IX, nr. 1 din 1 ianuarie 1928, pp. 8-14.

¹⁸² Alexandru Papiu Ilarian, *Ianache Văcărescul*, în *Tesauru de monumente istorice pentru România*, tom. II, 1863, p. 240.

¹⁸³ Ioan Lupaș, *Desvoltarea constituțională a Ramânilor*, Cluj 1929, p. 10.

¹⁸⁴ Idem, *Semicentenarul morții lui, Șaguna*, în "Cultura" (Cluj), I, nr. 1 din ianuarie 1924, p. 50.

¹⁸⁵ Idem, *La chute de la Monarchie austro-hongroise et la libération de Transylvanie*, în "Revue de Transylvanie", tom. I, nr. 1 din 1934, p. 42.

¹⁸⁶ Alexandru I. Lapedatu, *Manifestul revoluționar de la 1885*, în "Transilvania", LXVIII, nr. 1 din ianuarie-februarie 1937, p. 12.

¹⁸⁷ Alexandru Papiu Ilarian, *Les Roumains et les États autrichiens. L'indépendance constitutionnelle de la Transylvanie*, București 1861.

¹⁸⁸ Vezi Ioan Moga, *op. cit.*, pp. 169-170 ("Transilvanismul").

¹⁸⁹ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, Vălenii de Munte 1908, p. V.

¹⁹⁰ Idem, *Memorii*, vol. 140.

¹⁹¹ Ioan Lupaș, *Istoria unui manual de istorie*, București 1932, p. 19.

¹⁹² Pompiliu Teodor, *Istoriografia Unirii*, în *Istorici români și probleme istorice*, p. 184.

¹⁹³ După Gheorghe I. Brătianu, *Origins et formation de l'unité roumaine*, București 1940, p. 10.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 9.

¹⁹⁵ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, pp. 187-188.

¹⁹⁶ Ioan Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*, p. 8.

¹⁹⁷ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, București 1939, p. 32 (24 ianuarie 1934).

¹⁹⁸ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 187.

¹⁹⁹ Georges Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris 1971, p. 22.

²⁰⁰ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 190.

²⁰¹ *Ibidem*.

IOAN LUPAȘ - HISTORIEN DE L'UNITÉ ROUMAINE
(Résumé)

Ioan Lupaș, historien roumain de Transylvanie (1880-1967) était intéressé surtout de l'histoire de sa province natale et favorisait, explicitement l'histoire régionale. Mais il la voyait toujours comme partie du corps national, dans des étroites liaisons avec les autres provinces roumaines, au temps même qu'elle était une partie du royaume hongrois ou de l'Empire austrien. C'est pourquoi il argumentait l'individualité de la Transylvanie envers le royaume hongrois. L'Hongrie était dirigée vers l'Ouest, mais la Transylvanie vers l'Est et le Sud (les Principautés Roumaines de Moldavie et de Valachie); la religion dominante de l'Hongrie était celle catholique romaine, pendant que l'orthodoxie byzantine était avouée par la plus grande partie de la population transylvaine, car toujours les Roumains ont été majoritaires dans la province. Le paysage social était différent, aussi, l'Hongrie proprement dite était le pays de grandes propriétés foncières, pendant qu'en Transylvanie les domaines moyens et petits étaient en plus grand nombre.

L'une des preuves les plus éclatantes, à son égard, c'était la persistance du Voïvodat, institution roumaine de même essence que celle des Voïvodats de l'Est et du Sud des Carpathes. Seulement, à la différence des voïvodes de Moldavie et de Valachie, celui de Transylvanie était nommé par le roi d'Hongrie, mais il avait toujours une large autonomie et la tendance naturelle de la province était celle de se détacher de l'Hongrie. Ce fut le cas après la chute de Mohács, et la Transylvanie devenait une Principauté autonome, sous la suzeraineté ottomane, tout comme la Moldavie et la Valachie, cette liaison contribuant à les rapprocher de plus.

En conséquence, l'instauration de la domination autrichienne en Transylvanie ne vaut pas une "libération" pour Lupaș, car celle-ci l'écartait des Principautés voisines. Mais c'est alors que surgit le mouvement de libération nationale, suivi dans un nombre des études de Lupaș, et qui aboutira à l'émancipation finale et à l'Union avec la Roumanie.

Quelques unes de ces idées peuvent être décélées dans les ouvrages publiés en français, *Réalités historiques dans le voïvodat de Transylvanie du XIIe au XVIe siècle* (Bucarest, 1938) et *La Chute de la monarchie Austro-Hongroise et la libération de la Transylvanie* (Bucarest, 1934, extrait de la "Revue de Transylvanie", I, 1934-1935). La synthèse de la conception de Ioan Lupaș en matière est *Istoria Unirii Românilor* (L'Histoire de l'Union des Roumains, Bucarest, 1937). Bref, toute l'histoire des Roumains est un processus - instinctif au début, et commandé par des facteurs objectifs, raisonné depuis le XVIIIe siècle - vers l'Union de 1918, qui était donc le résultat naturel du développement historique. L'influence des idées de Herder, Hegel et les "nationalistes" du XIXe siècle (voire Mancini) n'est pas, probablement, étrangère à l'image proposée par Lupaș, mais l'ambiance du début de siècle et celle d'entre les deux guerres a eu, certainement, sa part.

Ilarion Pușcariu (1842-1922), apropiat colaborator al mitropolitului Andrei Șaguna, pe lângă bogata activitate pusă în slujba bisericii ortodoxe din Ardeal, și-a slujit poporul din care provenea și prin activitatea istoriografică pe care a desfășurat-o. O parte a lucrărilor realizate de acest demn reprezentant al Pușcarilor* este folosită și azi de către cei care se apleacă asupra trecutului românilor din Transilvania. Prin aceasta se îndeplinește o dorință exprimată de multe ori de către Ilarion Pușcariu: “oferim prin opul acesta un punct de mînecare merit să înlesnească lucrarea altor români cari se vor simți chemați... de a se ocupa în viitor de această chestiune”.¹

Deși a avut o pregătire filosofică și teologică, Ilarion Pușcariu a scris și lucrări de istorie. Interesul său pentru istorie este explicabil dacă avem în vedere stadiul de dezvoltare a națiunii române din Transilvania, precum și mijloacele utilizate în lupta pentru afirmarea drepturilor naționale. Susținerea drepturilor în fața stăpînitorilor precum și a lumii civilizate, chemată să judece o nedreptate, se făcea prin apelul la argumente de ordin istoric. Continuând firul argumentativ al secolului al XVIII-lea, argumentul istoric are valoare probativă și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De aceea frunzașii luptei naționale continuau să apeleze la trecut. Cu istoria lor, fundamentată solid pe documente ale trecutului mai îndepărtat ori mai apropiat, urmau să se prezinte românilor în fața Curții de la Viena pentru a-și susține cererile. În același timp, cunoașterea trecutului poporului avea și o funcție educativă, contribuind la sporirea mîndriei naționale, la mobilizarea în lupta împotriva stăpînitorilor, mai ales a tinerei generații.

Orientarea lui Ilarion Pușcariu spre istoria bisericească - căci a fost un istoric al bisericii ortodoxe române - este determinată tot de interesele românilor din Transilvania, aflați sub stăpînire austro-ungară. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub conducerea mitropolitului Andrei Șaguna, se inițiază, după cum se știe, o mișcare de eliminare a jurisdicției sârbești asupra ortodocșilor din Monarhie și de restabilire a Mitropoliei Transilvaniei.

Argumentele de ordin istorico-bisericesc își aveau și în acest caz importanța lor, mai ales pentru combaterea celor care susțineau existența mitropoliei doar din timpul lui Mihai Viteazul.

Opera istorică a lui Ilarion Pușcariu nu cuprinde prea multe titluri

dar ea se constituie într-o semnificativă contribuție la istoriografia română, mai ales bisericească, de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Una din primele lucrări cu caracter istoriografic, este un articol dedicat personalității lui Andrei Șaguna. Într-una din scrisorile adresate lui I. C. Negruzzi, redactorul de la “Convorbiri literare”, Ilarion Pușcariu îi reproșează faptul că nu s-a făcut în revistă nici o mențiune despre moartea lui Andrei Șaguna. I. C. Negruzzi îi răspunde, îndemnându-l să scrie chiar el un articol despre mitropolit². Urmarea acestui îndemn a fost apariția în nr. 7 pe anul 1874 al “Convorbirilor literare”, a articolului *Mitropolitul Andrei Șaguna. Viața și faptele sale*. În scrierea acestei evocări, se pare că autorul s-a folosit atât de amintirile sale despre Andrei Șaguna, cu care deseori a intrat în contact, cât și de materialele pregătite chiar de mitropolit pentru scrierea biografiei sale. Documentele le-a avut de fapt în copii, făcute chiar de el cu permisiunea lui Șaguna, urmând ca după moartea vrednicului mitropolit, să le dea fratelui său, Ioan Pușcariu³, însărcinat cu scrierea biografiei⁴. Lucrarea prezintă familia Șaguna, copilăria și studiile sale, și insistă asupra eforturilor pe care le-a făcut în vederea restabilirii mitropoliei. Evenimentele contemporane mitropolitului și autorului sunt de asemenea reflectate în articol; spre exemplu, sunt prezentate deosebirile de vederi între A. Șaguna și adepții pasivismului în ducerea acțiunii naționale. Desigur, I. Pușcariu s-a situat pe pozițiile exprimate de mitropolit.

În aceeași sferă tematică se situează și lucrarea intitulată *Din anii ultimi ai vieții Mitropolitului Andrei Baron de Șaguna, despre boala și moartea lui*, apărută în 1909, în volumul de comemorare a centenarului nașterii mitropolitului⁵. Ca și prima, lucrarea este scrisă “pe baza... actelor, de cari dispun, dar și din propria-mi intuițiune”(amintire n.n.)⁶.

După cum rezultă din titlu, autorul a prezentat aspecte legate de ultimii ani ai vieții lui Andrei Șaguna, subliniind starea precară a sănătății sale, înrăutățită și de șicanările pe care i le produceau adepții pasivismului. Și cu acest prilej, Ilarion Pușcariu își dezvăluie atitudinea în problema tacticii de luptă pe care o agreea: “...în vara anului 1872 – ne spune el – ca comitet format în Sibiu dintr-o parte de ...frunțași, pentru o acțiune politică în sens activist, voiam să-l angajăm cu numele (pe Andrei Șaguna n.n.), în contra curentului pasivist”⁷. Lucrarea, importantă desigur, atât pentru întregirea biografiei mitropolitului, cât pentru restituirea atmosferei existente în cadrul conducerii naționale, dă posibilitatea autorului să amintească, încă o dată, relațiile personale pe care le-a avut cu Andrei Șaguna.

Pentru activitatea istoriografică a lui Ilarion Pușcariu, trebuie abordată și preocuparea sa pentru elaborarea unor manuale de istorie bisericească.

Este de fapt vorba de un singur manual, care din 1893 – când a fost tipărit pentru prima oară – a cunoscut până în 1919, cinci ediții. Apariția sa a constituit o contribuție importantă la îmbogățirea istoriografiei noastre bisericești și implicit a istoriografiei românești în general. Manualul s-a dovedit de o utilitate deosebită, el văzând lumina tiparului într-un moment în care școala românească din Transilvania era lipsită de manuale, cele vechi dovedindu-se depășite. După cum mărturisește autorul, manualul a fost și pentru “ca tinerimea noastră să cunoască istoria bisericii sale și dezvoltarea întregii vieți bisericești”⁸, adică a istoriei noastre naționale deoarece, în concepția sa, “istoria bisericii românești în patria noastră coincide aproape cu istoria noastră națională”⁹.

În elaborarea *Istoriei bisericești*, căci despre ea este vorba, autorul s-a folosit, după cum ne mărturisește, mai ales în partea a doua a lucrării, care se ocupă de istoria bisericii românești, de lucrări mai vechi ale celor mai valoroși autori – pe care însă nu-i amintește. Sunt însă amintite câteva surse: *Documente privitoare la istoria Românilor*, a lui E. Hurmuzaki; *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, de G. Barițiu; *Istoria Bisericească*, apărută la Iași și scrisă de George Aramă; *Istoria Bisericească*, semnată de Calistrat Coca, editată la Cernăuți; un manuscris a lui Ioan Pușcariu scris la Viena în 1862, precum și notițele din timpul cât a fost profesor de istorie bisericească la Institutul teologic din Sibiu.

Manualul are două părți: prima parte se ocupă de istoria universală sau generală a bisericii cum o numește autorul, iar partea a doua de istoria bisericii românești sau speciale.

În cadrul primei părți, Ilarion Pușcariu realizează o expunere a istoriei universale a bisericii, pornind de la începuturile creștinismului în cadrul Imperiului Roman precum și răspândirea acestuia la diferite popoare. Un capitol important este consacrat disensiunilor care au apărut în cadrul bisericii creștine a cărei unitate a fost ruptă în cele din urmă în anul 1054. Sunt abordate în continuare și alte aspecte ale evoluției bisericii. Reforma este în opinia sa, urmarea stărilor precare, abuzive și imorale din cadrul bisericii catolice. În schimb, ereziile și celelalte religii, cum ar fi mahomedanismul, sunt considerate calamități pentru biserica creștină. Tot în prima parte un spațiu larg este consacrat problemelor care vizează istoria culturii. Ample capitole se ocupă de problema școlii, a primelor tipărituri, precum și de literatura afirmată în cadrul celor două biserici.

Partea a doua a manualului care se ocupă de istoria bisericească a românilor, după cum am mai spus, reprezintă o încercare de încadrare a fenomenului național în universal. Cum era de așteptat, istoriei bisericii

ortodoxe din Transilvania și Ungaria îi este consacrat un spațiu preferențial în raport cu cel rezervat bisericii din România și Bucovina. În ediția a V-a a manualului, apărută în anul 1919, deci după realizarea întregirii tuturor românilor, istoria bisericească a românilor din afara Transilvaniei și Ungariei este mai larg tratată, "...întregind cuprinsul cărții, deși pe scurt, cu istoria bisericească română din toate țările române unite..."¹⁰. În ceea ce privește Transilvania, este realizată o periodizare a istoriei bisericii, care corespunde în general cu istoria politică a provinciei. Atenție deosebită este acordată situației bisericii românești în timpul principilor calvini precum și în timpul unirii realizate de către Mihai Viteazul, fiind dezbătute și consecințele ei pentru românii din Transilvania. Lupta pentru restabilirea mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei și rolul jucat de Andrei Șaguna în această acțiune, se bucură de asemenea de atenția specială a autorului. Ca și în prima parte a manualului, regăsim și în partea a doua interesul pentru rolul cultural al bisericii. Evoluția școlii, apariția primelor cărți tipărite în limba română, precum și realizările în această direcție din vremea mitropolitului Andrei Șaguna sunt tot atâtea teme asupra cărora se oprește autorul manualului.

Alături de problemele legate strict de istoria bisericii, în ambele părți ale lucrării sunt abordate probleme care țin mai mult de istoria politică dar care au avut reverberații în istoria bisericii. Astfel, un capitol este rezervat cruciadelor și urmărilor acestora, apreciind cucerirea Constantinopolului de către occidentali ca o acțiune care nu poate fi încadrată în spiritul cruciadelor și care a adâncit și mai mult disensiunile dintre cele două biserici¹¹. Luptele dacilor cu romanii, colonizarea Daciei, părăsirea ei în timpul împăratului Aurelian, formarea poporului și a limbii române, popoarele migratoare care au trecut pe teritoriul fostei provincii romane, creștinarea aici a goșilor, formarea statelor Moldova și Țara Românească, precum și alte aspecte au fost urmărite de autor.

Cel care parcurge *Istoria bisericească*, poate să constate cu ușurință că Ilarion Pușcariu acordă o atenție deosebită rolului documentelor în scrierea istoriei. Acest lucru iese în evidență mai ales atunci când este vorba de drepturile obținute de către biserica ortodoxă din Transilvania de la principii calvini și apoi de la împărații Austriei, drepturi sprijinite pe documente. Prin aceasta el se încadrează spiritului vremii în scrierea istoriei, adică a unei istoriografii care să susțină drepturile românilor și a bisericii lor.

Ilarion Pușcariu și-a găsit locul în istoriografia noastră și prin editarea a două volume de documente apărute în anul 1889, respectiv 1897. Apariția

celor două volume de *Documente pentru limbă și istorie*, reprezintă încununarea unei preocupări majore a istoricului, aceea de colectare a documentelor referitoare la limba și istoria poporului nostru. Titlul dat colecției de documente se datorează, credem noi, chiar conținutului materialului publicat. Multe din documentele publicate fiind în limba română, parcurgerea lor oferă posibilitatea de a urmări evoluția limbii române și influențele suferite de limba scrisă, ca urmare a conviețuirii cu alte naționalități și a politicii de deznaționalizare sistematică dusă de statul austro-ungar.

Acțiunea de publicare a documentelor a început-o în numerele 113 și 114 pe anul 1886 ale "Telegrafului Român". La început nu s-a gândit la editarea documentelor într-un volum, mulțumindu-se cu editarea lor și pe mai departe în coloanele publicației în care a început această acțiune. Numărul mare de documente colectate, precum și sfaturile primite din partea unor persoane competente, l-au determinat să ia hotărârea publicării lor în volum, deoarece, spunea Ilarion Pușcariu, piesele se puteau "exploata mai cu înlesnire de cei ce vor să compileze istoria noastră națională"¹².

Documentele publicate au fost selectate din arhivele mitropolitane de la Sibiu, precum și din colecția de documente pusă la dispoziția sa de către fratele său, Ioan Pușcariu. Altele au fost obținute în urma căutărilor personale ale autorului în arhive parohiale sau obținute în urma apelului făcut către intelectualitatea sătească cu diverse ocazii. De asemenea, mitropolitului Miron Romanul, care l-a ajutat la descifrarea unor documente, i-a furnizat și el unele izvoare.

În primul volum, documentele sunt împărțite în capitole, al căror titlu indică sursa de unde provin, perioada de timp acoperită de capitolul respectiv, de cine au fost emise actele respective, teritoriul sau instituția la care se referă documentul. Uneori titlul reprezintă chiar denumirea documentului. Deși nu a urmărit o anumită idee tematică, se poate lesne observa preponderența documentelor privitoare la istoria bisericească, care sunt în număr covârșitor. Aceste documente acoperă o parte a epocii iosefine, când ortodocșii din Imperiu se aflau sub jurisdicția sârbească. O altă categorie de documente se referă la raporturile dintre ortodocși și uniți, în timpul împărătesei Maria Tereza. Perioada de după 1848, cu eforturile lui A. Șaguna de obținere a drepturilor pentru români și biserica lor, este prezentă și ea. Mai sunt incluse și date privitoare la istoria bisericii din Oradea. Restul documentelor au importanță mai mult din punct de vedere lingvistic, ele fiind, după cum am mai spus, scrise pe lângă limba germană și latină și în limba română.

Pentru a conchide, deși a declarat de la început că izvoarele sunt publicate în ordinea în care le-a primit, totuși Ilarion Pușcariu reușește în acest prim volum să reconstituie o parte a istoriei bisericii ortodoxe române din Imperiu acoperind perioada dintre epoca Mariei Tereza și anul 1861, an la care se oprește primul volum.

Cel de-al doilea volum, în raport cu primul, conține documente, care privesc mai ales istoria laică a Transilvaniei. Un număr mai redus de documente sunt din perioada epocii tereziene și sunt legate mai ales de viața militară a Imperiului. Epoca lui Iosif al II-lea este mai bine reprezentată, mai ales în partea socială. Sunt reproduse documente prin care au fost reglementate raporturile dintre nobili și iobagi, care fixează îndatoririle celor din urmă, sau care interzic emigrările în țări străine. Aspectele juridice sunt prezentate prin actele de urmărire a celor care au fugit din armată sau de datorii etc. Numeroasele documente datează din timpul împăratului Francisc al II-lea, și se referă în special la amnistierea dezertorilor, la probleme fiscale și la diferite sfaturi practice. Mai sunt prezente și documente din timpul revoluției de la 1848, precum și dovezi ale legăturilor ce existau între cele trei țări române.

Documentele referitoare la istoria bisericească din acest al doilea volum, conțin informații în special referitoare la raporturile dintre românii ortodocși și românii uniți insistându-se asupra lipsei de “priză” a bisericii unite în rândurile poporului. Sunt vizate de asemenea raporturile dintre biserică și stat. Volumul este completat de prezentarea unor colecții de cărți vechi, a unor manuscrise, precum și de reproducerea unui document scris în limba macedo-română.

Cele două volume, prin documentele publicate, reușesc, în concluzie, să realizeze o scurtă istorie în documente a Transilvaniei, acoperind toate aspectele privitoare la istoria unui popor.

Anul 1900 reprezintă în activitatea istoriografică a lui Ilarion Pușcariu un moment de vârf. În acest an îi apare cea mai importantă lucrare. Geneza lucrării se găsește în hotărârea consistoriului mitropolitan ce sărbătorea împlinirea a 25 ani de la introducerea “Statului organic” în biserica ortodoxă română din Transilvania și Ungaria, printr-o lucrare dedicată mitropoliei. Lucrarea urma să cuprindă toate izvoarele privitoare la reînființarea ierarhiei mitropolitane. După unele discuții s-a hotărât ca Ilarion Pușcariu să scrie *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea mitropoliei dimpreună cu o colecție de acte.*

Lucrarea are două părți. Prima parte cuprinde o scurtă istorie a bisericii ortodoxe române din Transilvania, începând de la cucerirea

Ardealului de către maghiari. Problemele mai importante, sub raport istoriografic, luate în discuție, sunt cele referitoare la încercările de a ieși de sub autoritatea sârbească în materie bisericească și de a restabili mitropolia. Acțiunea propriu-zisă de restabilire a mitropoliei, desfășurată de către Andrei Șaguna și alți militanți pentru drepturile naționale ale românilor, este urmărită de către autor pas cu pas. Și cu acest prilej sunt evidențiate meritele lui A. Șaguna în reînființarea ierarhiei bisericești dar trebuie să amintim că autorul nu uită că restabilirea s-a făcut și cu “concursul unei pleiade de bărbați învățați și plini de însuflețire religioasă și înzestrați cu virtuți naționale”¹³.

Parte a doua a scrierii o constituie colecția de documente referitoare la restabilirea mitropoliei. Apreciem că tocmai acest fapt dă valoare lucrării, autorul fiind primul care a reușit să cuprindă într-un volum, chiar dacă nu toate, majoritatea cea mai importantă a documentelor referitoare la acest aspect al istoriei ortodocșilor români din Transilvania. Prin reproducerea colecției de documente, Ilarion Pușcariu a adus o contribuție importantă la îmbogățirea și lărgirea posibilităților de cercetare atât a istoricilor noștri cât și a celor străini¹⁴. În recenzia apărută cu ocazia publicării lucrării în “Transilvania” se sublinia că “...opera, al cărui titlu stă în fruntea acestor șiruri, ocupă un deosebit loc de onoare și în urma vastității și autenticității materialului ce prezintă, va rămâne timp mai îndelungat un bogat izvor pentru istoriografia renașterii noastre naționale”¹⁵. Însuși autorul a fost conștient de valoarea documentelor publicate în colecție, care, după afirmațiile sale “...va rămâne însă deschisă și pentru viitoriu, ca un izvor istoric prețios, obiectiv și neîndoielnic pentru posteritate, și cu deosebire pentru istoricii români care se vor ocupa cu scrierea istoriei noastre naționale...”¹⁶.

Documentele luate din arhivele Mitropoliei din Sibiu au fost publicate în limba originală, unele fiind în traducere românească, așa cum au fost găsite în arhivă. Ele sunt așezate în ordine cronologică, fiind grupate în capitole care corespund cu capitolele din prima parte a lucrării. La sfârșitul lucrării este reprodusă o colecție de diplome interesând episcopii și mitropoliții Ardealului.

În concluzie, putem afirma că avem de-a face cu o scriere istorică bine documentată, bazată pe informația documentară, străbătută de rigoare științifică, adică o lucrare elaborată în manieră pozitivistă.

După apariția lucrării mai sus amintite, putem afirma că activitatea istoriografică a lui Ilarion Pușcariu se încheie în linii generale. Contribuția sa la îmbogățirea istoriografiei este mai redusă atât cantitativ cât și valoric.

Pentru întregirea portretului istoricului este necesar să amintim și alte lucrări.

Cu ocazia sfințirii în luna mai a anului 1906 a Catedralei din Sibiu, sinodul arhidiecezan a hotărât, pentru ca generațiile viitoare să cunoască eforturile făcute pentru ridicarea bisericii, elaborarea unei monografii. Sarcina scrierii ei a fost încredințată unui colectiv format din Ilarion Pușcariu, Matei Voileanu și E. Miron Cristea. Fiecare din cei trei, este autorul unei părți a monografiei. I. Pușcariu a elaborat partea introductivă precum și primul capitol care se ocupă cu *Lucrările pentru Catedrală sub Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei Baron de Șaguna*¹⁷. Atât introducerea cât și primul capitol sunt un nou prilej de a pune în evidență, mergând până la exagerare, rolul jucat de Andrei Șaguna în reînființarea mitropoliei și a demarării eforturilor pentru ridicarea Catedralei mitropolitane. Anul 1913 a însemnat apariția unei noi colecții de documente intitulată *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe pământul crăiesc*. Volumul se dorește a fi un răspuns dat la lucrarea arhivarului Universității săsești, G. Hüller, intitulată *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*, care contestă drepturile românilor în teritoriile săsești – “fundus regius”. Colecția de documente este precedată de un studiu introductiv semnat de tânărul istoric Silviu Dragomir. Prefața a fost scrisă de Ilarion Pușcariu, fiind deosebit de importantă pentru studierea concepției autorului cu privire la rolul și modul de utilizare a izvoarelor istorice.

Tot în anul 1913, Ilarion Pușcariu publică *Notițe despre întâmplări contemporane* care este de fapt o editare postumă a manuscrisului lui Ioan Pușcariu, completat cu date despre ultimii ani ai fratelui său, precum și cu anumite fragmente din evocările prilejuite de moartea autorului manuscrisului. În prefața lucrării, Ilarion Pușcariu apreciază că editarea manuscrisului reprezintă o pagină a istoriei românilor ardeleni, făcând un serviciu istoriografiei românești. În consecință, crede că lucrarea ar putea să se numească și “Memorii despre fapte și întâmplări la românii din Ardeal și Ungaria în viața politică, bisericească, culturală și socială de la 1848 încoace”.

În final, credem că se impun câteva concluzii. Activitatea istoriografică desfășurată de către Ilarion Pușcariu nu se impune prin numărul mare de lucrări, dar ea este străbătută de multe accente valorice. Fără să fie un istoric prin formație, el a înțeles rolul pe care trebuie să-l joace scrisul istoric, fiind adeptul scrierii unei istorii-argument, pusă în slujba intereselor poporului din care provenea. El se încadrează astfel pe linia inițiată de

istoriografii Școlii Ardelene. În același timp, s-a arătat receptiv la noile metode de investigare și scriere a istoriei specifice pozitivismului care caracteriza istoriografia universală și națională de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

NOTE

* Despre viața și activitatea lui Ilarion Pușcariu vezi articolul nostru, *Viața și activitatea publică a lui Ilarion Pușcariu*, în *Studia Universitatis "Vasile Goldiș" Arad*, nr. 8, 1998, p. 215-225.

¹ Ilarion Pușcariu, *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe pământ crăiesc*, Sibiu, 1913, p.VI.

² ***, *Scrisoarea din 11/25 aprilie 1874 către Ilarion Pușcariu*, în *St. Doc. Lit.*, p. 148.

³ În cele din urmă documentele au ajuns în mâinile lui Nicolae Popea.

⁴ Ilarion Pușcariu, *Răspuns la "Observările critice" ale domnului Dr. P. Ionescu la opul Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1901, p. 17.

⁵ ***, *Mitropolitul Andrei Baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui*, Sibiu, 1909, p. 405-433.

⁶ *Ibidem*, p. 405.

⁷ *Ibidem*, p. 424.

⁸ Ilarion Pușcariu, *Manual de Istoria Bisericească*, Sibiu, 1893, p. V.

⁹ *Ibidem*, p. V.

¹⁰ *Ibidem*, p. V., p. 3.

¹¹ *Ibidem*, p. 81.

¹² Idem, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiu, vol. I, 1889, p. VIII.

¹³ Idem, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p. 49.

¹⁴ Colecția de documente din *Metropolia...*, a fost folosită de Keith Hitchins în elaborarea lucrării *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970.

¹⁵ "Transilvania", an 32, nr. 4, mai, 1901, p. 126.

¹⁶ Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. V.

¹⁷ Idem, *Lucrările pentru Catedrală sub Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei Baron de Șaguna*, în *Biserica Catedrală de la Mitropolia Ortodoxă Română din Sibiu. Istoricul zidirii. 1857-1906*, Sibiu, 1908, p. 9-30

THE HISTORIOGRAPHICAL ACTIVITY OF ILARION PUȘCARIU

(Abstract)

Ilarion Pușcariu (1842-1922) was one of the nearest collaborators of the Transylvanian Metropolitan Bishop Andrei Șaguna. Although he had studied philosophy and theology, he was interested in the writing of history, teaching this branch at the Theological Institute from Sibiu.

The important part of his activity consisted in collecting and publishing documents that proved to the Hungarian masters the rights of Romanians and of their church.

PROIECTUL BRIAND DE UNIUNE EUROPEANĂ ȘI SUVERANITATEA NAȚIONALĂ (1930)

SIMION COSTEA

Proiectul Briand de Uniune Europeană (1929-1930) are o semnificație deosebită, atât din perspectiva istoriei ideii de unitate europeană, cât și din perspectiva istoriei relațiilor internaționale interbelice. Potrivit lui Denis de Rougemont, dezbaterea asupra ideii de Europa s-a derulat vreme de 28 de secole în plan intelectual, înainte ca procesul efectiv de integrare europeană postbelică să concretizeze aplicarea uneia dintre ipostazele acestei idei¹. Proiectul Briand reprezintă momentul în care, pentru prima dată în istorie, ideea de Uniune Europeană a cunoscut o urgență din sfera utopiilor intelectuale înspre sfera politicii guvernamentale și a relațiilor internaționale². Pe de altă parte, Proiectul Briand trebuie abordat în contextul realităților concrete interbelice, al relațiilor internaționale ale epocii în care a fost lansat³. Din ambele perspective, problema fundamentală pe care o pune Proiectul Briand este aceea a raportului dintre Uniunea Europeană propusă și suveranitatea națională a statelor. Studiul nostru își propune analiza conceptuală a acestui document.

În calitate de prim-ministru al Franței, Aristide Briand și-a lansat proiectul de Uniune Europeană mai întâi la Adunarea Generală a Ligii Națiunilor, la 5 septembrie 1929. În discursul său politico-diplomatic oficial, Briand a mărturisit că s-a implicat activ în mișcarea paneuropeană a contelui Richard Coudenhove-Kalergi, iar acum își asuma promovarea ideii paneuropene la nivel guvernamental. El propunea guvernelor să creeze, între statele naționale suverane ale Europei, „un fel de legătură federală“, dar „fără a atinge suveranitatea nici unei națiuni“⁴. Această asociație de state trebuia să se înfăptuiască mai întâi în domeniul economic, să nu schimbe cu nimic apartenența statelor la Societatea Națiunilor, și să nu creeze un antagonism între Europa și alte continente. Adunarea Generală a Ligii Națiunilor a aprobat în principiu Proiectul Briand și a hotărât procedura de urmat: guvernul Franței va trimite celorlalte guverne europene membre ale Societății Națiunilor un memorandum, guvernele vor elabora răspunsuri la memorandumul francez, apoi următoarea Adunare Generală a Ligii Națiunilor (din septembrie 1930) va dezbate toată problematica. România, prin ministrul său de externe, G. G. Mironescu, și-a declarat imediat sprijinul pentru toate ideile promovate în Proiectul Briand, ca și pentru procedura adoptată⁵. Proiectul Briand a fost prezentat și în cadrul unei prime

Conferințe (reuniuni) europene, reunind doar cele 27 de state europene membre ale Ligii Națiunilor⁶.

Conform procedurii stabilite, la 1 mai 1930, Franța a remis oficial celorlalte 26 de state europene membre ale Ligii Națiunilor, „Memorandumul guvernului francez asupra organizării unui regim de uniune federală europeană“ (redactat în fapt de către Alexis Legér), care dezvoltă ideile Proiectului Briand⁷. Memorandumul Briand abordează în introducere patru „probleme de principiu“, susținând mai întâi „necesitatea unei coordonări în Europa“ și apoi trei rezerve precise în care promova „integrarea cooperării europene în activitatea generală a Societății Națiunilor“, „poziția cu privire la statele europene sau care nu făceau parte din Societatea Națiunilor“, „respectarea independenței și suveranității statelor“. Memorandumul Briand adresa apoi guvernelor europene un chestionar cuprinzând patru „probleme particulare“: 1) „necesitatea unui pact de ordin general“, 2) „necesitatea unui mecanism“ instituțional, 3) „necesitatea unor directive generale“ privind integrarea politico-economică, 4) „probleme de aplicare“. Un capitol de „concluzii“ încheia structura documentului⁸.

Scopul Proiectului Briand era crearea unei organizații pentru securitate și cooperare în Europa, pentru menținerea păcii și asigurarea dezvoltării economice. Briand chema statele naționale suverane europene să se integreze într-o uniune europeană care avea ca scop „securitatea și bunăstarea popoarelor“⁹.

În plan spațial, Briand preconiza extinderea Uniunii Europene la nivel paneuropean, cuprinzând cele 27 de state europene membre ale Societății Națiunilor. România trebuia deci să fie membru fondator al Uniunii Europene în 1930. Rămâneau în afara Uniunii Europene statele europene nemembre ale Ligii Națiunilor, URSS și Turcia, precum și cele neeuropene membre ale Ligii Națiunilor¹⁰. Credem că Briand a preluat ideea lui R. Coudenhove-Kalergi, care preconizase pentru „Pan-Europa“ aceeași extindere spațială (incluzând și el România). Deosebirea era că R. Coudenhove-Kalergi excludea Anglia din Pan-Europa (din cauza Imperiului Britanic mondial), în vreme ce Briand o invita insistent să adere la Uniunea Europeană¹¹. Dar concepția Angliei privind propria suveranitate națională și propriul imperiu mondial va crea mari dificultăți atât Proiectului Briand cât și integrării vest-europene postbelice¹². Dacă R. Coudenhove-Kalergi concepea o „mică Europă“ (fără Rusia și Anglia), Briand preconiza „marea Europă“ (fără Rusia, dar cu Anglia)¹³. Ambele proiecte integrău Europa de Est (inclusiv România) în Uniunea Europeană, spre deosebire de Uniunea Europeană postbelică, ce se restrânge doar la Europa Occidentală, în primul

rând din cauza nivelului de civilizație mult mai avansat¹⁴.

Sub aspect conceptual, Briand descria Uniunea Europeană preconizată prin următoarele concepte-cheie: „Uniunea Europeană“, „Uniunea Federală Europeană“, „Uniunea politică“, „Uniunea economică“, „Comunitatea Europeană“, „Piața Comună“, „un fel de legătură federală“, „fedație“, „organizație federativă a Europei“, „Uniunea morală europeană“, „Asociația europeană“, „comunitatea popoarelor europene“, „cooperarea politică europeană“, „cooperarea economică europeană“, „o primă legătură de solidaritate între guvernele Europei“¹⁵. Aceste concepte sugerează posibilitatea unei integrări între state în grade foarte diferite de la o simplă „cooperare“ și „solidaritate“ până la crearea unui suprastat „federal“. Conceptul de bază utilizat este cel „federal“, preluat din limbajul paneuropenist federalist al lui R. Coudenhove-Kalergi. Briand evită să utilizeze alte concepte, mai radicale, ale lui R. Coudenhove-Kalergi, precum „Statele Unite ale Europei“ sau „Pan-Europa“, care ar fi putut produce temeri mai mari în privința limitării suveranității naționale¹⁶. Însă, prin analogie, Proiectul Briand a fost perceput în epocă drept un proiect de înfăptuire a „Statelor Unite ale Europei“. În timp ce R. Coudenhove-Kalergi vorbea despre limitarea suveranității naționale, și suprastat, Briand asociază întotdeauna conceptul „federal“ cu cel de „suveranitate națională absolută“. Conceptul de „federalizare“ europeană era folosit în epocă într-un sens larg, analog celui de „integrare“ europeană utilizat în epoca postbelică. Briand nu a utilizat deloc termenul de „integrare“. Conceptele de „Uniune Europeană“, „Comunitate Europeană“, „Piața Comună“, libera circulație a persoanelor, mărfurilor, serviciilor și capitalurilor, „uniune politică“, „uniune economică“, problema priorității politicului sau economicului - toate au fost lansate de Proiectul Briand în 1930 și au fost preluate în limbajul comunitar postbelic, acoperind astăzi realități instituționale¹⁷.

Sub aspect structural, Briand concepea „Uniunea Federală Europeană“ ca o organizație de integrare politică și economică paneuropeană. „Uniunea Federală Europeană“ era proiectată în conformitate cu trei „directive esențiale“, privind 1) „subordonarea generală a problemei economice față de problema politică“, 2) „concepția cooperării politice europene“ și 3) „concepția cooperării economice europene“¹⁸.

În 1929-1930, Briand s-a confruntat cu dilema opțiunii pentru integrarea europeană prioritar-economică sau prioritar-politică, problemă pe care și-o vor pune și inițiatorii integrării postbelice. Dacă în septembrie 1929 Briand a promovat ideea integrării prioritar-economice, în Memorandul din 1 mai 1930 el susținea concepția contrară, pronunțându-se pentru

integrarea prioritar-politică. El afirma că „pe plan politic ar trebui desfășurat mai întâi efortul care tinde să dea Europei structura sa organică“. Briand explica această ultimă opțiune, declarând că înfăptuirea „uniunii economice“ europene era posibilă numai după garantarea securității statelor naționale, iar această securitate era legată de structurarea mai întâi a „uniunii politice“ europene. Tot pe plan politic trebuiau elaborate politica economică și politica vamală a statelor suverane pentru înfăptuirea „uniunii economice“ europene. Briand avertiza că, dacă se acordă întâietate integrării economice, apare riscul ca națiunile mici să fie supuse dominației economice și apoi politice a marilor puteri industriale¹⁹. (Ca stat mic, slab dezvoltat economic, România era direct interesată să evite acest risc și să-și apere suveranitatea națională în plan economic și politic)²⁰.

Briand aprecia că numai după crearea unor garanții politice de securitate, în cadrul „uniunii politice“ europene, statele naționale puteau fi dispuse să accepte „sacrificii economice pentru colectivitate“ prin renunțarea la protecționismele economice naționale și prin liberalizarea politicilor lor vamale, condiții impuse de înfăptuirea „uniunii economice“²¹.

Briand a ajuns la această concluzie în urma eșecului „Conferinței pentru o acțiune economică concertată“ de la Geneva din martie 1930, unde a observat că statele au refuzat să renunțe la protecționismul lor vamal în climatul de tensiuni politice din perioada crizei economice din 1929-1933. În acest context, el și-a dat seama că și proiectul său de integrare prioritar-economică (din septembrie 1929) risca să eșueze în același fel, motiv pentru care a renunțat la acesta, iar în mai 1930 a considerat necesară mai întâi o înțelegere politică²².

Memorandul Briand promova, ca „directivă esențială“, „concepția cooperării politice europene“, care trebuie să urmărească acest scop esențial: „o federație fondată pe ideea uniunii și nu a unității, adică destul de suplă pentru a respecta independența și suveranitatea națională a fiecărui stat“²³. De altfel, Briand sublinia cu deosebită insistență principiul că „în nici un caz și în nici un grad, instituirea legăturii federale nu va afecta cu nimic nici unul dintre drepturile suverane ale statelor membre“ ale Uniunii Federale Europene. Uniunea Federală Europeană trebuia construită pe temeiul „suveranității absolute și a deplinei independențe politice“ a statelor naționale componente. Fiind plasată sub controlul Societății Națiunilor, Uniunea Federală Europeană trebuia să respecte cele două principii ale acesteia, privind „suveranitatea statelor și egalitatea lor în drepturi“. Briand susținea că, în acest fel, era imposibilă orice tendință de dominație politică a vreunei mari puteri asupra Uniunii Federale Europene. El concepea

Uniunea Federală Europeană ca „deplin compatibilă cu respectul tradițiilor proprii ale fiecărui popor“, asigurând afirmarea diversității specificului național într-o operă de colaborare internațională²⁴.

„Federația“ trebuia să asigure solidaritatea colectivă a statelor pentru reglementarea problemelor politice care interesau soarta „comunității europene“ sau a fiecărui stat component. Efectul concret al instituirii „uniunii politice“ europene era crearea unui sistem de securitate colectivă care să garanteze suveranitatea și integritatea statelor naționale în frontierele stabilite în 1918. Astfel, „concepția cooperării politice europene“ trebuia să determine extinderea sistemului de securitate locarnian la nivel paneuropean. Briand preconiza, în cadrul Uniunii Federale Europene, „dezvoltarea generală pentru Europa a sistemului de arbitraj și de securitate și extinderea progresivă la întreaga comunitate europeană, a politicii de garanții internaționale inaugurată la Locarno, până la integrarea acordurilor sau seriilor de acorduri particulare, într-un sistem mai general“²⁵.

Concepția lui Briand a fost evident inspirată de cea a lui R. Coudenhove-Kalergi, care în 1923 preconiza de asemenea o integrare mai întâi politică și apoi economică. R. Coudenhove-Kalergi propunea crearea unei federații a statelor europene mai întâi în plan politic prin structurarea unui sistem de garanții și arbitraj paneuropean care să asigure intangibilitatea frontierelor stabilite la Versailles, urmând apoi integrarea economică printr-o uniune vamală. În același timp, Briand, fiind arhitect al sistemului de securitate locarnian (din 1925), dorea să-și extindă propria operă la nivel paneuropean. (Această idee interesa în mod direct România, care urmărise un astfel de obiectiv după 1925. Totuși, Răspunsul guvernului Maniu nu menționa expres acest fapt). Teoreticianul R. Coudenhove-Kalergi avea însă un proiect mai radical: el voia să facă din Pan-Europa o „federație“ sau un stat federal, fondat pe ideea unității statale, nu a uniunii de state, să limiteze suveranitatea națională, să creeze „Statele Unite ale Europei“, după modelul Statelor Unite ale Americii, cu o constituție federală care să instituie un parlament federal bicameral în care să fie reprezentate atât statele, cât și cetățenii (de fapt o instituție supranațională)²⁶. Comparativ, omul politic Briand era mai realist, mai prudent, dornic de rezultate practice imediate, de aceea promova un proiect mai moderat: o confederație de fapt (numită de el tot federație, în mod exagerat), fondată pe ideea uniunii de state, nu a unității statale (deci nu un stat federal sau federație), cu menținerea suveranității naționale, întemeiată pe un tratat internațional (nu pe o constituție federală), cu instituții interguvernamentale (nu supranaționale sau federale)²⁷.

În tipologia propusă de Altiero Spinelli, Proiectul Briand se încadrează în modelul confederalist al ideii de Uniune Europeană. Proiectul Briand pornea de la experiența politică fundamentală a statului național suveran, care considera, în propriul său interes, necesară crearea unei organizații pentru garantarea păcii și securității în Europa. Pentru Briand, Uniunea Europeană trebuia să fie o confederație, o ligă de state, o Societate a Națiunilor în mic, în care fiecare stat își conservă suveranitatea națională și în care toate, în anumite domenii, se angajează de o manieră permanentă să practice aceeași politică. Decizia politică în Uniunea Europeană trebuia luată de o conferință a reprezentanților guvernelor naționale - Conferința Europeană (interguvernamentală). Modelul confederalist nu prezintă o inovație prea mare, căci nu necesită decât să se dea un cadru formal raporturilor care, în mod tradițional, se stabilesc între statele suverane care își propun să fie prietene. Aceasta este „Europa statelor“ promovată de Charles de Gaulle în epoca postbelică, dar și de Churchill, model al cărui precursor a fost Briand. Concretizările instituționale, în cadrul Uniunii Europene actuale, ale modelului confederalist sunt Consiliul de Miniștri și Consiliul European (interguvernamentale). Același model l-au urmat Consiliul Europei și Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa. Modelul confederalist nu ajunge la instituții supranaționale²⁸.

Comparativ, proiectul lui R. Coudenhove-Kalergi este tipic pentru modelul federalist al ideii de unitate europeană. Modelul federalist propune crearea unui stat federal paneuropean într-adevăr supranațional care coexistă cu statele membre, fiecare exercitându-și suveranitatea în sfera sa de competențe. Acest model propune ca statele naționale să-și transfere o parte din suveranitatea lor în anumite domenii, către instituții supranaționale: un guvern european, controlat democratic de un parlament european, și o curte de justiție. Aceste instituții supranaționale au autoritate în domeniile specificate de constituția europeană: politica externă, apărarea, economia, protecția drepturilor omului. Modelul federalist se inspiră din experiența practică a statelor federale SUA și Elveția, fiind ușor de înțeles teoretic, dar extrem de dificil de aplicat în politica internațională. În Uniunea Europeană actuală, modelul federalist se concretizează în Parlamentul European ales prin vot universal din 1979, în Curtea Europeană de Justiție și în Comisia Europeană, care sunt instituții supranaționale²⁹. Deși impregnat de idei federaliste în mediul mișcării paneuropene a lui R. Coudenhove-Kalergi, omul de stat Briand nu a îndrăznit să propună acest model, de teama unui refuz categoric al guvernelor preocupate de suveranitatea lor națională; de aceea a optat pentru modelul confederalist, mai ușor de

acceptat în epoca interbelică.

Cel de-al treilea model abordat de Spinelli, modelul funcțional, nu a fost adoptat nici de Briand, nici de R. Coudenhove-Kalergi. Acesta a fost modelul conceput de Monnet mai târziu, în primii ani postbelici și aplicat cu succes în integrarea economică vest-europeană. Conform modelului funcțional, în scopul de a administra, în interesul comun, piața cărbunelui și oțelului, piața comună (uniunea vamală), energia nucleară sau armata comună, fiecare stat trebuie să delege către o autoritate supranațională, anumite părți din suveranitatea sa administrativă, păstrându-și însă întreaga suveranitate politică. Instituțiile specifice modelului funcționalist sunt Înalta Autoritate CECA și Comisia Europeană³⁰.

Memorandul Briand era preocupat în primul rând de integrarea politică (nu economică) și a optat pentru metoda instituționalistă (nu funcționalistă). Metoda instituționalistă urmărea crearea de instituții politice care să încerce integrarea europeană. Prin această metodă, Briand a premers crearea Consiliului Europei (interguvernamental).

Analizarea raportului dintre Uniunea Federală Europeană și suveranitatea națională în Proiectul Briand din 1930 presupune cu necesitate aprofundarea conceptelor cu care a operat Briand, în înțelesul care le era atribuit în chiar epoca interbelică. Relevantă în acest sens este exegeza juridică întreprinsă în epocă de către V. I. Ferraru (doctor în științele politice și economice)³¹. Mai întâi, cum era înțeleasă suveranitatea națională, asupra căreia insista Briand?

În dreptul internațional al vremii, suveranitatea națională era definită de J de Louter drept - libertatea de a face, în limitele dreptului internațional, tot ce un stat consideră a fi în propriul său interes, fără a fi responsabil față de alte state. După Jellinek, suveranitatea este calitatea unui stat în virtutea căruia el nu poate fi obligat juridic decât prin propria voință. Louis Le Fur definește suveranitatea drept „calitatea statului de a nu fi obligat sau determinat decât de propria sa voință în limitele principiului superior al dreptului și conform scopului colectiv care este chemat a se realiza“. Înainte de Primul Război Mondial, suveranitatea națională era considerată intangibilă. În epoca interbelică însă, mulți analiști au recunoscut că s-a produs o limitare a suveranității naționale prin Tratatul de Pace, Tratatul Minorităților, Pactul Ligii Națiunilor, problema reparațiilor, controlul financiar internațional. Profesorul Joseph Barthelemy (membru al Institutului Franței) arăta în 1930 că în cadrul Uniunii Europene nu era posibilă menținerea suveranității naționale absolute³². Suveranitatea se poate defini ca independență în politica externă și autoritate sau putere în politica

internă.

Memorandul Briand concepea Uniunea Federală Europeană „fondată pe ideea uniunii nu a unității“. În dreptul internațional public „unitatea“ presupune un tot armonic, juridic și politic, ai căror reprezentanți sunt omogeni. Spre deosebire de „unitate“, „uniunea“ presupune o asociație de state, grupate în vederea realizării unui interes comun, care păstrează într-o măsură suficientă caracteristica de state componente suverane. Noțiunea de „uniune“ presupune deci o colaborare a statelor cu o manifestare de voință proprie, care însă să nu știrbească asociației autoritatea creată de ele. Este o comunitate de interese generale și cu o individualitate separată constituțională în problemele din interiorul asociației³³.

Uniunea Federală Europeană era proiectată ca o „uniune de state“, concept sinonim cu cel de „confederație“. Confederația este o asociație de state consfințită printr-un tratat de asociere și care rezervă fiecărui membru al ei caracterul esențial de stat. După Proudhom, o confederație nu este un stat, ci un grup de state suverane și independente. Legătura juridică a confederației este tratatul de asociere, care păstrează fiecărui stat în confederație caracterele sale esențiale. O astfel de grupare de state funcționează ca o instituție de drept internațional, prin faptul existenței la baza sa constitutivă a unui tratat între părțile asociate, sau a unui pact federal, după J. de Louter. Statele confederate își mențin anumite drepturi suverane, dar altele sunt limitate. Suveranitatea națională este în funcție strictă de interpretarea care i se dă în complexul statelor confederate³⁴.

Care este raportul dintre suveranitate și confederație? În materie de confederație, suveranitatea statelor componente își păstrează o bună și suficientă parte din rolul ei. Confederația presupune un acord de voințe bine pronunțat pentru organizarea și consolidarea sa. Acea voință care comandă îndeplinirea acordului este însăși suveranitatea statelor. Datorită acestui acord de voințe, suveranitatea națională se păstrează și după crearea confederației. Invocând principiul juridic „pacta sunt servanda“, la baza confederației există în permanență aceeași suveranitate a statelor care consimte la realizarea unui scop general internațional. Din momentul în care statele au acceptat, prin propria lor voință, să participe la încheierea unui nucleu juridic și politic de ordin internațional, care să le susțină interesele lor externe comune, ele recurg ipso facto la înseși drepturile înglobate în sfera de activitate a suveranității lor naționale. Potrivit lui N. Dașcovici, „suveranitatea națională, ca și libertatea individuală, unește ceva absolut, și prin urmare, asemenea ei, poate primi limitațiuni voluntare pe cale contractuală“³⁵.

În confederație, statele membre își păstrează o bună parte din suveranitatea lor, însă sunt subordonate principiului confederativ, în jurul căruia gravitează toate problemele juridice și politice ale noului sistem internațional. Spre deosebire de alianță, care vizează o uniune temporară și limitată, confederația își creează o personalitate juridică internațională. Confederația posedă o voință proprie independentă de cea a statelor componente, precum și organele necesare pentru a declara și a executa această voință. Scopul confederației este păstrarea pașnică a unei situații de fapt. Carré de Malberg definește confederația ca asociație contractuală între state care rămân suverane. Punctul de sprijin al confederației este legătura juridică „contractuală” între statele sale³⁶.

Din punct de vedere instituțional, confederația dispune de un organ central, o dietă formată din reprezentanții statelor membre. Toți reprezentanții statelor dispun de drepturi egale. Deciziile confederației sunt obligatorii pentru statele membre. Confederația trebuie să dispună de instituții care să poată aplica sancțiuni juridice pentru a asigura îndeplinirea obligațiilor juridice ale statelor. În cazul în care un stat nu își îndeplinește obligațiile, confederația îl pedepsește prin „executarea federală” care este o constrângere juridică, nicidecum prin război³⁷.

Modele de confederație erau SUA - care au devenit stat federal, Elveția - care a devenit stat federal, Confederația Germană dintre 1815-1866, devenită stat federal dominat de Prusia din 1871, Uniunea Panamericană creată de Bolivar în 1825, care se reunea în congrese și avea ca organ de conducere „Biroul internațional al republicilor americane”³⁸.

Uniunea Federală Europeană era o „uniune de state” sau o „confederație”. Uniunea Federală Europeană nu era o „unitate de state”, concept sinonim cu cel de „stat federal”, și cu cel de „fedeerație”, deci nu putea fi nici „stat federal”, nici „fedeerație”. Aceasta din cauză că noțiunile de „fedeerație” și „stat federal” exclud de la început ideea de independență, suveranitate și autonomie a statelor care le formează. Iar Briand insista asupra menținerii „suveranității absolute și a deplinei independențe” a statelor naționale în cadrul Uniunii Federale Europene. Deși folosea conceptul de „fedeerație”, el proiecta în realitate o „confederație”. Pentru Briand „fedeerația” avea înțelesul de „confederație”, nu de „fedeerație” în sens riguros juridic.

Marii juriști interbelici considerau că, spre deosebire de confederație, care este o pluralitate de state, fedeerația sau statul federal constituie un singur stat. Statul federal rezultă dintr-o contopire perfectă a sistemelor juridice, politice și economice ale statelor componente. Actul

juridic care le leagă atât de perfect este constituția federală, nu tratatul federal (spre deosebire de confederație). Statul federal este un ansamblu de state care, contopite într-un tot armonic, participă la guvernare. Statele componente ale federației își pierd mult din atribuțiile statale și devin aproape niște provincii autonome. Problemele din interiorul federației sunt de ordin pur constituțional, de drept intern, nu internațional³⁹.

În statul federal, suveranitatea statelor componente cedează o bună parte, în unele cazuri chiar se exclude, renunțând la atribuțiile sale, creând o suveranitate nouă, care este suveranitatea statului federal. Suveranitatea inițială a statelor federate dispare, determinând membrii federației să se supună unei noi suveranități, cea a federației. Federația este deci un stat cu cetățeni de o singură naționalitate, cea federală, cu o singură suveranitate, cea federală, și cu puteri constituționale de guvernământ. Guvernul federal este singur în măsură să ia hotărâri în numele întregului sistem politic și să aplice legile pe toată întinderea sa geografică. Orice act sau tratat internațional privește numai organele de guvernământ ale federației. Prin constituția federală, statele componente sunt obligate să respecte deciziile puterii centrale federale. Statele membre ale federației nu au dreptul la secesiune⁴⁰.

Puterea legislativă în statul federal aparține la două categorii de reprezentanțe: reprezentanța statelor membre (Senat în SUA, Bundesrat sau Reichrat în Germania, Ständerat în Elveția) și reprezentanța cetățenilor de pe întreg teritoriul federației (Camera Reprezentanților în SUA, Reichstag în Germania, Nationalrat în Elveția). Reprezentanța statelor membre discută chestiunile privitoare la politica externă în special, și la implicarea federației în politica internă. De aceea toate statele federale au ministerele de externe, de război și de finanțe comune. Reprezentanța cetățenilor are un rol mai mult în politica internă. De pildă în cazul SUA, Senatul (reprezentanța statelor membre) a fost cel care a refuzat ratificarea Tratatelor de Pace și a Pactului Ligii Națiunilor⁴¹.

State federale erau SUA, Elveția (după 1848), Germania wilhelmiană și weimariană, care sub Hitler va deveni de fapt stat unitar totalitar, URSS pe hârtie doar, în realitate fiind stat totalitar. Alte state federale, precum Argentina, Brazilia, Columbia, Venezuela s-au centralizat în așa măsură încât au devenit state unitare.

În epoca modernă, federația s-a născut dintr-o contopire perfectă a unor state confederate și tinde spre un stat unitar. În general, statul federal se bazează și pe o comunitate de limbă, cultură, națiune, de interese, cum este cazul SUA sau Germaniei. Chiar Elveția, deși are trei naționalități,

formează o singură națiune, cu o conștiință civică elvețiană⁴².

Memorandul Briand folosea conceptul de „fedație“, dar preconiza în fapt o confederație, „fondată pe ideea uniunii, nu a unității, adică destul de suplă pentru a respecta independența și suveranitatea națională a fiecărui stat“⁴³. În mod real, Europa cuprindea o diversitate de identități naționale cu tradiții proprii și interese divergente, imposibil de reunit într-o fedație. Mentalitatea vremii, pentru care statul național suveran era o dogmă sacrosanctă nu putea admite o limitare accentuată a suveranității naționale și cu atât mai puțin o renunțare la suveranitate în favoarea unei autorități federale. Statele naționale puteau să ia în discuție doar un proiect de confederație europeană cu menținerea suveranității naționale, limitată doar în mică măsură. Uniunea Federală Europeană proiectată de Briand era de fapt o confederație a statelor care își limitau drepturile de suveranitate și independență, colaborând prin aceasta la înfăptuirea scopului de menținere a păcii. Prin încheierea Tratatelor de Pace și Pactului Ligii Națiunilor, statele se obișnuiseră deja cu o nouă concepție despre suveranitatea națională, mai limitată decât în trecut.

Potrivit juristului V. V. Pella, „Uniunea Europeană nu poate fi în nici un caz un stat federal, înzestrat cu acea plenitudo potestatis și în care minoritatea să se supună voinței majorității, ci o confederație sui-generis de state. Uniunea preconizată de dl. Briand nu poate fi decât o confederație condusă prin norma de drept internațional public, o confederație izvorâtă dintr-un acord între state, care, păstrându-și întreaga lor independență, urmărește să asigure împreună propășirea morală și materială a întregii comunități europene“⁴⁴. Uniunea Federală Europeană forma obiectul dreptului internațional, și nu al dreptului constituțional (cum ar fi fost în cazul unei fedații ce tinde spre un stat unitar). Uniunea Federală Europeană era o pluralitate de state suverane, și nu o unitate care ar absorbi suveranitatea. Proudhon credea chiar că „Europa va fi încă prea mare pentru o fedație unică, ea nu va forma decât o confederație de fedații“⁴⁵.

Memorandul Briand prevedea egalitatea juridică a tuturor statelor în cadrul Uniunii Federale Europene, în conformitate cu principiile Societății Națiunilor, excluzând orice posibilitate de dominație din partea vreunei mari puteri. În realitate, la Conferința de Pace de la Paris, statele au fost împărțite în 2 categorii: „puterile aliate și asociate“ (marile puteri învingătoare, care decideau totul) și „state cu interese limitate“ (țări mici și mijlocii, fără putere de decizie), iar la Liga Națiunilor principiul egalității de asemenea nu a fost respectat, prin includerea în Consiliul Ligii doar a marilor puteri. Comitetul politic al Uniunii Federale Europene format

doar din mari puteri, perpetua această inegalitate între state. Răspunsurile guvernelor finlandez și ungar insistau asupra egalității statelor, iar răspunsurile Italiei și Marii Britanii mergeau și mai departe în acest sens, cerând să nu se mai facă deosebire între statele învingătoare și cele învinse⁴⁶.

Uniunea Federală Europeană, fiind o confederație ce recunoștea suveranitatea statelor, trebuia să admită și corolarul acestei suveranități, dreptul de secesiune. Adică pactul federal trebuia să prevadă dreptul statului suveran de a se retrage din Uniunea Federală Europeană în cazul în care intervenea o neînțelegere în relațiile cu ceilalți membri. La baza confederației trebuia să stea un tratat între statele membre, devenite părți contractante. Era necesar ca tratatul să prevadă toate clauzele juridice pe care se întemeia Uniunea Federală Europeană⁴⁷.

Conceptele federaliste au și astăzi o accepțiune similară, după cum relevă istoricul Eliza Campus. Astfel, Confederația este o asociație de state care, instituind unele organe comune în domenii bine determinate, nu renunță la suveranitatea lor națională. Confederația este o categorie a dreptului internațional, în timp ce federația emană din dreptul public intern, constituind, în ultimă instanță, statul - uniune. În această accepțiune, Proiectul Briand nu depășea stadiul de confederație, cu menținerea suveranității naționale a statelor membre⁴⁸.

Urmând modelul confederal al ideii europene, Memorandumul Briand propunea celor 27 de state europene membre ale Ligii Națiunilor să încheie între ele un tratat de constituire a Uniunii Federale Europene⁴⁹. Briand dorea să facă din Europa o uniune creată prin consimțământul reciproc al statelor suverane. Statele suverane, în temeiul suveranității lor, trebuiau să încheie un tratat internațional de constituire a unei organizații interguvernamentale. La baza Uniunii Federale Europene trebuia să stea acest „pact“ fondator, de domeniul dreptului internațional, și nicidecum o constituție federală. În viziunea lui Briand, „pactul“ trebuia să fie doar „simbolic“, cu un caracter „general“, cât se poate de „elementar“, având scopul extrem de limitat de a afirma numai „principiul Uniunii morale europene și a consacra solemn faptul solidarității instituite între statele europene“. „Pactul“ trebuia conceput într-o formulă „cât de liberală posibilă“, indicând doar obiectivul general al Uniunii Federale Europene, de menținere a păcii în Europa. Concret, prin acest „pact“, guvernele europene își luau doar un angajament politico-juridic foarte redus, anume „să ia contact regulat în reuniuni periodice sau extraordinare pentru a examina în comun toate problemele susceptibile de a interesa în primul rând comunitatea popoarelor europene“. Uniunea Federală Europeană trebuia să se constituie ca o personalitate

juridică unică în relațiile internaționale. Odată adoptat „principiul Uniunii Europene“, ulterior, „Conferința Europeană“ sau „Comitetul European“ trebuiau să studieze doar „căile și mijloacele“ de structurare a acesteia⁵⁰.

În viziunea lui Briand, sub acoperirea acestui „pact inițial și simbolic“, trebuia să se dezvolte în mod practic Uniunea Europeană. Abia apoi urma „extinderea eventuală a acestui pact de principiu până la conceperea unei charte mai articulate“.

Pactul trebuia să prevadă cele trei rezerve precizate de Briand, care fixau clar limitele politico-juridice ale Uniunii Federale Europene, susținând că aceasta nu se substituie Societății Națiunilor, nu era concepută împotriva altor state sau organizații și nu limita „suveranitatea absolută“ a statelor naționale componente⁵¹.

Așadar Briand propunea statelor încheierea unui pact extrem de limitat și prudent, conceput astfel pentru a putea fi acceptat în mentalitatea epocii, dominată de dogma suveranității naționale, demarând lent și treptat procesul construcției europene. Pactul nu institua decât o Uniune Europeană cu caracter numai moral, care nu era o federație și nici nu avea eficiență practică. Pactul institua Uniunea Europeană ca o organizație interguvernamentală cu personalitate juridică internațională, menținând suveranitatea națională. Prin Pactul Uniunii Europene statele europene nu își luau alte angajamente politico-juridice internaționale decât cele pe care și le luaseră practic deja, prin semnarea Pactului Ligii Națiunilor, anume de a-și declara intențiile pacifiste și a se reuni în conferințe sau adunări internaționale la Geneva. „Uniunea morală europeană“ se concretiza într-o simplă conferință periodică interguvernamentală. Deoarece „Pactul“ concepea Uniunea Europeană cu caracter numai moral, concretizată doar într-o simplă conferință periodică interguvernamentală (și nu în instituții federale puternice, eficiente), apărea riscul, evidențiat de D. Gusti, ca organizația preconizată să se limiteze doar la o reuniune în cadrul căreia să se țină discursuri pacifiste fără nici un efect practic. Totuși, Briand dorea ca mai întâi să obțină, consimțământul statelor suverane atât de reticente pentru a demara procesul construcției europene, proces care urma să evolueze în plan politico-economic, creând instituțiile necesare. Perspectiva conceperii ulterior a unei „charte mai articulate“ a Uniunii Europene sugerează ideea unui tratat confederal eficient menit să se transforme, poate, într-o constituție de stat federal⁵².

Într-adevăr, Memorandumul Briand depășea ideea de „Uniune morală europeană“, ajungând la ideea de „Uniune Federală Europeană“ cu caracter de confederație care dispunea de un „mecanism“ instituțional propriu cu

caracter permanent. Considerăm că instituțiile Uniunii Federale Europene aveau caracter interguvernamental (nu supranațional), erau specifice pentru o uniune de state sau o confederație de state (nu pentru o federație sau un stat federal) și copiau întocmai instituțiile Ligii Națiunilor. Cele trei instituții ale Uniunii Federale Europene erau: „Conferința europeană“ (analoagă Adunării Generale a Ligii Națiunilor), „Comitetul european“ (analog Consiliului Ligii Națiunilor) și Secretariatul (analog Secretariatului Ligii Națiunilor). Capitala Uniunii Federale Europene și sediul tuturor instituțiilor sale trebuia să fie la Geneva, ca și sediul Ligii Națiunilor⁵³.

Memorandul Briand concepea „Conferința Europeană“ ca „organul conducător esențial al Uniunii Europene“, ca „organ reprezentativ și responsabil“, fiind „compusă din reprezentanții tuturor guvernelor europene membre ale Societății Națiunilor“. Președinția „Conferinței Europene“ era anuală și exercitată prin rotație. Briand nu preciza atribuțiile Conferinței Europene, urmând ca acestea să fie stabilite ulterior⁵⁴.

„Conferința Europeană“ era expresia instituțională a „reuniunilor periodice sau extraordinare“ prevăzute de Pactul fondator al Uniunii Europene. După modelul Adunării Generale al Ligii Națiunilor, „Conferința Europeană“ era organul decizional al Uniunii Federale Europene și era alcătuit din reprezentanții tuturor guvernelor membre ale acesteia, care erau de fapt o parte dintre guvernele componente și ale aceleiași Adunări a Societății Națiunilor. De aceea, considerăm că, în fapt, „Conferința Europeană“ era o altă Adunare a Ligii Națiunilor, restrânsă doar la membrii europeni ai acestei organizații universale, care se întrunea tot la Geneva și era obligată să funcționeze „în legătură cu Societatea Națiunilor“. „Conferința europeană“ era o instituție interguvernamentală, reunind reprezentanții tuturor celor 27 de guverne europene membre ale Uniunii Federale Europene (și ale Ligii Națiunilor), care își susțineau fiecare interesul național. Statele naționale suverane membre nu își limitau propria suveranitate și nu transferau către „Conferința Europeană“ nici un atribut al propriei suveranități naționale. „Conferința Europeană“ nu era deci o instituție supranațională (ci interguvernamentală), nici federală (ci confederală). „Conferința Europeană“ era „organ reprezentativ“ numai în sensul că reprezenta toate cele 27 de state suverane membre ale Uniunii Federale Europene (inclusiv România), în mod egal. Dar „Conferința Europeană“ nu era o adunare reprezentativă a cetățenilor, nu era un parlament federal în care o cameră să fie aleasă în mod democratic direct de cetățeni (cum dorea R. Coudenhove-Kalergi), nu era „Parlamentul Europei“ (cum o numea D. Gusti în mod eronat). „Conferința Europeană“

a lui Briand anticipează instituțiile interguvernamentale de tip confederal ale Uniunii Europene actuale, anume Consiliul de Miniștri și Consiliul European, nicidecum Parlamentul European ales prin vot universal⁵⁵.

Memorandul Briand concepea „Comitetul European“, numit și „Comitetul Politic Permanent“ ca „organ executiv“ al Uniunii Europene, ca „organismul de studiu și instrumentul său de acțiune“, fiind „compus numai dintr-un anumit număr de membri ai Conferinței Europene“. Activitatea „Comitetului European“ trebuia să se desfășoare în cadrul Societății Națiunilor, reuniunile sale având loc chiar la Geneva, unde puteau să coincidă cu reuniunile Consiliului Societății Națiunilor⁵⁶.

„Comitetul politic permanent“, asemeni Consiliului Ligii Națiunilor, era format numai din câteva state europene membre ale Societății Națiunilor (și ale Uniunii Europene). Prin urmare, era foarte probabil ca acest Comitet European să fie format din aceleași mari puteri europene membre ale Consiliului Națiunilor, astfel încât cele două instituții puteau să se confunde de facto, cu atât mai mult cu cât ambele se reuneau în același timp și în același loc. „Comitetul European“ era de fapt același Consiliu al Ligii Națiunilor, însă cu autoritate doar asupra spațiului european. „Comitetul European“ era deci un directorat al marilor puteri conceput să conducă Uniunea Europeană. Această conducere directorială a Uniunii Federale Europene încălca principiul egalității între statele suverane, excluzând statele mici și mijlocii de la procesul de luare a unor anumite decizii. Marile puteri (Franța, Germania, Italia, Anglia) urmau să domine Uniunea Federală Europeană, aducând, probabil, atingere suveranității naționale a statelor mici și mijlocii excluse din „Comitetul European“ (între care și România).

Asemeni „Conferinței Europene“, „Comitetul politic permanent“ era o instituție interguvernamentală, reunind reprezentanții unor guverne europene care își susțineau fiecare propriul interes național. Statele naționale suverane componente nu își limitau propria suveranitate și nu transferau către „Comitetul European“ nici unul dintre atributele propriei suveranități naționale. „Comitetul politic permanent“ nu era deci o instituție supranațională (ci interguvernamentală), nici federală (ci confederală). „Comitetul European“ era „organ executiv“ numai în sensul atribuțiilor pe care le deținea, de „instrument de acțiune“ al Uniunii Federale Europene. Dar „Comitetul European“ nu era un guvern federal investit în mod democratic de un parlament federal reprezentativ, ales prin vot universal direct de cetățeni, nu era „guvernul Europei“ (cum îl denumea D. Gusti, în mod eronat). Din cauză că nu reprezenta toate statele membre ale Uniunii Federale Europene, „Comitetul European“ al lui Briand nu anticipează nici una dintre instituțiile

Uniunii Europene actuale (care azi nu exclud nici un stat membru al Uniunii Europene). „Comitetul politic permanent“ al lui Briand anticipează instituțiile directoriale ale marilor puteri, de tipul Pactului celor patru din 1933, Consiliului de Securitate al ONU, Europei directoriale propuse de Charles de Gaulle în anii '60⁵⁷.

Memorandul Briand propunea ca acest „Comitet European“ să dispună de o președinție exercitată prin rotație, ca și în cazul „Conferinței Europene“, în scopul evitării dominației unei singure mari puteri. „Comitetul politic permanent“ avea posibilitatea de a invita, la dezbaterile unor anumite probleme, și pe reprezentanții altor guverne europene interesate (nemembre ale Comitetului), care făceau sau nu parte din Liga Națiunilor⁵⁸. „Comitetul European“ nu era obligat să invite la dezbateri aceste guverne (ale unor state mici și mijlocii), iar în cazul în care le invita, nu era obligat să țină cont de părerea lor sau să le implice în procesul decizional. Marile puteri extra-europene însă aveau un statut privilegiat, deoarece puteau fi invitate de „Comitetul European“ să participe la dezbaterile sale privind anumite probleme în care erau interesate, cu vot consultativ sau deliberativ, deci participând chiar la procesul decizional al Uniunii Federale Europene.

Ca prime atribuții și misiuni, „Comitetul politic permanent“, trebuia să studieze „procedura de realizare și de aplicare a proiectului“ Briand, „căile și mijloacele“ de structurare a Uniunii Federale Europene⁵⁹. Comitetul trebuia să facă „inventarul general al programului de cooperare europeană“, care cuprindea: a) problemele politice, economice și sociale care interesau în special „comunitatea europeană“ și care nu au fost rezolvate încă de Liga Națiunilor și b) acțiunea specială a Uniunii Europene pentru executarea deciziilor Ligii Națiunilor de către guvernele europene. Remarcăm că Briand concepea Uniunea Federală Europeană ca pe o organizație care trebuia să aplice pe continent deciziile Ligii Națiunilor și să completeze acțiunile acesteia. „Comitetul“ trebuia apoi să adopte „un program general de cooperare europeană“. „Comitetul politic permanent“ putea să încredințeze studierea anumitor capitole ale acestui program unor „comitete de experți“, cu caracter tehnic, nu politic-decizional. Întrucât numai guvernele aveau putere de decizie și acțiune, aceste „comitete de experți“ trebuiau să rămână sub controlul politic direct al guvernelor, pentru a fi eficiente. În acest scop, președinția fiecărui „comitet de experți“ trebuia încredințată câte unui om de stat european (nu unui expert sau tehnocrat), numit fie din cadrul „Comitetul politic permanent“, fie din afara acestuia⁶⁰.

Secretariatul Uniunii Federale Europene era conceput de Memorandul Briand ca o instituție administrativă după modelul Secretariatului Ligii

Națiunilor, cu sediul tot la Geneva (ca și cel al Ligii Națiunilor), care putea să folosească la început chiar serviciile particulare ale Secretariatului Societății Națiunilor. Secretariatul Uniunii Federale Europene trebuia structurat după o perioadă de tranziție, în care serviciul de secretariat era încredințat guvernului însărcinat, prin rotație, cu președinția Comitetului European. Atribuțiile Secretariatului erau de ordin administrativ: executarea administrativă a instrucțiunilor Președintelui Conferinței Europene și ale Președintelui Comitetului European, convocarea Conferinței și Comitetului, pregătirea discuțiilor acestora, înregistrarea rezoluțiilor lor, asigurarea comunicării între guvernele semnatare ale Pactului Uniunii Federale Europene⁶¹.

Așadar, Secretariatul Uniunii Federale Europene nu avea atribuții decizionale ci doar tehnico-administrative. Secretariatul era inițial asigurat de un guvern, apoi era numit de guvernele europene și se afla sub controlul acestora. Prin urmare, Secretariatul nu putea să fie independent de guverne, nu implica nici un transfer de suveranitate din partea statelor naționale, nu era o instituție supranațională comparabilă cu Comisia Uniunii Europene de astăzi. Secretariatul Uniunii Federale Europene propus de Briand este comparabil cu alte instituții de același tip, precum Secretariatul Ligii Națiunilor, Secretariatul Consiliului Europei, Secretariatul ONU⁶².

Proiectul Briand era foarte neclar în abordarea problemei instituționale. Nu era clar nici ce va fi Pactul european, nici cum vor funcționa instituțiile Uniunii Federale Europene, nici dacă se putea trece de la „Uniunea morală europeană“ la o „fedație practică“. Uniunea Federală Europeană nu dispunea de instituții federale eficiente: nici o putere executivă, nici un organ judiciar, nici sancțiuni pentru statele ce încălcau Pactul european⁶³.

Într-adevăr, spre deosebire de modelul federal conceput de R. Coudenhove-Kalergi, Briand nu a proiectat pentru Uniunea Federală Europeană instituții federale supranaționale: nici Parlament European ales prin vot universal direct, nici guvern investit de acest parlament, nici o Curte Europeană de Justiție. Singura similitudine instituțională între Uniunea Federală Europeană a lui Briand și cea actuală este între „Conferința Europeană“ a lui Briand și actualul Consiliu de Miniștri al Uniunii Europene, ambele fiind interguvernamentale.

Rămânând ancorat în realitățile politice internaționale deja existente în epocă, Briand concepea Uniunea Federală Europeană după modelul instituțional al Ligii Națiunilor o copie la scară europeană a Ligii Națiunilor, o Societate a Națiunilor europene. În epocă, unii analiști au afirmat chiar că Uniunea Federală Europeană era „o Societate a Națiunilor în mic“ sau

„o nouă Societate a Națiunilor și, în loc de o Societate a Națiunilor, vom avea două”⁶⁴. Briand preconiza însă aprofundarea Uniunii Federale Europene până la crearea unui sistem de securitate paneuropean de tip locarnian, a unei uniuni de state și a unei piețe comune.

Cum s-a raportat însă Proiectul Briand față de Liga Națiunilor? Conform Memorandului Briand, Pactul european trebuia să definească juridic Uniunea Federală Europeană ca o „înțelegere regională răspunzând dispozițiilor articolului 21 din Pactul Societății Națiunilor și exercitându-și activitatea în cadrul Societății Națiunilor”⁶⁵. Într-adevăr, articolul 21 din Pactul Ligii Națiunilor admitea compatibilitatea juridică dintre Societatea Națiunilor și „angajamentele internaționale, precum tratatele de arbitraj și antantele regionale, ca doctrina Monroe, care asigură menținerea păcii”⁶⁶.

Pactul european trebuia să precizeze clar că Uniunea Federală Europeană nu se substituia Ligii Națiunilor, în atribuțiile pe care aceasta le avea prin Pactul Societății Națiunilor. Memorandul Briand proiecta Uniunea Federală Europeană ca pe o organizație continentală mai eficientă decât Liga Națiunilor și menită să ajute din interior această organizație universală în activitatea sa de menținere a păcii. Pentru a atesta mai bine subordonarea Uniunii Federale Europene față de Liga Națiunilor, Pactul european trebuia semnat la început numai de către cele 27 de state europene membre ale Societății Națiunilor⁶⁷. Briand a convocat prin conferință europeană (din septembrie 1929) chiar la Geneva, cu ocazia Adunării Generale a Ligii Națiunilor, invitând numai statele europene membre ale Societății Națiunilor.

Memorandul Briand exprima rezerva esențială conform căreia Uniunea Federală Europeană nu era o organizație rivală față de Liga Națiunilor, ci trebuia construită numai în cadrul Societății Națiunilor. Uniunea Federală Europeană era o parte componentă a Ligii Națiunilor, era subordonată acesteia, era un auxiliar al acesteia. Uniunea Federală Europeană trebuia să aplice politica pacifistă a Ligii Națiunilor în Europa, într-un mod eficace, întărindu-i autoritatea. Uniunea Federală Europeană era concepută ca o înțelegere regională (paneuropeană) comparabilă cu înțelegerea și mai restrânsă (vest-europeană) înfăptuită deja în 1925, prin „Acordurile de la Locarno, care au inaugurat adevărata politică de cooperare europeană”. Scopul Uniunii Federale Europene era să sprijine Liga Națiunilor în politica sa de menținere a păcii, în spațiul Europei, ce se caracteriza prin „unitatea geografică”, „comunitatea de civilizație” și „afinitățile etnice” ale națiunilor sale. Uniunea Federală Europeană nu era „o nouă instanță contencioasă pentru reglementarea litigiilor” dintre statele

suverane, și nu avea autoritatea de a judeca problemele încredințate Ligii Națiunilor prin Tratatul de Pace și prin Pactul Societății Națiunilor. În efortul de reglementare pașnică a conflictelor dintre statele suverane, decizia politică era luată exclusiv de Liga Națiunilor. Uniunea Federală Europeană nu avea autoritatea de a interveni decât prin exercitarea bunelor oficii cu titlu pur consultativ și prin facilitarea aplicării în practică a deciziilor Ligii Națiunilor⁶⁸.

Conceperea Uniunii Federale Europene ca o înțelegere regională în cadrul Ligii Națiunilor era interpretată de D. Gusti ca o expresie a tendinței firești a Societății Națiunilor de a deveni „o federație de federații“. Aceste „federații regionale“ (precum Uniunea Federală Europeană) trebuiau să confere conținut și eficiență „federației universale“ (a Ligii Națiunilor), care era atât de „anemică“. Uniunea Federală Europeană trebuia să se alăture „federațiilor regionale“ existente deja în cadrul Ligii Națiunilor: Mica Antantă, Commonwealth-ul britanic, Uniunea Panamericană ce reunea statele Americii latine, gruparea statelor scandinave și gruparea statelor baltice⁶⁹.

În viziunea lui Briand, după înfăptuirea „uniunii politice“, trebuia să se structureze „uniunea economică“ paneuropeană. Cea de-a treia directivă esențială a Memorandului Briand promova „concepția organizării economice a Europei“, care avea ca scop „o apropiere a economiilor europene, realizată sub responsabilitatea politică a guvernelor solidare“. Prin organizarea rațională a producției și comerțului de către statele europene suverane, se urmărea structurarea treptată a unei „piețe comune“ paneuropene. Statele suverane europene trebuiau să încheie între ele un tratat economic de bază, adică „un act de ordin general și de principiu, care ar constitui un simplu pact de solidaritate economică“. Acest pact economic european trebuia să reglementeze politica vamală a statelor suverane, având ca scop final „stabilirea unei piețe comune“ în cadrul „comunității europene“, bazată pe libera „circulație a mărfurilor, capitalurilor și persoanelor“. Briand dorea ca mai întâi guvernele să adopte principiul acestei politici vamale de liber schimb și de piață comună. Apoi, modalitățile practice de realizare a acesteia puteau fi studiate de un „comitet de experți“ subordonat „Comitetului politic“ al Uniunii Federale Europene⁷⁰.

Memorandul Briand exprima rezerva esențială conform căreia Uniunea Federală Europeană nu era concepută ca o alianță îndreptată împotriva altor state sau a altor organizații internaționale din Europa sau din afara Europei. Din contră, Uniunea Federală Europeană trebuia să se concentreze doar asupra problemelor vitale europene și să colaboreze cu

statele nemembre pentru asigurarea păcii universale. Era și în interesul statelor nemembre să aibă ca partener comercial o Europă stabilă⁷¹. Această precizare era menită să menajeze suspiciunile marilor puteri excluse, precum URSS, SUA, Japonia.

De asemenea, Uniunea Federală europeană nu era concepută ca o „uniune vamală“ protecționistă care să lupte împotriva statelor nemembre. Briand susținea că Uniunea Federală Europeană, contrar realităților internaționale anterioare, nu era o „uniune vamală“ care să abolească vămile dintre statele membre pentru a ridica la limitele comunității europene bariere vamale noi, prohibitive, protecționiste. Prin urmare, Uniunea Federală Europeană nu era un „instrument de luptă“ contra statelor situate în afara sa. Uniunea Federală Europeană trebuia să respecte principiul universalității, promovat de Liga Națiunilor⁷². Această precizare viza în special SUA.

Ultimul punct al chestionarului din Memorandumul Briand identifica „problemele de aplicare“, adică domeniile în care să se realizeze efectiv cooperarea interguvernamentală dintre statele suverane membre ale Uniunii Federale Europene.

În concluziile sale finale, Briand arăta că într-adevăr și-a limitat proiectul de Uniune Europeană la o concepție cât de elementară posibilă, dar a făcut-o din rațiuni practice, anume pentru a crește șansele unui asentiment unanim la o primă propunere concretă, și pentru a împăca toate interesele și toate situațiile particulare. În realitate, Briand dorea „o dezvoltare viitoare a organizației federale a Europei“, procedând treptat, de la simplu la complex⁷³.

De altfel, Briand s-a condus după aceeași concepție și la prima reuniune europeană de la Geneva din septembrie 1929, când „s-a limitat să sugereze, cu titlu imediat, căutarea unei simple legături federale de instituit între guvernele europene membre ale Societății Națiunilor, pentru a asigura practic cooperarea lor“⁷⁴.

Proiectul Briand nu-și propunea să edifice toate piesele unei construcții ideale care să răspundă abstract tuturor nevoilor logice ale unui mecanism federal european. Dimpotrivă, Proiectul Briand urmărea realizarea practică a unui prim mod de contact și de solidaritate constantă între guvernele europene pentru a reglementa în comun toate problemele privind organizarea păcii europene⁷⁵.

Guvernul Franței aștepta să primească răspunsurile celorlalte 26 de guverne europene, însoțite de toate observațiile și sugestiile lor, până la 15 iulie 1930. Briand își exprima speranța că aceste răspunsuri vor oferi elementele unei înțelegeri care să permită instituirea atât a unui „embrion

de organizație federală cât și a cadrului durabil al acestei cooperări europene“. Prin urmare, programul acestei cooperări putea fi stabilit la cea de-a doua reuniune europeană de la Geneva, din septembrie 1930⁷⁶.

Briand considera că în 1930 sosise momentul cel mai propice și mai presant pentru inaugurarea construcției europene. El credea că în Europa s-au reglementat deja, până în 1930, principalele probleme psihologice și economice cauzate de Primul Război Mondial. Prin urmare, Europa părea dispusă la un efort pozitiv de a crea o nouă ordine și de a dispune ea însăși de propriul destin⁷⁷.

Înceind pe un ton patetic, Briand exclama: „A se uni pentru a trăi și a prospera: aceasta este stricta necesitate în fața căreia se găsesc națiunile Europei“. El credea că popoarele și-au exprimat deja simpatia pentru această idee, și rămânea doar ca guvernele să-și asume înfăptuirea ei⁷⁸.

În concluzie, Proiectul Briand concepea Uniunea Europeană de la Atlantic la Nistru, invitând România să devină membru fondator al acesteia, iar România și-a exprimat ferm opțiunea paneuropeană în 1930. Proiectul Briand era o expresie a evoluției relațiilor internaționale interbelice, urmărind dezvoltarea sistemului de securitate locarnian și eficientizarea Ligii Națiunilor, încadrându-se în linia tradițională de politică externă a Franței în deceniul al treilea. Proiectul Briand premerge actuala integrare europeană numai în sensul promovării unei ipostaze a ideii europene la nivel guvernamental, în lansarea unor concepte și în preconizarea unei uniuni economice și politice. Dintre cele trei modele ale ideii de Uniune Europeană sintetizate în integrarea europeană actuală, Proiectul Briand este doar expresia modelului confederalist. Încorporând ideologia federalistă paneuropenistă a lui R. Coudenhove-Kalergi, Proiectul Briand se dovedește mult mai moderat, întrucât nu preconiza crearea unui stat federal paneuropean. Spre deosebire de integrarea europeană actuală, Proiectul Briand nu punea condiția aderenței la un sistem de valori europene (privind democrația, drepturile minorităților etc.), nici a unui standard de civilizație, nici a subsidiarității și regionalizării, nici nu determina o ingerință în afacerile interne ale statelor. Briand invita în Uniunea Europeană țări dezvoltate (ca Anglia) și sărace (ca România), democratice (ca Franța) și totalitare fasciste (ca Italia), țări interesate în înghețarea frontierelor (ca Cehoslovacia) și revizioniste (ca Ungaria), cuprinzând întreaga Europă Centrală și de Est. Briand a optat pentru metoda integrării prioritar-politice (și apoi economice), o metodă instituționalistă (nu funcționalistă), de construcție europeană prin consimțământul reciproc. Proiectul Briand a conceput Uniunea Europeană ca o confederație de state suverane urmând inițial modelul Ligii Națiunilor,

care să devină treptat o veritabilă uniune politică și economică. Uniunea Europeană dispunea de instituții interguvernamentale, nu supranaționale, care nu implicau un transfer de suveranitate și nici limitarea suveranității naționale. În spiritul mentalității epocii, pentru care suveranitatea națională era o dogmă sacrosanctă, Briand a proiectat o Uniune Europeană interguvernamentală, întemeiată pe suveranitatea statelor naționale. Era o Europă a statelor și o Europă directorială, care a premers (într-un anumit sens) formula lui Charles de Gaulle. Dar revizionismul și interesele naționale divergente din epocă au împiedicat îndeplinirea chiar a acestui proiect de Uniune Europeană atât de limitat și prudent.

NOTE

- ¹ Denis de Rougemont, *Vingt-huit siècles d'Europe*, Paris, 1961, passim.
- ² Jean-Baptiste Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 231, 261-290.
- ³ Idem, *Histoire diplomatique de 1919 a nos jours*, Paris, 1974, p. 137-140
- ⁴ Idem, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p. 276.
- ⁵ George, G. Mironescu, *Cuvântări*, București, 1930, vol. I, p. 228-236.
- ⁶ Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, 1993, p. 59-60.
- ⁷ *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond Geneva*, vol. 167, f. 1. *Documents relatifs a l'organisation d'un régime d'union federale européenne, Memorandum du gouvernement français sur l'organisation d'un régime d'union fédérale européenne*.
- ⁸ *Ibidem; Rapport sur les résultats de l'enquête instituée au sujet de l'organisation d'un régime d'union fédérale européenne, în Documents relatifs...*
- ⁹ *Ibidem, Documents relatifs a l'organisation d'un régime d'union federale européenne, Memorandum du gouvernement français sur l'organisation d'un régime d'union fédérale européenne*.
- ¹⁰ J. B. Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965, p.
- ¹¹ Richard Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*, Târgu Mureș, p. 39-48.
- ¹² André Miroir, *Winston Churchill et la Construction européenne (1930-1955)*, în *Pensée et construction européennes*, Bruxelles, 1990, p. 163-172.
- ¹³ R. Coudenhove-Kalergi, *op. cit.*, p. 39-48.
- ¹⁴ D. M. Harrison, *The Organisation of Europe*, London, 1995, p. 176-193.
- ¹⁵ *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare AMAE), Fond Geneva*, vol. 167, f. 1. *Documents relatifs a l'organisation d'un régime d'union federale européenne, Memorandum du gouvernement français sur l'organisation d'un régime d'union fédérale européenne (în continuare MGF)*.
- ¹⁶ R. Coudenhove-Kalergi, *op. cit.*, p. 61-72.
- ¹⁷ D. M. Harrison, *op. cit.*, p. 39-49.
- ¹⁸ *AMAE, Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs... , MGF ..*
- ¹⁹ *Ibidem*.
- ²⁰ Dimitrie Gusti, *Problema federației statelor europene*, în *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, an IX, nr. 1-3, 1930, p. 19.
- ²¹ *AMAE, Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs... , MGF ..*
- ²² Maurice Pernot, *Federația europeană*, în *Dreptatea*, an IV, nr. 872, 5 septembrie

1930, p. 1.

²³ AMAE, *Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs...* , MGF .

²⁴ *Ibidem*, p. 53.

²⁵ *Ibidem*, p. 56.

²⁶ R. Coudenhove-Kalergi, *op. cit.*, p. 134-135.

²⁷ AMAE, *Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs...* , MGF .

²⁸ Altiero Spinelli, *Recherche sur l'organisation du pouvoir a l'epoque post-nationale*, în *Pensée et construction européenne*, Bruxelles, 1990, p. 181-186.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ V. I. Ferraru, *Proiectul de Uniune a Statelor Europene*, București, 1935, p. 73-86.

³² *Ibidem*, p. 75-76.

³³ *Ibidem*, p. 74-76.

³⁴ *Ibidem*, p. 74-75.

³⁵ *Ibidem*, p. 73-86.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 76-79.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 79-81.

⁴³ AMAE, *Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs...* , MGF .

⁴⁴ V. I. Ferraru, *op. cit.*, p. 76-86.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 81-86.

⁴⁸ E. Campus, *op. cit.*, p. 18-19.

⁴⁹ AMAE, *Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs...* , MGF .

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ J. B. Duroselle, *op. cit.*, p.; E. Campus, *op. cit.*, p. 60-63; V.I. Ferraru, *op. cit.*, p. 73-86.

⁵⁴ AMAE, *Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs...* , MGF .

⁵⁵ A. Spinelli, *op. cit.*, p. 183-185.

⁵⁶ AMAE, *Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs...* , MGF .

⁵⁷ Andrei Marga, *Filosofia unificării europene*, Cluj, 1995, p. 137-149.

⁵⁸ AMAE, *Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs...* , MGF .

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 55-56.

⁶² Marțian Niciu, *Organizații internaționale*, Iași, 1994, p. 345, 133-137.

⁶³ D. Gusti, *op. cit.*, p. 18-19.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 19; este citat jurnalistul genevez William Martin.

⁶⁵ AMAE, *Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs...* , MGF .

⁶⁶ *Pactul Societății Națiunilor*, în Nicolae Titulescu, *Politica externă a României*,

București, 1994, p. 375-391.

⁶⁷ *AMAE, Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs... , MGF .*

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ D. Gusti, *op. cit.*, p. 19.

⁷⁰ *AMAE, Fond Geneva*, vol. 167, f. 1, *Documents relatifs... , MGF .*

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² *Ibidem.*

⁷³ *Ibidem.*

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ *Ibidem.*

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ *Ibidem.*

⁷⁸ *Ibidem.*

THE BRIAND PROJECT FOR EUROPEAN UNION AND NATIONAL SOVEREIGNTY (1930)

(Abstract)

This study analyzes the Briand Project for European Union from 1930 in relationship with the national sovereignty of the states. The Briand Project was an expression of the evolution of international relations during the inter-war period, focusing on the development of the Locarnian security system and on the optimization of League of Nations activity. The Project was consistent with the traditional foreign policy of France in the 3rd decade. It construed the European Union as a sovereign state confederation after the model of League of Nations, but, gradually, this confederation has to become a true political and economical Union. The projected European Union had inter-governmental institutions that were not supra-national and that not limited the national sovereignty. Romania was invited to be a founder member of the projected European Union in 1930.

CONSIDERAȚII PRIVIND PREZENȚA MINORITARILOR ÎN STRUCTURILE ADMINISTRATIVE ALE TRANSILVANIEI INTERBELICE

VIRGIL PANĂ

Fiind obligate să trăiască sub trei administrații nespecifice (în cea mai mare parte a lor) a regimului administrativ din România antebelică, cele trei provincii istorice, care s-au unit cu vechiul Regat al României în decursul anului 1918, au adus cu ele legi și instituții străine statului român, spiritului și mentalităților românești. Odată realizată unitatea politică, se impunea și unificarea administrativă, operă dificil de realizat în condițiile complexe în care România trebuia să armonizeze interesele populației românești majoritare cu interesele minorităților etnice, să respecte promisiunile făcute la Alba Iulia cât și angajamentul pe care și-l asumase prin semnarea Tratatului pentru protecția minorităților, la 9 decembrie 1919.

În primii șase ani după unire, Transilvania a cunoscut o perioadă de tranziție administrativă care s-a caracterizat prin aplicarea concomitentă a două regimuri administrative, cel maghiar și cel românesc fapt ce a constituit un experiment cu totul deosebit pentru epoca respectivă.¹

În acest context, o reorganizare completă a administrației locale a României integrale punea, în mod conștient, și fără prea mare întârziere, problema unui statut legal al funcționarilor publici din acest extrem de important segment al vieții de stat. Pentru buna funcționare a organismului statal românesc, legislatorul român a acordat o atenție cu totul particulară reglementării cadrului juridic al funcționarilor administrativi căutând, pe cât posibil, distanțarea acestora de influențele nefaste ale politicianismului.

Până la apariția *Statutului funcționarilor publici*, la 19 iunie 1923², completat prin *Regulamentul* de punere în aplicare a acestei legi, din 23 noiembrie 1923³, în Transilvania au rămas în vigoare și legile administrative maghiare (Legea XXI/1886 pentru administrarea comitatelor și a municipiilor și Legea XXII/1886 pentru administrarea comunală) conform cărora, funcționarii administrației locale erau aleși de către Adunările locale, iar personalul inferior era numit de către șeful administrației. Nici un statut nu le garanta acestora stabilitatea pe funcție. Pe parcursul timpului, aceste legi au suferit doar ușoare retușuri impuse de schimbarea de suveranitate. Punerea lor în acord cu noua realitate politico-statală a fost realizată prin Decretele I și II ale Consiliului Dirigent al Transilvaniei. Primul din cele

două enumerate se referea și la funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice, la aplicarea celor două legi maghiare în noile împrejurări și la întrebuintarea limbilor minoritare, stipulând că toți funcționarii numiți sau aleși, de orice categorie, rămâneau în funcții (art. 2) și că limba oficială în serviciile publice este limba română (art. 3). Referitor la folosirea limbilor minorităților etnice, Decretul admitea, până la reglementarea definitivă prin lege a situației acestora, aplicarea dispozițiilor Legii pentru egala îndreptățire a naționalităților, din 1868, cu precizarea că în locul limbii maghiare trebuia să se înțeleagă peste tot limba română, iar în acele județe în care minoritățile conlocuitoare reprezentau a cincea parte din populația totală să se realizeze principiul conform căruia fiecare minoritate să fie administrată și judecată în limba sa proprie.⁴ Decretul II al Consiliului Dirigent, preciza, prin art. 9, că noii funcționari trebuiau să cunoască oral și în scris limba oficială a serviciilor publice și a populației din circumscripția respectivă, iar cei aflați în funcție erau datori să-și însușească acele limbi *în vorbă și în scris*.⁵

Constituția din 1923 prevedea, prin art.8, că legi speciale vor sta la baza eliberării Statutului funcționarilor publici, atât al celor din administrația centrală cât și din cea locală.

Amintitul Statut, cu toate imperfecțiunile sale, a consacrat un cadru legal și unitar pentru funcționarii din întreaga administrație, reglementând drepturile și obligațiile acestora, condițiile de recrutare și avansare, stabilitatea pe funcție, salarizarea, dreptul disciplinar etc.

Legile administrative ale României din 1925, 1929 și 1936 au încercat să amendeze imperfecțiunile Statutului din 1923 și să-l actualizeze de fiecare dată, producând uneori și efecte perverse. Drept exemplu, a doua lege administrativă, cea din 3 august 1929, elaborată de guvernul național-tărănesc, a compromis sensibil, după părerea unor specialiști, principiul unei reglementări generale și unitare a funcției publice prin sustragerea unui număr însemnat din funcționarii administrației locale de sub incidența dispozițiilor statutului, deschizând astfel cale liberă favoritismului politic. În conformitate cu textul acestei legi, candidații noi erau obligați să prezinte diplome de capacitate, să se prezinte în fața comisiilor de clasare etc, iar pe de altă parte, legea scutea de toate aceste condiții numirile făcute de la instaurarea guvernului până la promulgarea acestei legi.⁶ Acest fapt l-a determinat pe legislatorul din 1934 să anuleze, prin art. 4 al Legii din 9 iulie pentru simplificarea serviciilor publice, numirile făcute în baza textelor legale tranzitorii care se abăteau de la dispozițiile Statutului.⁷

Legea administrativă din 1936, care a amendat doar parțial și în mică

măsură imperfecțiunile legii din 1929, a avut meritul de a acorda o atenție specială pregătirii profesionale a funcționarilor publici. Prin art. 237 și 238, legislatorul continua opera inițiată de profesorul Paul Negulescu, prevăzând, de o manieră categorică, că pregătirea tehnică, profesională cât și cursurile de perfecționare pentru această categorie de funcționari trebuiau organizate de Ministerul de Interne, de Institutul Regal pentru Științe Administrative din România cu concursul Școlii Superioare de Științe de Stat și Documentare și al Școlii de Științe Administrative. Totodată, legea condiționa intrarea în serviciile publice de o pregătire tehnică-profesională adecvată.⁸ Un alt principiu salutar care se degaja din această lege și care remedia o lacună serioasă a sistemului administrației locale a fost acela că administrațiile de aceeași categorie trebuiau să aibă un număr egal de funcționari și că funcționarii serviciilor similare trebuiau să aibă aceleași gradații și aceleași salarii. Aceste dispoziții constituiau un obstacol serios în plasarea clientelei politice, împiedicând astfel și inflația de personal în administrația locală.

Legea administrativă din 1938 recunoștea și ea Statutul funcționarilor publici ca drept comun în materie de funcție publică, modificând în același timp, anumite dispoziții pentru a împiedica favoritismul cu ocazia recrutărilor și avansărilor funcționarilor publici, prevăzând chiar și căi de recurs împotriva numirilor și avansărilor ilegale.⁹

Regimul administrativ românesc s-a bazat pe o largă participare a locuitorilor la gestionarea propriilor interese. Instituțiile democratice, spiritul de toleranță care s-a manifestat din totdeauna la români au permis și cetățenilor de altă naționalitate să participe la conducerea afacerilor prin reprezentanții lor, într-un climat de generoasă egalitate. Funcționarii, indiferent de originea etnică sau de confesiunea religioasă, și-au putut continua nu numai exercitarea funcțiilor dar și-au văzut și consolidată situația sub singura rezervă a prestării jurământului de fidelitate și de cunoaștere a limbii de stat.

În ciuda acestor evidențe, actele puterii legislative și ale administrației românești, îndeosebi *Regulamentul Statutului Funcționarilor Publici* din 3 noiembrie 1923, au constituit obiectul unor critici ascutite din partea minorității maghiare, îndeosebi, în ceea ce privește folosirea în administrație a limbilor minoritare.¹⁰

Articolul 31 din amintitul Regulament preciza că funcționarii erau obligați să cunoască limba oficială a statului român. Cei care, la data publicării Regulamentului se găseau în serviciu urmau să fie supuși, în cursul anului 1924, pe bază de dispoziții ministeriale, la un examen de cunoaștere a limbii române. Cei care erau declarați admiși urmau să fie

menținuți în funcții, iar ceilalți excluși. Totodată, foștii funcționari care fuseseră îndepărtați din serviciu din cauza necunoașterii limbii oficiale aveau dreptul să se prezinte la acest examen, urmând să fie numiți din nou pe posturile vacante, dacă erau declarați promovați.

Examenele la care au fost supuși funcționarii minoritari în anul 1924 au avut loc într-un spirit de largă înțelegere, cerându-se din partea acestora doar o cunoaștere rudimentară a limbii și a istoriei românilor. În realitate, mulți funcționari minoritari au rămas pe funcții, cu toate că majoritatea acestora nu cunoșteau decât unele formule stereotipe pe care le repetau indiferent de împrejurări.

Atitudinea autorităților române, explicabilă în 1924, devenea o slăbiciune vinovată în 1934, la 15 ani după unire, când s-a constatat că numeroși funcționari minoritari, departe de a face progrese, pierduseră și cele câteva rudimente de limba română pe care le stăpâneau, confundând toleranța cu slăbiciunea.

Principalele acuzații aduse României de către liderii minorității maghiare, care au constituit subiectul a numeroase petiții înaintate Societății Națiunilor, au fost că aceste examene nu constituiau decât un pretext pentru statul român de a se debarasa de funcționarii minoritari, fapt ce constituia în opinia acestora, o violare flagrantă a Tratatului pentru protecția minorităților (art.8 și 9) și că eliminarea limbilor minoritare din administrație echivala cu un atentat împotriva minorităților etnice.¹¹

Faptul că aceste acuzații constituiau exagerări care aveau drept scop sensibilizarea opiniei publice internaționale pentru susținerea mișcării revizioniste maghiare, reiese spre exemplificare, și din analiza situației examenelor de limba română la care fuseseră supuși funcționarii minoritari din serviciul statului și administrațiilor locale din județul Mureș de-a lungul întregii perioade puse în discuție.

Tabelul nr. 1

Nr. crt.	Autoritatea care a organizat examenele	Data examenelor	Candidați		Absenți	Pensionați
			Reușiți	Respinși		
1	Prefectura județului Mureș	1924	30	10	-	8
		1934	86	-	-	-
		1937	96	1	-	-
2	Primăria orașului Târgu-Mureș	1924	65	14	13	-
		1934	48	26	5	-
		1937	27	-	-	-
TOTAL			352	51	18	8

Din acest tablou rezultă că cele două autorități au supus spre examinare un total de 403 funcționari minoritari din care au fost declarați promovați 352 (87,34%) și respinși un număr de 51 (12,66%).

Dat fiind faptul că Statutul definea drept funcționari publici doar pe cei care îndeplineau un serviciu public permanent (civil sau ecleziastic) la stat, județ, comună sau la instituțiile al căror buget era supus Parlamentului, guvernului sau consiliilor județene și comunale (art. 1), în aceste prevederi nefiind incluse funcțiile politice și electivă (art. 2), studiul pe care îl propunem se referă doar la funcționarii administrativi, nefiind luați în calcul prefectii, primarii și consilierii aleși care reprezintă, în opinia noastră, funcții politice și electivă.

Criteriul stabilirii celor doi ani analizați, respectiv 1925 și 1937, a fost cel al examenelor de limba română la care au fost supuși funcționarii minoritari la începutul și la sfârșitul regimului administrativ democratic românesc.¹³

Tabelul nr. 2

Funcționarii minoritari din structurile administrative ale Transilvaniei (1925 și 1937)

Anul	Total funcționari	Din care			
		Români		Minoritari	
		Număr	%	Număr	%
1925	4149	1929	46,49	2220	53,51
1937	4368	2944	67,40	1424	32,60

Pentru județul Arad care, din punct de vedere demografic, prezenta un procent de 61% români și 39% minoritari, situația se prezenta astfel:

1925	245	186	75,91	68	24,08
1937	248	160	64,51	88	35,49

Repartizați pe categorii, situația se prezenta în felul următor:

Tabelul nr. 3 - *Funcționari județeni (prefectoriali)*

Anul	Total funcționari	Din care			
		Români		Minoritari	
		Număr	%	Număr	%
1925	611	315	51,55	296	48,45
1937	1004	702	69,92	302	30,08

Pentru județul Arad:

1925	29	22	75,86	7	24,14
1937	47	30	63,83	17	36,17

Tabelul nr. 4 - *Funcționari municipali și orășenești*

Anul	Populația orașelor %		Total funcționari	Din care			
	R	M		Români		Minoritari	
				Număr	%	Număr	%
1925	22,6	74,4	4149	1929	46,49	2220	53,51
1937	36,1	63,9	4368	2944	67,40	1424	32,60

Pentru municipiul Arad:

1925	19,9	80,1	165	80	48,48	85	51,52
1937	37,0	63,0	82	58	70,73	24	29,27

Tabelul nr. 5 - *Funcționari administrativi comunali (prim pretori, pretori, secretari de plasă și notari)*

Anul	Total funcționari	Din care			
		Români		Minoritari	
		Număr	%	Număr	%
1925	2125	984	46,30	1141	53,70
1937	2197	1518	69,09	679	30,91

Pentru județul Arad:

1925	151	84	55,62	67	44,68
1937	107	66	61,86	41	38,32

Însumând aceste procente și făcând media rezultă că în anul 1925 cota de participare a minoritarilor la administrarea Transilvaniei a fost de 53,51%, iar în anul 1937 de 32,60%. Având în vedere faptul că în anul 1930 populația minoritară reprezenta 42,21% din întreaga populație a provinciei, rezultă că, în primul caz, cota de participare a fost mai mare

cu 11,30 procente, iar în cazul al doilea mai mică cu 9,61%. Situația din anul 1937 dovedește faptul că statul român își formase cadrele necesare pentru o administrare modernă a provinciei, renunțând la o parte din funcționarii minoritari care nu prezentau garanții solide de loialitate.

Analizând situația la nivelul întregii țări, o reprezentare proporțională corectă ar fi însemnat o cotă de participare românească de 71,9% și de 28,1% pentru minoritari. În această situație, în ambele cazuri analizate, participarea minoritarilor la conducerea propriilor interese a depășit cota demografică, în primul caz cu 35,3 procente, iar în cel de al doilea cu 4,8.

Conform recensământului maghiar din anul 1910, în Transilvania istorică, Banat, Crișana și Maramureș erau înregistrați 5.236.602 locuitori din care: români = 2.830.640 (53,53%), maghiari = 1.664.296 (31,78%), germani = 565.116 (10,79%), alții = 204.150 (3,90%).

În aceste condiții, participarea acestor naționalități în structurile administrative ale provinciei se prezenta în felul următor:¹⁴

Tabelul nr. 6

Categorია de funcționari	Total	Din care					
		Români		Maghiari		Alții	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Funcționari județeni	5202	170	3,26	4769	91,67	263	5,05
Funcționari municipali și orașenești	5294	41	0,77	4728	89,30	525	9,91
Funcționari comunali	12.207	914	7,48	10245	83,92	1025	8,61
TOTAL	22.703	1125	3,84	19742	86,80	1840	7,86

Prin urmare, românii, care reprezentau 53% din întreaga populație a Transilvaniei aveau o cotă de participare la viața administrativă de 3,84%, maghiarii cu 31% din totalul populației participau în proporție de 88,30%, iar celelalte naționalități (germani, evrei, slovaci, ruteni, țigani etc.), care reprezentau din punct de vedere demografic doar 14,69%, se regăseau într-o proporție de 7,86%, adică de două ori mai mare decât cea a românilor.

În concluzie, se poate afirma că statul român nu i-a îndepărtat pe minoritari de la gestionarea propriilor lor interese, la nivelul Transilvaniei, cota lor de participare fiind, în anul 1925, cu 49,67 procente mai mare decât a românilor în fostul imperiu, iar în anul 1937 cu 27,76.

NOTE

¹ Vezi în acest sens detalii la J. M. Peter, *L'administration locale en Transylvanie*, în *Revista de Drept Public*, 1934, nr. 9-12, p.339-361; Un studiu de referință cu bibliografia problemei este cel semnat de Gheorghe Iancu, *Unificarea legislativă, Sistemul administrativ al României (1919-1939)*, în *Dezvoltare și modernizare în România interbelică 1919-1939*, coordonatori Vasile Pușcaș, Vasile Vesa, București, 1988, p. 39-67.

² C. Hamangiu, *Codul General al României 1922-1926*, vol. XI-XII, p. 409; "Monitorul oficial" (în continuare *Monitorul Oficial*), nr. 60, 19 iunie 1923.

³ *Ibidem*, p. 418; *Ibidem*, nr. 189, 23 noiembrie 1923.

⁴ "Gazeta Oficială", publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și părților românești din Ungaria, Sibiu, 14/27 ianuarie 1919, p.5.

⁵ *Ibidem*, p. 6.

⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 170, 3 august 1929.

⁷ E.D. Tarangul, *Tratat de drept administrativ român*, Cernăuți, 1944, p. 149-150. Până în anul 1936 când a apărut o nouă lege administrativă, legea din 1929 a suferit 11 amendamente.

⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 73, 27 martie 1936.

⁹ *Monitorul Oficial* nr. 187, 14 august 1938; vezi în acest sens și J.H., Vermeulen, *La loi ad-tive de 1938 et le statut des fonctionnaires publics*, în RDP, XIII, nr.3-4, 1938, p. 513-555.

¹⁰ Vezi în acest sens și Iulian M. Peter, *L'emploi des langues minoritaires dans l'administration*, în "Revue de Transylvanie", 1937, III, 2, p. 189-198.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Arhivele Naționale - Direcția Mureș, *Fond Prefectura județului Mureș*, dosar 13375/1939, f. 1.

¹³ Calculele privind participarea numerică a minoritarilor în structurile administrative ale Transilvaniei în anii 1925 și 1937 au fost efectuate după informațiile aflate în *Calendarul administrativ*, pe anul 1925 și 1937.

¹⁴ Calcule făcute după Zenovie Păclișanu, *Politica minoritară a guvernelor ungurești (1867-1914)*, București, 1943, p. 87.

CONSIDERATIONS CONCERNANT LA PRÉSENCE DES MINORITAIRES DANS LES STRUCTURES ADMINISTRATIVES DE LA TRANSYLVANIE D'ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES (Résumé)

L'étude entame le problème de la réglementation de la situation des fonctionnaires minoritaires des structures administratives de la Roumanie d'entre les deux guerres mondiales.

L'auteur arrive à la conclusion que l'État roumain n'est pas éloigné des minoritaires de la gestion de leurs propres affaires. En comparaison avec le régime antérieur de l'année 1919, leur quota de participation étant, dans l'année 1925, avec 49,67 pour-cents en plus par rapport au quota des roumains dans l'ancien Empire, tandis que dans l'année 1937 avec 28,7 pour-cents.

Mihai Mărcuș (1874 - 1949)

Mihai Mărcuș a fost primul director român al Camerei de Comerț și Industrie din Arad după Marea Unire de la 1 Decembrie 1918. S-a născut în vestita așezare românească Giula, renumită prin rolul pe care l-a jucat în lupta de emancipare națională a românilor în sec. al XIX-lea. De aici s-a ridicat Moise Nicoară, care a dat dimensiuni ample luptei de emancipare națională a românilor din părțile Banatului și Crișanei. Mihai Mărcuș a fost fiul învățătorului Ion Mărcuș, absolvent al Preparandiei din Arad din anul 1856. Tânărul fiu de învățător din Giula a fost crescut în respectul valorilor naționale și și-a închinat viața acestor valori după ce-a absolvit cursurile universitare la Budapesta. Pentru pregătirea sa și devotamentul dovedit în lupta națională, românii din cercul electoral al Giulei l-au ales în toamna anului 1918 să-i reprezinte la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. După unire, tânărul avocat s-a reîntors printre ai săi pentru a continua lupta de consolidare a unirii. În 1919, când Giula a intrat în aria administrației românești, Mihai Mărcuș a fost prefect al județului ce-și avea sediul în Giula. În 1920, după încheierea administrației românești s-a retras la Arad, unde s-a angajat într-o activitate susținută de consolidare a tinerelor instituții românești.

Între 28 ianuarie și 31 octombrie 1922, Mihai Mărcuș a îndeplinit atribuțiile de prefect al județului Arad. În această calitate, el s-a preocupat de întărirea capacității de acțiune socială a unor instituții românești, în special a școlii primare. A sprijinit politica promovată de ministrul învățământului, dr. C. Angelescu, de construire de noi localuri de școală și de înființarea la Arad a unei noi școli normale pe lângă cea confesională. L-a sprijinit pe V. Goldiș, în activitatea de organizare a învățământului liceal din Arad. Mihai Mărcuș a făcut parte din Comitetul școlar al liceului "Moise Nicoară", contribuind la afirmarea culturală și pedagogică a acestei noi instituții.

Mihai Mărcuș a perceput corect rolul factorilor economici în consolidarea unirii și ca atare s-a angajat în activități de dezvoltare a sectorului textil al industriei arădene. La alegerile pentru un nou consiliu de administrație al Camerei de Comerț din 13 septembrie 1925 a candidat pentru un loc în consiliu. Era reprezentantul sectorului textil al industriei arădene. Aplicarea prevederilor Legii pentru organizarea camerelor de

comerț și industrie a dat posibilitatea comercianților și industriașilor mari să aibă un număr mai mare de reprezentanți în consiliu. Până aici ei erau în minoritate. Legea prevedea ca la Arad, Camera de Comerț și Industrie să aibă 40 de membri, care activau în două secții: comercială, din care făceau parte comercianții și reprezentanții băncilor, și industrială. Instalarea noului consiliu la administrație s-a făcut în 18 octombrie 1925. Reprezentanții comercianților și industriașilor români s-au sfătuit mereu cu Mihai Mărcuș în privința modului de a acționa în consiliu. La începutul lui 1926, Mihai Mărcuș a fost ales președinte al Consiliului de Administrație, iar programul de activitate l-a făcut în 26 februarie al aceluiași an. A început o activitate organizatorică susținută pentru progresul comerțului și industriei județului. În concepția economică a lui Mihai Mărcuș, politica generală a economiei trebuia să se oglindească în activitatea camerelor de comerț și industrie, prin extinderea ariei exporturilor arădene.

Activitatea desfășurată de Mihai Mărcuș în cadrul Camerei de Comerț și Industrie din Arad a fost bine apreciată de cercurile comerciale și bancare transilvănene și datorită acestui fapt a reușit să fie ales senator al camerelor de comerț din circumscripția electorală de la Cluj. Din această circumscripție făceau parte camerele de comerț din Arad, Cluj, Deva, Oradea și Tg. Mureș. Preocupat de extinderea exporturilor românești în centrul și nordul Europei, Mihai Mărcuș a participat în 1927 la congresul din Stockholm al camerelor de comerț europene. Aici a încercat să stabilească relații comerciale cu diferite centre comerciale din centrul Europei. Cu prilejul discuțiilor de la Congresul din capitala Suediei, Mihai Mărcuș a intuit preocupările cercurilor economice europene de prevenire a crizei economice ce se anunța. În 29 decembrie 1927, Mihai Mărcuș a prevenit consiliul de administrație al Camerei de Comerț și Industrie din Arad că România pășește spre o perioadă de criză economică. Remediul consta în “intensificarea și încurajarea prin orice mijloace a muncii productive”. Așa a afirmat el în ședința Consiliului pe care-l conducea. Încrăzător în vitalitatea poporului nostru, Mihai Mărcuș a militat pentru dezvoltarea capacității productive a centrelor meșteșugărești. Spirit cumpătat și înzestrat cu recunoscute calități de conducător, Mihai Mărcuș a știut să instaleze în activitatea Consiliului de administrație și un spirit de cooperare. În cadrul Camerei de Comerț, preciza el la sfârșitul anului 1927, nu s-a observat “nici măcar umbra unui disens de naționalitate sau confesiune”¹. Era îndreptățit generalul Al. Vlad, succesorul său la conducerea Camerei de Comerț din Arad, să declare că va urmări să mențină în cadrul instituției relațiile de cooperare pe care a reușit să le întărească președintele care l-a precedat.

Mihai Mărcuș a fost un om dinamic în acțiune, un spirit realist în aprecierea situațiilor sociale și economice în care intervenea și un bun cunoscător al specificului socio-economic al Aradului. A intervenit cu hotărâre și cu efect pentru construirea unei noi centrale telefonice, pentru apărarea Camerei de Comerț și Industrie din Arad și menținerea ei printre camerele de comerț ale țării, a sprijinit învățământul de specialitate, în special școlile superioare comerciale de băieți și fete, școala de meserii și internatul pentru ucenici. A subliniat mereu care este importanța economică a unei pături de meșteșugari harnici și pricepuți. De aportul său au beneficiat multe instituții economice, în special "Banca Românească", la a cărei conducere s-a aflat între 1933 – 1951, Camera de Agricultură din Arad, al cărei președinte a fost în 1934, sucursala din Arad a Băncii Naționale și a contribuit la dezvoltarea industriei arădene.

Mihai Mărcuș s-a manifestat în primii ani după unire ca un spirit anticomunist. Ca președinte al Camerei de Comerț și Industrie din Arad a devenit repede cunoscut în țară. Uniunea Camerelor de Comerț și Industrie l-a ales în 1927, în adunarea generală ce s-a ținut la Chișinău, membru în comitetul de direcție al uniunii. Sub raport politic a fost prin gândire și acțiune un om politic de factură liberală. A aderat la politica promovată de Partidul Național Liberal în primii ani după unire, când conducerea acestui partid a început să înființeze organizații în județele transilvănene. Mihai Mărcuș a sprijinit pe generalul Arthur Văitoianu în eforturile sale de organizare a filialei din Arad a Partidului Național Liberal. În 15 noiembrie 1928, generalul Arthur Văitoianu s-a retras de la conducerea partidului, iar la conducerea organizației liberale a fost ales Mihai Mărcuș. A dovedit înțelepciune în conducerea organizației liberale din Arad, fiind apreciat de președintele partidului, C.I.C. Brătianu. La alegerile din 21 decembrie 1933, Mihai Mărcuș a fost în fruntea listei liberale pentru cameră. A fost ales deputat și apoi ales vice-președinte al Camerei Deputaților. În activitatea sa politică și economică a fost un susținător dinamic al tezei solidarității naționale, idee pe care el a apreciat-o în activitatea lui V. Goldiș. Datorită tactului său, organizația de la Arad a Partidului Național Liberal a devenit a filială fruntașă, în anii grei premergători izbucnirii celui de-al doilea conflict mondial, a sprijinit marile acțiuni de înzestrare a armatei și consolidare a instituțiilor publice.

Bun cunoscător al rolului băncilor în dezvoltarea economică a României și a situației celor 147 de bănci românești din Transilvania, Mihai Mărcuș a insistat pe lângă intelectualii și oamenii de bancă din Arad pentru a participa la Congresul economic de la Cluj ce-a avut loc la începutul

lui decembrie 1935. Congresul își propusese să apere băncile românești arădene întrucât, în trecut ele au fost o forță de viață românească. Ele au încurajat și susținut păturile de jos să prospere, au acordat împrumuturi avantajoase atunci când se vindeau moșiile unor mari latifundari și au sprijinit tineretul studios. Din nou el a făcut apel la conceptul de solidaritate românească. Activitatea lui Mihai Mărcuș a devenit cunoscută în cercuri financiare largi. Fiind chemat să activeze în cadrul Băncii Naționale a României, Mihai Mărcuș a fost înlocuit în 15 decembrie 1935 de la conducerea organizației din Arad a Partidului Național Liberal Român. Succesorul său, profesorul universitar D. Manolescu i-a elogiat activitatea și, în special, virtuțile de conducător cu care era înzestrat. Mihai Mărcuș a continuat să sprijine instituțiile arădene.

În 1936, renumitul economist a fost confirmat ca membru de drept al Camerei de agricultură din Arad.

Mihai Mărcuș a fost un economist de formație liberală. A apărut și practicat principiile liberalismului economic. Cu prilejul unei vizite făcute la Arad de Victor Slăvescu, președintele institutului financiar “Creditul Industrial”, Mihai Mărcuș a criticat amestecul statului în viața economică a României și a declarat că “nu se poate împăca cu ideea că acest amestec este totdeauna apărător și stânjenește activitatea, sporindu-i cheltuielile, de fapt care are ca rezultat scumpirea producției”². Înlesnirile promise, aprecia economistul arădean, sunt deziluzie gravă. Intervențiile statului în viața economică a țării “obosec, deranjează și, în plus, scumpesc viața”. De aceea, acordarea libertății de acțiune în cadru legiferat trebuie să fie un principiu de conducere a vieții economice. Libertatea de acțiune e sursă de inițiative fructuoase în domenii pe care piața și relațiile interumane le arată deficitare.

Începându-și activitatea în spațiul economic și administrativ al Aradului în primii ani după Marea Unire, Mihai Mărcuș a fost condus de ideea unificării vieții economice, administrative și școlare românești. În cadrul Camerei de Comerț și Industrie din Arad a promovat acest principiu de acțiune, arătând că după Unirea de la 1 decembrie 1918, au existat în România trei sisteme legislative în domeniul comercial: codul comercial din 1887 în România veche și Basarabia, codul maghiar din Transilvania și cel austriac din Bucovina. Cele trei coduri au existat și după legiferarea intervenită în domeniul camerelor de comerț.

Mihai Mărcuș a fost în perioada interbelică un om de acțiune pentru întărirea solidarității românești. Moștenise de la părinții și înaintașii săi ideea spiritului de cooperare între români. Un cuvânt lămurit, publicat în

Tribuna nouă în anul 1929 a explicat orientarea liberală a activității sale, arătând că după Marea Unire, Partidul Național Român trebuia să-și caute noi orientări politice în condițiile create de existența statului român întregit. În aceste condiții, împreună cu prietenii săi formează nuclee liberale la Arad. El a continuat să militeze pentru cooperarea forțelor politice atunci când era vorba de interesele naționale. În 4 martie 1930 s-a realizat la Arad cooperarea forțelor românești pentru acțiunile gospodărești în oraș fără intervenții ale partidelor politice. Mihai Mărcuș și Ștefan Cicio-Pop au fost animatorii unei adunări publice ținută în Piața Avram Iancu pentru a sublinia ideea cooperării românilor. Generalul Al. Vlad s-a atașat și el ideii de solidaritate cetățenească în Arad. Pentru alegerile municipale din Arad din 14 martie 1930, în fruntea blocului românesc a candidat generalul Alexandru Vlad. Consiliul municipal ales și-a propus să rezolve problemele gospodărești cu care era confruntat orașul.

Alexandru Vlad (1876 - 1941)

Alexandru Vlad a fost un distins ofițer de carieră. Viața sa s-a împletit cu istoria Aradului. După absolvirea Școlii de ofițeri din Sibiu, tânărul Al. Vlad, născut în Orăștie și absolvent al vestitului liceu din Brașov, a fost încadrat în armata imperială. Marii comandanți ai armatei austro-ungare apreciau pe tinerii ofițeri români pentru capacitatea lor militară. Așa a ajuns tânărul ofițer român să fie încadrat într-o garnizoană de elită a armatei imperiale: Königsraetz. De aici, a fost mutat la Arad, la regimentul 33 infanterie, în a cărei componență se afla un mare număr de români. După câțiva ani de instruire a tinerilor soldați ai regimentului arădean, tânărul ofițer român a plecat pe front cu unitatea sa. Era vara anului 1914 și avea gradul de căpitan.

Destrămarea Imperiului austro-ungar în toamna anului 1918 l-a găsit pe Al. Vlad la Arad, unde era sediul regimentului său. Se reîntorsese de pe front cu gradul de maior. La începutul lunii noiembrie 1918 l-a sprijinit pe Ștefan Cicio Pop în greua activitate de organizare a gărzilor naționale române. Apreciindu-i capacitățile organizatorice, Consiliul Național Român l-a numit pe Al. Vlad șef de stat major al gărzilor naționale în diferite localități transilvănene. În toamna anului 1918, Al. Vlad s-a stabilit la Arad. Populația orașului l-a apreciat pentru activitatea sa ostășească și civică, pentru patriotismul și corectitudinea sa.

Pensionat cu grad de general, Al. Vlad a rămas atașat de Șt. Cicio Pop. În anul 1928, el a fost ales deputat pe lista județeană a Partidului

Național Țărănesc. În activitatea industrială, Al. Vlad și-a dovedit aceleași calități organizatorice care-l afirmaseră ca un bun conducător. Era administratorul delegat al Fabricii de Cântare Arad. În 17 iulie 1929 a fost ales președinte al Consiliului de administrație al Camerei de Comerț și Industrie din Arad. Vicepreședinți au fost aleși Andrei Deutsch și inginerul Nicolae Petrescu de la Astra, al cărei director era. Cu prilejul instalării sale la conducerea Camerei de Comerț și Industrie, Al. Vlad a declarat că dorește să mențină în cadrul consiliului atmosfera de cooperare și bună înțelegere pe care o instaurase fostul președinte Mihai Mărcuș. Al. Vlad a adăugat acestui obiectiv și unul constructiv sub raport comercial și industrial, declarând că și-a propus să asigure “deplina libertate a comerțului și încurajarea națională a industriei”. Aflat la cârma Camerei de Comerț și Industrie, în plină criză mondială, Al. Vlad s-a străduit să asigure parcurgerea cât mai liniștită a acestei perioade. A sprijinit pe micii comercianți și meseriași din orașul Arad care cunoscuseră în anii postbelici o frumoasă dezvoltare a celor două sectoare. De asemenea, a depus eforturi pentru a asigura pătrunderea produselor românești, în special a celor agricole, pe piața Europei Centrale.

Personalitate apreciată pentru contribuția adusă la înfăptuirea Unirii, generalul Al. Vlad s-a bucurat de un binemeritat prestigiu printre cetățenii săi. A dovedit consecvență în atitudinile sale politice, rămânând atașat de Șt. Cicio Pop, care era președintele organizației arădene a Partidului Național Țărănesc. Al. Vlad a contribuit la întărirea situației economice a țărânimii. La alegerile din 1928, Al. Vlad a candidat pentru un loc de deputat pe lista prezentată de Partidul Național Țărănesc. A reușit să fie ales membru al parlamentului, manifestând în continuare o dorință arzătoare de afirmare a industriei arădene. Activitatea publică a generalului Al. Vlad a culminat cu alegerea sa ca primar al Aradului. A fost instalat ca primar în septembrie 1938. Festivitatea de instalare i-a dat prilejul să-și afirme ideile democratice pentru care a militat în cursul vieții sale. “Mi s-a dat titlul de taică”, a afirmat el în fața autorităților orășenești prezente la instalarea sa ca primar. “Cei ce mi l-au dat nu s-au înșelat. Voi fi un părinte care ascultă păsurile tuturor, un părinte adevărat față de cei ce-și fac datoria, dar voi fi un părinte neîndurat față de cei ce nu ascultă, nu respectă ordinea și nu se supun legilor țării. Eu nu fac deosebire între lege și națiune. Pentru mine toți cetățenii sunt egali”. Cuvinte clare, spuse răspicat, care conturează însă o clară atitudine democratică. Ca primar al Aradului, Al. Vlad s-a dovedit a fi un om de ordine și un bun gospodar, a reușit să dovedească spiritul său gospodăresc contribuind la ridicarea uzinei de apă, înlocuirea

vechii centrale telefonice cu una modernă, îngrijirea străzilor și pavarea lor pentru a da orașului un aspect civilizată și asigurarea curățeniei și ordinii în piețele arădene.

Generalul Al. Vlad a fost un om disponibil la activitățile culturale desfășurate în Arad. Încă din timpul când a fost președinte al Camerei de Comerț și Industrie s-a îngrijit de buna funcționare a școlilor și a instituțiilor culturale. A participat la lucrările Adunării Eparhiale, ale căror membru era, a fost membru și președinte al Frăției Ortodoxe Române. Datorită faptului că Aradul nu dispunea de un teatru al său, în oraș s-a dezvoltat o acțiune pentru înființarea teatrului. Al. Vlad a sprijinit eforturile "Acțiunii pentru teatrul românesc al Aradului", fiind alături de intelectualii arădeni conduși de episcopul Andrei Mager, care au stăruit pentru înființarea teatrului. De asemenea Al. Vlad și-a dovedit entuziasmul său în organizarea festivității de aniversare a 60 de ani de la înființarea Camerei de Comerț și Industrie din Arad. În toamna anului 1940, Al. Vlad a avut de înfruntat o situație grea: spre Arad se îndreptau mii de refugiați din Ardealul de Nord. A reușit să mobilizeze spiritul public în acțiuni de solidaritate cu expulzații și alungații de la casele lor. Schimbările politice intervenite în viața publică a țării l-au găsit la datorie. Și-a dat seama însă că evenimentele au altă direcție decât convingerile sale politice. În urma acestei constatări s-a decis să demisioneze din funcția de primar al Aradului, rămânând însă în amintirea locuitorilor prin inițiativele sale, care nu s-au realizat încă: ridicarea Catedralei Ortodoxe a Aradului, reactualizarea rolului Aradului în lupta națională prin ridicarea Monumentului Unirii. Până la sfârșitul vieții sale, generalul Al. Vlad a sprijinit pe foștii luptători pentru unire. În 1941 a fost ales președinte de onoare al "Uniunii Gărzilor Naționale din Ardeal în 1918-1919". Era un ultim gest de recunoaștere a meritelor unui mare patriot. A decedat în 6 octombrie 1941. A rămas în conștiința publică a concetățenilor săi, lăsând în urmă amintirea unui ostaș demn, a unui președinte dinamic și priceput al Camerei de Comerț și Industrie din Arad și a unui primar animat de idei democratice și a unui spirit gospodăresc luminat.

Brutus Păcuraru (1886 -)

Una din figurile impunătoare ale Camerei de Comerț și Industrie din Arad, omul care a asigurat continuitatea conducerii, executarea liniilor de acțiune stabilite de Consiliul de administrație și deschidere culturală a instituției a fost, fără îndoială, Brutus Păcuraru. Era originar din localitatea Săliște, județul Hunedoara. După absolvirea școlii profesionale s-a îndreptat

spre Gimnaziul din Brad, ale cărei cursuri le-a absolvit în 1901.

Format în atmosfera pătrunsă de dragoste a valorilor naționale, nu în cea de precupeț sau intermediar, considerând că precupețele arădene scumpesc marfa³, Brutus Păcurariu s-a dovedit a fi la înălțime.

Fenomenele economice apărute ca urmare a crizelor economice l-au preocupat mult pe Brutus Păcuraru. Referindu-se la o conferință a fruntașului național-țărănist Grigorie Iunian, care a analizat aspectele financiare ale crizei economice, Brutus Păcuraru a considerat și el că criza prin care trece România avea un aspect financiar. Acest aspect era determinat de greșelile săvârșite în stabilizarea leului, care a fost făcută cu preț ridicat. Însă Brutus Păcuraru nu era de acord cu Gr. Iunian, care credea că numai prin măsuri financiare România se putea lecu de criza economică pe care o parcurgea⁴. Brutus Păcuraru se gândea și la alte modalități de însănătoșire a economiei: sporirea productivității, ajutorarea țăranilor și meseriașilor etc. Secretarul Camerei de Comerț și Industrie din Arad s-a alăturat ideilor promovate de profesorul Isaia Tolan de la Școala Superioară de Comerț din localitate, care a stăruit asupra rolului meseriașilor în întărirea păturii mijlocii a societății. Referindu-se la faptul că economia românească a pus prea mult accentul pe agricultură, Brutus Păcuraru a emis ideea prelucrării produselor agricole și dezvoltarea unei industrii alimentare. Aceste operații de prelucrare pot fi efectuate de o pătură meșteșugărească bine pregătită, care ar contribui la dezvoltarea industriei alimentare. De aceea, conchidea Brutus Păcuraru, în societate trebuie cultivată prețuirea meseriașilor. De asemenea, a cerut să nu fie cultivat “șovinismul zgomotos”⁵. Brutus Păcuraru a văzut în meseriași elemente constructive în societatea românească și de aceea a considerat că trebuie ajutați.

O dimensiune interesantă a crizei economice și sociale traversată de Europa în anii 1929-1932 pe care Brutus Păcuraru a perceput-o și pentru care a căutat soluții a constat, după expresia lui, “în bolile sufletești colective”⁶. Printre bolile sufletești el a enumerat răutatea și invidia oamenilor, lipsa sincerității în relațiile dintre ei, corupția și afacerismul care alterau raporturile interumane. Lecuirea relelor se putea face numai prin educarea atentă a tinerei generații. La începutul anului școlar, când obligațiile sale extraprofesionale îi aduceau în atenție problemele educative, secretarul Camerei de Comerț din Arad îndemna tineretul să-și îndrepte atenția spre învățătură. În toamna anului 1933 când începuse apariția unor semne mai bune, el a îndemnat pe tinerii absolvenți de școli primare să se îndrepte spre meserii, motivându-și îndemnul pe ideea că o economie devine mai sănătoasă atunci când se produce mai mult decât se consumă

în societate, iar meseriașii vor contribui nu numai la sporirea producției, ci și la înfrumusețarea Aradului. În 1933 când s-a organizat o “Săptămână a Aradului”, Brutus Păcuraru și-a îndemnat concetățenii să prețuiască și să stimuleze forțele creatoare ale orașului⁷. A sprijinit școlile Aradului și a manifestat afecțiune pentru elevii merituoși, pe care-i considera ca o garanție a dezvoltării economice a României. De asemenea, a manifestat interes pentru problemele sociale acute ale timpului: deteriorarea calității vieții oamenilor în vremurile de criză și accentuarea grijii pentru învingerea dificultăților cotidiene.

Ca și tribuniștii, în al căror spirit a fost format, Brutus Păcuraru a urmărit să întărească spiritul de solidaritate al românilor și de consolidare a unității sufletești a poporului român întregit sub aspect statal. Ajutat de generalul Al. Vlad, el a înființat “Cercul românesc”, o reuniune a intelectualilor arădeni dornici să-și petreacă timpul liber în discuții culturale, lectură și comentarea presei, audiții muzicale etc.

Brutus Păcuraru a fost directorul “Cercului românesc” și un animator al acțiunilor culturale. A sprijinit energic școlile Aradului, pregătirea ucenicilor, înființarea căminului de ucenici și școlile profesionale. În viața socială a Aradului a fost considerat “un om de rară energie și capacitate de muncă, caracterizat de un spirit sever și ordonat, care n-a obosit niciodată în îndeplinirea multiplelor datorii pe care le-a asumat cu totul dezinteresat și fără publicitate”⁸. “Cercul românesc” a fost un cămin cultural intelectual ce-a depășit barierele politice și care a contribuit și la apropierea corpului ofițeresc din garnizoana Aradului de societatea civilă. De altfel, corpul ofițeresc a sprijinit înființarea cercului și activitatea lui.

Ștefan Mateescu (1875 -)

Unul din spiritele prodigioase în viața economică a Aradului interbelic a fost Ștefan Mateescu. S-a născut în anul 1875 în Ploiești. După absolvirea cursurilor liceului “Sf. Sava” din București, a urmat cursurile la vestita “Școală Națională de Poduri și Șosele” din capitala României. În 1898 a devenit inginer și s-a angajat în serviciul Căilor Ferate Române, unde s-a remarcat prin pregătire temeinică și seriozitate. Ca urmare, după înfăptuirea României întregite i s-a încredințat, în anul 1919, conducerea Regionalei de Poduri și Șosele Galați. De aici, a fost mutat la Arad, unde, la 1 ianuarie 1921, a devenit director al Societății de electricitate și al Căii ferate Arad-Podgoria. Era un sector vital pentru economia Aradului. S-a remarcat repede prin competență profesională și dorința de a contribui la progresul economic al Aradului. Încă de la organizarea activității Camerei

de Comerț și Industrie din Arad, Ștefan Mateescu s-a remarcat prin spirit de ordine și înțelegere a viitorului. A fost unul dintre conducătorii industriașilor arădeni. În 1926 a fost ales vicepreședinte al Camerei de Comerț și Industrie din Arad, conducând secția de industrie. A fost un conducător priceput al acestei secții și un spirit de echilibru în relațiile dintre comercianți și industriași.

Încă din anul 1920 a funcționat în Arad o uniune a industriașilor. Președintele “Uniunii industriașilor”, în anul 1925, a fost Ștefan Mateescu, care era membru al “Uniunii industriașilor din România”. La alegerile din 17 iulie 1929, când generalul Al. Vlad a fost ales președinte al Camerei de Comerț și Industrie, postul de vicepreședinte a revenit inginerului Nicolae Petrescu, director al fabricii “Astra” din Arad. Nu peste mult timp, inginerul N. Petrescu a fost mutat la Brașov, iar ca vicepreședinte al Camerei de Comerț a fost ales inginerul Ștefan Mateescu care a îndeplinit această atribuție până la sfârșitul anului 1931, când generalul Al. Vlad s-a retras de la conducerea Camerei de Comerț din Arad. Atunci gândurile membrilor consiliului de administrație s-au îndreptat spre inginerul Șt. Mateescu. El a condus un timp comisia interimară, apoi a fost ales președinte al consiliului de administrație, pe care l-a condus până în 1940. Pentru un scurt timp, în 1940-1941, președinte al Camerei de Comerț a fost un necunoscut, A. Wertz, care îndeplinise în scurtul timp al guvernării legionare și atribuțiile de consilier economic al Prefecturii Arad⁹.

Ștefan Mateescu s-a dovedit a fi un bun manager și un spirit de inițiativă în viața economică a Aradului în perioada de criză și de redresare de după ea. A activat cu frumoase rezultate în conducerea căii ferate Arad-Podgoria dând posibilitatea producătorilor din zona productivă de la Lipova până la Pâncota să-și desfacă produsele pe piața Aradului. În conducerea “Societății de electricitate” a inițiat acțiuni de extindere a rețelei electrice. În anii 1932-1934 a fost președinte al Bursei de Mărfuri. A condus în calitate de președinte secția din Arad a A.G.I.R.-ului.

Bun cunoscător al problemelor de securitate socială a activat și în acest domeniu, fiind un manager al “Casei de Asigurări Sociale” din Arad. A insistat pentru sporirea exportului de bunuri agricole și industriale, pentru dezvoltarea simțitoare a numărului de meseriași care activau în Arad. Remarcase că încă din sec. al XVIII-lea Curtea din Viena a împiedicat afirmarea unei burghezii românești prin blocarea accesului tinerilor români spre meserii și școli profesionale, organizarea corporațiilor de meseriași etc. Din cauza formării lente și greoaie a meseriașilor, viața economică a fost marcată și după 1918 de faptul că elementul românesc avea, în

economie, o pondere necorespunzătoare poziției sale demografice. El a considerat că au fost ridicate înainte de 1914 “forme de vrajbă” între grupurile etnice prin blocarea formării profesionale a românilor. De aceea, în, 1935 el cerea într-un articol din gazeta arădeană “Știrea” să fie dusă o politică națională și creatoare de afirmare a elementelor destoinice în domeniul meseriilor¹⁰.

Inginerul Ștefan Mateescu a fost un observator atent al fenomenelor economice ale timpului său, iar observațiile și reflecțiile sale au fost expuse în studii, articole din ziar și memorii. Încă din anul 1912 a publicat la București un studiu numit *Accidentele muncii*. Când a venit la Arad a găsit o modalitate atrăgătoare de publicare a reflecțiilor sale economice. Era “Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Arad”. A publicat aici: *Participarea la beneficii în industrie (1929) și Asigurările sociale (1929)*. În același an a publicat la “Diecezana” din Arad studiul *Ce trebuie să știe alegătorii camerelor de comerț și industrie?*. Pentru activitatea sa ca președinte al Consiliului de administrație al Camerei de Comerț și Industrie arădene ne interesează în special, studiul *Părerii și propuneri, 1933-1940*, “Concordia Arad”, 1940, în care a publicat teorii și propuneri privind dezvoltarea economică a Aradului. În prefață arăta că a prezidat aproape opt ani secția industrială a Camerei de Comerț și Industrie din Arad, după care alți aproape opt ani a fost președinte al acestei instituții. În acest timp a activat pentru dezvoltarea economică a Aradului în context cu nevoile generale ale țării. A considerat că e de datoria sa să dea publicității memoriile și intervențiile făcute pentru prosperitatea socio-economică a populației din județul Arad.

Problemele economice ale Aradului au fost expuse în septembrie 1937 într-un document memoriu înaintat primului ministru Gh. Tătărescu. Memoriul a fost remis de Mihai Berceanu, subsecretar de stat la Departamentul Industriei și Comerțului, care l-a primit cu prilejul unei vizite făcute la Arad. În memoriul înaintat în numele Camerei de Comerț și Industrie din Arad, Ștefan Mateescu a considerat că Aradul e un județ oropsit din “cauza indiferenței vinovate cu care a fost tratat de toate guvernele ce l-au succedat de la Unire încoace”³. Aradul a fost un centru economic activ și puternic datorită valorificării produselor agricole, a grâului în special, a lemnului de pe valea Mureșului și a vinurilor gustoase din Podgoria Aradului. Pe acest fond s-au dezvoltat întreprinderile industriale: fabrica de spirt și drojdie Neuman, fabrica de textile și de vagoane “Astra”. Mobila fabricată în Arad era special apreciată în mod elogios de către cumpărătorii europeni din Budapesta, Viena, Praga, Berlin. Puterea economică

a Aradului a crescut cu 25% în cursul fiecărui deceniu antebelic. După război, Aradul a devenit un oraș de frontieră care n-a mai atras, iar pe “terenul spiritual nu s-a făcut până acum nimic pentru a recompensa Aradul pentru lupta pe care a dus-o ani de-a rândul pentru ridicarea culturală a României subjugate și pentru salvarea ei națională”⁴.

După Marea Unire au fost mutate sau desființate unele instituții din Arad, iar centrala telefonică a orașului era o instalație veche. Pentru remedierea acestei situații, Ștefan Mateescu a propus următoarele soluții: întreprinderile industriale din Arad care vor fi înființate să se bucure timp de 5 ani după înființare de avantaje speciale; guvernul să îndrume noile întreprinderi ce se vor înființa să-și aleagă sediul în Arad; produsele agricole și industriale din județul Arad să se bucure timp de 5 ani de avantaje privind tarifele pe C.F.R.; la minister să fie înființată o instituție specială a vinurilor pentru export; la fel, sectorului de la Șofronea să i se acorde avantaje de export; să fie încurajat exportul de păsări și de mobilă. În studiul “Burghezia românească din Ardeal”, președintele Camerei de Comerț și Industrie din Arad a analizat procesul dezvoltării burgheziei transilvănene și a propus ca statul să înființeze o instituție de credit pentru ajutorarea meseriașilor și a micilor comercianți. În 1938, când Consiliul Superior Economic a elaborat un document intitulat “Orientări generale” în vederea întocmirii unui plan economic de perspectivă, Ștefan Mateescu și-a expus opiniile asupra acestei intenții. În considerațiile sale, economistul arădean a pornit de la teza că este necesară “o reîntoarcere a libertății economice și a libertății valutare”, principiu de bază al economiei, pe care țara noastră nu trebuie să-l părăsească. Dirijarea economiei, doctrină ce începea să pătrundă în cercuri economice mai largi, sub influența dirijismului de stat al economiei germane, se poate realiza numai pe calea îndrumării și a sfaturilor, a informațiilor și nicidecum pe calea autoritară, prin intervenția statului în viața economică a întreprinderilor. În virtutea unei asemenea teze, Ștefan Mateescu a cerut “să înceteze odată pentru totdeauna amestecul tuturor controlurilor și inspectorilor diferitelor ministere, regii și case autonome în viața economică a întreprinderilor”⁵. Economistul arădean consideră că progresul economic se realizează prin libera inițiativă a întreprinzătorului, nu prin activitatea birocratică pe care el o contestă. Micșorarea presiunii birocratice avea ca urmare reducerea aparatului de stat. Pentru realizarea unui progres economic ușor și pentru propășirea agriculturii, economistul arădean propunea “raționalizarea muncii și culturilor” și valorificarea producției agricole. El cerea să se renunțe la “ideea degrevării fiscale a agricultorilor înlocuind-o printr-o intensificare a valorificării producției

agricole” și prin specializarea culturilor în funcție de specificul terenului. Analiza făcută de Ștefan Mateescu asupra condițiilor de creștere economică s-au referit la finanțele publice, industrie, drumuri și transporturi, cooperatie. Pe lângă respectarea principiului libertății, el a cerut micșorarea impozitelor, a tarifelor pe C.F.R. și a altor taxe, recomandând intensificarea producției prin organizare rațională și formare profesională.

Propunerile făcute de Ștefan Mateescu pentru perfecționarea activității comerciale și industriale a țării au vizat și alte domenii ale acestor sectoare. Tot în 1937, când Adunarea generală a Uniunii de Comerț și Industrie a inițiat discuții privind asigurarea bătrâneții comercianților și industriașilor, el a solicitat ca statul să nu fie implicat în susținerea materială a casei de ajutor a comercianților și industriașilor, iar veniturile acestei instituții să fie realizate din contribuțiile membrilor alegători ai camerelor de comerț și industrie, din contribuția anuală a camerelor de comerț și industrie din țară, dintr-un timbru aplicat pe facturile eliberate de angroșiști și prin donații.

În perioada când pregătirile de război deveniseră vizibile în diferite țări europene, Ștefan Mateescu a propus în 1938, ca în fiecare județ să fie constituit un comitet de adunare de fonduri pentru înzestrarea armatei.

O problemă asupra căreia Ștefan Mateescu a stăruit atât în activități practice cât și în diferite propuneri înaintate forurilor superioare, a fost constituită de procesul de formare a elementelor tinere pentru comerț și industrie. În 1938 el a fost numit de Ministerul Economiei Naționale, al cărui titular era Mitiță Constantinescu, în funcția de membru al unei comisii speciale însărcinate de minister să studieze problema pregătirii tinerilor comercianți și industriași. Cu acest prilej, el a constatat că școlile comerciale și industriale de diferite grade au asigurat tineretului ce le frecventa o pregătire preponderent teoretică, întrucât li s-au predat informații sumare de stenografie, dactilografie, calculare a prețului de vânzare și s-a insistat prea puțin asupra formării “spiritului comercial” și astfel școlile comerciale de toate gradele nu au format comercianți “care să-și stimeze meseria și să o iubească, ci numai amatori de slujbe și de situații”. Instituția în sine nu trebuie condamnată, ci procesul ei formativ trebuie revizuit într-o viziune modernă. Tot în 1938, Ștefan Mateescu a făcut remarci critice supra “Proiectului de lege pentru organizarea breslelor patronale de comercianți și industriași”: El a propus ca aceste structuri organizatorice ale negustorilor și industriașilor să nu fie organizate pe ținuturi, deci să evite organizarea administrativă-, ci să fie organizate pe regiuni comerciale și industriale sau după circumscripțiile camerelor de comerț. Aceste bresle dau un caracter

de stabilitate vieții politice a țării și nu pot fi îndemnate la acțiuni centrifuge așa cum puteau fi îndemnate asociațiile muncitorești. De asemenea, el a militat pentru “o autonomie cât mai largă în activitatea camerelor profesionale”, evitându-se astfel caracterul politic al acțiunilor pe care le întreprind. În observațiile făcute asupra “Proiectului de lege a Asigurărilor Sociale”, întocmit de Ministerul Muncii în toamna anului 1938, președintele Camerei de Comerț și Industrie din Arad, care activase timp de 14 ani ca președinte al Casei de Asigurări din Arad, a propus ca legea să stăruie mai mult asupra lucrătorilor din comerț și industrie cu venituri mici.

După o experiență îndelungată în conducerea camerelor de comerț și industrie - era unul din cei mai vechi președinți din țară - Ștefan Mateescu a adresat în 1938 un memoriu președintelui Uniunii Camerelor de Comerț, în care l-a rugat să acționeze pentru a întări autoritatea acestor instituții și a conducătorilor ei. El a negat dreptul comisarilor guvernamentali de a da ordine direct, fără consultarea președintelui Camerei de Comerț și Industrie. El a declarat răspicat că este “un apărător convins al principiului autonomiei camerelor de comerț, pe care o judec ca pe un accesoriu organic și nediscutabil al libertății economice”⁶. Autonomia camerelor de comerț și industrie putea fi asigurată prin alegerea unor președinți competenți și pricepuți organizatori ai relațiilor interumane. Pe lângă președinte, secretarul camerei este organul executiv de zi cu zi. De aceea, lui trebuie să-i fie rezervat “un rol, o situație și atribuțiuni cel puțin egale cu acelea ale directorilor de societăți anonime”. Prestigiul camerelor de comerț și industrie crește dacă ele apără și sunt în slujba intereselor superioare ale poporului și nu apără interese pur locale sau personale.

În 1938, când tendințele autoritariste au devenit mai evidente în politica românească și ca urmare a manifestării lor s-a resimțit tendința de limitare a atribuțiilor camerelor de comerț, inginerul Ștefan Mateescu s-a opus preocupărilor politice de limitare a autonomiei acestor instituții. De asemenea, s-a opus tendințelor de afirmare a doctrinei materialiste și de difuzare a ideii false că e o soluție benefică pentru pacea socială. Ștefan Mateescu a criticat tendințele de alăturare a învățăturii creștine cu cea marxistă. Între ele, afirma economistul arădean, este o prăpastie și ca urmare nu pot fi alăturate. Învățătura creștină este o doctrină care militează pentru iubirea aproapelui și adevărului, pentru moralitate și solidarizare a oamenilor. Legislația socială a ultimului secol nu se bazează pe teoriile revoluționare promovate de marxiști, ci pe iubirea aproapelui, pe “legea lui Hristos, care predică iubirea între oameni și pe care societatea bolșevică, care este creațiunea ideală a marxismului, o combate cu mijloacele cele mai

sălbatică”. Așa a afirmat Ștefan Mateescu în 1939 într-o conferință despre “*Legea salariului minim*” și evoluția istorică i-a dat dreptate. A avut dreptate Ștefan Mateescu și când a atribuit noilor economii o mare capacitate creatoare. Mașinismul automatizat a propulsat economiile naționale din Extremul Orient și le-a dat o mare capacitate concurențială. Piața europeană a fost invadată de produse japoneze, cărora li se vor adăuga și produsele industriale ale altor economii.

În viața economică a Aradului, Ștefan Mateescu a fost un spirit constructiv. Au beneficiat de competența sa economică și managerială Camera de comerț, Societatea de electricitate, Societatea Arad-Podgoria, a participat la eforturile arădene pentru modernizarea mijloacelor de comunicație, a perceput corect rolul important al muncitorului bine pregătit în sporirea producției de bunuri și a fost un spirit realist care a simpatizat cu mișcarea socialistă în tinerețe, dar și-a dat seama că “teoria socialistă departe de a fi o doctrină de construcție este tocmai una de dărâmare” și ca atare s-a îndreptat spre teoriile de solidaritate socială și de libertate umană. A activat ani în șir pentru progresul economic și cultural al Aradului. A intuit rolul creator al unei universități și a militat pentru înființarea unei universități arădene. N-a ezitat să condamne egoismul și capacitatea de dezbinare socială a materialismului istoric. A observat cu atenție fenomenele economice și a formulat observații și soluții pentru dezvoltarea economică a Aradului și a țării. A fost un spirit care a reflectat asupra marilor probleme ale Aradului, dorind ca orașul să progreseze și să fie o veritabilă citadelă la frontiera vestică a țării.

NOTE

¹ *Tribuna nouă*, Arad, nr. 2, anul V, 1928;

² *Știrea*, Arad, nr. 1.528, anul VII, 1937;

³ *Problema precupețelor*, în “*Știrea*”, nr. 1.515, anul VII, 1937.

⁴ *Restabilizarea*, în *Știrea*, nr. 422, anul III, 1933.

⁵ *Problema meseriașilor români*, în “*Știrea*”, nr. 469, an III, 1933.

⁶ *De ce nu se sfârșește criza?*, în, “*Știrea*”, nr. 813, an IV, 1934.

⁷ *Să iubim mai mult Aradul!*, în, “*Știrea*”, nr. 500, an III, 1933.

⁸ *Vezi Aradul*, nr. 7, an II, 1931.

⁹ Miron Butariu, *O viață de om*, Los Angeles, 1991, p. 71.

¹⁰ *Vezi Problema economică sub raport minoritar*, în, “*Știrea*, nr. 881, an V, 1935.

¹¹ Ștefan Mateescu *Părerii și propunerii*, p. 5.

¹² *Idem*, p. 8.

¹³ *Idem*, p. 25.

¹⁴ *Idem*, p. 63.

VIER ARADER PERSÖNLICHKEITEN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT
(Zusammenfassung)

Der Autor stellt das Leben und Schaffen von vier Direktoren der Arader Handelskammer aus der Zwischenkriegszeit vor: Mihai Mărcuș, Alexandru Vlad, Brutus Pacuraru und Stefan Mateescu.

EROUL ÎNVĂȚĂTOR LOCOTENENT MIHAI POPESCU (1906-1942)

VIRGIL ȘERBAN

Cultul eroilor este înscris în sufletul neamului românesc care în decursul istoriei a suferit mult, ținându-I totodată trează conștiința datoriei, iubirea de țară și drumul idealului.

Acum e rândul nostru să le cinstim mormintele și amintirea, să le dăm din tot sufletul întreaga noastră recunoștință.

Istoria națională nu-i nimic altceva decât lupta pentru apărarea civilizației creștine, contra cotropitorilor din toate părțile de-a lungul timpului și câștigarea luptelor cu ajutorul soldaților plini de virtuțile strămoșești.

Învățătorii eroi, căzuți pe câmpul de luptă din Răsărit, au trăit eroismul istoriei noastre naționale, înfruntând moartea, fiind pilde vii, pentru generațiile de azi și de mâine. Din rândul acestori numeroși eroi face parte și învățătorul Mihai Popescu unul dintre cei mai de văză cetățeni ai comunei Șiclău, jud. Arad. Învățătorul Mihai Popescu s-a născut la data de 2 nov. 1906, în satul Gârbovățul de Jos, comuna Corcova, plasa Strehaia județul Mehedinți¹.

Școala primară a făcut-o în satul natal, după care urmează cursurile Școlii Normale din Craiova, obținând diploma de învățător în iunie 1926².

Materiile sale preferate erau istoria și limba română, dar mai târziu în Școala Normală va dovedi o mare pasiune pentru pedagogie. După obținerea diplomei de învățător urmează Școala Militară de ofițeri în rezervă din Ploiești în anul 1927³.

Funcționează apoi timp de 2 ani de zile ca pedagog la liceul Moise Nicoară din Arad, unde dovedește multă pasiune și seriozitate. La solicitarea sa Inspectoratul Școlar Arad îi repartizează o catedră de învățător la Școala generală din comuna Șiclău începând cu data de 4 oct. 1929, unde va desfășura timp de 13 ani, o activitate cu totul și cu totul remarcabilă de dascăl și cetățean⁴.

Deși prin naștere a fost străin de aceste meleaguri, sufletește s-a legat cu atâta tărie încât era de nerecunoscut.

Potrivit principiului său pe care nu o dată îl afirmă și anume că: “misiunea dascălului de la țară este mult mai grea decât oricare alta. Învățătorul trebuie să muncească mai mult decât oricine, și trebuie să facă sacrificii enorme pentru ca fii neamului să poată primi învățătură”.

Învățătorul Mihai Popescu s-a identificat întrutotul cu aceia care reprezentau specificul acestor locuri⁵.

Dar pentru că această identificare și iubire să fie și mai profundă a înțeles să-și ia tovarășă de viață pe una dintre cele mai vrednice fiice a Șiclăului, învățătoarea Urzică Persida.

Învățătorul Mihai Popescu a fost omul datoriei conștincioase, a muncii devotate și dezinteresate dusă până la fanatism⁶.

În ambiția lui a fost promotorul tuturor lucrurilor frumoase și de folos obștesc.

Școala lui a fost școala vieții și nu a cărții.

Elevii lui au fost educați pentru viață nu numai pentru școală.

Știind să atace problemele educative în fondul lor și nicidecum în aparența lor, învățătorul Mihai Popescu a înființat și a condus în comuna sa o Bancă Populară, o cooperativă școlară cu rechizite pentru necesitățile elevilor, a construit un teren de sport la marginea comunei, a fost membru activ pentru promovarea și înființarea unei societăți corale, s-a ocupat de instrucția premilitară⁷.

Cu elevii din clasele V-VIII avea de două ori pe săptămână cursuri de inițiere în problemele gospodărești.

În activitatea profesională și a cercurilor culturale, învățătorul Mihai Popescu era printre primii în discutarea și lămurirea tuturor problemelor ce se discutau în cadrul acestor manifestări învățătoarești, fie prin ținerea unor lecții practice model, fie prin aportul lui personal la lămurirea problemelor cu caracter educativ, social și național în cadrul acelor cursuri educative și culturale.

Ca om, a fost înzestrat cu cele mai alese virtuți care formează un nimb strălucitor pentru fiecare om de caracter.

În societatea lui, în comuna în care a funcționat, era prețuit, respectat și ascultat de toți, fiindcă a știut să-și facă din bucuriile și durerile lor, bucuriile și durerile lui. Pentru această activitate deosebită pe tărâm educativ și obștesc a fost apreciat la superlativ cu prilejul inspecțiilor școlare⁸.

Dacă Mihai Popescu în profunzimea lui de dascăl și cetățean a fost un exemplu demn și viu de urmat, nu mai puțin a fost același și la unitatea din care a făcut parte după chemarea sub arme.

Față de superiori respectuos și conștiincios, față de inferiori bun și drept.

A fost un anticomunist convins. În diferite discuții spunea mereu: "Comunismul este plaga cea mai teribilă care poate exista pentru omenire, și această plagă trebuie înlăturată cu orice preț. Dușmanul nostru neîmpăcat

este această doctrină, și sfârâmarea ei trebuie făcută cu orice sacrificii”⁹.

Pierderea teritoriilor din nord-vest, est și sud în anul 1940, în favoarea vecinilor revizionisti ai României, pune la grea încercare sufletul și sentimentele patriotice a omului și dascălului deosebit care era Mihai Popescu.

Într-o cuvântare prilejuită de festivitatea deschiderii anului școlar 1940-1941 în fața elevilor și a părinților el spunea printre altele: “Ați văzut soldați plecând hotărâți și zâmbitori spre câmpurile de luptă. Ei merg să riște toul: să învingă sau să fie învinși, să trăiască sau să moară. Dar merg să lupte cu convingerea că trebuie să învingă. Această convingere le dă înfățișarea de eroi și eroii rămân pe veci indiferent care va fi rezultatul luptei”¹⁰.

Pentru această credință a înțeles să lupte, și să-și dea sfârșitul departe de ai lui, bravul învățător Mihai Popescu.

După despărțirea de cei dragi în septembrie 1942 pleacă pe front unde va suferi mai multe privațiuni specifice războiului.

Impresiile sale notate pe traseu până la locurile de luptă din Răsărit sunt consemnate într-o scrisoare pe care o trimite familiei¹¹.

O dată ajuns pe front primește mai multe misiuni de luptă, în fruntea companiei pe care o conducea, îndeplinindu-le cu cea mai mare însuflețire și conștiinciozitate. Într-un mic jurnal notează câteva acțiuni de luptă la care a participat, din păcate nementionând în mod expres locul de desfășurare a luptelor.

“În zilele de 6-8 octombrie, compania pe care o comand ajunge după un marș de aproape 25 de km. Pe o ploaie torențială la marginea unei localități sub focul ucigător al inamicului. Reușim după lupte și mai multe jertfe, să cucerim cota 83. După această reușită compania trece mai departe pentru a se întâlni cu regimentul 24 infanterie. În ziua de 9 octombrie se atacă cu același elan pentru a nu da inamicului răgaz să se consolideze. Toate atacurile disperate ale inamicului, superior ca număr, sunt respinse cu succes”¹².

După mai multe misiuni deosebit de periculoase și lupte grele, învățătorul Mihai Popescu cade într-o luptă de la Cotul Donului în data de 20 decembrie 1942, fiind mitraliat din avion împreună cu aproape întreaga companie pe care o conducea¹³.

După încetarea luptei un camarad de-al său din comuna învecinată Sânmartin județul Arad, reușește să recupereze lucrurile personale pe care le avea asupra lui, printre care se aflau un portofel cu o fotografie a familiei, legitimația și o scrisoare care urma să fie trimisă acasă. La întoarcerea

acestui de pe front, le înmânează soției sale, Popescu Persida¹⁴.

Cei care trec prin comuna Șiclău pot observa un monument al eroilor în curtea Școlii generale de aici.

În fruntea listei eroilor de pe monument se află chiar numele învățătorului erou Mihai Popescu.

Pentru faptele sale eroice de arme, eroului învățător locotenent i s-a acordat post-mortem decorația Coroana României cu panglică de "Virtute militară".

NOTE

¹ Conform certificatului de naștere aflat în posesia d-lui inginer pensionar Mihai Popescu, fiul eroului, Șiclău, nr. 9.

² Informație d-l ing. Mihai Popescu.

³ Idem.

⁴ Idem.

⁵ *Eroul învățător locotenent Mihai Popescu*, în "Știrea" (Arad), anul XIII, nr. 3261 din 7 iunie 1943, p. 1.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Caiet pedagogic aparținând înv. M. Popescu p. 2-3 (nenumărat) aflat în posesia fiului său, ing. Mihai Popescu.

¹⁰ Însemnări personale ale eroului, p. 1.

¹¹ Izvorul epistolar este datat 17 oct. 1942.

¹² Jurnal de front (1942).

¹³ Informație ing. Mihai Popescu.

¹⁴ *Ibidem*.

DER HELD LEHRER LEUTNANT MIHAI POPESCU (1906 - 1942) (Zusammenfassung)

Die vorliegende Arbeit versucht einen biographischen Überblick des Lebens und Schaffens des Lehrers Mihai Popovici abzuzeichnen. Es werden sowohl seine didaktische Tätigkeit als auch die Teilnahme am zweiten Weltkrieg, wo er an der Ostfront zusammen mit einer grösseren Anzahl von Arader Intellektuellen kämpfte, dargestellt.

Mihai Popescu (1906-1942)

Plutonul 3, Compania IV, Școala de ofițeri în rezervă Ploiești, 1939

ASPECTE DIN ACTIVITATEA UNIUNII TINERETULUI COMUNIST ÎN JUDEȚUL CARAȘ (AUGUST 1944 - DECEMBRIE 1947)

EUSEBIU NARAI

După 23 august 1944. U.T.C. și-a reluat activitatea legală, în funcția de secretar general al C.C. al U.T.C. fiind desemnat Nicolae Ceaușescu.

La data de 5 septembrie 1944 - ca urmare a apropierii punctelor de vedere într-o serie de probleme ce vizau activitatea tinerei generații, a sporirii contactelor dintre conducerile celor două organizații de tineret (Uniunea Tineretului Comunist și Uniunea Tineretului Socialist) - s-a încheiat frontul unic al tineretului muncitoresc.

Inspirându-se din platforme Frontului Unic Muncitoresc, încheiat între P.C.R. și P.S.D., în aprilie 1944, rezoluția Frontului Unic al Tineretului Muncitor sintetiza revendicări imediate¹.

Din U.T.M.-ul bănățean făceau parte - în primele zile de după 23 august 1944 - 6.300 membri. Prin formarea Frontului Unic Muncitoresc al Tineretului s-a întărit și mai mult "unițata de luptă a tineretului revoluționar din Banat"².

În toamna anului 1944, odată cu ieșirea din ilegalitate, activitatea U.T.C. s-a intensificat, fiind sprijinit material și moral de către P.C.R. Într-un raport de activitate întocmit de Comitetul Județean Caraș al U.T.C. pe luna septembrie 1944 se făceau următoarele precizări:

- a) Secretarul comitetului este Prica Ioan
- b) Numărul total al tinerilor din județ eate de 5.00-dintre care cca. 2.000 români, aproximativ 2.000 germani, 1.000 maghiari, slavi și alte naționalități; de asemenea, cca. 3.000 muncitori și ucenici, aproximativ 700 de elevi și 1.300 oameni aparținând altor categorii sociale.
- c) "Nu a existat organizație U.T.C. și nici o altă organizație de tineret".
- d) "Din punct de vedere politic, situația tineretului nu se deosebea de dictatura antonesciană: tineretul era împiedicat să se organizeze în sindicat sau în alte formațiuni patriotice; tinerii muncitori și ucenici erau forțați să lucreze în echipe de noapte; tineretul muncitoresc și ucenicii primesc salarii care nu corespund cu scumpetea; tineretul țărănesc căsătorit duce lipsă de pământ și unelte agricole".
- e) "Prima celulă U.T.C. din plasa Reșița avea 17 membri; azi sunt 46 membri activi; s-a înființat celula de cartier, formată din 9 membri".
- f) "U.T.C. Reșița a îndrumat Tineretul muncitoresc unit".

g) “S-au ținut 3 adunări ale tineretului muncitor și ucenicilor”.

h) “La ultima adunare, tineretul a elaborat un memoriu înaintat Direcțiunii Generale a U.D.R.: curățirea uzinelor de elemente fasciste și hitleriste și profasciste; desființarea bătailor și înjurăturilor; respectul demnității tineretului; îmbunătățirea vieții ucenicilor; la muncă egală, salariu egal; sporirea salariilor în raport cu scumpetea; 8 ore de muncă ; suspendarea muncii de noapte pentru tinerii muncitori și ucenici; educarea tineretului muncitor și a ucenicilor în spirit progresist și democrat; o lună concedii plătite; haine, bocanci, lenjerie și hrană mai bună pentru ucenici; încetarea descalificării ucenicilor”.

i) “Platforma U.T.C. cuprindea două prevederi esențiale: confiscarea și împărțirea-la țărani-a pământurilor bisericesti și mănăstirești; desființarea-prin lege-a prostituției, focar de răspândire a bolilor venerice și sociale”³.

În aceeași perioadă, obiectivele Județenei Caraș a U.T.C. erau următoarele:

a) “epurarea aparatului de stat”.

b) “continuarea războiului până la nimicirea completă a hitlerismului”.

c) “drept de vot la 18 ani, indiferent de sex sau naționalitate”.

d) “pământ și inventar agricol gratuit tinerilor țărani căsătoriți”.

Cercul cultural al U.T.C. avea sarcini precise: “munca de pregătire și recrutare a noilor membri U.T.C. și “îndrumarea tineretului spre Uniunea Patrioților”. Celula fabricii a hotărât și a dus la îndeplinire dărâmarea carcerilor din uzinele Reșița. De asemenea-se preconiza pregătirea unei mari demonstrații la Reșița pentru data de 7 noiembrie⁴.

La finele lunii septembrie 1944 s-a înființat organizația U.T.C. din Ocna de Fier, alcătuită din 3 membri (toți români); până la acea dată-2 nu au fost membri de partid, unul a fost legionar⁵. La Doman, U.T.C. era format tot din 3 membri, dintre care un român și 2 germani; 2 nu au fost membri de partid, iar unul a fost social-democrat; pe categorii sociale, organizația era structurată astfel: 2 muncitori și un zilier⁶.

În Bocșa Română, U.T.C. s-a înființat la 27 septembrie 1944, având 12 membri activi; conducerea U.T.C. din localitate raporta următoarele: “am început o activitate prin combaterea diferitelor știri care au fost aruncate pe piață în dauna Armatei Roșii: armatele roșii sunt niște hoți, tâlhari; după înfrângerea Germaniei, anglo-americanii vor porni un nou război contra Rusiei Sovietice”. U.T.C. a depus în același timp “o muncă considerabilă la organizarea mării adunări populare din 15 octombrie 1944”; cu acest prilej “localnicii au demonstrat contra primarului, ministrului de interne și Comandamentului Militar de la Uzinele Reșița” și-în egală măsură “pentru un guvern al F.N.D.”; s-a cerut “arestarea criminalilor de război,

hitleriștilor, fasciștilor și legionarilor”. În cursul lunii octombrie s-au ținut 3 adunări deschise, la care au fost prelucrate Proiectele de Platformă ale P.C.R. și U.T.C. și s-a preconizat asigurarea unui sprijin considerabil pentru înființarea Uniunii Patrioților⁷.

Trebuie menționat faptul că U.T.C. a aderat la proiectul de platformă a F.N.D. la data de 28 septembrie 1944⁸.

La chemarea Frontului Unic al Tineretului Muncitoresc-o serie de tineri muncitori, ucenici, elevi și studenți au participat la întrunirile, manifestațiile și demonstrațiile de la sfârșitul anului 1944 și începutul anului 1945, cerând instaurarea unui guvern care să fie expresia F.N.D.⁹.

La data de 21 ianuarie 1945 s-a înființat Mișcarea Tineretului Progresist, la care au participat organizațiile de tineret ale grupărilor din F.N.D. și cea a P.N.L.-Tătărașcu¹⁰.

În primăvara anului 1945, numărul membrilor U.T.C. la nivel național se ridică la cca. 63.000¹¹. În luna februarie-spre exemplu-în întreg Banatul erau înregistrați 5.400 membri U.T.C., numai în județul Caraș fiind peste 2.000 membri¹².

În primăvara aceluiași an, în paralel cu T.P., U.T.C. s-a implicat în aplicarea reformei agrare. În luna aprilie 1945, U.T.C. îi chema pe “toți tinerii cu vederi progresiste să-și facă datoria față de țară și față de guvernul democrat-popular condus de dr. Petru Groza, prefigurând astfel unele evenimente “neșteptate”¹³. Astfel, în ziua de 12 aprilie participanții la Mișcarea Tineretului Progresist au hotărât crearea unei organizații unitare, intitulată Tineretul Progresist din România¹⁴.

În unele articole referitoare la activitatea P.C.R. și U.T.C. în întreaga țară, publicate în perioada comunistă, se făceau următoarele precizări: “Din dorința antrenării unor mase largi ale tineretului în activitatea democratică, antifascistă, începând din primăvara anului 1945, activitatea revoluționară a tineretului din țara noastră s-a desfășurat într-un alt cadru ca urmare a încetării activității U.T.C. și creării organizației Tineretului Progresist”; “în ciuda eforturilor depuse T.P. n-a devenit însă organizația unică de tineret din țara noastră care să cuprindă pe toți membrii celorlalte organizații, precum și pe ceilalți tineri neorganizați. O serie de organizații de tineret, printre care și U.T.S., au continuat să activeze paralel cu T.P.”; “tineretul a luat parte activă la înfăptuirea reformei agrare din primăvara anului 1945, la victoria forțelor democratice în alegerile parlamentare din noiembrie 1946 și, mai ales, la opera de reconstrucție a țării”¹⁵. Unele aprecieri sunt, însă, formulate vag sau chiar greșit. Nu numai U.T.S. continua să activeze în paralel cu T.P. ci și U.T.C. de fapt, în această perioadă s-a declanșat o

competiție dură pentru supremație în cadrul curentului de stânga, între P.C.R. și P.S.D.

De exemplu, într-un raport de activitate întocmit de Comitetul Județean Caraș al U.T.C. pe luna aprilie 1945 se subliniau următoarele aspecte:

a) “există 9 organizații în județ, totalizând 487 membri, dintre care: Organizația din Fabrică (Reșița)-195 membri; organizația orășenească (Reșița) - 34 membri; organizația Oravița - 23 membri; organizația Anina - 63 membri; organizația Bocșa Română - 25 membri; organizația Bocșa Montană - 65 membri; organizația Doman - 23 membri; organizația Ocna de Fier - 4 membri; organizația Secul - 55 membri”.

b) “sarcini: formarea F.U.M.; ajutorarea însămânțărilor de primăvară; mărirea cadrelor”.

c) “realizări: F.U.M. nu s-a realizat, datorită U.T.S.; T.P. e în curs de formare; ajutorarea însămânțărilor-uteciștii au fost trimiși la sate ca tractoriști, și cu atelierul de reparație a tractoarelor în tot județul (uteciștii au cumpărat două pluguri și două grape); întregul tineret din Reșița-uzină va lucra 8 ore pentru cumpărarea uneltelor agricole pentru țărani; mărirea cadrelor - de la 192 la 229; controlul P.C.R. - unii uteciști sunt ridicați la rangul de membri de partid”.

d) “activitatea resoartelor: presa și propaganda sunt foarte slabe; resoartele cultural și artistic desfășoară o activitate mai bună; T.P. e în curs de formare; studenți nu există în U.T.C.; elevi există doar 3 în U.T.C.”¹⁶.

La conferința Regională Banat a U.T.C., desfășurată la Timișoara (21 mai 1945), s-au făcut referiri despre structura Tinretului Progresist: “...în organizația Tinretului Progresist trebuie să participe toți membrii U.T.C. și U.T.S., iar în conducere trebuie aleși tineri comuniști, social-democrați și din alte organizații democratice și independente... Mergând toți membrii U.T.C. în organizația T.P., ei vor fi în fruntea celor care îndeplinesc sarcinile pe care le pune T.P. ...”¹⁷.

În luna mai 1945-în județul Caraș erau consemnați 436 membrii U.T.C., dintre care: în Reșița - 188 membri; la Bocșa Montană - 66 membri; în Bocșa Română - 45 membri; la Steierdorf-Anina - 53 membri; în Doman - 25 membri; la Oravița - 19 membri; în Ocna de Fier - 15 membri; la Secu - 20 membri; în Ramna - 5 membri¹⁸. În aceeași lună, la Oravița - tineretul din Liceul Teoretic era “încadrat cu elevi care fac parte din clasa burgheză” sau erau “fii de chiaburi de la sate”, iar Liceul Industrial înclina “foarte mult spre U.T.C.”; în schimb, la Anina, situația politică era “mult mai bună”¹⁹.

În luna iunie 1945-în Reșița erau înregistrați 300 membri U.T.C., dar aceștia erau “inactivi”²⁰.

În lunile următoare, numărul membrilor U.T.C. a fluctuat destul de mult, ceea ce dovedește continuarea, într-o formă mascată, a activității acestei organizații în paralel cu T.P.: în iulie 1945 - 200 membri²¹; în august 1945 - 101 membri²²; în septembrie 1945 - 192 membri²³; în octombrie 1945 - 172 membri²⁴; în noiembrie 1945 - 172 membri²⁵.

Printr-o decizie emisă de Ministerul Educației Naționale la data de 4 aprilie 1946 era interzisă elevilor din toate școlile de stat, confesionale și particulare orice fel de manifestare politică de partid, atât în școală, cât și în afara ei și se desființau toate asociațiile și comitetele alcătuite din elevi, cu excepția comitetelor de clasă și a societăților culturale. Decizia adoptată de Ministerul Educației Naționale a fost încălcată, de nenumărate ori, de către P.C.R. și U.T.C.²⁶.

În perioada 10-15 august 1946 s-a desfășurat, la Brașov, Congresul de constituire a Federației Naționale a Tineretului Democrat. Cu acest prilej a fost ales-ca președinte al Comitetului Executiv-Amedeu Bădescu /P.N.L.-Tătărăscu²⁷. F.N.T.D. cuprindea, conform unor informații, formații de propagandă, formații cultural artistice, echipe de reparat unelte agricole, precum și echipe de afișaj și de agitație²⁸.

Trebuie menționată-hotărârea Plenei C.C. al P.C.R. (ianuarie 1947), cu privire la organizarea tinerilor din fabrici și uzine într-o organizație unică²⁹.

În perioada 14-15 martie 1947 s-a desfășurat Conferința de constituire a Uniunii Tineretului Muncitoresc³⁰. După această dată, T.P. și-a încheiat activitatea³¹. În martie 1947 se recunoștea faptul că “o mică parte a Tineretului Progresist” din județul Caraș “ s-a încadrat în U.T.M. (T.P. a fost dezorganizat și membrii lor au fost numai pe hârtie)”. De asemenea se preconiza faptul că U.T.M. are un număr restrâns de membri. Comitetul de inițiativă U.T.M. de la Uzinele Reșița a trimis o moțiune către tineretul din restul secțiilor uzinei Reșița. Mitingul desfășurat în 11 martie 1947 în sala cinematografului Casei Muncitorești era considerat “foarte reușit”; la acest miting au participat cca. 1.200 tineri; cu această ocazie s-a trimis o telegramă Comitetului Central al U.T.M.-ului. Brigada U.T.M.-ului, formată din 30 tineri a participat la nivelarea parcului “Duca” din Reșița. În vederea participării la lucrările de reconstrucție din localitate și județ s-a încercat scoaterea unor tineri din producție (parțial) pe una, două sau 3 luni. Mai mult chiar, pentru sărbătorirea zilei de 1 mai 1947-U.T.M.-ul. Din Reșița preconiza constituirea unui car alegoric³².

Sporirea activității desfășurate de U.T.M. în județ, precum și în întreaga țară, poate fi dedusă din sarcinile asumate de Județeană Oravița a U.T.M. până la 23 august 1947, precum și de toate acțiunile inițiate în cursul anului 1947. Dintre sarcinile pe care trebuia să le îndeplinească Județeană Oravița a U.T.M. până la 23 august 1947, spre exemplu, pot fi amintite cele mai importante:

- a) “mărirea numărului de membri (minim 150)”.
- b) “formarea unei orchestre a U.T.M.”.
- c) “cel puțin două piese de teatru cu caracter social”.
- d) “Împărțirea tinerilor U.T.M.-iști. Pe sectoare și numirea de responsabili pentru ușurarea mobilizării organizatorice”. În luna iulie 1947 rețin atenția 4 date: la 9 iulie erau înregistrați 32 membri U.T.M. la Județeană Reșița; la 12 iulie a avut loc un miting în Grădina de Tir din Reșița (cu ocazia deschiderii Săptămânii Spaniei), la care au participat cca. 350 persoane; la 19 iulie, cu prilejul comemorării lui Filimon Sârbu, numărul membrilor s-a ridicat la 42; la 23 iulie s-a desfășurat o adunare a U.T.M.-ului, constituindu-se, în aceeași zi, Biroul Local. În luna următoare, acțiunile U.T.M.-ului s-au intensificat: la 1 august, utemiștii au fost împărțiți pe sectoare (121 membri), în ziua de 23 august au avut loc o serie de manifestări artistice (o piesă de teatru, dansuri, recitări). Dintre lipsurile raportate, în luna iulie 1947, de către Județeană Reșița a U.T.M.-ului pot fi amintite: o bibliotecă cuprinzând cărți ideologice și literare, chiar și material sportiv³³.

La finele anului 1947, tinerii utemiști vor constitui “brigăzi pentru reconstrucția patriei”, care vor desfășura o activitate intensă.

După reluarea activității sale legale, Uniunea Tineretului Comunist-controlată drastic de Partidul Comunist-a constituit, împreună cu Uniunea Tineretului Socialist, Frontul Unic al Tineretului Muncitor, inspirându-se din platforma Frontului Unic Muncitoresc, adoptată în luna aprilie 1944.

În județul Caraș, U.T.C. a lansat atacuri virulente la adresa U.D.R.-ului, care simboliza regimul politic interbelic; situația era similară în întreg Banatul. De asemenea, organizația tineretului comunist a combătut știrile referitoare la abuzurile întreprinse de Armata Roșie în zonă, a militat constant pentru înființarea Uniunii Patrioților și pentru instalarea unui guvern constituit- în marea majoritate- din reprezentanții Frontului Național Democrat. În primăvara anului 1945, U.T.C. s-a implicat și în aplicarea reformei agrare. Ulterior activitatea depusă de U.T.C. s-a intensificat: a participat la însămânțări în mediul rural; a sprijinit F.N.D. în alegerile parlamentare din noiembrie 1946; a constituit “brigăzi pentru reconstrucția

patriei”, etc.

Uniunea Tineretului Muncitoresc, formată în luna martie 1947, a continuat activitatea întreprinsă de U.T.C., beneficiind de un masiv sprijin material și moral din partea P.C.R., devenit principala forță politică a țării.

NOTE

¹ *Contribuții la studierea istoriei contemporane a României*, vol. I, București, 1980, vol. 1, p. 286.

² Gh. I. Oancea, *Participarea tineretului muncitor din Banat la lupta organizată de P.C.R. pentru instaurarea guvernului democratic de la 6 martie 1945*, în *Studii de Istorie a Banatului* (în continuare-S.I.B.), Timișoara, VL-VII (1978-1979), p. 209-210.

³ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare-D.J.T.A.N.), Fond “Comitetul Regional P.C.R. Banat-Timișoara (1944-1947)”, dosar 2/1944, f. 17-21.

⁴ Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare -D.J.C.S.A.N.), Fond *P.M.R. Caraș-Oravița (1945-1948)*, dosar 15/1947, f. 1-3.

⁵ *Ibidem*; f. 13.

⁶ *Ibidem*, f. 14-15.

⁷ *Ibidem*, f. 25-26.

⁸ M. Nedelea, *Istoria României în date (1940-1995)*, București, 1997, p. 35.

⁹ *Contribuții...*, vol. 1, p. 287.

¹⁰ M. Nedelea, *op. cit.*, p. 43.

¹¹ C.C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, 1975, p. 662.

¹² W. Marin, I. Luncan, *Două secole de luptă revoluționară în sud-vestul României*, Timișoara, 1984, p. 190.

¹³ *Ibidem*, p. 222.

¹⁴ M. Nedelea, *op. cit.*, p. 48.

¹⁵ *Contribuții...*, vol. 1, p. 288-289.

¹⁶ D.J.C.S.A.N., Fond *P.M.R. Caraș-Oravița (1945-1948)*, dosar 15/1947, f. 80-81.

¹⁷ W. Marin, I. Luncan, *op. cit.*, p. 224.

¹⁸ D.J.C.S.A.N., Fond *P.M.R. Caraș-Oravița (1945-1948)*, dosar 15/1947, f. 95.

¹⁹ *Ibidem*, f. 96-97.

²⁰ D.J.T.A.N., Fond *Comitetul Regional P.C.R. Banat (1944-1947)*, dosar 7/1945, f. 1.

²¹ D.J.C.S.A.N., Fond *P.M.R. Caraș-Oravița (1945-1948)*, dosar 7/1945, f.135.

²² *Ibidem*, f. 155.

²³ *Ibidem*, f. 156.

²⁴ *Ibidem*, f. 157.

²⁵ *Ibidem*, f. 158.

²⁶ M. Nedelea, *op. cit.*, p. 60.

²⁷ *Ibidem*, p. 64.

²⁸ W. Marin, I. Luncan, *op. cit.*, p. 239.

²⁹ *Contribuții...*, vol. 1, p. 289.

³⁰ M. Nedelea, *op. cit.*, p. 72.

³¹ I. Luncan, *Participarea maselor populare din Banat, sub conducerea P.C.R. la lupta pentru consolidarea puterii revoluționar-democratice și trecerii la socialism în anul 1947*,

în *S.I.B.*, Timișoara, VIII (1982), p. 193.

³² D.J.C.S.A.N., Fond *P.M.R. Caraș-Oravița (1945-1948)*, dosar 15/1947, f. 167-169.

³³ *Ibidem*, f. 173

*DES ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE L'UNION DE LA JEUNESSE
COMMUNISTE DANS LE DÉPARTAMENT DE CARAȘ
(AOUT 1944-DÉCEMBRE 1947)*

(Résumé)

Après la reprise de son activité légitime, l'Union de la Jeunesse Communiste-contrôlée en manière drastique par le Parti Communiste-a constitué, avec l'Union de la Jeunesse Socialiste, le Front Unique de la Jeunesse Ouvrière, s'inspirant de la plate-forme du Front Unique Ouvrier, adoptée en avril 1944.

Dans le département de Caraș, l'Union de la Jeunesse Ouvrière a lancé des attaques virulentes a l'adresse de l'U.D.R., qui symbolisait le régime politique avant la deuxième guerre mondiale; la situation était similaire en Banat tout entier. Dès le printemps de l'année 1945 l'Union de la Jeunesse Communiste s'est impliquée même dans l'application de la réforme agraire. Puis l'activité développée par l'Union de la Jeunesse Communiste s'est intensifiée.

L'Union de la Jeunesse des Ouvriers, formée en mars 1947, a continué l'activité déposée par l'Union de la Jeunesse Communiste, en disposant d'un appui matériel et moral, d'ailleurs puissant, provenant du Parti Communiste Roumain, qui est devenu la principale force politique de notre pays.

GRAVURI AUSTRIECE DESPRE BANAT, TRANSILVANIA, OLTENIA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XVII-LEA

DAN LĂZĂRESCU

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor au marcat începutul penetrării Austriei pe pământurile locuite de români. De la Tratatul de la Viena (26 iunie 1686) prin care Transilvania accepta protecția austriacă, la Pacea de la Carlovitz, (26 ian. 1699), prin care Poarta recunoștea trecerea Transilvaniei sub stăpânire habsburgică, apoi până la Pacea de la Passarovitz (21 iulie 1718), prin care Banatul și parțial Oltenia (“Dacia Cisalutana”) au trecut în mâinile lor, în contul vechii confruntări cu Poarta, Viena s-a afirmat tot mai autoritar ca preponderență politică și militară în zonă.

Lanțul evenimentelor a avut un ecou deosebit în lumea universitarilor vienezi.

Au fost elaborate mai multe lucrări istorico-literare de limbă latină, de preamărire a Casei de Habsburg, care a început tot mai tare să creadă în misia sa eliberatoare de sub turci a zonei.

Una dintre primele lucrări de acest tip poartă titlul “Augusta Carolinae Virtutis Monumenta seu Aedificia a Carola VI ...”, Promotore Antonius Höller S.J., Viennae Austriae Typis Joannis Petri de Ghelen 1733 (fig. 1). Este un volum 8° de 16x10 cm, [7] p + 103 p +[6] p ilustrații.

Semnatarul unei foi de ilustrație, plasată în frontispiciul volumului, este Anton Joseph von PRENNER, gravor austriac de renume (1683-1761), care a reușit o lucrare în aquaforte deosebit de delicată și bogată în tonuri.

Una dintre celelalte 5 pagini ilustrate, aflate în interiorul lucrării, este semnată de Mathia FUHRMANN, gravor asupra căruia nu am putut afla nici o informație în ciuda consultării a două titluri de specialitate.¹

Prima dintre gravurile interesante pentru noi își propune prezentarea “Aedificia Bellica”, construcții ridicate sub îndrumarea Împăratului Carol al V-lea, (fig. 2). Lucrarea, destul de complicată, este realizată prin structurarea unitară a unui grup de alte imagini (total IX), într-un ansamblu simetric, bogat, echilibrat, respirând o atmosferă de măreție calmă, nu lipsită de orgoliu. Simbolica războinică, cu aluzii directe la amintirea romană, se regăsește amplu în armura de cavaler roman, pe al cărui piept este gravată harta cetății Orșova, având numărul III în imagine.

Lucrarea II prezintă “Temesia restaurat”, imagine sugestivă a cetății cucerită nu cu mai mult de 25 de ani în urmă. În interiorul cetății se văd

mai multe minarete, sigur extinse în acel an: "Istoria", o femeie solemn înveșmântată, citește într-o mare carte a timpului. În frontonul lucrării, în lucrarea ovală cu numărul IV, se află imaginea Porta Carolina, din cetatea Alba Iulia, sigur gata la data apariției gravurii, prezentându-ne această complexă lucrare de artă militară, dar și de impresionantă măreție. Fiecare lucrare este însoțită de un citat bine ales din autorii latini. În stânga jos, sub forma unor planuri de cetăți italiene sunt amintite localități ale unor victorii austriece de ecou în epocă.

Putem afirma că aceste ilustrații sunt deosebit de realist surprinse și arată, în ciuda simbolurilor adăugate, că autorul a făcut destul de lungi călătorii de documentare în zonele deja indicate, sigur la Timișoara și Alba Iulia. O a doua planșă "Aedificia oeconomica", combină alte 8 lucrări, într-un ansamblu respirând calmul acțiunii de construcție. Lucrarea nr. VI, "Bega alvea conclusus", se bazează pe atributele explicite ale lui Neptun care-și varsă apa într-un canal drept, și Bega, o figură feminină, sălbatică, dar aprobând actul. Lucrarea nr. V, "Colon. Artif. Temes duct", este o descriere sumară a amplexelor lucrări de construcții, cu contribuția unor cărămidari (vărari?), ale căror cuptoare scot fum pregătind materialele necesare.

O primă încercare de regularizare a Oltului a inspirat ilustrația nr. VII, "Aluta expurgatus". În albia râului, exploziile sunt conduse de doi militari austriece, în vreme ce de pe un dâmb, Mănăstirea Cozia domină peisajul.

Încercările austriece, chiar eșuate, au avut ecou în epocă, ilustrațiile acestea urmărind sugestia de forță militară, dar și capacitatea constructivă în domeniul vieții civile.

Este evident că Mathia Fuhrmann a fost un bun tehnician, cu o linie precisă, dar care își pune și simțul estetic în serviciul unui limbaj bogat în simboluri clare, foarte pe gustul oficialităților vremii. În acea vreme nu a avut faima unui PRENNER, chemat să realizeze ilustrația de frontispiciu a volumului, realizată cu o bogăție și suplețe pe care Mathia Fuhrmann nu le-a atins. Eroul nostru a fost însă deosebit de activ, în perioada anilor 1734 - 1736, realizând un manual de sistematizare a cunoștințelor despre istoria, geografia și viața etnică a popoarelor aflate sub coroana austriacă. Este vorba despre cea intitulată "Alt - und Neues Oesterreich, oder Compendiense Historie, Wien, gedruckt bey Joh. Jgnatz Heyinger, 1735" (fig. 4). Lucrarea amplă urmărea să aducă la un anumit nivel cunoștințele publice, în domeniile respective, domenii la care autoritatea era deosebit de sensibilă. A fost o lucrare bogat ilustrată, deci eminentă atracțională.

Imprimarea este clară, paginile de titlu sunt în roșu-negru. Ilustrațiile din volum sunt semnate de autor, nu doar la primul volum ci și la celelalte (fig. 5).

În volumul al II-lea, la pagina 690, o ilustrație prezintă un plan al cetății Timișoara, asediată de către mareșalul Frederic Veterani, cel căzut la Lugoj în 1695 (fig. 6). Această hartă a apărut apoi în Germania; schița atacului executat dinspre nordul cetății, este confirmată de memoriile mareșalului. În anul 1739, harnicul autor a dat la lumină o altă lucrare în două volume, cu titlul "Alt-und Neues Wien, Dieser Kaiserlich = und Ertz = Lands = Fürstlichen = Stadt. Chronologische = und Beschreibung ...". Lucrarea are mai bine de 1500 pagini tipărite, cu 42 de pagini ilustrate, vedute, hărți, planuri, etc., realizate doar de autorul nostru. Este o importantă monografie dedicată orașului Viena și împrejurimilor sale; deosebit de importantă în studiul situației capitalei Austriei de până la mijlocul secolului al XVIII-lea.²

În Fondul de Patrimoniu al Bibliotecii A.D. Xenopol din Arad, unde se află toate aceste titluri, se păstrează un volum din sec. al XVI-lea al cărui autor a fost savantul istoric italian Paolo Giovio (1483 - 1552). Acesta a realizat o istorie a Europei timpului său, iar o parte din date au fost folosite și de Mathia Fuhrmann în lucrările sale. În structura acestui volum vom afla două titluri fundamentale din scrierile autorului italian, tipărite la Basel în 1571 (fig. 7). Legătura din piele albă pe carton este foarte probabil cea a timpului în care au fost tipărite. În jurul anului 1770 acest volum a trecut în proprietate unei familii de nobili austrieci mijlocii, SCHMERLING, care au așezat în interiorul copertei I un elegant ex libris (fig. 8). Aceasta ar putea indica faptul că la acea dată cărțile lui Mathia Fuhrmann au fost vândute. Semnificativ este faptul că această carte a fost semnată Fr. M. Fuhrmann, adică frater, călugăr în ordinul Sfântului Paul. Volumele din 1735 sunt semnate cu titlul P. adică Pater, atingând titlul de preot, nu doar prin vârstă ci și drept urmare a studiilor efectuate.

În ciuda sumarelor date biografice pe care le-am prezentat până acum, viața și opera sa fac proba unei ținute intelectuale și artistice echilibrate, destul de rar întrunite de o singură persoană. Complexitatea sa intelectuală, adăugată faptului că Mathia Fuhrmann a călătorit în țările românești lăsând amintiri artistice interesante, fac din existența sa un fapt istoric demn de cea mai vie curiozitate științifică.

NOTE

¹ A. Andresen, *Handbuch für Kupferstichsammler oder Lexikon der Kupferstecher, Maler-Radier, und Formschneider aller Länder und Schulen*, Leipzig, T.O. Weigel, 1870-1873. 2 vol; Thieme, dr. Ulrich, F. Becker, dr. Felix, u. H. Vollmer, *Allgemeine Lexicon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, vol. 1-36, Leipzig, Veb. E. A. Seeman Verlag, 1978.

² Pentru importanța lucrării vezi numeroase citări în: P. Marian Fider, *Geschichte der ganzen österreichischen, klösterlichen und weltlichen Klerisey beyderley Geschlechtes ...*, Vierter Theil, neunter und letzter Band, Wien, 1788, p. 79, 93, 108,114, 117-120 etc.

ÖSTERREICHISCHE KUPFERSTICHE AUS DER ERSTEN HÄLFTE DES XVIII. JAHRHUNDERTS ÜBER DAS BANAT, SIEBENBÜRGEN UND DIE KLEINE WALLACHEI (OLTENIEN)

(Zusammenfassung)

Der österreichische Kupferstecher Mathias Fuhrmann, der in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts lebte, hinterliess etliche Kunstwerke die Aspekte einiger Provinzen des heutigen Rumänien betreffen.

Die Untersuchung seines schriftlichen Nachlasses überzeugt uns den österreichischen Künstler als einen als einen zusammenfassenden, weitblickenden und erfahrenen Geist, der seine aufbauende Kraft im Breich der österreichischen Geschichte, Ethnographie und Erdkunde beweist, zu betrachten.

AUGUSTA
CAROLINÆ VIRTUTIS
MONUMENTA

SEU
ÆDIFICIA

CAROLO VI.

IMP. MAX. P. P.

PER ORBEM AUSTRIACUM

PUBLICO BONO POSITA.

DOMINORUM DOMINORUM
AA. LL. ET PHILOSOPHIÆ
DOCTORUM,

Cum in Antiquissima ac Celeberrima

UNIVERSITATE VIENNENSI

PROMOTORE

R. P. ANTONIO HÖLLER,

è Soc. Jesu

AA. LL. & Philosophiæ Doctore, ejusdemque

Professore Emerito, nec non Inclytæ Facultatis

Philosophicæ p. t. Senioris, & Conscriptoris

Supremæ AA. LL. & Philosophiæ Laureæ

ornamenti

HONORI INSCRIPTE

AB ILLUSTRISSIMA

RHETORICA VIENNENSI.

ANNO MDCCXXXIII.

VIENNÆ AUSTRIÆ, typis JOANNIS PETRI de GHELEN,
Sac. Cæs. Regique Majestatis Aulæ, & Universitatis
Typographi.

Fig. 1

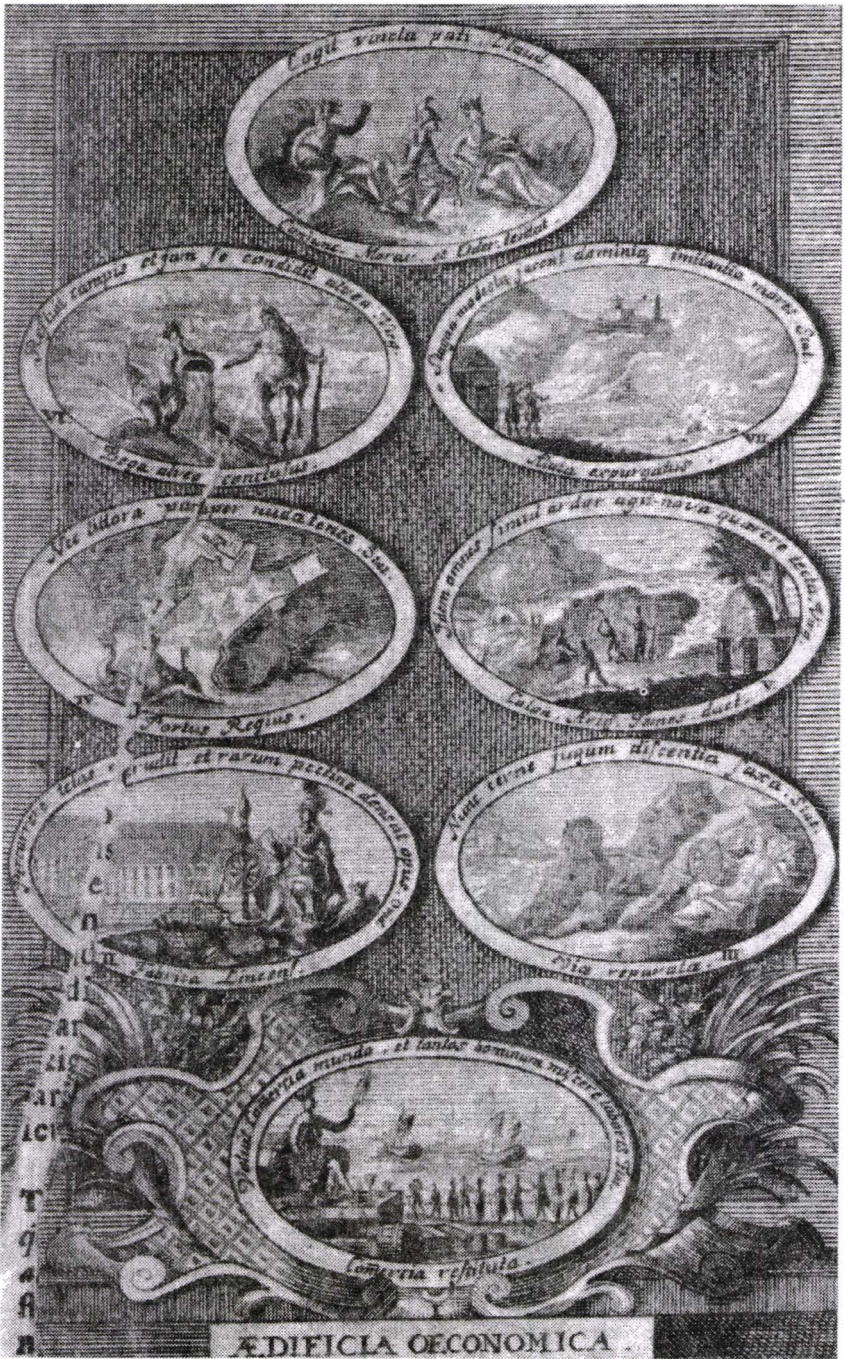

Fig. 3

Ex Alt- und Neues A. H.
Oesterreich,
 Ferdinandi Oder Thomaß!
 Compendieuse
PARTICULAR-
Historie

Von denen auserlesensten Denkwür-
 digkeiten: Geist- und Weltlich: Oesterrei-
 chen Geschichten bis auf diese Zeiten.

Anderer Theil.

Mit vielen Kupferstichen in neuer Einrichtung
 ans Licht gegeben

Von P. MATHIA FUHRMANN,

des Heil. Pauli ersten Einsiedlers, Oester-
 reichischer Provinz Ordens: Priestern.

Mit Genehmigung einer Hohen Obrigkeit,
 und Röm. Kayserl. Majestät allergnädigst ertheilten
 PRIVILEGIO.

Wien, gedruckt bey Job. Ignaz Heyinger, Amis. Buchdr. 1735.
 Zu finden in der Rudow- und Christophorischen Buch- und Kunst-
 Handlung / auf dem Rohlm. ardt. beim goldenen Kucker.

Fig. 4

P. M. Fuhrmann sculp.

Das Oesterreichische
Heydenhum,
 Oder *Seydmahs*
Solcher
Beschreibung

der Alten Zeiten

Vor- und unter den Römern:

Ein zulängliche ^{Worinne} Nachricht von denen ersten und andern hiesig-ältesten Völkern, derselben Migration, Sitten, Lebens- Art, Gewohnheiten und Gebräuchen, zur Kriegs- und Friedens- Zeit: Denn auch vom Ursprung des Heydenhums/ Pflanz- und Bildung des selbigen Oben- Dienstes/sonderlich des den Teutschen und Römer/als hiesigen Einwohnern/enthalten.

Als ein nöthige Einleitung

Zur Continuation, oder weiterer Ausführung des ganz kurz verfaßten, und so betitelten

Alt- und Neuen Oesterreichs
viertler Theil.

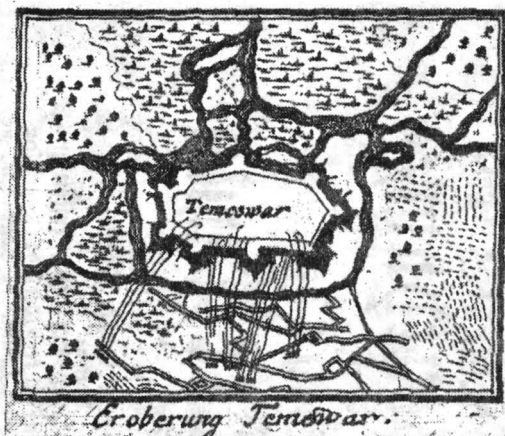
Aus sicheren und zuverlässigen *Auctoribus* und *Analicis* der Römisch- und Teutschen *Monumenten* zusammen getragen, von

P. MATTH. FUHRMANN, des H. Pauli ersten Einsiedlers
 Oesterreichischer Provinz Ordens- Priester.

Mit Genehmhaltung Einer hohen Obrigkeit,
 ET PRIVILEGIO SAC. CES. MAJESTATIS.

Wien, gedruckt bey Joh. Ignaz Heusinger, Univ. Buchdr. 1737.
 Zu finden auf dem Kohlmarkt / bey dem goldnen Äcker.

Fig. 6

PAVLI IO
VII NOVOCO-
MENSIS EPISCOPI
Nucerini Descriptiones, quot-
quot extant, regionum at-
que locorum.

QUIBUS (VT EIVS OMNIA SCRIPTA
hoc postremo volumine complecteremur) de
Piscibus Romanis libellum vere au-
reum adiunximus.

J. M. Fuhrmanni Vid. P. Cant. p. 8.

BASILEAE
M. D. LXXI.

Fig. 7

Fig. 8

PARTICIPAREA REGIMENTULUI 2 DE GRANIȚĂ DIN NĂSĂUD LA RĂZBOAIELE NAPOLEONIENE, (1805-1810), OGLINDITĂ ÎN MONOGRAFIA REGIMENTULUI SCRISĂ DE CĂPITANUL MICHAEL SCHNEIDER, BISTRIȚA 1906

DORIN-IOAN RUS

În 1805, Austria, Rusia și Suedia s-au alăturat Marii Britanii încheind cea de-a III-a coaliție continentală. Napoleon a căutat să-și devanseze adversarii, trecând Rinul cu 200.000 de oameni și înaintând în septembrie 1805 pe frontul din Germania. La învins la Ulm pe generalul von Mack și a ocupat apoi Viena, umilind la Austerlitz (2 dec. 1805) armatele austro-ruse. După ce a fost învins la Trafalgar, pe mare în octombrie 1805, Napoleon își continuă seria de victorii pe uscat, ocupând în 1806 Germania centrală și de vest, iar în urma victoriilor de la Jena și Auerstädt (oct. 1807) a desființat practic forța militară a Prusiei. În noiembrie 1806 a ocupat Varșovia și a învins armata rusă în sângeroasele bătălii de la Eylau (8 febr. 1807) și Friedland (14 ian. 1807). Ajungând aici a format o nouă hartă a Europei, creând Marele Ducat al Varșoviei, a redus teritoriul Prusiei, a desființat Imperiul Romano-German, a patronat încheierea Confederației Rinului. Prin pacea de la Tilsit (7 iulie 1807) și-a asigurat prietenia Rusiei. În 1806 - 1807 a declarat împotriva Angliei celebra "blocadă continentală". În paralel întreprinde acțiuni de ocupare a Peninsulei Iberice, dar rezistența poporului spaniol determină concentrarea masivă de trupe în acea zonă, evenimente de care profită Arhiducele Karl Johann de Bavaria, care ridică din nou Austria împotriva Franței. Napoleon se întoarce cu 170.000 de oameni și îi învinge pe austrieci la Wagram, la 5 iulie 1809. Prin pacea care a urmat acesteia, încheiată la Schonbrunn, se reconfirmă hegemonia napoleoniană în Europa.

Despre participarea grănicerilor români din Năsăud la evenimentele relatate mai sus, aflăm din lucrarea lui Michael Schneider, la paginile 61-71.

Capitolul 8

Primul război împotriva Imperiului francez, 1805

Pacea de la Luneville a ascuns în sine germenul viitoarelor intrigi războinice; căci avatajele pentru Franța, care reieșeau de aici erau prea mari încât dușmanul cel mai îndârjit al lui Napoleon, invidioasa Anglie, care, pentru a stăvili influența politică și puterea crescândă a Franței, a pus toate

pârghiile în mișcare, pentru a nimici cu orice preț puterea corsicanului. Contra superiorității numerice crescătoare a rivalilor săi, ea a înfăptuit o coaliție la 11 aprilie 1805 împreună cu Rusia și Suedia, în care intră la 9 august și Austria. Împăratul Franz ordonă punerea Regimentului pe picior de război prin intermediul unui ordin de zi pe armată din 27 august.

După planurile de campanie prelucrate de către Arhiducele Karl, trebuia căutată decizia printr-o ofensivă a armatei care opera sub comanda sa supremă în Italia de Nord și a celei din Tirolul de Sud ce opera sub comanda Arhiducelui Johann. Însă ar fi avut de perseverat în defensivă armata din Germania, a Arhiducelui Ferdinand d'Este, căruia I s-a adăugat Mareșalul de infanterie baron Mack ca maestru al Cartierului General, până ce armata rusă aliată se unește cu ea, s-au armata principală din Italia ar fi reperat o victorie hotărâtoare.

Potrivit ordinului de bătaie, cele două batalioane ale noastre de infanterie au primit împărțirea lor în patru companii pentru armata din Germania. În timpul marșului, la comanda regimentului a fost numit Colonelul Ferdinand von Szecsen în locul Colonelului von Devchich, avansat ca general maior.

Arhiducele Ferdinand ajunsese la 9 septembrie în Bavaria și înaintase spre Munchen în așezarea de la Ulm-Memmingen de pe Iller, unde el-având stânga acoperită de lacul Baden iar dreapta de Prusia neutră-se gândea să aștepte sosirea armatei auxiliare ruse. Marșul francezilor era de presupus peste Pădurea Neagră.

Napoleon, deranjat neplăcut în realizarea planurilor sale de a ajunge în Anglia, prin declarația de război a Austriei, decise să-i atace pe austrieci încă înainte de ajungerea rușilor.

Mack, convins pe deplin de ideea că Napoleon poate să-l amenințe cu atacul doar frontal și sedus de Schulmeister, spionul rău famat al lui Napoleon, care știa să-l convingă că englezii au ajuns în Franța și că Bonaparte, pentru a nimici revoluția izbucnită în țară contra lui, și-a început retragerea; neglija luarea măsurilor corespunzătoare pentru apărarea flancului drept.

Dimpotrivă, Napoleon îl puse pe Mareșalul Murat să demonstreze doar în Pădurea Neagră. El însuși merse la 26 septembrie la Mannheim peste Rin, în timp ce Mareșalul Bernadotte, nepăsător de neutralitatea Rusiei, mărșalui prin Ansbach, astfel că la 7 octombrie deja o parte a armatei franceze se afla la Donauwörth, la Dunare, la NE de Ulm, deci în spatele și flancul lui Mack.

În ciuda acesteia Mareșalul Mack se opuse intenției majorității

generalilor săi de a renunța acum la Ulm și de a se uni cu rușii care se apropiau.

La 15 octombrie către amiază, trei coloane puternice dușmane se apropiau din Jungingen către Michelsberg, ocupară acest punct important, puseră să urce acolo bateriile lor și bombardară orașul. Mack era dispus să predea orașul dușmanului contra retragerii libere a trupelor. Napoleon insistă asupra predării necondiționate. La 16 octombrie a fost bombardat din nou orașul. În ziua care a urmat acesteia, Mack declară în scris lui Napoleon: “să fie o liberă părăsire a garnizoanei fără prizonieri de război, dacă nu, un termen de 8 zile sau moartea”. Napoleon a oferit 8 zile și Mack a semnat în aceeași zi capitularea. Pe 19 Napoleon îl determină pe mareșalul de infanterie Mack de a părăsi imediat Ulm, punându-l pe generalul Berthier să declare pe cuvânt de onoare că pentru Ulm nu este vreun ajutor imaginabil din vreo parte. Ceilalți generali imperiali protestau puternic contra acestei lezări a condițiilor de capitulare. Inutil. Pe 20, garnizoana (13 generali și 23000 de oameni) mărșăluie în paradă, și depuseră armele francezilor care se aflau pe înălțimile din jurul orașului. Mack plecă imediat spre Viena pentru a duce el însuși vestea proastă a căderii Ulmului.

Trupa plecă în prizonierat spre Franța. Generalii și ofițerii au fost eliberați pe cuvânt de onoare în statele Austriei.

Doar puține trupe au reușit să se sustragă catastrofei, dintre care Corpul de Armată al mareșalului de infanterie Kienmayer, care consta în 33 de batalioane și 38 de escadroane, care chemat fiind pentru observarea și apărarea porțiunii dunărene dintre Regensburg și Donauwörth, a fost respins de trupele franceze peste München către Jnn.

La evenimentele expuse până acumm regimentul nostru de graniță nu a avut nici o participare.

Acesta a ajuns la 11 octombrie în localitatea Haag pe malul râului Inn și s-a alipit acolo trupelor Corpului de Armată mai degrabă pomenit al lui Kienmayer. Astfel ajunse el la 18 octombrie în tabăra de la Mühlendorf unde Mareșalul de infanterie Kienmayer se gândi să aștepte alipirea cu rușii a căror prezență era raportată la Braunau (aproximativ 2 zile de marș depărtare de Mühlendorf).

În primul rând batalionul al 2-lea cantonă la Rosenheim și Wasserburg, în timp ce al 3-lea se afla la Ampfing și Neumarkt, în avanposturi. Mai târziu avangarda de husari din Lichtenstein de sub comanda colonelului von Mesko, printre care și cele două batalioane ale noastre, a fost întrebuintată la ocuparea porțiunii râului Inn, dintre

Rosenheim în sus până la Mühldorf. Două din companiile noastre împreună cu o jumătate de escadron de husari din Lichtenstein se postaseră pentru susținerea celui mai înaintat lanț de avanposturi la Enndorf. Grosul se afla la Trossburg.

După sosirea rușilor se unire forța de luptă a acestora de 30.000 de oameni, grupați în spatele râului Inn, sub comanda generalului Kutusow și cei 15.480 de austrieci, de acum sub comanda mareșalului de infanterie Merveldt.

Un comandament suprem omogen peste trupele aliate nu exista. Corpul de armată al Mareșalului Merveld opera independent.

În fața armatei lui Napoleon care pătrundea spre Viena în victorii de neoprit, aliații șovăiră mereu în luptele de ariergardă, în primul rând pe linia Salzburg-Lambach, pentru a aștepta sosirea unui al doilea corp rusesc de armată.

Pentru protejarea flancului drept al Corpului de armată tirolez al Arhiducelui Johann, dezgolit prin retragerea rușilor și austriecilor, a fost stabilită Brigada Szenasy (7 batalioane), de care aparținea Regimentul nostru de graniță.

La ordinul presant al Majestății Sale, generalul Szenasy își împărți brigada în două părți. 3 batalioane se întorseseră spre Innsbruck, 3 către Göllingen. Datoria tuturor era de a distruge podurile și drumurile (“die Strasen und Brücken zu verderben”), pentru a îngreuna întoarcera dușmanului. Batalionul 7 trebuia să întărească trupa maiorului Frohlich (un batalion de infanterie și două escadroane) care mășăluia pe drumul peste St. Gilgen către Ischl.

Înaintările continue ale lui Napoleon, căruia aliații nu erau în stare să-i opună ceva durabil, ca și marșul pe flanc a unei Divizii a Corpului Bernadotte din Szalzburg spre Tirol, îi constrânse pe aliați să-și stabilească retragerea în spatele Enns-ului. Rușii mergeau pe drum spre Enns, Merveldt spre Steyr.

Brigada Szenasy se întoarse, urmată de Bernadotte, prin pasul Lueg peste Alpii Salzburgului spre Radstadt, la Enns. Când Bernadotte a renunțat la urmărirea Brigadei, pentru a face joncțiunea cu armata principală a lui Napoleon, Szenasy ocupă la 3 Noiembrie pasul Lueg și rămase acolo până la 10 noiembrie.

În aceste zile sosi la Regiment noul comandant al acestuia colonelul Ferdinand von Szecsen.

La 10 noiembrie Szenasy primi la Brigadă ordinul de a se alipi la Corpul Ksallner care mășăluia peste Carintia spre Viena. Joncțiunea

cu acest corp reuși la 14 noiembrie la sud de Werfen, în Carintia. În timpul îndepărtatului marș prin Radstadt, Neumarkt, Klagenfurth, Mohrenberg, Ehrenhausen pe Muhr sosi vestea despre armistițiul încheiat între combatanți.

Napoleon intrase la 13 noiembrie victorios în Viena.

La aniversarea încoronării sale ca împărat (2 Decembrie 1804), el îi învinse pe rușii și austriecii aliați în sângeroasa bătălie a celor trei împărați de la Austerlitz. Prea târziu fusese chemat în ajutor spre Viena, pentru salvarea armatei, gloriosul Arhiduce Karl, care repurtase în Italia o victorie grea împotriva adversarului său Massena în bătălia de trei zile de la Caldiero (29, 30, 31 octombrie). Înainte de a ajunge el, a fost luată dezastruoasa decizie.

Prin pacea de la Pressburg (26 decembrie) Austria pierdu Tirolul, Veneția, Istria, Dalmația, contra unei compensații restrânse din jurul Salzburg-ului și Berchtesgarden-ului.

În primele zile din decembrie Regimentul a ajuns la granița ungaro-stierică în regiunea Radkersburg-Murek. Către mijlocul lui noiembrie ajunsese în regiunea Burgau, marșând spre nord de-a lungul graniței, trecu granița și se așază pentru cantonare la pârâul Steger, pe pământ unguresc.

În timpul întregii durate a mișcării de retragere, până la izbucnirea conflictului, Regimentul a participat la diverse lupte. Totuși, acestea erau mai mult lupte de avangardă de dimensiuni reduse și încăierări neînsemnate care de-abia dacă erau însoțite de pierderi ce meritau a fi pomenite. În ciuda acestui fapt, starea trupelor oferea o imagine mai puțin îmbucurătoare. Aproape neconținut marșaseră pe drumurile înghețate, pe frig puternic în regiuni aspre de munte, cu îmbrăcămintă deteriorată ce oferea o slabă protecție împotriva frigului, cu încălzări extrem de slabe și adesea zile de-a rândul fără hrană îndestulătoare. Urmările acestor nevoi și trude s-au extins peste măsură și numeroase boli umplură adăposturile de cantonare cu suferinzi și epuizați.

După încheierea păcii Regimentul porni la 8 ianuarie în marș spre casă direct prin Ungaria, și ajunse la Năsăud, la 28 februarie, trecând prin Vesprem, Szekesfehervar, Buda, Solnok, Debrecin, Marghita, Dej, Reteag și Macud, cu 13 zile de odihnă, unde trecu imediat la starea de pace.

Capitolul 9

Al doilea război contra imperiului francez, 1809

După pacea de la Pressburg Imperiul German a căpătat o imagine disperată. Marile interese imperiale nemaifiind luate în considerare, Bavaria, Württemberg, Baden, Hessen și alte principate mici au intrat la 1806 în

“Confederația Rinului” sub protectoratul lui Napoleon.

Împăratul Romano-German Franz al II-lea, care preluase la 11 august 1804 titlul și demnitățile de împărat moștenitor al Austriei, fără ca prin aceasta să fie lezat rangul împăratului ca autoritate supremă în Imperiu și raporturile țărilor aparținătoare “Reich”-ului să fi suferit vreo schimbare, renunță de acum înainte la Coroana imperială germană și se înscăunează împărat al Austriei cu numele de Franz I. Cu aceasta, Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană a fost într-adevăr dizolvat.

Coaliția constituită împotriva nemărginitei dorințe de putere a lui Napoleon, formată din Rusia, Anglia, Prusia și Suedia a fost distrusă prin nimicitoarele bătălii de la Jena-Auerstädt (14 octombrie 1806), Eylau (7-8 februarie 1807) și Friedland (14 iunie 1807).

Când Austria, devenita extrem de iritată prin aroganța obraznică a lui Napoleon, hotărâse să scoată sabia, nu s-a ascuns nicidecum pericolul că, urmare a alianței ruso-franceze, trebuia să facă un front în trei părți și să lupte singură, timp în care Prusia era sufocată de condițiile rușinoase ale păcii de la Tilsit (9 iulie 1807) și nu putea fi vorba atunci de o revoltă generală a poporului german contra jugului străin. Anglia, făcu iar doar subvenții. Nu la fel de puțin trebuia ca acum Austria, care tindea deja spre a fi o putere de mâna a doua, voind să se opună limpezilor lăcomii ale lui Napoleon de a întemeia o monarhie universală, să lupte cu arma în mână în interesul onoarei și independenței sale, sperând că spaniolii care luptau eroinic pentru libertatea lor ar absorbi o mare parte a puterii lui Napoleon. Austria se afla acum singură împotriva marelui cuceritor. Libertatea Europei s-a refugiat în spatele drapelului său.

La 1 martie 1809 armata a fost pusă pe picior de război. Armata principală, de sub comanda Arhiducelui Karl, formată din 8 corpuri s-a adunat pe Inn și în Boemia de Vest. Două Corpuri din Italia sub comanda Arhiducelui Johann și un Corp sub comanda Arhiducelui Ferdinand d’Este din Galiția trebuiau să se așeze în flancurile armatei principale. La 27 martie, Austria a declarat război Franței.

Batalionul de infanterie a câte 6 companii constituit din regimentele noastre, constituia cu batalionul Regimentului 1 român Regimentul de infanterie nr.48 și cu husarii imperiali făceau parte din Brigada de avangardă a generalului baron Mohr a Corpului 7 galițian (31000 de oameni, 94 de tunuri), care opera spre Varșovia.

Cei 28500 de polonezi ai Marelui Ducat al Varșoviei acționau sub comanda generalului de divizie Josef Poniatowsky.

Ambele batalioane românești se aflau sub comanda colonelului

baron von Auftiefem.

Concomitent cu înmânarea declarației de război, Brigada de avangardă Mohr trecu Pilica la 15 aprilie pe la fosta graniță austro-polonă vis-à-vis de Nowy-Miasto și osupă Biala. Dușmanul se retrase pe drumul spre Grojec. Pe 17, la Pietrykoczy și Konie se ajunse la încăierări neînsemnate între avangardă și ulanii polonezi, în urma cărora ultimii au lăsat câțiva morți și răniți ca și 2 ofițeri și 27 de soldați în prizonieratul imperialilor.

Fără de se lovi de rezistență, Corpul merse pe 18 spre Tarczyn, avangarda spre Koloryce.

Pe 19, corpul de armată străpunse spre Falenty-Raszyn, unde prințul Poniatowsky și-a adunat trupele (15000 de poloni și 1500 de saxoni sub conducerea generalului Dyhern) în spatele ultimului loc în pozie extrem de avantajoasă. Cavaleria sa, sub comanda generalului Roznicky era în câmpie spre Janeczewin.

Astfel se ajunse la 2 mile sud de Varșovia la o luptă aspră, de 8 ore, care a rămas de fapt nedecisă până la începutul nopții, a cărei sfârșit victorios înclina într-atât spre forțele imperiale, încât dușmanul, din grijă de a nu-i fi tăiat drumul spre Varșovia, evacua poziția la ora 11 noaptea și se retrase la Varșovia. Polonezii numărau 450 de morți și 900 de răniți; 39 au căzut în prizonierat. La Falenty și Raszyn mai căzură încă două tunuri și un obuzier, în mâinile austrieților.

Ambele batalioane românești, luptând pe extrema aripă dreaptă, nu au avut ocazia intervenției în pomenita luptă. Totuși le reuși, în asociație cu căpitanul de cavalerie Fay de la husarii imperiali și o jumătate de escadron de husari palatinali de a asalta și ocupa satul Dawidy, copleșit cu foc de artilerie dușmană. Batalionul nostru a avut un rănit.

În ziua următoare bătăliei imperialii l-au urmărit pe dușman spre Varșovia.

În baza unei convenții cu Poniatowsky, Arhiducele Ferdinand intră în Varșovia la 23 aprilie, respectând dorința acestuia de a cruța orașul de jefuiri.

Polonezii se retraseră peste Weichsel la Modlin, totuși nu fără a demola podul de peste acest râu la retragerea lor din Varșovia și de a ocupa capul de pod din Praga.

Brigada de avangardă Mohr primi misiunea de a întreprinde un atac asupra acestui cap de pod pe malul drept al râului Weichsel.

Pe o ploaie și un vânt puternic generalul Mohr și-a pus Brigada în marș în zia de 23 și la începutul zilei de 24 aprilie, trecând în grabă cele rechiziționate și tot felul de vehicule râul Weichsel la Gora Kalwarja,

4 mile sud de Varșovia.

Încă pe data de 23 batalionul 1 românesc a fost avansat, împreună cu escadronul 1 de husari imperiali peste Swidri, Miecziesczy, Jastow de-a lungul malului drept al râului Weichsel spre Wigoda și de acolo începând calea neîncetatei patrulări de a cerceta forța garnizoanei capului de pod.

Maiorul graf Hoditz observa cu o divizie de husari imperiali din Oknnow drumul care ducea din Praga spre Sierock.

Pe data de 24 Praga a fost înconjurată din toate părțile.

În ziua următoare acesteia, al 2-lea batalion românesc a primit ordinul zădărnirii unui atac dușman peste Bug în flancul drept și spate, spre Radymin.

Între timp se începu construirea unui pod de plute la Gora Kalwarja pentru a realiza legătura între Corpul de la Varșovia și cel separat de acesta prin râul Weichsel, cu așa de mult expusa Brigadă Mohr.

Totuși Poniatowsky, citind dintr-o privire ageră poziția periculoasă a Brigadei Mohr, ordonă generalului Sokolnicky să atace, la 25 aprilie, care cu regimentele 12 de infanterie și 2 de cavalerie ca și 2 tunuri, așezați fiind la Modlin pe râul Narew. Generalul Kamenitzky se retrase cu două regimente de cavalerie către Okuniew în timp ce generalul de divizie Dombrowsky marșă din Sierock la Radymir. Prințul Poniatowsky însuși se deplasă cu forța principală către Jablona și Nieporent pentru a oferi protecția sigură, după nevoie, coloanelor izolate.

Primul atac al dușmanului, dinspre Praga, a fost îndreptat contra batalionului 1 românesc aflat acolo, care a fost constrâns a se retrage din fața superiorității numerice a acestuia, într-o perfectă ordine, din pădurea pe care o ocupase pe malul râului Weichsel, în stânga de Groclaw. Acolo, Regimentului Vukassovich reuși a opri energicul atac dușman, deși acesta din urmă, susținut de garnizoana din Praga, dispune de mai mult de 7.000 de oameni dintre care 1.100 cavalerie și a putut să conducă și un important foc de artilerie asupra artileriei mici imperiale.

Brigada Mohr a înnoptat pe câmpul de bătălie.

La maiorul Hoditz a ajuns ordinul de a face lipirea, împreună cu al 2-lea batalion românesc, la grosul trupei, la Kawencin și de a pune sub observare o fâșie de teren din zona Sierock.

Pe 26 aprilie a fost liniște.

În ziua următoare, avanposturile lui Mohr (batalionul nostru românesc, un batalion Vukassovich, 2 escadroane de husari imperiali) se afla în spatele pârâului Swidny, între localitățile Swidny și Mlowdy. Forța sa principală întărită prin trupele Mareșalului de infanterie baron Schauroth (2 batalioane

Vukassovich, un batalion Baillet, un batalion românesc, 4 escadroane de husari imperiali, o divizie de husari secui, o jumătate de escadron de husari palatinali, alături de 4 baterii), ocupă o poziție în fața localității Karczew. Deoarece dușmanul, cu forța sa principală se deplasa spre Minsk pentru înconjurarea aripei drepte a imperialilor și pentru a-i arunca pe austrieci în Weichsel, generalul Mohr s-a văzut nevoit să se retragă pe capul de pod de la Nowa Kolwarja.

Arhiducele Ferdinand a putut supraveghea din Varșovia retragerea Brigadei Mohr. Imediat el îl trimise pe mareșalul de infanterie baron Schauroth cu 6 batalioane și 6 escadroane spre Gora, pentru ca de acolo să plece cu Mohr împotriva dușmanului.

Deoarece construirea podului de la Gora se desfășura foarte anevoios din cauza crizei de material, generalul Mohr primi ordinul de a traversa pe malul stâng al râului Weichsel, care era aici lat de 900 pași. Pe malul drept, trebuia ca operațiile să fie reluate din nou numai după terminarea podului. După ce pe 2 mai a sosit raportul despre imediata terminare a podului s-a plănuț realizarea unei noi ofensive pe partea dreaptă a râului, pe 4 mai, cu cea mai mare parte a Corpului.

Totuși Poniatowsky a prevăzut mișcarea trupelor austriece. La ora 2 a dimineții zilei de 3 mai puse pe generalul Sokolnicky să atace capul de pod ocupat la Gora Kalwarja de două batalioane ale Regimentului Baillet-Merlement nr. 55 de sub comanda colonelului Czerwenka. Ambele batalioane au căzut după o rezistență eroică furtunii de cinci ori mai puternică.

În aceste lupte ce au durat mai multe zile batalioanele noastre de grăniceri nu s-au comportat într-un mod de neestimat.

Atacul generalului polonez Kamenitzky care se întorsese cu forță sporită, din Sierock spre Narew, a fost respins cu succes de batalionul românesc, pe 25 aprilie prin foc de artilerie bine țintit și neîntrerupt timp de trei ore, până ce muniția s-a epuizat, care stătea la Radymin pentru a realiza legătura detașamentului Hoditz cu brigada Mohr.

Abia acum se întoarse la Brigada de la pârâul Swidny. Retragerea s-a desfășurat cu sacrificii grele. Batalionul s-a rătăcit pierzând direcția într-o pădure deasă, complet necunoscută. Au reușit să iasă din situația deplorabilă cu ajutorul baionetelor și și-au făcut drum spre Brigadă. Au căzut în prizonierat doi ofițeri, doi medici militare și 169 de soldați.

Arhiducele Ferdinand a lăudat, la 27 aprilie batalionul pentru bravura sa și puse să-I răsplătească cu porții sporite de vin și carne. Pentru vitejie deosebită locotenentul Coppiciu și 50 de trăgători au fost nominalizați

de către Majestatea Sa Împăratul Franz în Ordin de Zi.

După pierderea capului de pod de la Praga Arhiducele Ferdinand hotără o expediție către Thorn, unde guvernul polonez și-a mutat sediul de la Varșovia. Cu îndeplinirea acestei acțiuni a fost însărcinat generalul Mohr. I se subordonau trei batalioane Vukassovich, două batalioane Kottulinsky, batalionul nostru românesc, opt escadroane, o baterie de cavalerie, două tunuri de șase pfunzi, două obuziere și o companie de pionieri. Trupele au străbătut drumul prin Gostynin, Brzesc, Stusewo, pe malul stâng al râului Weichsel la Wagen. La 15 mai generalul Mohr asaltă baricadele care se aflau pe malul stâng în fața podurilor din Thorn. Dar podul însuși n-a fost în stare să-l cucerească. Somației de predare adresată de generalul de Brigadă și guvernatorului orașului nu i-a urmat nimic, astfel că generalul Mohr a ordonat, în ciuda crizei de muniție a artileriei, bombardarea orașului. Dușmanul a avut o apreciabilă pierdere umană. Mai mult de 100 de prizonieri au căzut în mâinile imperialilor. Au mai fost capturate două tunuri și un obuzier. În ciuda tuturor acestor lucruri, Thornul a rămas în posesia imperialilor mai ales că generalul Mohr a trebuit să iasă cu cea mai mare parte a forțelor sale în întâmpinarea Corpului de armată a generalului Dombrowsky, care se găsea în apropiere de Kalisch spre Galiția de Vest, pentru ca al 7-lea Corp să nu fie separat de Cracovia. La asaltarea redutelor din fața podului batalionul a luptat pe malul drept fără a ieși în mod special în evidență.

La apropierea Brigadei Mohr colonelul graf Reigencourt a fost lăsat în spate pentru observarea localității Thorn, cu două batalioane românești, 4 escadroane de cavalerie ușoară imperială și 4 tunuri. Dar, pe 20 mai acesta s-a întors deja la Brigadă.

Mohr nu găsi timp să îndeplinească acțiunea sa plănuită împotriva generalului Dombrowsky. Îi venise între timp ordinul de a realiza unirea cu armata principală la Varșovia, deoarece Poniatowsky, nelăsându-se înșelat de acțiunile contra orașului Thorn, pătrunse în Galiția de Est și amenința Krakowia. Deoarece curând după aceasta ajunsesse știrea că 3.000 de ruși sub conducerea generalului Gallicyn sunt în marș spre Lemberg și prin aceasta corpul austriac trebuia să se simtă amenințat în spate, Arhiducele Ferdinand ordonă evacuarea Varșoviei și retragerea spre sud pe cursul râului Weichsel.

Brigada Mohr întâlnește în primele zile ale lui iunie trupele de ocupație din Varșovia, ale mareșalului de infanterie Mondet, concentrate pe malul râului Mogielnica în tabăra din satul Blendow. La primirea raportului că dușmanul a trecut la Warka peste Pilica și la Kocsenice peste Weichsel,

Mondet străpuse cu forța principală în seara zilei de 8 iunie, la ora 7, către Swidno. Generalul Mohr traversă Pilica la Gurky cu două batalioane de infanterie 4 escadroane de cavalerie și o baterie de cavalerie și se îndreptă spre Koczenice, în timp ce colonelul graf Reigencourt ocupă cu 4 escadroane de cavalerie ușoară imperială, trei companii de români și un divizion Vukassovich, o poziție la Nowy Miasto, după lăsarea escadronului 1 în Rawa pentru observarea dușmanului. Generalul Mohr marșase forțat la 9 iunie spre Radom, pentru a acoperi acest important nod de comunicare și depozitul de acolo, peste Zedlinsko unde lăsa în urmă două divizioane Vukassovich și un escadron de husari palatinali ca garnizoană. La 11 iunie mareșalul de infanterie Mondet atacă trupele divizionului Zajoncsek, pe care Poniatowsky l-a împins pentru a face legătura cu poziția lui Dombrowsky, l-a Skiernewice, peste Pulany, în front la Jedlinsko peste Przctyt, în timp ce generalul Mohr căzu în flancul polonezilor la Radom. Generalul Zaponezek a trebuit să se retragă cu mari pierderi, un maior, 11 ofițeri și 432 de soldați căzând în prizonieratul austrieilor.

În ultimele zile ale lui iunie încă un atac al corpului Dombrowsky a fost respins de către divizionul Mondet, peste Przedborz spre Cracovia, în afara liniei Pilica. Dar la începutul lui iulie înaintarea concentrică a trupelor polone din Radom și a rușilor din Lemberg către Cracovia i-a determinat pe comandanți să ordone retragerea tuturor trupelor Corpului 7 către Cracovia, și acolo să ocupe o poziție de apărare pe malul stâng al râului Weichsel. Atunci sosi, pe 11 iulie, informația despre sfârșitul tragic al bătăliei de la Wagram, în același timp ordinul pentru executarea unei acoperiri la Olmutz. Imediat după aceasta Corpul 7 se retrase în spatele localității Niddia și peste Cracovia, parte spre Silezia, parte spre Ungaria. Retragera peste Cracovia o acoperi divizionul Mondet, deși Brigada Mohr ocupa deja de la 14 iulie un loc pe malul stâng al râului Weichsel, în fața Cracoviei. Totuși, deja la 15 iulie divizionul plecă din Cracovia. În baza informației sosite în aceeași zi despre armistițiul din Znaim, dușmăniile au fost aplanate. După tratative îndelungate la Viena, la 14 octombrie 1809 se instaură pacea.

Batalionul nostru de grăniceri, trimis între timp pentru cantonare în Ungaria se întoarce în patrie unde urmă dizolvarea sa după încheierea păcii.

Colonelul von Szecseny a condus comandamentul Regimentului până în 1809. I-a urmat în același an colonelul Ignatz Berzmann și apoi, tot în același an colonelul Ignatz von Treuenfeld, care a condus regimentul până în anul 1813.

În timpul evenimentelor prezentate, jucate pe teatrul de război mai puțin plin de evenimente din Galiția, soarta și-a urmat cursul său cel plin de dezastre pe principala scenă de război. Susținut de Confederația Renană, Napoleon i-a respins pe austrieci la Abensberg, Landshut, Eckmuhl și intră la 13 mai ca învingător în mărețul oraș imperial. Genialului Arhiduce Karl chiar i-a reușit în sângeroasele bătălii de la Aspern și Esslingen pe 21 și 22 mai de a-l birui pe mărețul comandant de oști al secolului și să-l dezbrace de nimbul invincibilității asemănătoare zeilor. Totuși, în sângeroasa bătălie de la Wagram din 5 și 6 iunie el pierdu în mod ciudat mai multe trofee, încât triumful victoriei, eroic disputate, făcu să înalțe iar vulturul francez talentul de strateg al lui Napoleon.

Pacea încheiată la 14 octombrie la Viena (Schonbrunn) a luat de la Imperiul Habsburgic Salzburg-ul, Berchtesgaden, regiunea Inviertel, părți ale cartierului Hausruck, zona Villach, Craina, Triest, Gotz, Gradisca, Friaul, Istria, Croația, litoralul ungar până la Sava, Galiția vestică cu Cracovia și o parte din Galiția de Est și-i impuse obligația de a nu avea mai mult de 150.000 de oameni sub drapel. Mai trebuia să plătească încă 850.000 de franci.

*

Acestea au fost evenimentele la care au luat parte trupe ale Regimentului 2 de graniță Năsăud, în cadrul războaielor Austriei contra lui Napoleon în perioada 1805-1810, în monografia Regimentului, încă neutilizată în literatura de specialitate, scrisă la 1906 de Schneider Michael, la Bistrița și intitulată: "*Geschichte des k.u. k Infanterieregiments Nr. 63*". Bătăliile la care acest Regiment a luat parte și s-au desfășurat pe fronturile din Germania și Polonia au fost mai puțin importante.

DIE TEILNAHME DES II. GRENZREGIMENTES VON NASSOD AN DEN NAPOLEONISCHEN KRIEGEN (1805-1810), WIDERSPIEGELT IN DER MONOGRAPHIE DES REGIMENTES, GESCHRIEBEN VON HAUPTMANN MICHAEL SCHNEIDER (BISTRITZ, 1906)

(Zusammenfassung)

Die von Michael Schneider verfasste und 1906 veröffentlichte Monographie des II. rumänischen Grenzregimentes beschreibt die Teilnahme des Regimentes an den napoleonischen Kriegen. Wir haben die Daten bezüglich der Zeitspanne 1805-1810 reproduziert. Das Regiment hat an den grossen Schlachten nicht teilgenommen. Es hat sich aber in Galizien, im Kampf gegen die Polen, bewährt.

Nach dem Frieden von Schönbrunn wurde das Regiment aufgelöst.

Recent a intrat în vizorul cercetării un fond de documente compus din 38 unități, provenit din biroul avocațial de odinioară din Buteni al lui Csemeği Károly cu referință la stările social-politice și economice locale de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Csemeği Karoly (1826-1899) a fost un distins jurist care în perioada 1849 -1856 a fost consemnat cu domiciliul forțat la Buteni, datorită participării sale la revoluția de la 1848 - 1849. Mai târziu a activat în Arad și, în sfârșit, în magistratură. A avut un rol central în elaborarea codului penal ungar care a fost în vigoare în Transilvania până în anul 1938.

Documentele ce ne stau la dispoziție constituie doar o fracțiune a inventarului original, ele fiind descoperite, în părăsire la Buteni, de avocatul Andrei Popper.

Din documente reiese că dezvoltarea economică contemporană a zonei s-a evidențiat pe tărâm industrial prin fabricarea alcoolului, Aradul fiind cel mai important centru de acest fel în Transilvania. Pe tărâm comercial ea s-a evidențiat prin valorificarea marilor cantități de cereale, tutun și lână. Desigur, derularea afacerilor a fost legată de conflicte datorită ignorării prevederilor contractuale sau datorită practicării concurenței nelocale.

Un dosar voluminos se leagă de activitatea comerciantului Schreyer din Arad. Acesta era cel mai important furnizor al trupelor armatei cezaro-crăiești care intrase în Țara Românească în temeiul înțelegerii austro-turce de la Boiagi - Kioi (1854). Comerciantul arădean fiind în litigiu cu intendența trupelor de ocupație austriece, avocatul Csemeği obține pașaport ca să poată pleca la București în anul 1856, spre a susține interesele furnizorului în fața instanței consulare austriece de acolo (vezi dos. 16)

Zona Aradului, după 1830, devenise o importantă zonă de producție a tutunului. Din cuprinsul actelor unui proces civil aflăm că macedoromânul Gheorghe Sina în 1835, se asociase cu Moritz Ulmann în vederea colectării și comercializării tutunului din zonă, comerț care era proiectat pentru primul an de activitate la o cifră de 3920 tone, în valoare de peste 5 milioane florini. În 1843, colaborarea lor s-a soldat printre altele, cu un proces îndelungat (vezi dos. 1, 2). Un proces similar a avut loc între casele comerciale Makk și Ulmann.

Firma comercială condusă de Samuil și Herman Weisz pe la 1840, colecta, de pe o arie teritorială întinsă, lână (dos. 8, 9).

Între principalele firme arădane care vehiculau cantități mari de cereale figura și cea a comerciantului M. Hertschka care în 1848 intențiază proces legat de o furnitură de cca 1000 tone cereale (dos. 5).

Procesele derulate oglindesc și capacitățile de producție ale marilor domenii. Un proces intentat în 1851, între membrii familiei baronului Lo - Presti a determinat inventarierea domeniilor lor, întinse peste cinci sate bănățene precum și la nord de Mureș, în satele Toc, Ilteu și Săliște (dos. 28). Un alt dosar voluminos oferă date despre producția domeniului de la Aradul Nou, inclusiv Sânicolaul Mic, Chesinț, Zădăreni și Neudorf, din anul 1846 (vezi dos. 29, 33).

O înțelegere încheiată la 1 noiembrie 1851 oferă date despre cei patru fabricanți de spirt din Arad, care lucrau cu mașini cu aburi (vezi dos. 17).

La mijlocul secolului al XIX-lea, apăreau în sfera economică tot mai multe societăți comerciale. La Lugoj, în 1850, s-au asociat Constantin Udrea, Franz Bee și Nicolaus Hothinger care au primit în arendă din partea domeniului cameral 94 cârciumi, precum și unități de producție pentru bere și țuică, plătind anual 286.440 florini. Direcția camerală a încălcat contractul și astfel, în 1853, s-a iscat un proces ce oglindea mecanismul de funcționare al acestor întreprinderi (vezi dos. 23).

În ceea ce privește tranzacțiile bănești de la mijlocul secolului trecut, ele erau gestionate doar parțial de bănci. În cadrul lor, un rol de seamă îl aveau macedoromânii. Între procese figurează și cel derulat din 1853, între erezii lui Nicolae Bekella și soția sa Catharina Manoli și creditorii lor în valoare de 186.500 florini (vezi dos. 31, 32).

Procesele legate de cambii oglindesc modelele moderne de tranzacții financiare. Nu putem uita că Aradul a fost sediu și pentru Marele Principat Transilvania, al Tribunalului cambial ca primă instanță abilitată în acest domeniu. Dintre numeroasele procese îl amintim pe cel din 1842; era vorba de faptul că contele Samuil Desewfly nu a onorat, în 1842, cambia în valoare de 1.600 de florini dată lui Herman Grunwald. Tot arădeanul Solomon Walder reclama în 1843, suma de 1.600 florini de pe urma unei cambii protestată (vezi dos. 13, 31, 38).

În fondul studiat apar și probleme de moștenire. În 1845, văduva proprietarului unei mori de apă de la Lipova, un macedoromân, caută să-și valideze drepturile (dos. 22). Uneori aceste procese s-au prelungit. Lăsământul arădeanului Gottfried Wenzel († 1833) în valoare de 161.333 florini a fost atribuit definitiv abia în 1865. Este de menționat că în proces apare și Teodor Șerb în calitatea lui de jude principal al orașului Arad (vezi dos. 11, 18, 19).

Un proces îndelungat s-a derulat din anul 1846 până în anul 1859 între soția lui Ioan Vanc, demnitar comitatens arădean și Petar Cernovici din Macea precum și sora lui, contesa Spanochi, cu domiciliul la Viena (vezi dos. 21).

Aloisiu Vlad figura în calitate de avocat într-un proces desfășurat la Lugoj între anii 1855-1857, (fostul deputat din timpul revoluției de la 1848-49), fiind consemnat la domiciliu în epoca respectivă ca și Csemegi Károly (vezi dos. 11).

În fondul de documente studiat s-au păstrat și câteva acte de interes general. Între ele figurează hotărârea comitatului Arad din 1831, în care elementele liberale au decis o seamă de reforme în administrația locală (vezi dos. 35). O seamă de scripte se referă la activitatea băii orășenești (1845-1847), care funcționa sub îndrumarea unui comitet prezidat de Teodor Șerb (vezi dos. 36).

În colecție apare și o documentație provenită de la consiliul orașului liber regesc Timișoara în care acesta căuta să documenteze interdicția practicării de către evrei a comerțului ambulant (vezi dos. 34, 35).

EIN ALTES PRIVATARCHIV AUS ARAD

(Zusammenfassung)

Ein Teil des Archivs des Richters Csemegi Károly (1826 - 1899) befindet sich in Arad, in Privatbesitz.

Csemegi Károly nahm an der Revolution von 1848 - 1849 teil und flüchtete nach deren Unterdrückung nach Buteni (Kreis Arad), wo er in der Zeitspanne 1850 - 1856 als Advokat wirkte. Später wurde er rehabilitiert und zum Rang eines Staatssekretären erhoben innerhalb des Justizministeriums aus Budapest. Sein Hauptwerk ist die erste Formulierung der ungarischen Penalkode.

Die in Buteni zurückgebliebenen Dokumente widerspiegeln wichtige Aspekte der im Aufstieg begriffenen kapitalistischen Verhältnisse. Als rechtlicher Vertreter reiste Csemegi sogar bis nach Bukarest um die Interessen seiner Kunden zu verteidigen. Er bewährte sich in grossen Prozessen wie z.B. jenem bezüglich des Gutes von Savarsin, welches auf 188.000 Florin geschätzt wurde im Jahre 1852.

RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ AL ROMÂNIEI ÎN VIZIUNEA PRESEI AUSTRIECE

EUGEN GLÜCK

Cercetările întreprinse la Biblioteca Națională din Viena ne-au permis să depistăm reacțiile presei din marile orașe ale acestui stat, în legătură cu războiul de independență al României (1877).

Cercetarea principalelor gazete din Salzburg, Innsbruck, Graz, Linz și Klagenfurt ne oferă imaginea unei informări destul de corecte privind rolul major jucat de România în desfășurările contemporane din sud-estul Europei. Gazetele erau de orientare politică diferită. *Grazer Zeitung* apărea ca un ziar al landului Steiermark având și o parte oficioasă. *Neue Tiroler Stimmen* avea o poziție conservatoare apărând cu lozinca "Pentru Dumnezeu, împărat și patrie". *Tages-Post*, din Linz, avea o poziție liberală, iar celelalte ca *Salzburger Chronik* și *Klagenfurter Zeitung* reprezentau în esență interese provinciale.

Desigur aceste ziare în general erau tributare surselor de informații întreținute de agențiile de presă și marile ziare din Viena. Se pare însă, că *Tages-Post* primea informații chiar și direct de la București. Totuși în unele din redacțiile amintite lucrau și ziaristi capabili, ceea ce se oglindea în articolele de fond, adesea judicioase, înserate în diverse numere.

Atenția redacțiilor respective a fost atrasă în mare măsură de încheierea Convenției româno-ruse, care în fond a deschis drumul trupelor țariste pentru dezlănțuirea războiului. Astfel, *Neue Tiroler Stimmen* la 1 și 2 mai relatează despre ratificarea convenției de către parlament, rezumând expunerea de motive prezentată de Mihail Kogălniceanu în calitate de ministru de externe. Se subliniază că ratificarea s-a făcut cu o majoritate de peste 2/3.¹ *Salzburger Chronik* a scos în evidență că prin ratificarea convenției româno-ruse de fapt tratatul de la Paris și-a pierdut valabilitatea.² *Innsbrucker Nachrichten* a reprodus chiar convenția.³ *Tages-Post* a evidențiat principiile fundamentale ale tratatului, insistând asupra punctelor care garantau libera trecere a trupelor țariste precum și garantarea integrității teritoriale a României. La 30 mai 1877 ziarul din Linz credea a ști, pe baza unei depeșe sosite din Berlin, că există o convenție secretă între părți, potrivit căreia Rusia s-ar fi angajat să recunoască, respectiv să facă să fie recunoscută de alte puteri, independența României și să sprijine transformarea acesteia în monarhie ereditară. La încheierea păcii, Rusia va sprijini încorporarea Dobrogei la România de la canalul Sf. Gheorghe până

într-o zonă situată la sud de linia ferată Cernavodă-Constanța. România va ceda în schimb Basarabia românească, va da un contingent de cel puțin 70.000 combatanți, care rămân sub comanda domnitorului Carol. Oricând Rusia va mai dezlănțui războiul contra Turciei, România va asigura tranzitul trupelor țariste.⁴ În schimb, gazeta din Innsbruck a dezmințit existența acestui document.⁵

În prima decadă a lunii mai, au apărut o seamă de știri privind tratativele care au avut loc între conducătorii României și reprezentanții Rusiei. *Klagenfurter Zeitung*, la 12 mai, la rubrica "Din România", arată că există diferențe în problema comandai asupra armatei române. Partea română insistă că ea să aparțină doar domnitorului Carol. Aceiași problematică este abordată și de *Grazer Zeitung* din 16 mai. Cu două zile în urmă erau menționate diferențele iscate la tratativele care au avut loc la Ploiești.⁶

O atenție deosebită s-a acordat dezlănțuirii agresiunii otomane cât și pregătirilor românești de a asigura securitatea țării. *Tages-Post* reproduce la 5 mai o știre din Iași, potrivit căreia armata română se întărește la un efectiv de 30.000 oameni. *Neue Tiroler Stimmen* vorbea la 12 mai despre mobilizarea bărbaților între 20 și 40 de ani. Aceiași gazetă informa cititorii că prin decret fiecare județ și orașul București sunt obligate să înființeze câte un batalion de miliție.⁷ *Grazer Zeitung* semnaleză la 9 mai că domnitorul Carol (sic!!) a trecut în revistă la Cotroceni un contingent de 10.000 ostași.⁸

Desigur, era necesară și asigurarea condițiilor pentru o acțiune eficientă a armatei. *Neue Tiroler Stimmen* relatează la 18 mai că parlamentul a votat un credit de 10 milioane lei.⁹ *Salzburger Chronik* aducea vestea că armata română se aprovizionează din Germania, aducându-se 40.000 puști și baterii de fabricație Krupp.¹⁰ *Neue Tiroler Stimmen* a relevat hotărârea parlamentară privind încadrarea ofițerilor români servind în alte armate cu același grad, dacă trec în rândurile forțelor românești, desigur în acest sens fiind vizată în primul rând Austro-Ungaria.¹¹ *Tages-Post* știa despre faptul că domnitorul Carol a preluat comanda oștirii și au fost desemnați comandanții de mari unități.¹² O serie de materiale publicate în ziare enumerau mișcări de trupe, ca de exemplu transferul unor unități din Moldova în Oltenia.¹³

Măsurile militare românești s-au dovedit a fi foarte necesare. Ziarele au informat abundent, mai ales *Tages-Post*, despre actele agresive otomane. La 3 mai, *Neue Tiroler Stimmen* a descris atacul otoman împotriva celor două monitoare românești "Fulgerul" și "Ștefan cel Mare".¹⁴ *Tages-Post* prezenta la 5 mai declarația lui Mihail Kogălniceanu despre situația creată

la Brăila de pe urma bombardamentului otoman care totuși nu s-a dovedit a fi prea distrugător.¹⁵ *Salzburger Chronik* cita la 3 mai surse privind bombardarea Becheturii către bateriile otomane, precum și cele referitoare la banditismele bașbuzugilor care au trecut Dunărea, fiind însă respinși.¹⁶ Același ziar și *Tages-Post* din Linz au publicat știri despre duelul artileresc de la Vidin - Calafat. La fel s-a informat despre respingerea unei nave militare otomane care a apărut în fața Galațiului.¹⁷

O serie de articole, imprimate de periodicele studiate, introduc cititorul în atmosfera care domnea în țară în primele decade ale lunii mai. Astfel, *Grazer Zeitung* aprecia că “opinia generală a țării s-a declarat tot mai mult pentru participare la război și declararea independenței”. Aceleași simțăminte reflecta *Klagenfurter Zeitung*.¹⁸ *Tages-Post* din 19 mai publica editorialul “România” făcând un bilanț al alternativelor existente cât și a riscurilor pe care comporta o decizie majoră din partea țării.¹⁹ De fapt, aproape toate ziarele au reprodus hotărârea celor două camere care au declarat că Turcia prin actele sale agresive s-a pus în stare de război cu românii, considerând că aceasta este echivalentă cu o declarație de independență.²⁰

Vestea proclamării independenței la 9/21 mai a fost publicată de toate organele de presă austriece. *Grazer Zeitung* cita declarația lui Mihail Kogălniceanu “Suntem o națiune liberă și independentă” și reproducea textul integral al hotărârii camerei și azeziunea senatului. A doua zi au fost comunicate și alte amănunte reliefând că primul ministru Brătianu s-a pronunțat împotriva unei declarații formale și solemne de independență și mai ales a proclamării simultane a regatului²¹. *Tages-Post* observa că împotriva declarației românești “nimeni nu are nimic important de obiectat”. Invocând pericolul că guvernul țarist ar putea să încerce să ia locul Porții, autorul editorialului se declară optimist. El susținea că “românii formează o masă care nu se târguiește..., ei sunt un popor cuprins de o mândrie națională...”²²

În zilele următoare, mai multe reportaje se referă la faptul că armata română a luat o poziție defensivă în principal în Oltenia apărând teritoriul național de agresiunea otomană fără să se angreneze direct în operații. Au fost date publicității și unele știri privind acțiunea bulgarilor, care au beneficiat de ospitalitatea pământului românesc în vederea eliberării patriei lor. Astfel, *Klagenfurter Zeitung* din 21 mai semnală constituirea guvernului provizoriu bulgar și crearea unor brigăzi de combatanți.²³

Incapacitatea armatei ruse de a obține vreo decizie pe câmpurile de luptă și mai ales în cazul Plevnei, punct cheie a sistemului de apărare

otoman, a determinat înaltul comandant țarist să ceară concursul armatei române. *Klagenfurter Zeitung* publică la 13 septembrie o depeșă sosită de la Orșova în care se menționează și crearea cartierului general al domnitorului Carol de la Poradim care are comanda întregului asediu de la Plevna. Corespondentul aprecia trupele aliate la 80.000 infanteriști, din care 28.000 români și 10.000 cavaleriști (4.000 români).²⁴ În *Grazer Zeitung* se putea citi proclamația domnitorului Carol în care subliniază că “Pe steagul român scrie: independență pentru statul român”.

Cea de-a treia bătălie de la Plevna (prima la care au participat românii) a constituit obiectul unui număr foarte mare de știri, reportaje și aprecieri, adesea sosite la redacție fără respectarea succesiunii desfășurărilor. Totuși, în general, aceste materiale tipărite în gazetele austriece menționează destul de corect aportul trupelor române, iar aprecierile la comportarea lor ostășească sunt unanim elogioase.

În general s-a subliniat din nou că redutele de la Grivița reprezentau cheia apărării Plevnei, deci hotărârea luată la Poradim de a le ataca cu prioritate s-a dovedit a fi justă. *Grazer Zeitung* reproduce la 11 septembrie o telegramă sosită de la București în care se relatează că trupele româno-ruse conduse de domnitorul Carol au dezlănțuit atacul la 5 septembrie. Se arată că artileria română a jucat un rol major în pregătirea asaltului. În ziua următoare aceeași gazetă a descris amănunțit drumul curajos al ostașilor români până la redută. La 16 septembrie se publică un reportaj amănunțit cu titlul “Asaltul asupra redutei Grivița”, având ca sursă de informație o relatare sosită de la București. Cu ocazia asaltului asupra redutei români s-au comportat strălucit”- preciza corespondentul. Printre elementele distinse în luptă se evidențiază “maiorul Sonțu și căpitanul Walter Mărăcineanu”²⁵. *Tages-Post* din 13 septembrie aprecia că “tunarii români trag eminent”. Aceeași gazetă lauda vitejia reg. 13 dorobanți, ceea ce menționa și *Neue Tiroler Stimmen* din 12 septembrie.²⁶ Gazeta din Innsbruck considera necesar să sublinieze, la 17 septembrie, că principala fortăreață din sistemul Griviței (Grivița I) este în mâna românilor și a rușilor. Se apreciau pierderile românești din ultimele zile la 1.500 morți.²⁷ Ca un etalon al vitejiei românești apare știrea că țarul Alexandru a distins 40 de militari români cu crucea “Sf. Gheorghe”, iar domnitorul Carol a distins steagul dorobanților cu “Steaua României”.²⁸

Concluziile celei de a treia bătălii de la Plevna au determinat schimbarea opticii comandamentului româno-rus, acordându-se prioritate încercuirii fortăreței și ruperea legăturilor sale de aprovizionare. *Tages-Post* din 15 septembrie relatează pe baza unei corespondențe de la Orșova, că

drumurile de acces ale Plevnei sunt închise și tunurile trimise de la Vidin nu au mai putut fi introduse pe seama garnizoanei otomane.²⁹ Luptele din săptămânile următoare au reclamat mult spirit de sacrificiu din partea unităților române. *Neue Tiroler Stimmen* din 6 decembrie publică ordinul de zi al armatei române în care se evidențiază aceste acte de curaj și abnegație.³⁰ În același timp apăreau și relatări despre eficacitatea încercuirii fortăreței. *Salzburger Chronik* din 6 noiembrie împărtășește cititorilor știrea că în Plevna domnește foamea și porția zilnică de alimente s-a redus la o pătrime.³¹

Ultimele evenimente ale asediului Plevnei și capitularea otomană a constituit obiectul unor reportaje multiple. Presa austriacă în general califica evenimentele ca o “catastrofă” sau “dezastru pentru Imperiul Otoman”. Acești termeni apar aproape în toate articolele publicate în ziare.

O primă relatare, pe baza unei telegrame sosite din București, a fost difuzată de *Grazer Zeitung* la 11 decembrie, anunțând capitularea lui Osman Pașa, de altfel rănit. Se menționa entuziasmul populației din București, în oraș fiind arborate drapelele. Într-un alt număr, se apreciază că nici un militar turc nu a reușit să evadeze din încercuire³². Desigur, în zilele următoare au apărut reportaje amănunțite despre fiecare moment al acțiunilor. *Tages-Post* din 13 decembrie, vorbind despre “Catastrofa din Plevna”, menționa aportul important al românilor în zădărnicierea încercării de evadare a lui Osman Pașa.³³ *Grazer Zeitung* a nominalizat chiar unitățile conduse de col. Cerchez și gen. Anghelescu.³⁴ Toate ziarele au relatat faptul că primele unități care au intrat în Plevna au fost cele române.

O serie de articole subliniau că s-a produs o decizie în cursul războiului, în ceea ce privește rolul armatei române. *Klagenfurter Zeitung* din 14 decembrie consemna că o parte a ostașilor români va constitui garnizoana din fortăreața Plevnei.³⁵ *Tages-Post* și *Neue Tiroler Stimmen* au subliniat decizia românilor de a nu participa la operațiile militare care urmau să se intensifice la sud de masivul munților Balcani.³⁶ În schimb au fost evidențiate acțiunile armatei române în operațiile legate de izolarea, apoi cucerirea Vidinului, una din marile fortărețe otomane, a cărei existență constituia un pericol pentru flancul armatelor aliate și chiar amenința cu invazia teritoriul României. Încă la 7 decembrie *Salzburger Chronik* releva mișcările armatei române în acest sens, iar la 15 decembrie *Grazer Zeitung* aprecia că armata română este pe cale de a-și îndeplini misiunea.³⁷ În săptămânile ce urmează informațiile se scurg și din această zonă, subliniind succesele românești, care au făcut ca Vidinul la 31 ianuarie 1878, data încheierii armistițiului, să fie în prag de capitulare. Nu peste mult timp

trupele românești au intrat triumfal în acest oraș bulgar.

Pe lângă informațiile de ordin militar, au apărut o seamă de materiale care evidențiau o serie de probleme apărute după capitularea Plevnei. Una din acestea a constituit-o transferarea masei de prizonieri turci în România care a reclamat mari unități românești. *Tages-Post* din 20 decembrie publica o știre transmisă din București care preciza că se așteaptă aducerea unui număr de 1.400 de răniți turci la București. Cu trei zile mai târziu gazeta din Linz amintea sosirea lui Osman Pașa în capitala României.³⁸

Un anumit interes au manifestat ziarele austriece și față de desfășurarea evenimentelor din Dobrogea. Ceea ce este important de reținut este faptul că unirea acesteia cu România a constituit obiect de discuție. Astfel, *Tages-Post* din 23 decembrie credea a ști că va urma intrarea armatei române în Dobrogea, unde până acum au acționat numai trupe rusești.³⁹

Un articol interesant se putea citi în rubrica “Războiul” apărut în ziarul *Klagenfurter Zeitung* din 21 decembrie. Autorul, analizând situația din România, sublinia consensul național care caracterizează forțele politice, toate preocupate în asigurarea viitorului României și garantarea independenței sale.⁴⁰

În tot cazul, relatările gazetelor austriece constituie o nouă dovadă a interesului internațional care a urmărit pas cu pas realizarea independenței României.

NOTE

¹ *Neue Tiroler Stimmen*, anul 17. nr. 99 din 1 mai 1877, p. 2.; nr. 100 din 2 mai, p. 2. (în cont. *Tiroler*).

² *Salzburger Chronik*, anul 13. nr. 51. din 1 mai 1877, p. 1. (în cont. *Salzburger*).

³ *Innsbrucker Nachrichten*, anul 24. nr. 100. din 2 mai 1877, p. 1.230. (în cont. *Innsbrucker*).

⁴ *Tages-Post*, anul 13. nr. 99. din 1 mai 1877, p. 1-2.; nr. 122, din 30 mai, p. 1. (în cont. *Tages*).

⁵ *Tiroler*, nr. 102. din 4 mai. 1877, p. 3.

⁶ *Grazer Zeitung*, nr. 110, din 16 mai, p. 2 și nr. 112. din 18 mai 1877, p. 2-3. (în cont. *Grazer*).

⁷ *Tages*, nr. 103. din 5 mai, p. 3. *Tiroler*; nr. 102 din 4 mai, p. 3.; nr. 108. din 12 mai, p. 2.

⁸ *Grazer*, nr. 105. din 9 mai, p. 2.

⁹ *Tiroler*, nr. 113. din 18 mai, p. 2.

¹⁰ *Salzburger*, nr. 58 din 20 mai, p. 3.

¹¹ *Tiroler*, nr. 118, din 25 mai, p. 2.

¹² *Tages*, nr. 108. din 12 mai, p. 3.

¹³ *Ibidem*, nr. 109 din 13 mai, p.2; *Grazer*, nr. 116. din 24 mai. p.1.

¹⁴ *Tiroler*, nr. 101. din 3 mai, p.4.

- ¹⁵ *Tages*, nr. 103. din 5 mai, p. 3.
- ¹⁶ *Salzburger*, nr. 55. din 9 mai, p. 3.
- ¹⁷ *Ibidem*, nr. 56. din 12 mai, p. 1-2; *Tages*, nr. 107. din 10 mai, p. 3.
- ¹⁸ *Grazer*, nr. 16. din 10 mai, p. 4; *Klagenfurter Zeitung*, nr. 107. din 12 mai, p. 836 (în cont. *Klagenfurter*).
- ¹⁹ *Tages*, nr. 114. din 19 mai, p. 1.
- ²⁰ *Tiroler*, nr. 10. din 15 mai, p.2; *Innsbrucker*, nr. 110. din 15 mai., p. 1.370-1.371.
- ²¹ *Grazer*, nr. 114. din 22 mai., p. 4.
- ²² *Ibidem*, nr. 116. din 24 mai, p. 2; *Tages*, nr. 117. din 25 mai. p. 1.
- ²³ *Klagenfurter*, nr. 111. din 17 mai., p. 869-870.
- ²⁴ *Ibidem*, nr. 208. din 13 sept., p. 2.
- ²⁵ *Grazer*, nr. 206. din 11 sept., p. 2; nr. 207 din 12 sept., p. 1,4. nr. 211. din 16 sept., p. 3.
- ²⁶ *Tages*, nr. 209. din 13 sept., p. 1. nr. 208. din 12 sept., p. 1; *Tiroler*, nr. 208 din 12 sept., p. 2.
- ²⁷ *Ibidem*, nr. 212. din 17 sept., p. 2.
- ²⁸ *Tages*, nr. 208. din 12 sept., p. 1.
- ²⁹ *Ibidem*, nr. 211. din 15 sept., p. 2.
- ³⁰ *Tiroler*, nr. 280. din 6 dec., p. 2.
- ³¹ *Salzburger*, nr. 132. din 6 nov., p. 3.
- ³² *Grazer*, nr. 282. din 11 dec., p. 4; nr. 285. din 14 dec., p. 4.
- ³³ *Tages*, nr. 284. din 13 dec., p. 1-2.
- ³⁴ *Grazer*, nr. 290. din 20 dec., p. 3.
- ³⁵ *Klagenfurter*, nr. 285. din 14 dec., p. 3.
- ³⁶ *Tages*, nr. 289. din 19 dec., p. 3; *Tiroler*, nr. 290. din 19 dec., p. 3.
- ³⁷ *Salzburger*, nr. 146. din 7 dec., p. 3; *Grazer*, nr. 886. din 15 dec., p. 3.
- ³⁸ *Tages*, nr. 290. din 20 dec., p. 3.
- ³⁹ *Ibidem*, nr. 293. din 23 dec., p. 2.
- ⁴⁰ *Klagenfurter*, nr. 291. din 21 dec., p. 2.311.

DER UNABHÄNGIGKEITSKRIEG RUMÄNIENS WIDERSPIEGELT IN DER ÖSTERREICHISCHEN PRESSE

(Zusammenfassung)

Der Autor stellt die Ergebnisse seiner Forschungen in der Nationalbibliothek Wien, hinsichtlich des Unabhängigkeitskrieges Rumäniens von 1877, vor. Dabei wurden die wichtigsten Zeitungen, verschiedener politischer Orientierungen, aus Salzburg, Innsbruck, Graz, Linz und Klagenfurt untersucht. In all diesen wird die wichtige Rolle Rumäniens im Verlauf der Ereignisse aus dem Südosten Europas hervorgehoben.

Es werden folgende Informationsquellen benützt: *Neue Tiroler Stimmen*, *Salzburger Chronik*, *Innsbrucker Nachrichten*, *Tages-Post*, *Tiroler*, *Grazer Zeitung* und *Klagenfurter*. Diese Zeitungen übernahmen die Nachrichten der Presseagenturen aus der Hauptstadt Österreichs. Anscheinend erhielt

die *Tages-Post* auch direkte Nachrichten aus Bukarest.

Die Presse informierte über das rumänisch-russische Abkommen, Ausrufung der Unabhängigkeit, die Versorgung der rumänischen Armee und die Rolle dieser während den Schlachten von Plevna und Vidin, die Kapitulation von Osman Pascha usw.

Die angeführten Informationen beweisen das Interesse der österreichischen Presse für den Befreiungskampf der Rumänen.

MÁRKI SÁNDOR ȘI COLECȚIA DE ANTICHITĂȚI A LICEULUI DIN ARAD (1882 - 1887) *

I

MIRCEA BARBU
PASCU HUREZAN
IMRE SZATMÁRI

„*Sine me liber ibis in urbem.* Fără mine pleacă această carte spre orașul pe care nu sărutul părinților mei, ci primul sărut al soției mele, fetiței mele și începuturile unei cariere cu multă muncă, dar tot atâta satisfacție, l-au făcut căminul meu, pe care am învățat să-l iubesc și să-l apreciez datorită faptului că m-am ocupat de istoria lui zi de zi.” - cu aceste cuvinte introduce Márki Sándor cartea *Arad vármegye története (Istoria comitatului Arad)*, apărută în 1892 (MÁRKI 1892, p. V)¹. Este adevărat pentru tot restul vieții și activității sale că dragostea pentru vestigiile trecutului înseamnă pentru el totodată dragostea față de pământul natal.

S-a născut la Kétegyháza, din județul Békés, în data de 27 martie 1853. Tatăl său, Márki János, a fost administratorul terenurilor din județul Békés și Bihor ale moșiei Almássy. Din cei zece frați, Márki Sándor s-a născut al șaptelea².

În 1855 familia s-a mutat la Șarkad, pentru că tatăl său a devenit intendentul principal al moșiei de acolo. Pe baza datelor care ne stau la dispoziție, știm că Márki Sándor și-a început studiile elementare la Sarkad, în 1859, iar ultimii ani de școală elementară i-a terminat la Oradea.

Între 1864 și 1869 învață tot la Oradea, anii gimnaziali începându-i la gimnaziul premontrez. Abia trecut de vârsta de 14 ani, fiind elev în clasa a șasea a gimnaziului, publică în foileton în *Nagyváradi Lapok (Pagini orădene)* scrierile sale despre istoria comitatului Bihor. Un an mai târziu, în primăvara lui 1869, a fost exmatriculat disciplinar din gimnaziul superior de la Oradea, ca urmare a criticilor aduse legilor emise de către ministrul educației.

Din anul de învățământ 1869/1870 își continuă studiile la Bratislava, iar în 1871/1872 se află la Budapesta, unde își termină studiile medii la piariști.

Tot la Budapesta urmează facultatea, secția de studii umaniste, specialitatea istorie-geografie, între anii 1872-1876. În această perioadă îi apar articole și studii - majoritatea cu tematică istorică - în revistele din capitală, dar și în publicațiile din provincie, de la Békés și Oradea unde

a relatat despre vestigiile antice găsite la Sarkad (1872) și unde i-a apărut biografia lui Mogyoróssy János (1874). A dobândit titlul de profesor de istorie-geografie în decembrie 1876. Probabil că lucrările *A Fekete-Körös és vidéke (Crișul Negru și împrejurimile)*, apărută în 1877 la Oradea, și *Sarkad története (Istoria Șarkadului)*, apărută la Budapesta, sunt rezultatul cercetărilor din anii studenției.

În data de 14 iulie 1877 a fost numit profesor titular la Liceul Real și Gimnaziul Superior din Arad, unde a lucrat aproape un deceniu, până în anul 1886. Această perioadă a fost hotărâtoare nu numai pentru activitatea de istoric a lui Márki Sándor dar și pentru dezvoltarea vieții intelectuale din oraș. În 1881, cu aportul lui Márki Sándor, a luat ființă Societatea "Kölcsey" din Arad, care a grupat reprezentanții de vază ai vieții științifice din urbe și care, fără îndoială, a contribuit la înflorirea culturală a orașului. Pe de altă parte, pe parcursul anilor petrecuți la Arad, Márki Sándor s-a dedicat cercetării istoriei zonei.

La început predat istorie și geografie la Gimnaziul Regal, iar către sfârșitul anilor petrecuți la Arad doar istorie. Capacitatea sa imensă de muncă și interesul său multilateral sunt dovedite de diversele scrieri pe care le-a publicat continuu. În cei nouă ani petrecuți la Arad a scris peste 30 de studii și a publicat 100 de articole în diferite ziare arădene (MÁRKI 1892, p. V.; KOVÁCH 1976, 10,12). A tratat diferite teme din istoria maghiară și cea universală, problema limbii statului maghiar din secolul al XVII-lea, scriitorii români bihoreni, tot în această perioadă (1883) a apărut și prima ediție lucrării despre Gh. Doja și mișcarea sa, care a făcut mare vâlvă și a provocat discuții aprige. A mai scris despre principele Kemény János, despre guvernatorii Eszterházy Miklós și Wesselényi Ferenc, despre Thököly Imre și Matei Corvinul, despre domnia reginei Maria de la sfârșitul sec. al XIV-lea, despre mitropolitul din Kalocsa, Széchenyi Pál, a publicat un studiu pedagogic în *Századok (Secole)*, în 1885. În paralel a informat publicul despre congresul maghiar de istorie având ca temă predarea istoriei la nivel liceal. Trebuie menționate separat câteva dintre lucrările sale de istorie locală apărute în această perioadă: despre prizonierii din cetatea Aradului, dieta de la Șimand, istoria ziarelor și teatrului arădean, actorii germani din Oradea, istoria poeziei bihorene, evenimentele din 1848 de la Arad, ultimele zile ale lui Kossuth Lajos la Arad, frescele medievale ale comitatului Arad și cea mai veche monografie a comitatului, hărțile vechi ale Aradului, ruinele abației din Arad, anticitățile arădene ajunse la Gyula. Practic, în acești ani Márki Sándor a strâns informația necesară pentru redactarea substanțialei monografii a orașului

și comitatului Arad (SZINNYEI 1902, 618-619; NÉMEDI-TELEK-ZIELBAUER 1970, 15-16, 23, 27-28; KOVÁCH 1976, 9-20, 52, 9).

La Arad s-a căsătorit, iar în 1879, tot la Arad, s-a născut fiica sa, Maria. Titlul de doctor l-a dobândit în anul 1878.

În anul 1886 a fost transferat la Gimnaziul de Stat de pe strada Barcsay din sectorul VII al Budapestei, unde timp de șase ani a predat doar istorie. Pe lângă aceasta, i-au apărut manualele de geografie și istorie iar la Arad a văzut lumina tiparului prima parte a monografiei *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regal Arad)* care tratează istoria locurilor din vremuri străvechi până la ocupația turcească. Încă din anul 1887 a depus o cerere pentru postul de profesor universitar la Facultatea de Științe Umaniste a Universității din Budapesta. După o primă încercare eșuată, abia la începutul anului 1888 devine profesorul facultății. La începutul lunii mai 1892 a fost ales membru corespondent al Academiei Maghiare.

La sfârșitul lui iunie 1892, a fost numit profesor la Universitatea din Cluj. Începând din septembrie 1892 și până în 1921, preț de aproape 30 de ani, a predat aici istoria universală. În anii de învățământ 1896/1897, 1907/1908 și între 1919 și 1921 a fost decanul Facultății de Științe Umaniste, Lingvistică și Studii Istorice, în anii 1897 - 1898, 1908 - 1909 și 1921 - 1922 prodecan, în 1914 - 1915 rector iar în 1915 - 1916 a fost prorector. În anul 1912 a devenit membru plin al Academiei Maghiare.

În această perioadă a activității sale apar mai degrabă lucrări cu tematică din istoria universală, ca de exemplu cea intitulată *Haan Lajos emlékezete (În memoria lui Haan Lajos)*, publicată în 1893, la scurt timp după mutarea la Cluj.

S-a ocupat de răscoala lui Pero și Horia, de mișcarea Martinovics, revoluția din 1848-1849, istoria Timișorii, toponime din Transilvania, istoria comitatelor Arad și Zărand din secolul al XVI-lea, viața Elisabetei, regina Ungariei, viața lui Franz Iosif, de longobarzii din bazinul Carpatic, problema învățământului superior din Ungaria, cercul pedagogic clujean, prima lege a învățământului public din Ungaria, problema învățământului superior unguresc, primul liceu pedagogic de stat, problema predării istoriei etc. În această perioadă (1895) apare partea a doua a monografiei *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története (Istoria comitatului Arad și a orașului liber regal Arad)*, care discută istoria Aradului de la ocupație turcească până la sfârșitul sec. al XIX-lea. De o deosebită importanță a fost și biografia lui Francisc Rackoczi al II-lea, apărută în trei volume, și manualele editate în perioada clujeană (NÉMEDI-TELEK-ZIELBAUER,

1970, 16-20, 28; KOVÁCH, 1976. 24-27, 223-228).

Un moment semnificativ al activității sale din Cluj îl constituie implicarea în ridicarea statuii lui Matei Corvin, el oferind sculptorului Fadrusz János documentația științifică necesară pentru executarea grupului statuar din piața centrală a orașului (KOVÁCH, 1976, 23).

În perioada tratativelor de pace și a transformărilor politice care au urmat primului război mondial, Márki Sándor a fost decanul facultății de istorie. Odată cu transferarea Universității de la Cluj la Szeged (1921) și Márki Sándor se mută, continuând să activeze ca profesor și prodecan în cadrul Universității din Szeged, începând cu anul universitar 1921/1922.

Urișele convulsii istorice care au urmat anului 1914, au lăsat, probabil, urme adânci în sufletul lui Márki, care, conform afirmațiilor unor biografi, în ultimii ani ai vieții sale el a trăit foarte retras. Ultimii patru ani de viață i-a petrecut la Szeged. A murit la Gödöllő în data de 1 iulie 1925.

În contextul politic al anilor '20 - '30 opera lui Márki Sándor n-a fost apreciată la justa ei, chiar și în Academia Maghiară de Științe discursul memorial a fost ținut abia în 1941. Cu această ocazie, Lukinich Imre l-a numit pe Márki "fondatorul cercetărilor din Câmpia Ungară", afirmație valabilă și în ziua de azi.

Deși a scris în paralel cu prima generație de istorici ai comitatului Bekes, precum Haan Lajos (1818-1891), Mogyoróssy János (1805-1893) și Göndöcs Benedek (1824-1894), Márki aparține defapt celei următoare (MÁRKI 1893, 289-290). Dintre aceștia trebuie să-i amintim pe Zsilinszky Mihály (1838-1925), din Békéscsaba, pe Csánki Dezső (1857-1933), din Füzesgyarmat și Karácsonyi János (1858-1929), din Gyula, poate chiar și pe Veress Endre (1868-1956), din Békés.

Márki Sándor a revenit mereu la istoria țărmurilor natale și i-a încurajat pe discipolii săi, printre care îi găsim pe Lukinich Imre, cel care a redactat lucrarea în memoria profesorului său, Gombos F. Albin și pe Banner Janos, să urmeze aceeași direcție. În virtutea acestor îndemnuri a apărut excelenta monografie, chiar și azi valabilă, a orașului Gyula, concepută de Scherer Ferenc și arhiva lui Veress Endre (SCHERER 1938, 21-23; SCHERER 1971, 516).

Lucrările sale au fost apreciate diferit pe parcursul secolului trecut, în funcție de conjunctura politică. La o evaluare reală și totală a bogatei sale opere încă nu s-a angajat nimeni. Astfel, chiar și la cea de-a 75-a comemorare a dispariției lui Márki Sándor încă nu a fost publicată bibliografia completă a cărților, studiilor și articolelor sale ce cuprinde mai

multe sute de titluri.

Până în prezent, cea mai cuprinzătoare bibliografie a fost întocmită de Szinnyei József, încă din timpul vieții lui Márki. După moartea lui Márki această lucrare a fost completată de Ferenczy Miklos iar în deceniile trecute de către Némédi Endre și Kovách Geza, Klukovitsné Paróczy Katalin, Rácz Béláné, și Szabó Éva (SZINNYEI 1902, 615 - 630; FERENCZY 1927 139-150, NÉMEDI-TELEK-ZIELBAUER 1970, 15-29; KOVÁCH 1976, 219-228, KLUKOVITSNÉ-RÁ CZ-SZABÓ 1992).

Manuscrisele care se află la Biblioteca Județeană Arad, Biblioteca Universității din Szeged, în Arhiva Academiei Maghiare de Științe, la Biblioteca Națională Széchenyi și la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj încă mai așteaptă să fie prelucrate (KOVÁCH 1961, 709-711; SZEBENYI 1969; KOVÁCH 1975, 51; KOVÁCH 1976, 21, 51, 3).

La ora actuală jurnalul său personal, aflat la Arhiva Județeană Békés urmează să fie publicat într-o ediție critică³ contribuind astfel la o mai bună înțelegere și apreciere a activității lui. Cu această ocazie, se vor clarifica poate și acele contradicții privind biografia istoricului, apărute în diverse scrieri despre Márki Sándor⁴.

*

Publicarea colecției de antichități a liceului din Arad ne îndeamnă să ne referim la anii petrecuți de Márki Sándor la Arad (1877-1886), precum și la cercetările sale arheologice, încercările de fondare a unui muzeu precum și la acele eforturi care au precedat perioada arădeană și care cu siguranță l-au influențat după mutarea la Arad.

Literatura de specialitate oferă prea puține informații pentru a putea stabili cu exactitate începăturile cercetărilor arheologice în zona Aradului.

Vechile ruine au fost folosite timp de secole drept cariere de material de construcție, obicei perpetuat până aproape de zilele noastre datorită neînțelegerii importanței lor (HÜGEL 1999, 7).

Cele mai vechi "cercetări arheologice" de pe teritoriul Aradului - despre care avem informații mai precise - se referă la câțiva locuitori din Pâncota, care pe la 1847 au scormonit ruinele de pe dealul Cetății Pâncotei (cunoscut de localnici și sub numele de "Cetatea Turcească" sau "La mănăstire"). Cu toate că au fost descoperite ziduri și morminte vechi, săpăturile au fost abandonate, negăsindu-se obiecte ce s-ar fi putut comercializa. Descoperirea, în 1862, a impresionantului tezaur de monede republicane romane de la Bârsa a reaprins flacăra curiozității căutătorilor

de comori, care în 1862-63 au reluat săpăturile⁵.

Primele cercetări de teren sistematice din zona arădeană îi aparțin lui Rómer Flóris (1815 - 1889), delegat de Muzeul Național de Antichități din Budapesta pentru a depista vestigiile arheologice din zona Mureșului inferior. În anul 1868 el se afla la Bulci, unde a efectuat săpături arheologice în punctul "Cetate", situat la 200 m vest de castelul lui A. Mocsony (HÜGEL 1999, 8). În 1870 a lucrat împreună cu J. Hampel la Pecica și tot atunci au efectuat primele măsurători la bazilica de la Glogovăț (DÖRNER 1978,16). Rezultatele investigațiilor lui Rómer Flóris au fost preluate în schița monografică a lui Parecz István. Acesta afirmă că „movila dintre Semlac și Pecica pare să fi servit la scopuri militare, a fost înconjurată de șanțuri și este foarte înaltă” (PARECZ 1871, 77).

Ca urmare a semnalărilor lui Rómer, Comisiunea Monumentelor Istorice de la Budapesta l-a delegat, în 1873, pe inginerul topograf Molnár Pál, pentru realizarea schițelor topografice de la Pecica și Glogovăț (DÖRNER 1967, 15 - 16).

Deja prin 1862 - 1863 se discuta în mediile intelectualității arădene oportunitatea înființării unei societăți care să se ocupe de descoperirea, păstrarea și valorificarea vestigiilor trecutului. Intenția nu a fost pusă în practică până la urmă (HÜGEL 1999, 8).

În timp ce intelectualitatea arădeană era preocupată de adunarea de date și relicve legate de Revoluția de la 1848-49, la Deva Teglas Gábor a pus bazele Societății pentru Istoria și Arheologia Comitatului Hunyad (1870) (IDR I, 59). Totodată, la Timișoara a luat ființă Societatea de Istorie și Arheologie (SIA), în 1872, din inițiativa lui Ormós Zsigmond (MEDELEȚ - TOMA 1997, 16). Marile licee din Arad și Lipova, urmând indicațiile Ministerului Culturii și Instrucțiunii Publice de la Budapesta privind îmbogățirea cu material didactic și-au început constituirea de colecții de antichități în paralel cu extinderea bibliotecilor.

Colecțiile acestora cuprindeau mai ales monede, medalii precum și relicve ale revoluției de la 1848. În 1876, profesorul Kövesdi Ignác, de la Gimnaziul superior din Arad (azi Liceul Moise Nicoară), a aranjat piesele colecției liceului arădean în ordine cronologică și le-a expus spre vizitare în biblioteca școlii. Cele 270 de obiecte, în marea lor majoritate medalii și monede, din care unele antice, au creat o impresie deosebită asupra arădenilor (HÜGEL 1999, 9). Ca urmare acestui semnal, Török Bela donează liceului "225 de cărți și 25 de obiecte foarte vechi"⁶.

La jumătatea deceniului opt al secolului XIX, cercetările de teren ale arădenilor se aflau încă în impas, cu toate că și subprefectul Török

Gabor își îndemna fiul să adune relicve ale trecutului îndepărtat al zonei. Din anul 1873 și până în anul 1877, preotul Varga F. și călugărul benedictin Miletz I., membrii ai SIA Timișoara, au supravegheat lucrările edilitare desfășurate la Păulișul Nou. Valoroasele materiale arheologice de factură neolitică și din epoca bronzului pe care le-au salvat cu acest prilej au intrat în colecția muzeului timișorean. Semnificativ este că, în 1877, Varga a finanțat din surse proprii sondajele arheologice din zona cimitirului de la Păulișul Nou (MEDELEȚ - TOMA 1997, 18-19, 21, 83).

Acesta era mediul cultural care l-a întâmpinat pe Márki Sándor în anul 1877, când s-a stabilit la Arad. Școala arădeană era una din cele mai importante instituții de învățământ din vestul Transilvaniei. Conform unei însemnări târzii a lui Márki, Aradul “avea atunci cel mai bun corp profesoral de liceu” (SZEKENYI 1969, 1203). Dintre colegi, a colaborat strâns cu Jancsó Benedek și Dömötör László. Printre profesorii renumiți ai liceului se aflau Ioan Goldiș și Antolik Károly. Fără îndoială, cei aproape zece ani petrecuți de Márki Sándor la Arad au avut o importanță deosebită în definirea carierei sale de istoric, după anii de căutări de până la obținerea diplomei.

Dintre lucrările amintite, *Aradvármegye története (Istoria comitatului Arad)*, în două volume, se află în legătură cu colecția de antichități a liceului. Deși primul volum al monografiei a apărut abia în 1892, adunarea materialului necesar pentru redactarea lucrării a început în 1885, adică tocmai în anii petrecuți la Arad. Pentru redactarea lucrării, Márki Sándor s-a folosit nu numai de rezultatele cercetărilor parțiale de până atunci, dar s-a sprijinit și pe colecția de antichități a liceului, aproape fiecare titlu al listei de obiecte poate fi găsit în note. Monografia comitatului Arad poate fi considerată ca una dintre monografiile de județ cele mai reușite. Conform unor opinii, această monografie a încurajat comitatele vecine, Csanád, Csongrád și Békés în elaborarea propriilor lor monografii (LUKINICH 1941, 5), ceea ce azi nu se mai poate fi susținut cu suficient temei. Cert este însă faptul, că monografia Márki Sándor le-a depășit pe celelalte (BOROVSKY, 1896-1897; ZSILINSZKY 1897; KARÁCSONYI, 1896), după toate probabilitățile servindu-le model. În acest context putem aminti și lucrarea în cinci volume a lui Szeremlei Samu, care prezintă istoria localității (SZEREMLEI 1900-1913).

În a doua parte a anilor petrecuți la Arad, Márki Sándor a desfășurat o intensă activitate științifică în cadrul Societății “Kölcsey”, înființată concomitent la Arad și concomitent la Gyula, unde încă din 1874 ființa Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat (Societatea de

Arheologie și Istoria Culturii din Comitatul Békés).

Márki Sándor, născut la Kétegyháza și legat de Șarkad, a avut, probabil, un rol decisiv în fondarea Societății “Kölcsey” după modelul celei din Bekes, pentru că, nu întâmplător, a devenit membru fondator și în același timp secretarul Societății. Până la plecarea sa din Arad, a deținut funcția de secretar al Societății, mai departe cel de vicepreședinte, iar în anul 1886 a fost ales membru de onoare.

Societatea a fost înființată pentru revigorarea vieții cultural-științifice din Arad, pentru a grupa pe cei, care se ocupau de cultură și știință. Cu ocazia întrunirilor se dădea citire lucrărilor cu subiecte referitoare la cercetări, se organizau spectacole, comemorări⁷

În cadrul Societății, Márki Sándor s-a evidențiat în primul rând prin cuvântările sale referitoare la cercetările locale: *Cetatea din Ceala* (1882), *Ringul avar de la Sântana* (1882), *Preistoria Aradului* (1885), *Evenimentele revoluției din 1848-1849 la Arad* (1886). Mai târziu, toate prelegerile sale au apărut sub formă tipărită în *Analele Societății “Kölcsey”*. Încă din 1882 s-a adresat SIA Timișoara pentru a asigura spațiu studiilor sale de istorie și arheologie în publicația acesteia⁸. Din 1882 - aproape din momentul înființării colecției de antichități a liceului - începe colectarea antichităților în mai multe localități din comitat. El l-a însoțit pe Torma Károly în cercetarea zonelor Chesinț, Neudorf, Cladova, Păuliș, Sâmbăteni (MEDELEȚ - TOMA 1997, 18). Problema vestigiilor romane din Banat a trezit atenția societății timișorene, care a susținut proiectul lui Torma care încă din 1881 căuta să identifice drumurile și stațiunile menționate de *Tabula Peutingeriana* în estul Banatului (MÁRKI 1892, 25-26; MEDELEȚ - TOMA 1997, 31-32). În perioada următoare, Pontelly István a continuat cercetarea între Timișoara și Mureș, semnalând fortificația de pământ de la vest de Frumușeni de unde a cules, în 1884, “cioburi turcești” (MÁRKI 1892, 25 - 33; MEDELEȚ - TOMA 1997, 31, 33, 35).

Tot în 1882, Márki Sándor, publică un articol despre ringul „avar” de la Sântana, lansând o interpretare istorică eronată a sitului de la „Cetatea Veche”, care a fost în vogă până la jumătatea veacului nostru (MÁRKI 1882; MÁRKI 1882a). Doar săpăturile începute în 1963 au demonstrat că situl este o fortificație, respectiv așezare Hallstatt A1 (RUSU - DÖRNER - ORDENTLICH 1996, 15 - 26).

Unul din cei mai fideli colaboratori ai lui Márki în cercetările de teren, a fost profesorul Dömötör László, principalul promotor al cercetării arheologice de teren și autorul primelor săpături arheologice la “Șanțul Mare” - Pecica (DÖRNER 1978, 16). Márki va sintetiza rezultatele acestor

periegheze într-un articol despre preistoria Aradului, publicat în 1885 în Analele Societății “Kölcsey” (MÁRKI 1885). În 1884 participă și el - printre cei opt delegați ai comitatului Arad - la fondarea Societății Muzeale de Istorie și Arheologie din Ungaria de Sud (MEDELEȚ - TOMA 1997, 30-31).

Anii 1883-1885 reprezintă momentul când lumea arădeană a fost din nou preocupată de cercetările de la Pâncota care l-au implicat și pe Márki Sándor care a oferit o primă descriere arheologico-istorică a sitului, semnalând piesele neolitice, fortificația de pământ construită pe un grătar de lemn, bazilica, mănăstirea și cetatea turceacă (MÁRKI 1885a; HÜGEL 1999, 10).

Pe parcursul celor nouă ani petrecuți la Arad, în paralel cu activitatea de dascăl și arheolog, Márki Sándor a îndeplinit și funcția de bibliotecar școlar, la bibliotecile din Orczy și Vásárhelyi. Pe lângă îndatoririle de profesor, cuprinzătoarea sa activitate științifică și cea legată de funcțiile mai sus amintite, a avut timp să se ocupe și de colecția de antichități a liceului, iar după formarea acesteia, s-a ocupat în permanență de îngrijirea și îmbogățirea acesteia, în calitate de custode al ei. Mai multe obiecte au fost donate de el însuși precum piese arheologice, monede de argint poloneze și franceze din secolul al XVII-lea, documente istorice din secolele al XVII - XIX. Între anii 1885 - 1886 a fost custodele colecției de monede, de antichități și celei de științele naturii. Până în anul 1886 obiectele din colecția de monede și de antichități au atins numărul de 2.669 (SZEBENYI 1969, 1204-1205).

Din biografia sumară de mai sus reiese că Márki Sándor a fost caracterizat în primul rând printr-o remarcabilă capacitate de muncă, prin preocupările sale multilaterale, dar și de perpetua revenire la istoria locurilor din preajma Mureșului și a Crișului, la cea a locurilor sale natale. Pentru el, Câmpia Ungară a fost principalul obiectiv al cercetării, așa cum a subliniat și Lukinich Imre, în 1941, în cuvântarea ținută în memoria lui Márki Sándor (LUKINICH 1941, 4-5).

Lucrările scrise despre el subliniază permanent precizia sa legendară, pe lângă interesul său multilateral și capacitatea extraordinară de muncă. “În timpul cercetărilor sale, a adunat, a copiat și a clasificat orice fel de document găsit” - scria într-un loc Kovách Géza (1961, 710) iar în altă parte nota: “Munca lui Márki se caracterizează prin cea mai desăvârșită precizie și minuțiozitate” (KOVACH, 1975, 51; KOVACH 1976, 21). După relatările celor care l-au cunoscut, această minuțiozitate s-a manifestat și în prelegerile sale de la catedră. O dovadă elocventă este lista antichităților

de la liceu, la întocmirea căreia a depus o muncă temeinică, îngrijită.

Cu toate că la Cluj a predat istoria universală timp de mai mulți ani iar dintre operele sale nu lipsesc prelucrările de largă respirație, interesul său pentru istoria locală a persistat până la sfârșit. A fost preocupat de istoria comitatelor Bihor, Békés, Arad și Timiș. Această orientare s-a conturat încă de la începutul carierei sale, dacă ne gândim la *Fekete-Körös és vidéke, Istoria Șarkadului* sau chiar la *Istoria comitatului Arad*. Această dragoste față de istoria locală a început poate chiar în anii copilăriei din Șarkad și în primii ani de studiu căci nu întâmplător a îmbogățit chiar el colecția de antichități a liceului arădean cu vestigii găsite în cetatea Peckes din Șarkad.

Activitatea lui Márki Sándor a fost abordată doar parțial, probabil datorită punctului de vedere „revoluționar” al filozofiei istorice române și maghiare de după 1945, privind mai ales monografia dedicată lui Gh. Doja.

De această dată am dori să atragem atenția asupra unui detaliu al activității lui Márki Sándor, care subliniază multilateralitatea activităților sale, sânguința sa aparte și minuițiozitatea sa exemplară. Prin urmare, inventarul antichităților liceului arădean - cu toate că pare neînsemnat pe lângă restul activităților sale din perioada arădeană - nu este important doar din punct de vedere muzeologic ci este în sine un document de o deosebită valoare.

Probabil că un astfel de inventar de colecție, cum rar apar în acea epocă, a luat ca model evidența Muzeului Național, muzeu pe care l-a vizitat în repetate rânduri, după cum se poate deduce din lucrările sale (vezi ex. MÁRKI 1892, paginile VI.-VIII și aparatul critic). Inventarul liceului, cu toate că s-a născut doar ca un produs secundar al cercetărilor locale ale lui Márki Sándor, furnizează valoroase date arheologice, istorice și istoriografice. În plus, informațiile scrise sunt în multe locuri completate cu ilustrații exacte și realiste, realizate chiar de Márki. Dintre ele, câteva au apărut tipărite în monografia comitatului Arad (MÁRKI 1892, 15, 424).

Între notele din monografia Aradului găsim trimiteri la numărul de inventar al catalogul colecției de antichități a liceului. Doar primele 58 de pagini ale monografiei se ocupă de perioada preistorică și antică a comitatului Arad, ceea ce demonstrează că autorul a avut mult mai puțin material la dispoziție în comparație cu perioadele ulterioare. Tocmai de aceea Márki și-a intensificat cercetările arheologice. La scrierea capitolelor referitoare la perioada modernă și contemporană, i-au stat la dispoziție un număr mult mai mare de date, pe care s-a străduit să le prelucreze și să le includă cât mai complet în monografia orașului și a comitatului. Pe lângă

rezultatele propriilor cercetări și cele ale colegilor, bineînțeles că a folosit și prelucrat și acele obiecte pe care le-a găsit în colecția liceului sau în alte colecții.

În paginile rezervate epocii pietrei prezintă descoperirile de la Adea, Buceava, Șoimoș, Pecica, Pădureni, Sântana și mai ales pe cele de la Păuliș (MÁRKI 1892, 2-4, 10-12). Dintre obiectele privind epoca bronzului și fierului le enumeră pe cele de la Cermei, Dezna, Vânători, Pecica, Pâncota, Zimand, multe dintre ele cu ilustrații. Dintre obiectele epocii romane ies în evidență cele găsite la Chișineu Criș, Bulci, Dezna, Pecica, Păuliș, iar dintre acestea, monedele antice care au ajuns la liceul arădean. Notabile sunt observațiile lui Márki Sandor referitoare la Sarmisegetuza romană, localizarea Ziridavei respectiv drumurile și fortificațiile romane (MÁRKI 1892, 20-34). În partea referitoare la migrația popoarelor a avut puține materiale și situri clar atribuibile, ceea ce este valabil și pentru perioada *honfoglalás* și evul mediu-timpuriu (MÁRKI, 1892, 35 - 38). Pentru perioadele mai târzii sunt dominante datele din documentele istorice dar sunt folosite și informațiile de sorginte arheologică.

Exemplificările din monografia Aradului mai ne arată că publicarea catalogului colecției de antichități a liceului va face posibil accesul la un izvor, care, pe de o parte, a constituit baza textelor lui Márki, iar pe de alta - poate datorită inaccesibilității sale - a fost omis de alți cercetători.

Pentru că doar Márki Sándor a avut acces la aceste date, cercetările ulterioare s-au putut baza doar pe observațiile lui⁹.

*

Inventarul colecției de antichități a liceului arădean se află în evidența Muzeului Județean Arad, secția Arheologie. Ideea publicării a fost discutată în primăvara anului 1999.

Inventarul a fost scris într-un caiet școlar obișnuit, liniat orizontal, mărimea 24,5 X 19 cm. Inventarul cuprinde în total 85 de pagini numerotate și scrise plus trei pagini nenumerate, nescrise.

Coperta este din carton tare, pe eticheta de caiet tipărită se poate citi titlul, scris de mână de către Márki Sándor: *Az aradi lyceum régiségeinek jegyzék (Inventarul antichităților liceului arădean)*. Deasupra titlului se mai află observația *I. kötet* (I. volum), dar alte volume nu au mai apărut, cel puțin până în prezent.

În caiet se mai găsesc patru file care nu aparțin acestuia. Ele sunt intercalate între pagini. Dintre acestea, pe două - între paginile 32 și 33 ale inventarului - se pot citi observații scrise ulterior de o mână străină în limba maghiară. Însemnările, nesistematice, fac referire la descoperiri

făcute la Pecica, Păuliș, Comitatul Comarno, Bregentz, Felnac, menționând câteodată locurile ocupate de piese în depozit. Pe a treia filă, intercalată între paginile 50-51, se află o schiță de dimensiuni mici, realizată de mână, care reprezintă zona „fabricii de văiugă” care se află lângă drumul Peregului, la nord-vest de Pecica. Apare notat și anul 1945. A patra filă - inserată tot între paginile 50-51 ale caietului - este un articol decupat din ziarul „Arad és vidéke” nr. 18/1883 conținând comunicarea lui Dömötör László la Societatea “Kölcsey” din Arad privind antichitățile din Veczel. Indicații privitoare la acest fapt găsim la numărul curent 130 din inventar.

Filele caietului sunt parțial desprinse din legătură iar marginile sunt pe alocuri incomplete sau șifonate. Din cauza rupturilor textul nu poate fi citit integral. Inventarul este scris cu cerneală, în întregime de mână lui Márki Sándor. Completări provenite de la mâini străine au apărut în caiet doar după închiderea inventarului, probabil mult mai târziu, când colecția liceului a fost inventariată de către muzeul actual. Acestea însă sunt ușor de recunoscut, textele fiind scrise întotdeauna cu creion, în românește. Ele sunt de pus pe seama inventarierii de către muzeul arădean.

Inventarul, respectiv conținutul caietului, are două părți. Pe primele trei pagini se poate citi introducerea lui Márki Sándor în care spune că liceul a dispus din anul 1874-1875 de o colecție numismatică care treptat s-a îmbogățit și după acest model s-a trecut la înființarea unei colecții de antichități. Moșierul Török Béla din Șimand a donat școlii antichități prin care s-au pus bazele noii colecții. Data redactării textului introductiv este 23 august 1882, iar semnătura: *Dr. Márki Sándor, custodele colecției de antichități*¹⁰. Cu toate că primele vestigii arheologice dăruite de Török Béla au sosit deja în luna mai, ele puteau fi inventariate doar la câteva zile după data textului introductiv al inventarului pentru că directorul școlii i-a predat lui Márki Sándor primele 45 de obiecte doar în data de 31 august 1882 (vezi observația de la nr. crt. 45 al inventarului). Din introducerea reiese că înființarea colecției de antichități a fost motivată de necesitatea achiziționării de materiale didactice, demonstrative și nu constituia un scop în sine. Deci Márki Sándor a insistat pentru înființarea colecției de antichități, în primul rând, din punct de vedere al profesorului, pentru a completa materialul didactic și doar în al doilea rând din interes pentru arheologie¹¹. Însă, mai târziu, această colecție a devenit unul din izvoarele folosite pentru lucrările de istorie locală.

Partea a doua a inventarului (paginile 4 - 85) cuprinde descrierea antichităților. Informațiile referitoare la obiecte sunt trecute în opt coloane verticale, bine separate prin linii trase cu liniarul. Cele opt coloane ale

tabelului ocupă câte două pagini ale caietului deschis. Pe pagina din stânga se află prima coloană - numărul curent (corespunde numărului de inventar), a doua - descrierea obiectului și a treia - număr de bucăți. Pe pagina opusă urmează coloanele a patra - locul și data descoperirii, a cincea - împrejurările descoperirii obiectului, a șasea - numele și adresa donatorului, a șaptea - data donării și a opta - observații.

La sfârșitul inventarului datele referitoare la locul, data și condițiile descoperirii sunt trecute într-o coloană comună.

În inventar sunt trecute în total 339 obiecte. Data ultimei donații este 10 mai 1884, după care urmează închiderea inventarierii cu referire la un inventar „anexă”. Inventarul „anexă” nu s-a păstrat, chiar dacă a existat. Se pare totuși că odată cu plecarea lui Márki Sándor nu s-a mai îmbogățit colecția și nimeni nu s-a ocupat în continuare de inventariere. Această observație se verifică și prin faptul că după anul mutării lui Márki Sándor la Budapesta (1886) nu s-a mai achiziționat nici un obiect.

Totuși, numerele 331 - 339 au fost inventariate de către el, cu toate că acestea, fără excepție, au fost donații din 1887. Rezultă așadar că Márki Sándor a găsit ocazia de a înregistra obiectele în colecția muzeului după plecarea sa din Arad. Era vorba, probabil, de ultimele donații. Este posibil ca, sporadic, și după 1886 să mai fi ajuns vestigii la liceu care au intrat în colecție fără a fi inventariate (Márki 1892, 17,1).

Putem doar face presupuneri asupra sorții ulterioare a colecției. Arădenii, membrii ai societății, au fost stimulați de către noul muzeu timișorean, inaugurat la 27 oct. 1889, să înființeze și la Arad un muzeu, care să cuprindă piesele ilustrând istoria medievală și modernă a orașului și mai ales relicvele Revoluției de la 1848¹².

Iubitorii de antichități, între ei mai ales Dömötör László, au încercat să argumenteze ca și colecția de antichități a liceului să primească un loc în viitorul muzeu, dar propunerea lor a fost respinsă¹³. Respingerea a fost motivată prin faptul că este vorba de o colecție prea săracă. Astfel se explică faptul că în toamna anului 1892 au fost expuse doar relicvele Revoluției 1848-1849, la etajul al doilea al teatrului, inaugurarea având loc în data de 15 martie 1893¹⁴. Astfel, anul fondării muzeului arădean este 1893, dar clădirea actuala a fost construită abia între 1911-1913. După toate probabilitățile, la inaugurarea acesteia a fost posibilă integrarea colecției liceului în expoziția noului muzeu. După inaugurarea acestuia, în anul 1913, colecția veche a liceului precum și inventarul ei, realizat de către Márki Sándor, au ajuns în colecția noului muzeu, unde se găsesc și în ziua de azi. Piesele vechii colecții au fost integrate în noua inventariere, așa au

apărut observațiile ulterioare din invenatrul lui Márki Sándor. Probabil, noua inventariere a coincis și cu verificarea pieselor din registrul vechi al liceului, dar legat de aceasta nu ne-a rămas nici un document, doar din notițele făcute ulterior în caietul lui Márki indică acest lucru.

După câte ne dăm seama azi, tăirea cu o linie oblică, trasă cu creionul, a textului din rubrica de descriere a obiectelor poate să însemne două lucruri: primul - că obiectul n-a mai existat în 1913, adică în momentul, când s-a făcut inventarierea nouă și, evident, nu putea să ajungă în muzeul actual; al doilea - că obiectul a fost trecut în colecția muzeală nouă, în acest caz în rubrica observație găsim un număr curent valabil până azi. Însă, liniile oblice nu se pot explica întotdeauna.

Între observațiile făcute ulterior, găsim, în mai multe locuri, două feluri de numere de inventar. Acest fapt se explică prin sistemul de inventariere practicat în noul muzeu.

Piesele din colecție au anumite note, în funcție de locul de depozitare. Litera *D* (= Depozit) indică faptul că ele se află în depozit iar prin *Inv. feud.* (= număr de inventar al colecției de epoca feudală), sau variantele *Muz. feud.*, *M.F.*, *Nr. M.F.*, precum și prin *Muzeul 1848* (= Colecția 1848), *M.O.* (= Muzeul Oraș) se indică apartenența la inventarul colecției specificate precum și locarea în depozitele aferente. La ora actuală, colecția de arheologie și cea din epoca feudală sunt separate.

Obiectele care în inventarul lui Márki nu sunt tăiate și nu au nici o observație în dreptul numărului curent, trebuie să le căutăm în colecția arheologică.

Pe marginea exterioară a paginilor din dreapta se află puncte înscrise în cerculețe în dreptul pieselor care există și în ziua de azi în muzeu, iar cifra arabă alături de una romană (de ex pl. II/65) indică locarea piesei (vezi de ex 38, 83, 114).

La publicarea inventarului, am făcut tot posibilul pentru a păstra fidel scrierea originală, dar unde au fost necesare explicații sau completări - în cazul desenelor - am inserat observațiile noastre, notându-le cu inițialele celui care a făcut mențiunea, în paranteză pătrată. Scrisul lui Márki Sándor este citeț, literele sale au formă consecventă.

În schimb, către marginile filelor, textul în mai multe locuri este incomplet. În aceste cazuri, citirea textului a creat probleme, câteodată s-au putut face completări după context, alteori, textul original nu s-a mai putut reconstitui. În câteva cazuri, la cuvinte în limbi străine și mai ales la cuvinte arhaice sau regionalisme, au fost probleme nu numai de interpretare ci și de lectură (de ex. 214: *lat, font, col-coll*; 131: *görellyel vegyes kavicstalaj*).

Observațiile făcute ulterior, diferite de scrisul lui Márki Sándorl, le-am diferințiat prin litere cursive (*italice*). În textul nostru, am notat pe margine numărul de pagini din documentul original. Scara aflată pe marginile facsimilelor este de ajutor în stabilirea dimensiunilor desenelor care apar în text pentru că Márki Sándor de multe ori a omis să precizeze scara la care a fost realizat desenul, fiind atent doar la „mărimea naturală”.

Desenele sunt deosebit de valoroase în situațiile în care din descriere nu s-ar putea reconstitui obiectul sau dacă obiectul este pierdut.

Inventarul ne atrage atenția nu numai asupra unor obiecte care s-au pierdut, dar se referă și la unele obiecte despre care s-a crezut sunt pierdute.

Astfel, au fost regăsite în colecția feudală, datorită inventarului, acele cahle de la Șimand, de care, după toate probabilitățile, și Méri István a fost înștiințat, în 1950 (MÉRI 1957, 198, 134). Aceste piese din păcate au fost omise din lucrarea noastră despre cahlee aflate în colecția feudală a muzeului arădean (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 285, 46; HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 98-99, 46). Ele vor avea parte de o viitoare prelucrare detaliată.

Între aceste piese se află, de exemplu, un fragment de cahlă, nesmălțuit, ornamentat cu motive florale și liane (nr. 87), un ochi de cahlă în formă de farfurioară, vopsit (nr.90), un alt fragment de cahlă, nesmălțuit, bine conturat cu un chenar de linii drepte, cu ornamente florale (nr. 91), alt fragment de cahlă, nesmălțuit, cu ornamente perforate (nr. 92), un fragment din marginea unei cahle al cărei desen poate fi văzut în inventar (nr. 93), ornamentul unui ochi de cahlă (nr. 94), precum și o cahlă intactă, exemplificată prin desen, vopsită maro, de formă triunghiulară, cu ornament la vârf (în inventar figurează sub nr. 102, dar numărul nou de inventariere este 101) . Toate provin de la Șimand, fără indicarea mai exactă locului de descoperire, sau din locul numit “Grădina Turcescă” din hotarul Șimandului.

Este necesar ca aceste cahle să fie prelucrate, pentru că, în opinia lui Méri István, la Șimand a funcționat un centru de fabricare a cahleur în epoca feudală târzie (Méri 1957, 198). Regăsirea cahleur a fost îngreunată de definiția dată de Márki Sándor pieselor, pe care le-a numit *fragment de teracotă ornamentat în relief, semifarfurie, formă de turtă dulce, fragment de teracotă ornamentat, ornament de vas turcesc*.

Expresia *formă de turtă dulce* în loc de *cahlă* poate fi întâlnită și în monografia Aradului (MÁRKI 1892, 423, 430). Deja Méri István a atras atenția asupra acestei definiții eronate (MÉRI 1957, 198, 134).

Inventarul realizat de Márki Sándor a mai completat cu câteva detalii lucrarea noastră despre colecția de cahle și ochiuri de cahlă (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, HUREZAN-SZATMÁRI 1998a).

Totodată, este necesară identificarea obiectelor din vechiul inventar, notate cu numere noi, deoarece piesele din colecția liceului au fost doar în parte găsite și identificate în colecția actuală a muzeului.

Pe lângă faptul că aceste cahle au primit alte denumiri la sfârșitul secolului trecut, mai apar și neconcordanțe între numerele vechi și noi. Dintre cele 26 cahle arădene identificate, doar nouă pot fi regăsite în inventarul lui Márki Sándor, respectiv nr. 5, 88, 89, 95, 103, 161, 242, 306 și 308, cu toate că majoritatea au fost descoperite la sfârșitul secolului trecut, ajungând în colecția muzeului (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 276-281, HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 84-91). În cazul unora dintre aceste cahle, baza identificării o constituie doar numărul de inventar înscris ulterior, dar confruntând piesele cu descrierile apar neconcordanțe¹⁵.

Trebuie să ținem cont și de faptul că fondul de antichități al muzeului nu s-a constituit doar din colecția liceului. Nu se știe nimic de soarta colecției "Kölcese", de care Márki Sándor a pomenit în mai multe rânduri, de asemenea de soarta colecției școlii primare, de cea a colecției lui Török Béla din Șimand, să nu mai pomenim de alte colecții particulare (MÁRKI 1892, 3-4, 11, 14,16, 28, 37).

În inventarul liceal s-au trecut ulterior 69 numere curente noi, dintre care 3 apar de câte două ori: la nr. 10 și nr. 109, la *inv. feud.* 7, 96 și 307 la *inv. feud.* 30, respectiv la 34 și 276 la *inv.* 123. Sistematizarea obiectelor cere încă o muncă detaliată și temeinică.

Noi am considerat necesară publicarea inventarului lui Márki Sándor, nu numai pentru că a servit la completarea lucrării despre cahle, ci și pentru valoarea sa generală. În timpul pregătirii publicării - cu toate că aceasta avea un profil arheologic - foarte repede a devenit evident că este un material excepțional și pentru muzeologia istorică. Inventarul poate considerat un document istoric autentic, care, prin cantitatea de material cuprinsă, aduce cu completări importante cu privire la istoria și înfrângerea Revoluției din 1848-1849, destinul relicvelor revoluției sau chiar despre licitarea obiectelor folosite de către Deák Ferenc.

La urma urmelor, publicarea inventarului permite cunoașterea colecției liceului arădean de la sfârșitul secolului trecut - care poate fi considerată predecesoarea colecției actuale ale muzeului - iar prin desenele excepționale făcute de Márki Sándor putem reconstitui obiectele eventual pierdute. Inventarul ne permite să înțelegem mai bine activitatea lui Márki

Sándor, care a fost apreciată în mod diferit de-a lungul timpului. Unii au calificat opera sa drept romantică, alții au numit-o pozitivistă, idealistă, materialistă, naivă sau revoluționară. În schimb, concepția sa despre istorie a definit-o el însuși în prefața monografiei Aradului: „Cu poveștile, cu istoria, m-a învățat pentru prima dată mama; în povești mă făcea să găsesc adevărul și în istorie sufletul. Și dacă mi-a spus o poveste sau o istorie, întotdeauna m-a sărutat. Căldura acestui sărut o simt și acuma, când mă ocup de istorie”(MÁRKI 1892, pag. IX).

Realitatea povestirii și dorința de a cunoaște sufletul istoriei se poate urmări pe fiecare filă a inventarului realizat de Márki Sándor, și această dorință a îmbogățit istoria Aradului cu multe detalii pe care azi doar în acest inventar le mai putem găsi¹⁶.

NOTE

* Varianta în limba maghiară a lucrării a apărut în *Studia Archaeologica Szeged*, 5, 1999, p. 489 – 582.

¹ Cu un text parțial identic a mulțumit în 1886 pentru alegerea sa ca membru de onoare al Societății “Kölcsey” (KOVÁCH, 1976,11).

² Au apărut mai multe monografii, privind viața și activitatea sa de istoric, una încă în timpul vieții sale - SZINNYEI 1902, 613-630) – altele după moartea sa: LUKINICH 1925; BÍRÓ 1927; LUKINICH 1941; BANNER 1961; KOVÁCH 1961; SZEBENYI 1961; NÉMEDI-TELEK-ZIEL BAUER 1970; SZÉKELY 1971; BANNER 1971; SCHERER 1971; SZÉKELY 1973; KOVÁCH 1975; KOVÁCH 1976; CSORBA 1978.

³ Comunicat verbal de către Erdész Ádám.

⁴ Data nașterii este fixată de diferiți autori pe 23 martie, 25 martie, 27 martie sau chiar și pe 27 aprilie 1853, (SZINNYEI 1902, 614; LUKINICH 1925, 329; BANNER 1961, 3, 10, 32; BANNER 1971, 27; KOVÁCH 1976, 8, 28-29), iar data morții pe 30 iunie sau 1 iulie 1925 (BANNER 1961, 3, 10, 35; KOVACH 1976, 29).

⁵ Datele privitoare la istoricul cercetărilor arheologice din zona Aradului le-am preluat din studiul recent publicat de dl. Peter Hügél (HÜGEL 1999). Referitor la anii 1847 și 1862-1863 vezi HÜGEL 1999, 7.

⁶ Vezi mai jos, în *Introducerea* la inventarul liceului.

⁷ Condițiile înființării societății sunt pomenite -pe lângă monografiile, care se ocupă cu biografia lui Márki Sándor - și de către PETRANU 1922,121.

⁸ *Történeti és Régészeti Értesítő*, 1-10, (1875-1884) I-33 (1885-1917), Timișoara.

⁹ În lucrarea sa, Méri István s-a putut folosi doar de cahlele din inventarul Muzeului Național din Budapesta și de cele pomenite în monografia lui Márki Sándor (Méri, 1957, 187-188, 198).

¹⁰ Márki Sándor a pomenit mai târziu în prefața monografiei Aradului despre înființarea colecției de antichități a liceului (MÁRKI, 1892, p. V).

¹¹ Mai mulți au atras atenția asupra simțului pedagogic modern al lui Márki Sándor; vezi LUKINICH 1941, 13-14; SZEBENYI 1969, 1201-1214; SZÉKELY 1971, 18; KOVÁCH 1976, 46-50.

¹² Gh. Lanevschi, *Palatul Cultural din Arad*, mss.

¹³ Arhiva secției de istorie veche (ASIV), I ,nr. 9-9/b.

¹⁴ Gh. Lanevschi, *op.cit.*

¹⁵ Vezi mai jos, la numărul corespunzător.

¹⁶ Dorim să mulțumim și pe această cale lui Peter Hügel și Gheorghe Lanevschi pentru ajutorul acordat. Adresăm mulțumiri și lui Baksai Janosne, Biro Margit, Csobai Laszloné, Nagyne Martyin Emilia, Delia Hügel care ne-au sprijinit în muncă. Fotografiile au fost realizate de Florin Hornoiu.

BIBLIOGRAFIE

- BANNER 1961 J. Banner, *Márki Sándor emlékezete*, A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 21, Gyula, 1961
- BANNER 1971 J. Banner, *Dózsa György és a köznép története-Márki Sándor unkásságában*, în *BÉ*,1, 1971, p. 27-30
- BANNER-BÓNA 1974 J. Banner, I. Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés*, Budapest, 1974
- BÍRÓ 1927 V. Biró, *Márki Sándor*, în *Márki Emlékkönyv*, Cluj-Kolozsvár 1927, p. 3-32
- BOROVSKY 1896-1897 S. Borovszky, *Csanád vármegye története 1715ig*, I-II, Budapest, 1896-1897
- BÓNA 1975 I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapest, 1975
- CSORBA 1978 Cs. Csorba, *Márki Sándor: Népek közeledése*, în *BÉ*, 1, 1978, p. 263-264
- DÖRNER 1967 E. Dörner, *Cu privire la ruinele unei biserici de lângă Arad din feudalismul timpuriu*, în *Ziridava*, 1, 1967, p. 9-29
- DÖRNER 1978 E. Dörner, *Istoricul cercetărilor. Geschichte der Forschungen*, în I. H. Crișan, *Ziridava. Monografia arheologică*, Arad, 1978
- FERENCZY 1927 M. Ferenczy, *Márki Sándor Irodalmi munkássága. (Folytatásul és kiegészítésül Szinnyei: Magyar írók élete és munkái VIII, kötetéhez)*, în *Márki Emlékkönyv*, Cluj-Kolozsvár, 1927, 139-150
- HUREZAN-SZATMÁRI 1998 P. Hurezan, I. Szatmári, *Az aradi múzeum késő középkori kályhacsempe- és kályhaszemgyűjteménye*, în *Studia Archaeologica Szeged*, 4, 1998, p. 275-296
- HUREZAN-SZATMÁRI 1998a P. Hurezan, I. Szatmári, *Colecția de cahle și de ochiuri de cahlă din evul mediu târziu a muzeului din Arad*, în *Ziridava*, 21, 1998, p. 83-138

- HÜGEL 1999 P. Hügel, *Cercetarea arheologică în zona arădeană*, în *RepArhAr*, p. 7 - 20
- IDR 1975 *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I., București, 1975
- KARÁCSONYI 1896 J. Karácsonyi, *Békés vármegye története*, I-III, Gyula, 1896
- KLUKOVITSNÉ – RÁCZ - SZABÓ 1992 K. Klukovitsné Paróczy, B. Rácz, E. Szabó, *Márki Sándor szakirodalmi munkássága. Bibliografia*, în *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria*, tomus XII, fasc. 1, Szeged, 1992
- KOVÁCH 1961 G. Kovách, *Márki Sándor aradi kéziratái*, în *Korunk*, 20, 6, 1961, p. 709-711
- KOVÁCH 1975 G. Kovách, *Márki Sándor aradi évei*, în *Művelődés*, 28, 6, 1975, p. 33-36
- KOVÁCH 1976 G. Kovách, *Márki Sándor*, București, 1976
- LANEVSCI 1978 Gh. Lanevski, *Repertoriul cetăților din județul Arad (II)*, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 817-822
- LUKINICH 1925 I. Lukinich, *Márki Sándor*, în *Századok*, 59, 1925, p. 329-333
- LUKINICH 1941 I. Lukinich, *Márki Sándor r. tag emlékezete 1853-1925*, A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XXIII. kötet – 9. Szám. Budapest 1941
- MÁRKI 1882 S. Márki, *A szent-annai avar gyűrü*, în *A Kölcsey-egyesület Évkönyve (Arad)*, 1882, p. 185-194
- MÁRKI 1882a S. Márki, *A szent-annai avar ring*, în *ArchÉrt*, 2, 1882, p. 112-121
- MÁRKI 1885 S. Márki, *Arad őskorából*, în *A Kölcsey-egyesület Évkönyve (Arad)*, 1885, p. 156-167
- MÁRKI 1885a S. Márki, *A pankotai ásátások*, în *TRÉT*, 1885, p. 196-202
- MÁRKI 1892 S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Első rész. A legrégebb időktől a török hódításig*, Arad, 1892
- MÁRKI 1893 S. Márki, *Haan Lajos emlékezete*, în *Századok*, 27, 1893, p. 289-304
- MEDELEȚ-TOMA 1997 Fl. Medeleț, N. Toma, *Muzeul Banatului – File de cronică I. 1872-1918*, Timișoara, 1997
- MÉRI 1957 I. Méri, *A nadabi kályhacsempék*, în *ArchÉrt*, 84, 1957, p. 187-206
- NÉMEDI-TELEK-ZIELBAUER 1970 E. Némédi, M. Telek, Gy. Zielbauer, *Adalékok Márki Sándor történész (Kétegyháza, 1853 március 27-1925 július 1.) életéhez és munkásságához*, Békéscsaba, 1970
- PARECZ 1871 I. Parecz, *Aradmegye és Aradváros ismertetése*,

- PETRANU 1922
C. Petranu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, București, 1922
- RÁCZ 1880
K. Rácz, *A zarándi egyházmegye története*, Arad, 1880
- RepArhAR
Repertoriul arheologic al județului Arad, Timișoara, 1999
- RUSU 1980
M. Rusu, *Cetățiile Aradului*, în *Ziridava*, 12, 1980, p. 165-178
- RUSU-DÖRNER-ORDENTLICH 1996
M. Rusu, E. Dörner, I. Ordentlich, *Fortificația de pământ de la Sântana-Arad în contextul arheologic contemporan*, în *Ziridava*, 19-20, 1996, p. 15-44
- SCHERER 1938
F. Scherer, *Gyula város története*, I-II, Gyula 1938
- SCHERER 1971
F. Scherer, *Emlékezés Márki Sándora*, în *BÉ*, 3, 1971, p. 515-516
- SZATMÁRI 1985
I. Szatmári, *Későközépkori kályhacsempék Nagymágocsról*, în *ActaAntArch*, suppl. V, 1985, p. 55-77
- SZEBENYI 1969
P. Szebenyi, *Márki Sándor mint középiskolai tanár és didaktikus*, în *Századok*, 103, 1969, p. 1201-1214
- SZEREMLEI 1900-1913
S. Szeremlei, *Hód-Mező-Vásárhely története*, I-V, Hódmezővásárhely 1900-1913
- SZÉKELY 1971
Gy. Székely, *Márki Sándor-émlékbeszéd*, în *BÉ*, 1, 1971, 18-26.
- SZÉKELY 1973
Gy. Székely, *Emlékezés Márki Sándor történész munkásságára*, în *BÉ*, 3, 1973, p. 501-509
- SZINNYEI 1902
J. Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái. VIII. Kötet*, Budapest, 1902
- ZSILINSZKY 1897-1900
M. Zsilinszky, *Csongrád vármegye története*, I-II, Budapest, 1897-1900

*SÁNDOR MÁRKI UND DIE ANTIQUITÄTENSAMMLUNG DES
LYEUMS VON ARAD (1882 – 1887)*

(Zusammenfassung)

Sándor Márki wurde im Jahre 1853 in Kétegyháza (Komitat Békes) geboren. Die Grundschule besuchte er in Sarkad und Großwardein (Oradea, Nagyvarád) seine mittleren Studien beendete er in Pressburg (Bratislava, Pozsony) und Pest. An der Universität von Budapest erwarb er sein Lehrerdiplom für Geschichte und Geographie wonach er als Lehrer an der Oberrealschule und im Hauptgymnasium von Arad in der Zeitspanne 1877 – 1886 wirkte. Er wurde zum Professor an der Universität von Klausenburg (Cluj, Kolozsvár) 1892 ernannt und hier lehrte er bis 1921 Weltgeschichte. Von 1921 an arbeitete er an der Universität von Szeged. Er starb im Jahre 1925 in Gödöllő.

Sándor Márki entfaltete eine weitreichende Tätigkeit als Geschichts- und Kulturschreiber. Seine lokalhistorischen, geographischen und pädagogischen Werke sind desgleichen von besonderer Wichtigkeit.

Seine erste Publikation erschien als er 14 Jahre alt war. Seine Arbeitskraft war außergewöhnlich. Für seine Arbeitsmethode war die weitgehende Genauigkeit, die bis ins kleinste Detail gehende Bearbeitung von reichlichen Dokumentationen und Quellen charakteristisch. 1878 erwarb er den Dokortitel und 1888 wurde Privatdozent. Ab 1892 wurde er korrespondierendes und ab 1912 ordentliches Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.

Als er in Arad tätig war, spielte er bei der Gründung des örtlichen Kőlcsey-Vereins eine aktive Rolle. Das Ziel war die Intelligenzkreise von Arad zusammenzuhalten. Márki führte seine lokalgeschichtlichen Forschungen größtenteils im Rahmen dieser Bewegung durch und es ist teils dieser Tätigkeit zu verdanken, daß man ihn im Jahre 1885 mit dem Schreiben der Geschichte des Komitates Arad und der Stadt Arad beauftragte. Der erste Band der Monographie erschien 1892, der zweite 1895. Im Laufe der Bearbeitung suchte, systematisierte und bewertete er alle winzigen Angaben. Dieses Werk diente in mehreren Hinsichten als Muster für die später geschriebenen Monographien der Nachbarkomitate. Zu seiner Arbeit benutzte er auch die Antiquitätensammlung des Lyzeums von Arad, deren Material eben von ihm zwischen 1882 und 1887 inventarisiert, betreut und vermehrt wurde.

Die von Sándor Márki gefertigte handschriftliche Liste der Antiquitätensammlung, wie der bedeutende Teil der Antiquitätensammlung des Lyzeums von Arad ebenfalls, sind auch heute noch im Museum von Arad aufbewahrt.

Die Veröffentlichung der erwähnten Liste trägt zum Kennen des neuen Beweises der Vielseitigkeit, des Fleißes, ferner der reinen und eindeutigen Arbeitsmethode von Sándor Márki bei. Man kann zweitens den zeitgenössischen Prozeß beobachten, wie die archäologischen Sammlungen

vor den Museumsgründungen zustande kamen. Dieses Verzeichnis übermittelt uns drittens genaue Informationen mit Quellenwert über die im Komitat Arad – sogar in einem weiteren Kreis - am Ende des vorigen Jahrhunderts vorgekommenen Funde, Fundorte und über geschichtliche Gegenstände. Diese können zum Sammeln archäologischen und historisch-topographischen als Grundlage nicht nur im Komitat Arad, sondern auch in gewissen Gebieten der benachbarten Komitate dienen.

Außer den sporadischen Angaben sind die in Petschka gefunden urzeitlichen und die in Şimand freigelegten spätmittelalterlichen Ofen- und Topfkacheln von besonderer Bedeutung. Die urzeitlichen Tongefäße lenken unsere Aufmerksamkeit auf den Reichtum und die Bedeutung dieses Fundortes und spätmittelalterlichen Ofen- und Topfkacheln können in Zukunft zur genauen Lokalisierung des in dieser Gegend tätigen spätmittelalterlichen Töpferzentrums beitragen.

RUXANDRA MAGHIȘ
EUGEN D. PĂDUREANU

În anul 1968, profesorul Ioan Niciu publica un articol în revista *Ziridava*, legat de existența în Arhiva Muzeului Județean Arad, a două documente din perioada dualismului, documente oglindind lupta pentru eliberarea Transilvaniei, în a doua jumătate a secolului XIX.¹

Cele două documente reproduse și comentate sunt: un manuscris-manifest și o foaie volantă cuprinzând poezia *Ad declamandum*.² Ambele circulau clandestin fiind multiplicare, autorul, prin conținutul lor, legându-le de lupta de emancipare națională a românilor din Transilvania și anume, de atmosfera creată de luptele dintre “activiști” și “pasiviști”.³

Legat de al doilea document, poezia *Ad declamandum*, autorul scria: “Aceași atmosferă a luptelor dintre “activiști” și “pasiviști” o oglindește poezia: *AD declamandum*, care începe cu versul devenit foarte cunoscut în acele timpuri (s.n. R.M.-E.D.P.): “Trecut-au umbra legii și darul nu mai vine”, în care se arată ingratitudea împăratului față de români⁴ Pe scurt, este caracterizat acest document-poezie alcătuită din 13 strofe de câte 6 versuri fiecare, versul de 14 silabe cu ritmul iambic “de largă răsuflare epică”, ale poetului anonim-zice autorul (s.n. R.M.-E.D.P.). Sfârșitul poeziei, elogiind lupta dusă “cu armele dreptății pe drumul legiuit” a unor tineri ca Desseanu și Brândușeanu, originari din părțile Aradului și Zărandului, îl face pe I. Niciu să conchidă că și poetul-anonim, ar fi din părțile arădene.

Dar chiar a fost poetul *Ad declamandum*-ului un anonim? Nicidecum!

O întâmplare fericită a făcut lumină în această problemă. În proprietate coautorului acestui articol a intrat (1974) un valoros document: caietul de licean al compozitorului Emil Monția.⁵ Pe prima filă se găsește scris, de mâna compozitorului, un motto, un fragment dintr-o poezie fără titlu, având ca autor pe nimeni altul decât Andrei Mureșanu (Fig. 1. b). Părându-ni-se textul cunoscut, am recitat poezia *Ad declamandum*. Strofa a 8-a, versurile 1, 2, 5, 6, erau identice cu motto-ul din caietul compozitorului Monția. Autorul fragmentului de poezie fiind cunoscut, am verificat opera poetică a lui A. Mureșanu. Era vorba de poezia *Un devotament familiei Hurmuzachi!*⁶ Față de textul original și textul din *Ad declamandum*, motto-ul avea o diferență: în loc de “brațu-ți “ager”, Emil Monția trece “brațu-ți “tare”. Trasciind textul poeziei *Ad declamandum*, I. Niciu, trece la strofa întâia,

versul al doilea, “*Forinții grași*”, în loc de “*Torinții grași*”.

Iată cum această poezie, închinată fraților Hurmuzachi-Gracchii românei, scrisă de “poetul deșteptării naționale”, “preot al deșteptării noastre”, cel care ne-a dat imnul demnității naționale⁷, rămas în conștiința posterității ca personaj romantic⁸, a servit ca suport moral în lupta de emancipare națională a transilvănenilor⁹.

Conținutul poeziei fiind de actualitate, a corespuns dezideratelor și scopurilor oamenilor politici români - intelectuali desigur - care l-au adaptat printr-o minimă intervenție, utilizându-l ca foaie volantă. Titlul inițial este înlocuit, noul titlu - *Ad declamandum* - arătând clar scopul pentru care va fi utilizat: pentru a fi declamat! Vrând să sublinieze aportul unor luptători pentru drepturi naționale și sociale ale românilor, frații Hurmuzachi sunt înlocuiți, în locul lor fiind nominalizați cei doi tineri reprezentanți ai românilor din părțile arădene: Desseanu și Brândușeanu (strofa 13, versul 3).

Apărut și afirmat ca poet într-unul din momentele astrale ale istoriei românilor, modestul, dar inspiratul poet al revoluției române, va scrie între anii 1848-1850, alături de fulminantul și electrizantul său *Răsunet*-mereu actual - (*Marseilleza românească* - cum l-a denumit N. Bălcescu) și alte poezii, ca: *15 Mai 1848*(1848), *Omul frumos* (1849), *Un devotament familiei Hurmuzachi* (1850), *Către martirii români din 1848-1849* (1850), *Răspunsul păsăruicii* (1950). Străbătute de fiorul revoluționar și entuziasmul patriotic, caracteristice revoluționarilor de la 1848, ele lasă totuși, în special *Un devotament familiei Hurmuzachi*, să se întrevadă unda de pesimism și decepție, datorate ingraturii împăratului față de națiunea română dar și a problemelor familiale ale poetului, care îi vor grăbi sfârșitul tragic.¹⁰

Viabilitatea poeziei *Un devotament familiei Hurmuzachi* devenită ad-hoc *Ad declamandum*, rezultă din faptul că prezenta o serie de caracteristici, întrunind condițiile unui adevărat *manifest* menit să mobilizeze poporul român la lupta pentru câștigarea drepturilor naționale și sociale firești. Circulând în județul Arad - poate și în alte zone - ea rămâne un document valoros legat de evenimentele din epoca respectivă (sec. XIX - deceniile 7 - 9).

Modestă, precizarea noastră a fost necesară, întrucât poezia-creația bardului revoluției transilvănene de la 1848, A. Mureșanu, continua să fie socotită creația unui poet anonim.¹¹

NOTE

¹ Ioan Niciu, *Documente din perioada dualismului, oglindind lupta pentru eliberarea Transilvaniei*, în, *Ziridava*, II, 1968-Arad, p. 19-28.

² Originale, ambele aflate în Arhiva Muzeului Județean Arad, Fondul "Palatul cultural" nr. 1307 și 1309.

³ I. Niciu, *op. cit.*, p. 22.

⁴ *Ibidem*.

⁵ "Odiseea" acestui caiet-document va fi prezentată într-un viitor studiu.

⁶ A. Mureșanu, *Poezii. Articole*, București, 1998, p. 36-38.

⁷ *Ibidem*. Vezi *Postfață*, semnată de I. Buzăși p. 233 și urm. Este interesant de remarcat faptul, că în una din poeziile scrise de Iosif Vulcan în anul 1863, inclusă în cele 40 de poezii din caietul compozitorului Emil Monția, poezie ce se cheamă *La moartea lui Andrei Mureșanu*, el folosește (prima oară?) expresia "preutul tău amat". Să fi cunoscut și să se fi inspirat Eminescu din poezia celui care-l va consacra pe vecie ca poet? Se vorbește și despre *sonuri preeminesciene* în poeziile lui Andrei Mureșanu. *Ibidem*, p. 224.

⁸ O. Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975, p. 351.

⁹ I. Niciu, *op. cit.*, p. 25-27, Anexa 2; infra fig. 2/a-b.

¹⁰ A. Mureșanu, *op. cit.*, p. 216, (I Buzăși).

¹¹ Vezi bunăoară, *Arad-monografia orașului de la Începuturi și până la 1989*, Arad, 1999 p. 351: "O poezie al cărei autor *nu se cunoaște*, intitulată "*Ad declamandum*", redă atmosfera existentă între pasiviști și activiști". (corect: *Ad declamandum!* Ne-ar place să credem că a fost vorba de o neatenție la corectură înainte de tipar).

AD DECLAMANDUM - AN ANONYMOUS POEM?

(Abstract)

The authors present a document dated at the end of the 19th century (Emil Monția's copybook from his school period) which reveals the paternity of the poem *Ad declamandum*, used by local politicians as hand-out in their struggle towards national emancipation.

It is clearly demonstrated that *Ad declamandum* belongs to Andrei Mureșanu the Transylvanian revolutionary and also author of the most enthusiastic hymn *Un răsunet*.

The poem, which suffered minor changes, was adapted to answer the demands of Transylvanian revolutionaries of the 19th century.

Trecut-a umbra legii, și darul nu mai vine;
 Torinții grași de sînge român, nevinovat,
 Ce-a curs întru speranță că răul va s-aline
 La populus ce pierc în foc pentru-mpărat,
 Cer dreaptă răsplătire în cer și pre pămînt,
 În faptă, în ființă, iar nu-n deșert cuvînt.

Pășiți dar înainte, voi, Grații românilor,
 Bărbați în grai și-n faptă, cu spirit de roman,
 Voi, frații *Hurmuzachi*, tezaurul tinerimii,
 Aleși de Provedință, să bateți pe dușman
 Cu armele dreptății, pe drumul legiuit,
 Și credeți e-al vost' nume în cer va fi mărit !

1850

Anexa nr. 2

AD DECLAMANDUM

Trecutau umbra legii și darul nu mai vine; —
 Forinții grași de sange romanu, nevinovato,
 Ce au cursu întru speranția, ca reulu va se aline
 La populusu, ce pierc în focu pentru Imperatu
 Ceru dreapta resplătire, în cerin și pre pământu,
 În fapta în ființia, earu nu'n desi-ertu cuvintu,

Pasiti dari înainte; voi Grații Romanimeii
 Barbati în grai și în fapta, cu spiritul Romanu,
 Voi Deseane, Brandusiane, tezaurulu Romanu,
 Alesi de Provedintia, se bateti pe dusumanu,
 Cu armele dreptatii, pe drumulu legiuitu,
 Si credeti, ca, alu vostru nume în ceru va fi maritu !

Finis !

Arhiva Muzeului Județean Arad
 Fond „Palatul Cultural”, nr. 1307.

Fig. 2. a. Prima-și ultima strofă a poeziei *Un devotament familiei Hurmuzachi*.
 b. Prima și ultima strofă a poeziei *Ad declamandum*.

DIN ACTIVITATEA CĂPITANULUI MOISE RIȘCUȚIA LA COMANDA GĂRZII NAȚIONALE ROMÂNE DIN ARAD

CANTEMIR RIȘCUȚIA

Voi evoca în câteva cuvinte activitatea tatălui meu Colonelul Moise Rișcuția, născut în 18 septembrie 1883 în comuna Rișculița, județul Hunedoara din părinții Dumitru Rișcuția și Paraschiva Indries.

Cercetând acum câțiva ani (20) din punct de vedere antropologic și istoric populația din comuna Rișculița am constatat că neamul Rișcuția a făcut parte din familiile originare ale Comitatului Zărandului încă din ultimele trei secole, dând națiunii un număr semnificativ de buni români care s-au consacrat luptei pentru afirmarea elementului românesc în vestul Munților Apuseni. Efectul acestei afirmări s-a concretizat în rezistența națională a Moșilor Crișeni din Țara Zărandului.

Tânărul elev Moise Rișcuția urmează studiile gimnaziale la Gimnaziul român din Brad jud. Hunedoara (1894-1898), după care își pune bazele carierei militare în școala de cadeți austriacă din Sibiu. Acolo s-a impus prin calitățile sale intelectuale morale și sufletești, creindu-și prietenii devotate (studiile și întreținerea erau gratuite).

Recrutat în armata austriacă în 1902, absolvă studii de geografie și topografie la Institutul Geografic Militar din Viena, însușindu-și perfect limbile germană și maghiară. În anul 1903 este înaintat ofițer al armatei austriece și este repartizat la Regimentul Austriac 92 Infanterie în Boemia. Și-a continuat cariera militară la Regimentul 33 Infanterie Austriac la Biserica Albă, apoi în Dalmația, Moravia, ca topograf militar, până la izbucnirea primului război mondial în 1914, când a fost trimis pe front cu armata austro-ungară cu gradul de căpitan.

Din 21 decembrie 1914 până în 1917 a fost prizonier al armatei țariste, din care a fost eliberat în octombrie 1917.

Reîntors acasă, a fost încadrat în Armata Română la 1 noiembrie 1918 cu gradul de maior activ.

Din memoriile sale citez:

“Mi-am propus în momentul când am intrat în Armata Română să nu tolerez în sfera mea de activitate militară nici un fel de corupție, ori de unde ar veni, deoarece aceasta creează numai nedreptăți și mizerie socială” Cât de actuale sunt ideile sale! Aceste idei tatăl meu le-a susținut timp de 22 de ani cât a servit în Armata Română, deși datorită probității sale bine cunoscute a avut de suportat acte de răzbunare care au dăunat

carierii sale militare, fiind pensionat înainte de vreme. Tot datorită renumelui său de incoruptibil și pentru că nu făcuse nici un fel de politică a fost numit în 1938 Ajutor de Primar al Municipiului Arad, contribuind în această calitate la reorganizarea serviciilor administrative și edilitare. Din această funcție a demisionat la instalarea regimului Antonescu.

Din memoriile tatălui meu voi cita câteva linii generale privind adevărul istoric asupra evenimentelor din 1918-1919 referitor la organizarea și conducerea Gărzilor Naționale Române din județul Arad și teritoriul din jur.

La 11 Octombrie 1918 când tata s-a întors la Arad din captivitate, l-a contactat pe căpitanul Victor Cernea care făcea serviciul în Arad Cetate în scopul de a lua legătura cu românii care se mai aflau în Arad, pentru a proceda cât mai urgent la organizarea lor. Astfel, în următoarele zile într-o casă particulară s-au adunat un număr de 14 ofițeri români, care se obligau să rupă legăturile cu foștii asupritori și să lupte cu armele pentru distrugerea *organizațiilor de stat maghiare*. În acest prim proces verbal apar după gradele și vechimea avută în armata austro-ungară, următorii:

Trei căpitani: Șerb Gheorghe, Rișcuția Moise, Cernea Victor.

Patru locotenenți: dr. Memet Iustin, Zaslo-Pop Simion, Martin Ioan și Blăgău Vasile.

Trei sublocotenenți: Vorteanu Mihail, Bodea Dumitru și dr. Albu Cornel.

Un stegar: Oprea Petre.

Trei elevi plutonieri: dr. Hotăran Victor, Mager Traian și Chirilă Traian.

Acești 14 ofițeri români au constituit primul nucleu de gardă națională care s-au pus la dispoziția Comitetul Consiliului Național Român. Lor li s-au alăturat pe urmă și alți ofițeri și trupe ce se înapoiau de pe front.

La data de 12 Noiembrie s-a procedat la o repartitie ordonată a cadrelor fixându-le tuturor ofițerilor din Garda Națională diferite însărcinări și atribuțiuni conform Ordinului nr. 1 (Anexa Nr. 5) Garda Națională s-a organizat în secții cercuale cu sediile în cercurile vechi administrative.

Conform acestei repartitii i-a revenit tatălui meu, respectiv căpitanului Moise Rișcuția de atunci, sarcina de a organiza și conduce Gărzile Naționale din orașul Arad, din județul Arad și teritoriul din jur.

Tot din conținutul Ordinului Nr. I (Nr. 6, 7 și 8) reiese: Consiliul Național Român a organizat în Arad un Comandament General al tuturor Gărzilor Române din Ungaria și Transilvania.

Comandant al acestora a fost numit de către Consiliul Național Român, maiorul Alexandru Vlad, întors de pe front la data de 11 XI 1918. Pe data de 23 XI 1918, locotenent colonelul Miron Șerb a preluat comanda Gărzilor din județ. Căpitanul Moise Rișcuția, rămânând cu comanda Gărzilor din orașul Arad, funcționa în același timp și ca ajutor și ca înlocuitor al Comandantului Gărzilor (col. Șerb) în județul Arad.

La 23 XI 1918 un vice-colonel dr. Sebastian Brândușa, a fost repartizat ca referent justițiar la Comandamentul Suprem al Gărzilor din Ungaria și Transilvania.

Ziarul "Românul" a fost tot atunci declarat ziar oficial al Gărzilor Naționale Române.

În perioada lucrărilor Marei Adunări de la Alba Iulia, 1 Dec. 1918, Consiliul Național Român l-a numit tot pe Căpitanul Moise Rișcuția, Comandant al Gărzilor Naționale, pentru menținerea ordinii și paza populației românești din orașul și județul Arad.

Pentru patriotismul de care a dat dovadă, căpitanul Moise Rișcuția și-a atras adversitatea maghiarilor astfel încât în perioada 16 X 1918 - 21 II 1919 a fost în două rânduri arestat și închis la Curtea Marțială Maghiară din Seghedin. De la condamnarea la moarte a scăpat cu viață, odată în urma intervenției atașatului militar francez din Budapesta, Lt. Colonel Wix și a doua oară a fost eliberat numai datorită unor împrejurări speciale.

Acestea sunt numai câteva date din amintirile scrise de tatăl meu, pe care le țin (*in extenso*) la dispoziția istoricilor. Anexez aici și câteva pagini ce reprezintă statutele foștilor Gardiști și luptători pentru întregirea neamului din anii 1918-1919. Din aceste documente se pot urmări misiunile și principiile ce au stat la baza acțiunilor Gărzilor Naționale, care au reușit să păstreze în acea perioadă Aradul (citez pe tatăl meu) "o oază românească în pustiu' maghiar".

Colonelul MOISE RIȘCUȚIA a decedat la 1 octombrie 1959 și este înhumat în cimitirul "Eternitatea" din Arad. Menționez că nu ni s-a permis atunci în vremuri comuniste să-i dăm onorurile militare cuvenite.

*AUS DER TÄTIGKEIT DES KAPITÄNS MOISE RIȘCUȚIA
ALS KOMMANDANT DER RUMÄNISCHEN NATIONALGARDE AUS
ARAD*

(Zusammenfassung)

Der Autor des Beitrages ist der Sohn von Moise Rișcuția. Die Erinnerungen des Sohnes werden von dokumentarischen Beilagen unterstützt.

Moise Rișcuția wurde am 18. IX. 1883 geboren und studierte in Brad und Hunedoara (1894 – 1898) wonach er die Österreichische Kadettenschule aus Hermannstadt besuchte. Nachträglich absolvierte er das Militärische Geographische Institut aus Wien (1902). Während des ersten Weltkrieges fiel er als Gefangener in Rußland (1914 – 1917).

Nach seiner Heimkehr, gründete er in Arad, zusammen mit weiteren 13 Offizieren, die Rumänische Nationalgarde. Durch den Orden Nr. 1 vom 12 November 1918 des Rumänischen Nationalrates, wurde die Rumänische Nationalgarde aus Ungarn und Siebenbürgen, mit dem Zentralsitz in Arad, gergründet. Zum Kommandanten der Garde aus Arad und Umgebung wurde Kapitän Moise Rișcuția ernannt.

In der Zeitspanne 16. XI. 1918 – 21 II. 1919 wurde M. Rișcuția von den ungarischen Behörden verhaftet und zu Tode verurteilt. Der Vollstreckung des Urteils konnte er Dank des Eingriffes des französischen Militärattachés aus Budapest entkommen.

Moise Rișcuția ist am 1 Oktober 1959 in Arad hingschieden.

ANEXA 1

Comandanți de gărzi județene

1. Sibiu = căp. Barbu maior Liuba, av. căp. Măcelaru, căp. Stroia Teban și Cîndea
2. Arad = căp. Șerb T., maior Vlad, căp. Rișcuția
3. Timiș = lt. col. Miron Șerb, lt. col. Brândușa, av. căp. Gheorgheviu av. căp.
4. Lugoj = maior Remus Dobo, Caransebeș-locot. dr. Alex. Moraru
5. Alba = căp. Florean Medrea
6. Cluj = căp. Ioan Cotuțiu
7. Hunedoara = lt. col. Dumitru Florean, Lt. col. Cernăuțeanu, căp. Banciu
8. Bihor = căp. Emil de Herbay
9. Sălaj = avocat dr. Coriolan Meseșan, av. M. Pop
10. Târnava Mare = căp. Vasile Moraru
11. Târnava Mică = căp. Ioan Munteanu
12. Satu Mare = căp. Savu E.
13. Someș = locot. dr. Octavian Utela

14. Bistrița Năsăud = dr. Gh. Triff, căp. N. Antoniu
15. Turda Arieș = căp. dr. Mihail Moldovan
16. Maramureș-colonel Artur Dan
17. Făgăraș = căp. Ioan Dejenaru
18. Brașov = căp. prof. dr. Aurel Ciortea
19. Ugocea =

Comandant suprem = maior Alex. Vlad

ANEXA 2

Biografia decedatului colonel Moise Rișcuția

Moise Rișcuția a făcut primul război mondial contra Rusiei țariste cu gradul de căpitan.

Rănit, a căzut în captivitate și a fost martorul a două revoluții ruse.,

Acolo a funcționat ca Președinte al Comitetului Central pentru ajutorarea prizonierilor din guvernământul Riazan sub scutul Crucii Roșii Daneze. De câte 2-3 ori lunar călătoreau la Moscova la Sovietul Central în interesul prizonierilor.

La 11 octombrie 1918 s-a reîntors la Arad pentru a se pune în slujba neamului românesc.

La 1 noiembrie 1918 a început, în unire cu căpitanul Victor Conea, să organizeze o gardă națională română pentru municipiul și județul Arad, ca astfel Consiliul Național Român Central compus din 12 membri să poată funcționa netulburat de nimeni, în deplină liniște.

Garda avea ca teritoriu de acțiune Aradul plus 16 primari. Măsurile luate de acest ofițer au fost publicate în ziarul Românul din lunile noiembrie și decembrie 1918. Ele au fost dintre cele mai curajoase și cele mai serioase.

Situația căpitanului Rișcuția ca comandant a fost cu atât mai grea, cu cât Aradul era un oraș curat unguresc, cu cei mai șovini politicieni unguri, nu departe de el spre vest localitățile sunt pur ungurești, de unde te puteai aștepta la un atac surprinzător oricând.

În tot timpul activității lui, municipiul și județul Arad se aflau sub autoritatea guvernului maghiar din Budapesta și din partea Gărzilor Naționale Române precum și a armatei române n-a putut primi nici un ajutor.

Documentele autentice de atunci dovedesc, că ungurii au comis de la 31 octombrie 1918 până la 15 februarie 1919 în acest județ contra

românilor 300 de crime abominabile.

Pentru măsurile de rezistență luate de căpitanul Rișcuția în folosul populației române, el, la 21 februarie 1919 a fost arestat de autoritățile ungurești și escortat la Curtea Marțială din Seghedin. De aici a scăpat cu viață datorită unor intervenții franceze, urgente și energice la 3 martie 1919.

La câțva timp după reîntoarcerea lui Rișcuția la Arad, a fost arestat din nou și escortat prin Oradea la Seghedin. Și de astă dată a scăpat cu viață numai datorită unor înmrejurări favorabile lui.

Pentru activitatea depusă de căpitanul Moise Rișcuția ca comandant al Gărzilor Naționale Române din municipiul și județul Arad în timpul de la 1 noiembrie 1918 până după punerea lui în libertate a doua oară, era cazul ca să fie decorat cu ordinul Ferdinand dar datorită unor cauze regretabile și independente de el, n-a fost dânsul decorat ci un alt ofițer care a fost cu totul străin de Gărzile Naționale Române ale municipiului și județului Arad.

VASILE BARBU

General - maior în retragere

fost comandant adjunct al Gărzilor Unirii la Alba Iulia

fost comandant adjunct al Corpului de moți "Horea"

ÉTAT-MAJOR MILITAIRE FRANÇAISE et
COMMANDEMENT des TROUPES en ROU-
MANIE et RUSSIE MÉRIDIONALE

G.Q.G. le 3 Avril 1919

Le Général Commandant .

Le Général BERTHELOT
Commandant les Troupes en Roumanie et en Russie
Méridionale

prie toutes les autorités militaires et navales françaises
ou alliées de bien vouloir faciliter le voyage et la
mission de :

Monsieur le Commandant Moïse R I Ş C U Ţ I A
de l'Armée Roumaine .

qui se rend à ODESSA et EKATERINODAR pour y organiser
le rapatriement des prisonniers d'origine roumaine qui
ont appartenu à l'ancienne armée Austro-Hongroise .

COMANDA G. N. R. DIN COMIT. ARAD ȘI JUR.

Nr. 3

3. szám.

LEGITIMAȚIUNE.

IGAZOLVÁNY.

Căp. Moise Riscuția

Moise Riscuția kapitány

stă în serviciu activ la G. N. R. în Arad

az aradi román nemzeti gárdánál tényleges

este deci îndreptățit a purta un forma.

szolgálatot teljesít, minőfogva egyenruha viselésére jogosult.

Arad, la 1. Ianuarie 1919

Arad, 1919 Janiár 1-én.

Comandant comitatului

Vármegyei parancsnok:

STATUTELE
ASOCIAȚIEI FOȘTILOR GARDIȘTI ȘI LEGIONARI ROMÂNI
LUPTĂTORI PENTRU ÎNTREGIREA NEAMULUI DIN
ANII 1918-1919

Cap. I. Constituire

Sediu - Durată

Art. 1. Se constituie Asociația foștilor Gardiști și Legionari români luptători pentru întregirea neamului 1918-1919.

Art. 2. Sediul Asociației este orașul Arad.

Art. 3. Asociația va putea înființa secțiuni/organizații/ în fiecare județ și comună. Sediul secției județene va fi orașul de reședință județeană.

Art. 4. Durata Asociației este nelimitată, iar Stema: A.G.L.A.R.

Cap. II

Scopul și mijloacele

Art. 5. Scopul Asociației este:

a) Cultul Patriei și a Dinastiei: consolidarea unirii sufletești a tuturor românilor din cele patru unghiuri, prin organizațiuni, fapte și propagandă.

b) Susținerea și apărarea prestigiului foștilor gardiști și legionari prin exemple de patriotism, de ordine, de disciplină, de muncă și solidaritate. Întreținerea legăturilor de camaraderie.

Activare în cadrele legilor țării, pentru satisfacerea intereselor colective pe care se întemeiază sentimentul de solidaritate.

c) Adunarea dovezilor posibile și în urmă editarea și popularizarea istoricului organizațiilor de gardiști și legionari, însemnarea câmpurilor de luptă ori de supliciu ale martirilor și eroilor căzuți pentru patrie.

Redactarea unui album comemorativ cu date biografice și faptele de arme sau naționale ale membrilor și organizațiilor, din timpul luptelor și războiului pentru întregirea neamului.

d) Înființarea unui semn decorativ în memoria corpurilor de gardiști și legionari.

Înființarea unui cămin și sanatoriu pentru membrii infirmi și bătrâni ai Asociației.

Ridicarea de monumente eroilor și martirilor din toate revoluțiile și luptele naționale ale românilor.

Înființarea de instituții culturale, naționale, ca: biblioteci, case de lectură, case naționale.

Apărarea drepturilor firești ale românilor rămași în afară de hotarele țării, în limita tratatelor în vigoare.

f) Federalizarea și colaborarea cu alte asociațiuni similare.

Cap. III

Membrii

Art. 6. Membrii Asociației sunt:

a) Membrii activi: foștii gardiști și legionari români luptători pentru întregirea Neamului din anii 1918-1919, *din Ardeal, Banat și Maramureș.*

b) Membrii de *onoare*: persoane propuse de comitetul central și proclamate de *adunarea generală* din șirul acelor cari au merite deosebite pentru întregirea neamului în legătură cu aceste organizații.

Art. 7. Calitatea de membru se dovedește prin orice document autentic și se va constata de organele oficiale administrative, împreună cu foștii comandanți. Verificarea calității de membru se face de către Comitetul Județean. Hotărârea comitetului se poate ataca la Comitetul Central.

Art. 8. Calitatea de membru încetează prin moarte ori excludere. Excluderea se poate face de către adunarea generală la propunerea comitetului județean sau alor 10 membri, cu majoritatea de 2/3 a voturilor date pentru fapte nepatriotice ori difamante, sau pentru ținută dăunătoare scopului și disciplinei asociației. Propunerea în acest sens. se poate face atât pentru fapte din trecut, cât și pentru fapte din prezent.

Art. 9. Drepturile membrilor se exercită prin deliberare și votul lor deciziv în adunarea generală.

Art. 10. Datorințele membrilor sunt împlinirea scopurilor asociației și plata cotizației de membru.

Cap. IV

Organele de direcțiune și control

Art. 11. Organele asociației sunt: a) Organele centrale, b) Organele județene și c) Organele comunale.

Art. 12. Organele centrale sunt: a) Adunarea generală centrală și b) Comitetul central.

Art. 13. a) Adunarea generală centrală se compune din câte 3 trei delegați ai organizațiilor județene, prevăzuți cu acte în ordine și verificate de biroul adunării generale. Dacă 1/3 parte din membrii comitetului central sau adunarea generală a unui județ cere cu indicarea programului în scris, președintele este dator în decurs de 30 de zile după primirea cererii, a convoca adunarea generală extraordinară.

Adunarea generală centrală se poate ținea în *diferite localități*. Convocarea adunării generale centrale se face prin publicitate în ziare și

prin adrese către organizațiile județene.

b) Adunarea generală ordinară va fi convocată de președintele asociației în fiecare an luna Martie.

Art. 14. Atribuțiunile adunării generale centrale sunt:

a) Alegerea președinților și a vicepreședinților.

b) Alegerea Comitetului central și Comitetului de cenzori.

c) Alcătuirea și modificarea statutelor.

d) Verificarea activității comitetului central, verificarea socotelilor, aprobarea bugetului și darea descărcării comitetului central și comitetului de cenzori.

e) Aprobarea regulamentelor necesare.

Art. 15. Adunarea generală centrală este condusă de președinte, în absența lui de unul din vicepreședinți iar dacă și aceștia sunt absenți, de un membru ales de adunarea generală.

Hotărârile adunării generale centrale se dau cu majoritatea relativă a voturilor, manifestate prin delegații aleși de adunările județene.

Art. 16. În adunarea generală centrală delegații organizațiilor județene reprezintă atâtea voturi ale membrilor absenți ale organizațiilor respective, câți sunt în curent cu cotizațiile.

Hotărârile adunării generale centrale se aduc cu majoritatea voturilor. La caz de paritate va decide votul președintelui. Votarea se face prin aclamație, apel nominal, ori la alegeri dacă 10 membri cer prin vot secret.

Art. 17. Despre hotărârile adunării generale centrale se [a]dresează proces verbal care va fi semnat de președinte și secretar și va fi verificat de 2 membrii verificatori desemnați de președinte.

Art. 18. Comitetul central se compune dintr-un *președinte activ, care trebuie să aibe domiciliul la reședința Asociației în Arad*, 3 vicepreședinți, 12 membri aleși pe timp de trei ani de către adunarea generală centrală, primenindu-se 1/3 parte anual în ordinea fixată prin tragerea la sorți. Membri ieșiți *pot fi realeși*.

Dintre acești membrii *1/2 parte vor avea domiciliul la reședința Asociației în Arad*, ca să fie garantată conducerea unitară și ușurată convocarea comitetului central.

Dacă un membru din comitet absentează de la 3 ședințe consecutive fără scuze acceptabile, comitetul îi poate considera demisionați, iar comitetul se completează prin cooptare.

Comitetul central numește dintre membri un secretar general, 2 secretari, 1 contabil, 1 casier, 1 bibliotecar și 1 istoriograf, cari pot fi salariați.

Comitetul central se convoacă de președinte și lucrează valabil cu

cel puțin 1/3 parte din numărul membrilor.

Art. 19. Comitetul central are următoarele îndatoriri:

a) A observa și a executa toate dispozițiunile statutelor, și a executa hotărârile adunării centrale generale.

b) A autoriza cheltuielile necesare administrației asociației în limitele bugetului aprobat de adunarea generală centrală.

c) A întocmi bugetul anual al Asociației și darea de seamă pentru adunarea generală centrală.

d) A numi întreg personalul funcționăresc al asociației și a-i absolve din serviciu, a ratifica toate numirile de funcționari de la secțiile județene și comunale.

e) A aproba înființarea organizațiilor județene și comunale.

f) A decide asupra diferitelor operațiuni, pe care vor cere să întreprindă organizațiile județene și comunale, conform statutelor.

g) A organiza și controla secțiunile județene și comunale ale asociației precum și a lua orice măsuri pentru ajungerea scopului prevăzut de art. 5 din statute.

h) A efectua asemnări de plată și încasări.

Art. 20. Membri comitetului central rămân solidari răspunzători pentru întreaga lor gestiune, până la descărcarea lor din partea adunării centrale generale.

Art. 21. Președintele comitetului central reprezintă asociația la toate ocaziile, în fața instanțelor judecătorești și administrative.

Președintele convoacă și prezidează ședințele comitetului central. Convoacă și prezidează adunarea generală centrală, proclamă rezultatul debaterilor și voturilor, semnează împreună cu secretarul general ori cu alt secretar procesele verbale, aprobă cheltuielile, rezolvă și semnează corespondența și îngrijește să se execute deciziunile adunării generale și ale comitetului central. În absență este substituit de unul dintre vicepreședinți.

Art. 22. Secretarul general va îngriji împreună cu ceilalți secretari de administrarea biroului central, redactarea proceselor verbale, a corespondenței și tuturor lucrărilor administrative.

Art. 23. Casierul încasează toate veniturile asociației, făcând plățile în conformitate cu hotărârile comitetului.

Art. 24. Contabilul conduce secția contabilității, efectuând ordonanțarea împreună cu președintele, în cursul gestiunii de la 1 Ianuarie până la 31 Decembrie.

Art. 25. Censorii censurează afacerile financiare ale asociației și controlează casa, verifică gestiunile comitetului central, face raport în fața comitetului

și adunării generale centrale de constatări făcute și despre măsurile de îmbunătățire ce le-ar crede necesare.

Art. 26. Bibliotecarul va îngriji biblioteca și casa de lectură, iar istoriograful se va îngriji a face istoria gărzilor naționale române și a legiuirilor precum și a tuturor evenimentelor din revoluția din 1918-1919.

Art. 27. Asociația va avea un *sigil* cu inscripțiunea: Asociația foștilor Gardiști și Legionari români luptători pentru întregirea neamului din 1918-1919, prescurtat: A.G.L.A.R.

Art. 28. Județele și comunele vor putea forma *secțiuni locale* conform art. 3 din statute, dacă vor avea pe teritoriul lor cel puțin 10 membri. Secțiunile astfel formate se vor constitui potrivit numărului membrilor și importanței agendelor locale, alegându-și 1 președinte, 1-2 vicepreședinți, 1 secretar, 1 casier, 1 censor, astfel însă ca numărul membrilor din comitetul organizației nu poate trece peste 12 membri.

Secțiunile se vor forma la inițiativa proprie sau vor fi organizate de comitetul central, având a înainta trimestrial rapoarte comitetului central despre activitatea și mersul gestiunii lor.

Art. 29. Organele secțiunilor sunt:

a) Adunarea generală/județeană; b) Comitet județean. Atribuțiunile acestor organe sunt identice cu cele ale centrului prevăzute la art. 14 și 19 din statute potrivit cu cercul lor de activitate și cu raportul lor de subordine față de comitetul central. Fiecare secțiune județeană are drept să participe la vot consultativ cu 1-3 delegați, la ședințele plenare ale comitetului central, atunci când acesta va delibera asupra comitetelor și secțiilor și eliminărilor lor.

Președinții comitetelor și secțiilor pot lua parte cu drept de vot la ședințele comitetului central.

Art. 30. Fiecare organizație locală/secție județeană ori comunală/ este datoare a înainta comitetului central procesele verbale de constituire, numirile de funcționari și al organizației spre ratificarea lor din partea comitetului central, precum și alte hotărâri, cari conform statutelor necesită aprobarea comitetului central, socotelile și preliminările de cheltuieli, - aceste din urmă cu cel puțin 30 de zile înainte de adunarea generală centrală a asociației, pentru a putea fi luate în bugetul comitetului central care este de a se înainta adunării generale centrale spre aprobare.

Dacă comitetul central în decurs de 60 de zile nu va răspunde la hotărârile secțiunilor privitoare la aprobarea constituirii, socotelilor și preliminărilor de socoteli și cheltuieli, secțiunile vor putea considera aceste acte ca aprobate.

Cap. V

Averea Asociației

Art. 31. Averea asociației se compune:

- a) Din fondurile de ajutorare ale foștilor gardiști și legionari.
- b) Din alte fonduri, donațiuni și subvențiuni.
- c) Din cotizațiile membrilor cari sunt obligatoare și se vor fixa de comitetul central cu aprobarea adunării generale centrale, care pe cei dintâi 3 ani le-a fixat în 20 Lei anual, din cari 1/3 pentru centru, iar 2/3 pentru organizația județeană.
- d) Din dobânzile realizate din plasarea fondurilor.
- e) Din beneficii diverse.

Cap. VI

Disolvarea Asociației

Art. 32. Asociația încetează de a mai fi dacă două treimi din totalitatea membrilor votează desființarea ei, ori încetează din viață.

Averea asociației rămasă din desființarea și inventarierea ei va rămânea Asociației pentru literatura și cultura poporului român "ASTRA" din Sibiu.

Timbrat cu 14+2+2 Lei.

În baza procesului verbal păstrat în arhiva noastră sub nr. 1395/1938, - certificăm în mod autentic că acest act după ce a fost citit și explicat, - a fost aprobat și semnat în fața noastră cu mână proprie din partea domnilor: Lt.Col. Rîșcuția Moise președinte, Dr. Avramescu Vasil secretar, Aslău Nicolae, Olariu Teodor, Ardelean Matei, Drincu Vasile, Gerda Gherasim, Jivan Mihai, Rusu Lazăr, Neamțu Ioan, Ilca Mihai, Simon Gheorghe, Brădean Ioan, Gherman Nicolae, Celu Nicolae, Covăsânțan Dumitru, Bozgan Pascu, Lupșa Zaharie, Milicovici Ștefan, Păcurar Nicolae, Mihailovici Ilie, Soricescu Vichentie, Bota Iosif, Vorțan Mihai, membrii "Asociației Foștilor Gardiști și Legionari Români Luptători pentru Întregirea Neamului din anii 1918-1919" domiciliați în Arad, cari și-au legitimat identitatea personală cu acte în regulă.

Dat în Arad, la /22/ douăzecișidoi Octomvrie 1938/
Unamienouăsutetrezecișiopt. _____

Timbru de 18. Lei anulat.

Notar public:

ss. Dr. Beleş

/L.S./

INCURSIUNEA UNUI TREN BLINDAT PE VALEA MUREȘULUI LA ÎNCEPUTUL ANULUI 1919

SEPTIMIUS PĂCURARIU

Șoseaua Națională care leagă Aradul de București trece la km 87 printr-o frumoasă așezare - comuna Săvârșin, supranumită de localnici, și nu numai, "satul dintre dealuri". În tristul cimitir al satului, o lespede de piatră menționează numele celui ce odihnește aici: învățător Eugen Spinanțiu. Născut pe aceste meleaguri, a urmat Preparandia din Arad și este menționat în "Monografia" lui Teodor Botiș, ca absolvent al promoției 1910.¹ A fost trimis ca învățător chiar în această comună, iar la izbucnirea primului război mondial, înrolat în armata austro-ungară, participă ca luptător pe diverse fronturi.

După terminarea războiului, s-a reîntors în "satul dintre dealuri" înrolându-se efectiv în mișcarea românească pentru unirea cu patria mamă, România. Alături de el vor sta oameni de seamă, ca preotul Iosif Ocneanu, preotul Ionel Tomuța și vrednicii țărani ai comunei: Ion Blaju, Crăciun Herbei, Roman Cosma, Roman Budișan și alții. Toți aceștia vor pleca cu mari greutate spre Alba Iulia, ducând cu ei dorința împlinirii unirii.²

La moartea lui Eugen Spinanțiu, între hârțile rămase de la domnia sa se aflau și două caiete cu însemnări deosebit de importante. Cea pe care o relatez mai jos, mi-a fost pusă în oral într-o călătorie Săvârșin-Arad, pe parcursul a două ore.

După Hotărârea Marii Adunări de la Alba Iulia preluarea puterii administrative s-a făcut cu oarecare întârziere și nu fără ripostă din partea foștilor stăpâni. La începutul lunii februarie 1919, în zori de zi, liniștea satelor de pe Valea Mureșului este tulburată de rafale de mitraliere. Apăruse, nu se știe de unde³, un tren compus din: locomotivă, o platformă vagon pe care erau montate două mitraliere având în jurul lor blindaj. De această platformă mai erau atașate două vagoane, unul de călători și altul de marfă, conținând muniția de rezervă. Pe parcursul drumului spre Săvârșin, rafalele au zburat către Radna, Conop, Bârzava, Gara Mocioni (azi Bălcescu), Halta Vărădia și apoi trenul a oprit în Gara Săvârșin. Soldații din tren, comandați de un locotenent de artilerie și de un straja-meșter, doreau să formeze un cap de pod, cucerind gara, telegraful și urmând să invadeze comuna.

Speriați, săvârșinenii se adună în curtea preotului Iosif Ocneanu, printre cei prezenți numărându-se învățătorul Eugen Spinanțiu și inginerul Eugen Mladin. Aceasta din urmă se oferă voluntar - cunoștea bine limbile

germană și maghiară, studiile făcându-și-le la Budapesta - să discute cu cei din tren. Într-adevăr, inginerul Mladin ajunge la gară, se prezintă ofițerului, expunându-i că stăpânirea Austro-Ungariei a încetat și că acțiunea lor este una ilegală și dușmănoasă. Ofițerul îl arestează pe inginerul Mladin și după ce câteva rafale de mitraliere zboară înspre Castelul din Săvârșin, încearcă să organizeze ocuparea comunei.

Atunci învățătorul Spinanțiu, recurge la unicul telefon din Săvârșin, reușind să-l contacteze pe ofițerul din gară și făcându-i precizarea că “dacă în două ore inginerul Mladin nu se va înapoia acasă, trenul nu va mai merge către Arad”. Sase săvârșineni ce lucrau la terasamentul căii ferate, între timp demontaseră, pe o lungime de 50-60 m, șinele în direcția Arad.

Văzând că n-are încotro, ofițerul îl eliberează pe inginerul Mladin și așteaptă remontarea liniei ferate. Tinerii săvârșineni, însă, sunt de altă părere și într-un iureș reușesc să ajungă pe platforma vagonului, să anihileze ostașii, făcându-i prizonieri, împreună cu ofițerul și subofițerul lor.

În urma unui telefon dat la Arad, un grup de oșteni români⁴ preiau trenul și prizonierii, ducându-i spre Arad.

NOTE

¹ Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, 1929, P. 493.

² Dan Demșea, *Delegați arădeni la Adunarea Națională de la Alba Iulia - antecedentele biografice ale unor categorii socio-profesionale*, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p.281.

³ Trenurile blindate ungare ale diviziei comandate de către generalul Soós, de la Szeged, tocmai își începuseră înaintarea pe Valea Mureșului la sfârșitul lunii ianuarie 1919 spre noua linie demarcațională (fixată la Zam) [n. D. Demșea].

⁴ Era vorba, de fapt, de *Garda națională română* de sub comanda căpitanului Moise Rîșcuția cu sediul în Arad, protejată de armata colonistă franceză care controla orașul [n. D. Demșea].

DAS EINDRINGEN EINES GEPANZERTEN ZUGES INS MAROSCHTAL AM ANFANG DES JAHRES 1919 (Zusammenfassung)

Der Autor stellt Auszüge aus dem Tagebuch des Lehrers Eugen Spinantu vor, die mit mündlichen Berichten desselben vervollständigt werden. Dabei wird eine am Anfang des Monates Februar zugetragene Episode geschildert, als ein gepanzerter Zug mehre Ortschaften entlang der Marosch zusammenschoss.

Aceste evocări sunt un respectuos omagiu adus tuturor bunicilor și străbunicilor noștri, care prin strădania lor neabătută au realizat și au trăit momentul istoric al unirii, proclamate la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918.

Bunicul meu, dr. Sever Ispravnic s-a născut la 10 iulie 1871, la Curtici, din părinții Ștefan Ispravnic, de meserie cizmar și Rozalia Răducanu. Bunicul său era învățătorul Petre Ispravnic. A avut 3 frați: Octavian, Liviu și Gheorghe (comercianți) și o soră, Silvia, învățătoare.

După terminarea claselor elementare la Curtici, s-a înscris la liceul de băieți din Arad, unde a urmat anul școlar 1885-1886.¹ Din cauza dificultăților de limbă, s-a mutat la liceul piarist din Timișoara, unde și-a dat bacalaureatul.

În continuare a studiat dreptul la Budapesta, fiind ajutat material de sora sa, având totodată o bursă și meditănd copiii gazdei la care locuia. A fost coleg cu Aurel Vlad din Orăștie, Alexandru Marta și alții.

După ce și-a luat doctoratul în drept, și-a făcut stagiatura la memorandistul dr. Aurel Suciș, avocat, (de la care a preluat apoi biroul avocațial) și la avocatul dr. Ioan Suciș.

În 1898 a fost înscris la baroul Arad, ca avocat definitiv, practicând în mod neîntrerupt această profesiune până în 1948, când a fost exclus din acest barou, în urma aplicării unor lege discriminatorii adoptate de regimul comunist.

În 1935 a fost ales decan la baroul Arad, funcție pe care a ocupat-o timp de mai mulți ani.

Pe plan profesional s-a specializat în domeniul dreptului civil, având o clientelă însemnată din rândul țăranilor din județul Arad.

Prin "cancelaria" sa au trecut foarte mulți stagiați, care apoi au devenit avocați apreciați, inclusiv fiul său, dr. Sever Ispravnic jun.²

În primul război mondial a fost mobilizat la Brod (Croatia) la Tribunalul Militar și apoi la Garnizoana din Arad, la partea sedentară.

În 1897 s-a căsătorit cu Adriana Codreanu, din Șiclău, jud. Arad (născută în 1877, decedată în 1963 la Arad), fiica preotului Ioan Codreanu și a Cristinei Ciorogariu, una din surorile episcopului de Oradea, Roman Ciorogariu, fost director al Preparandiei din Arad, timp de 17 ani, cu începere din 1901.³

Din această căsătorie s-a născut o fiică, Letiția (1898) căsătorită cu maiorul Romulus Ioanovici,⁴ comandantul batalionului II al Regimentului 6 Vânători, batalion care a intrat primul în Arad în mai 1919 și un fiu Sever (1905), avocat la rândul său.

După terminarea claselor elementare, bunica, Adriana, a fost trimisă la Școala pentru fete a Astei din Sibiu (la această școală a fost, la rândul ei, și fiica Letiția și apoi, în 1943-1944, când era cămin studentesc, subsemnata).

Adriana Ispravnic, pe lângă obligațiile familiale a fost una din cele mai active membre ale Reuniunii Femeilor Române din Arad, devenind apoi membră a comitetului de conducere a acesteia.⁵

În această calitate, a fost delegată să participe la Adunarea din 1 Decembrie de la Alba Iulia, alături de Eugenia Cicio Pop și Elena Goldiș, prin credențitionalul emis în ședința din 23 noiembrie 1918, semnat de președinta Sofia Beleş și secretarul prof. Victor Stanciu.

Pe plan social, Dr. Sever Ispravnic, a fost participant activ la toate inițiativele timpului. Astfel, a colaborat cu Banca Victoria și directorul acesteia, Dr. Nicolae Oncu și Sava Raicu, fiind într-o anumită perioadă președintele comitetului de cenzori ai băncii; a sprijinit acțiunile Reuniunii Femeilor Române din Arad care a avut drept rezultat înființarea Școlii civile de fete, cu limbă de predare română; la Societatea pentru Fond de Teatru Românesc este consemnat printre “membri pe viață”, în *Revista Teatrală* (anul I, nov.-dec. 1913, nr. 6, pag. 499).

Pe plan politic, a fost membru al Partidului Național Român și a colaborat cu tribunistul Ioan Russu Șirianu și apoi cu Sever Bocu⁶.

În 1900 dr. Sever Ispravnic făcea parte din Clubul Național Român Comitatens, iar în 1901, răspundea de clubul local de la Macea și Curtici⁷.

În 1918 este delegat cu drept de vot, pe bază de credențitional, din partea comunei Pecica⁸.

Iată cum se oglindește participarea familiei Ispravnic la adunarea de la Alba Iulia din 1 dec. 1918, potrivit celor povestite de mama mea, Letiția Ispravnic – Ioanovici.

În data de 30 noiembrie 1918 au plecat la Alba Iulia bunicii, cu fiica (Letiția) și fiul (Sever jun.). Au călătorit într-un vagon format la Budapesta, în care era și delagația studenților români din Budapesta, printre care era Sabin Manuilă, Veturia și Aurel Leucuția, Gheorghe Popovici (viitorul șef al Clinicii de Pediatrie din Cluj) și alții.

În fiecare gară urcau delegațiile, care purtau steaguri tricolore. Se cântau cântece patriotice, cu precădere “Deșteaptă-te Române”.

La Alba Iulia era lapoviță și ninsoare. Delegații erau așteptați de echipele organizatorice și incartiruiți în diferite locuri. Familia Ispravnic a fost plasată într-o casă de la periferia orașului, într-o cămăruță. În aceeași încăpere mai erau cazați și fratele bunicului, Liviu, din Curtici, cu soția sa, Victoria. În cameră mirosea a dezinfectant și gazdele le-au spus că acolo muriseră 2 persoane de gripă care bântuia atunci. Această împrejurare nu i-a impresionat însă, ei păstrându-și entuziasmul.

Au avut locuri în sală, la balcon, unde era o înghesuială foarte mare. Au asistat la toate discuțiile și luările de cuvânt care s-au finalizat în hotărârea de a se uni necondiționat cu România.

În seara zilei de 1 decembrie 1918, au pornit spre casă. După acest moment "astral", familia a continuat să participe la toate activitățile legate de unire. Astfel, Letiția Ispravnic, împreună cu alte fiice ale membrilor Reuniunii Femeilor Române, însoțite de membri ai gărzilor naționale, a fost prin sate pentru a colecta alimente (mama mea a fost în satul Cuvin), care s-au depozitat la Școala Civilă, de unde au fost prădate de bandele lui Bela Kuhn⁹.

De asemenea au fost prezenți la primirea generalului Berthelot la Arad (dec. 1918)¹⁰.

În 1929, ambii bunici au participat la pregătirile pentru serbările unirii, președintele comitetului de organizare fiind Sever Bocu, pe atunci ministru al Banatului¹¹.

În 1919, la 17 mai, în absența prefectului român Dr. Iustin Marșieu, s-a constituit o comisie de primire a armatei române, condusă de dr. Sever Ispravnic, alături de avocații dr. Teodor Popa (Papp) și dr. Eugen Costina.

În această calitate l-a întâmpinat, pe Calea Curticiului, pe colonelul Pirici, comandantul regimentului 6 Vânători, cu care ocazie a rostit un cuvânt de bunvenit. Tot el a semnat în numele comisiei un "Apel către populația orașului" (17 mai 1919). Colonelul Pirici și soția au fost găzduiți în casa bunicilor (azi Bd. Revoluției 56)¹².

La 24 martie 1921, s-a constituit Sindicatul Viticol din județul Arad. Președinți de onoare au fost aleși protoereul Mihai Lucața și dr. Ștefan Cicio Pop, iar președinte executiv dr. Sever Ispravnic. În această calitate, a fost ales senator, fiind coraportor la proiectele de legi pentru organizarea și încurajarea viticulturii, din 1927¹³.

Dr. Sever Ispravnic a fost decorat cu Ordinul "Coroana României" în grad de cavaler (30 dec. 1922) și Ordinul "Steaua României" în grad de ofițer (28 ian. 1926).

În 1930, din administrație pentru Brătieni, la inițiativa generalului

Văitoianu și a lui George Brătianu, intră în partidul înființat de acesta din urmă, după congresul de la Cluj (1930), devenind președintele organizației județene Arad¹⁴.

Odată cu instalarea puterii comuniste, dr. Sever Ispravnic este supus unor lovituri continue: în 1948 este exclus din barou și i se refuză pensia, după peste 50 de ani de activitate; în 1950 I se ia via și colna de la Măderat și se naționalizează casa din Arad, în care locuia împreună cu toată familia și din care sunt aruncați cu toții în stradă, în termen de 48 ore; în 1952, în noaptea de 16 august, este ridicat și dus la Penitenciarul Arad, împreună cu fiul său dr. Sever Ispravnic jun; este eliberat în preajma Crăciunului 1952 (avea 81 ani), în schimb fiul său e dus la Giurgiu și apoi la Pitești, fără a fi pus sub acuzare, fără a fi judecat, fiind eliberat abia în 1954¹⁵.

După toate aceste lovituri, îndurate cu o demnitate de neînchipuit, se stinge din viață în iulie 1954, fiind înmormântat la Cimitirul Eternitatea din Arad, aproape de mormintele lui Șt. Cicio Pop, Vasile Goldiș și Ioan Suciuc.

Adriana Ispravnic se stinge din viață la 23 iulie 1963, la Arad, fiind înmormântată alături de soțul ei.

NOTE

¹ Figurează în *Monografia Liceului "Ioan Slavici" din 1971*, p. 177.

² Cancelaria avocațională se afla în casa ridicată de el în 1907. Ea cuprindea biroul său, mobilat potrivit gustului timpului, având două dulapuri, cu geam, pline de cărți de specialitate, o etajeră cu enciclopedia *Revey*, o canapea cu două fotolii, pentru clienți, o casă de fier, biroul masiv cu sertare adânci, un fotoliu de piele cu spătar înalt, o mobilă în care se țineau enorme registre cu evidența cauzelor, iar pe peretele din spatele biroului atârna un tablou mare în ulei, reprezentând un târg de vite, undeva la câmpie, precum și o mică acuarelă foarte "kitsch", *Amintire de la Wörtersee*. În încăperea alăturată erau 3 sau 4 birouri mari pentru stagieri și secretarul său, dl. Anghel, un fel de *factotum*, care era instalat în spatele unei enorme mașini de scris *Underwood*, purtând mânecute negre și un creion după ureche. Din când în când dispărea, timp în care, se pare, că se deda degustării intensive a vinului. Mai era un dulap foarte mare, cu acte și scaune înșirate la perete, pentru clienți. Încăperea era luminată de un geam care dădea spre casa scârilor.

La biroul său și-a petrecut bunicul zecile de ani de activitate, ziua începând la ora 8, când pleca la Tribunal. La ora 12 făcea o scurtă plimbare pe "Corso", după care venea acasă, lua masa, se odihnea până la ora 4, după care se instala din nou la birou. Eventual făcea o plimbare pe mal, venea la masă, după care lucra până spre orele 11 noaptea, permițându-și luxul unei jumătăți de havană.

³ Codrenii apar la Siclău ca preoți, încă din 1790, menținând tradiția până în zilele noastre, ultimul dintre ei, Ioan Codreanu, stingându-se în urmă cu câțiva ani.

Familia Ciorogarilor, stabiliți în localitatea Ociu, se pare ca lucrători de pădure, încă din sec. 17, unii din membri lor fiind dizlocați la Pecica, în urma participării la răscoala

lui Horia, Cloșca și Crișan din 1784. Mama Adrianei Ispravnic, Cristina (1848-1918), era soră cu Roman Ciorogariu. Hermina Ciorogariu-Orjoca, o descendentă a Ciorogarilor (bunicul ei Aron era văr cu Roman și Cristina, care a ajuns profesoară și directoare la internatul Școlii Civile de fete), decedată în 1934 la Arad, prietenă apropiată a Octaviei Popovici-Desseanu, căsătorită Ciuhandu, a întocmit mai multe caiete privind istoricul Ciorogarilor. Acestea cuprind o serie de portrete și evocări extraordinare de vii.

Iată fragmente din *Fratele meu*: "Dr. Sever Ispravnic, avocat, care ținea la neamul său, mai presus de toate. Fie în linie directă, fie lateral. Toți erau bineveniți: chemați, nechemați, era masă pentru toți. Începeau mesele în octombrie, noiembrie, studenți, profesoară începătoare, sătui de mesele din internate. La prima ('goștie'), la despărțire, spuse Sever: Dacă vreți să mâncați câte un prânz bun, mai veniți copiii.' Duminica următoare ne întâlneam iarăși cu toții, și așa mai departe, până la sfârșitul anului școlar. Venirăm, să documentăm toate duminicile care urmau, că suntem mulțumiți cu masa. N-am fi lipsit niciodată, nu cumva să se creadă că nu venim bucuoși. Era o veselie tinerească la mesele acestea.

Ne împrumuta bani. Când îi aduceam câte o rată din datorie, totdeauna mă întreba: "N-ai ceva mai urgent de plătit?" Vezi Doamne, era bancherul care își respectă clientela. Numai un frate poate fi atât de delicat să-ți întindă mâna de ajutor și când nu i-o ceri. De la dânsul am învățat că a uita e o virtute și o speranță în viitor ...

[...] Casa lui impunea printr-o atmosferă patriarhală. Trăiau împreună trei generații. La Bobotează lua masa de post acolo preotul, care venea să sfințească. Casă deschisă pentru toți cei ce soseau de pe alte meleaguri, căutând un loc de afirmare".

În lucrarea sa *Patru zile în Ardeal. Impresii fugitive*, C. Stere, evocă pe Roman Ciorogariu (căruiua îi face un frumos portret), pe sora acestuia, învățătoarea Emilia (Milena) Ciorogariu-Bodrojan, pe mama lor, Maria Ciorogariu (născ. Bonțilovici), casa părintescă de la Pecica, precum și dr. Sever Ispravnic, a cărui invitat a fost (vezi Constantin Stere, *Scrieri*, Ed. Minerva 1979).

¹ Tatăl meu, Romulus Ioanovici, prin linie ascendentă-maternă, se trăgea din prima căsătorie a generalului Gh. Magheru. A fost ofițer de carieră, participând la toate luptele din primul război mondial: Predeal, Perșani, Mărăști, ajungând cu regimentul 6 Vânători până la Budapesta. A fost absolut al Școlii Superioare de Război, având pe rând comandă de regiment, apoi funcția de șef de stat major al Diviziei a 17-a și a Corpului 6 Armată din Cluj. A participat la cel de-al 2-lea război mondial, în calitate de comandant al Diviziei a 6-a infanterie, având rangul de general. A fost decorat cu ordine și medalii, printre care Ordinul "Steaua României", cu spade în grad de cavaler, cu panglica de "Virtute Militară" și "Ordinul Coroana României", cu spade în grad de cavaler.

⁵ Reuniunea Femeilor Române din Arad și jur, s-a înființat în 1884 cu scopul de a crea un fond destinat înființării la Arad a unei școli superioare de fete, cu limbă de predare în română. Prima președintă a fost la Hermina Popovici Desseanu. Școala a început să funcționeze în actuala Str. Eminescu nr. 30, în condiții modeste. După o lungă perioadă de strădanii, cu ajutorul donației de 100.000 coroane a filantropului basarabean Vasile Stroescu, a băncii Victoria, a consistoriului și a populației din județ, s-a ridicat în 1913, "Școala Civilă de fete", situată în Str. Eminescu, inaugurată cu un fast deosebit. (vezi *Caleidoscopul Liceului "Elena Ghiba Birta"*, 1995, redactat de Rodica Țabac, Rodica Ghidău).

⁶ Relațiile cu Sever Bocu și soția sa Marilina, fiica primarului din Sinaia, au fost foarte strânse, bunicii mei fiind chiar nașii fiicei soților Bocu, Ligia Marilena Bocu, ea fiind

membră a Comitetului Reuniunii Femeilor Române (1910) a publicat în "Tribuna", a ținut conferințe, a publicat un volum cu modele de țesături și alesături românești, înființând chiar un atelier în casa lor din Lipova. Îmi amintesc de ea, când venea la Arad și ne găsea reuniți în jurul mesei, la ora prânzului. Ultima dată am văzut-o la Lipova, în ziua de 14 sept. 1944, când ne refugiam din Aradul ocupat de trupele hortiste.

⁷ D. Demșea, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p. 271. În primăvara anului 1911, congregația deputaților arădeni a fost foarte activă. "Alături de Șt. Cicio Pop mai participau la lucrările congregației Nicolae Oncu, Vasile Goldiș, Iustin Marșieu, Sever Bocu, Sever Ispravnic, Teodor Orga, Emil Monția, Nicolae Lăzărescu din Șiria, Iuliu Grofșoreanu din Galșa" (cf. N. Roșuț în *Ziridava*, IX, 1978, p. 219-270).

⁸ D. Demșea, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p. 280.

⁹ Extras din scrisoarea către Roman Ciorogariu, a lui Victor Stanciu, directorul școlii civile de fete din Arad.

"... Noi destul de bine, așteptăm sosirea armatelor române. S-au colectat alimente pentru armată – și să vezi îți crește inima: un morman de 5000 kg făină, aproape tot atâția cartofi, 2000 ouă, fasole, 200 kg unsoare, cam tot atâta slănină, pâini, prăjituri, adunate toate de la țăranii provinciei Arad, dăruite cu însuflețire pentru dorobanții noștri. În capela școlii așteaptă 3 buți de vin a 700 l și câteva butoiașe mai mici. Să mai zică cineva că la Alba Iulia nu a luat parte întreg poporul. Să vină la noi la școală – și va vedea cum grăiește poporul și cum cere unirea lui cu țara românească a regelui Ferdinand"...

Arad la 24 decembrie stil nou 1918 Cu drag Victor Stanciu

Vezi *Roman Ciorogariu* Oradea, 1981, p. 432.

¹⁰ Cu ocazia vizitei din decembrie 1918 a generalului Berthelot, mama mea – Letiția Ispravnic - a înmănat generalului, la gară, un buchet de flori. Toată familia a fost la recepția dată în onoarea generalului la Hotelul *Crucea Albă*. În momentul în care au izbucnit violențele provocate de bandele lui Bela Kuhn, tinerele fete care se găseau acolo au fost scoase de membri ai gărzilor prin bucătăriile restaurantului, deoarece erau amenințate de acei agresori. (cf. "Românul", nr. 39, 42, 43, 49 din 1918).

¹¹ În 1929, pe când Sever Bocu era ministru al Banatului, s-a alcătuit un volum de către un comitet organizator al serbărilor unirii, sub îngrijirea publicistului Ioan Montana ș.a. Acesta s-a tipărit în luna iulie 1929 în atelierul imprimeriei "Cultura Națională" București. Un exemplar din acest volum este în posesia doamnei Ileana Popa din București, una din nepoatele lui Șt. Cicio Pop. În comitetul de patronaj al doamnelor din Transilvania se afla și Adriana Ispravnic, alături de Eugenia Cicio Pop, Elena Goldiș, Veturia Ghibu, Maria Baiulescu, Maria Brediceanu, Lucia Cosma, Elena Hossu Longin, ș.a.

În capitală, la Cercul Militar, a avut loc cu această ocazie o expoziție de alesături, cusături și broderie din toate provinciile țării, fiind prezent și Banatul, a cărui secțiune a fost organizată de Marilena Bocu.

¹² "Românul", număr special, duminică 18¹² mai 1919. În 1929 exista în Arad o stradă purtând denumirea de "Colonel Pirici".

¹³ Revista "Viticultura", Biblioteca Academiei – Periodice I 1917-, un volum compactat cu toate numerele 1923-1927 - "Revistă Viticolă, Horticolă, Agricolă și Economică. Organ al Sindicatelor viticole Arad și Timișoara", cu apariție lunară. Primul director a fost Dumitru N. Atanasiu, viticultor, directorul Sindicatelor viticole Arad și Timiș Torontal. Anul I nr. 1 a apărut la Arad la 1 oct. 1923, la tiparul Tipografiei Diecezana, în limba română și maghiară. Ulterior a apărut în română și germană.

Printre realizările Sindicatului Viticol au fost: reducerea taxelor/litru de vin, anularea

taxelor de export, admiterea exportului de vin în vrac, aducerea de sulfat de cupru și rafie, distribuite cu preț redus în zonele rurale, etc.

¹⁴ Împrejurările în care dr. Sever Ispravnic s-a hotărât să adere la Partidul Liberal a lui George Brătianu și să accepte conducerea organizației județene sunt cuprinse într-o scrisoare adresată tatălui meu (Romulus Ioanovici) și se află în posesia mea.

¹⁵ Nici unul din bunici nu s-a plâns de tot ce li se întâmplase – au rămas de pe urma lor două carnețele cu patetice însemnări ale cheltuielilor zilnice și o conspectare făcută de bunica din volumul lui I. M. Marienescu, *Figuri din antichitatea clasică*, Iași, 1924. Nepotul de fiu a fost exclus din facultate și nepoata a fost scoasă din liceu, chiar în timpul orelor de curs.

Mulți alți participanți sau descendenți ai delegaților de la Alba Iulia au avut de îndurat astfel de persecuții: Elena Goldiș a rămas fără nici un mijloc de subzistență; Eugenia Cicio Pop și familia fiicei sale, Ana Birtolon, au fost ridicate de la domiciliul lor ș.a.m.d.

*ERINNERUNGEN ÜBER ADRIANA ISPRAVNIC (1877 - 1963) UND
DR. SEVER ISPRAVNIC (1871 - 1954)
(Zusammenfassung)*

Die Autorin beschreibt die reiche soziale Tätigkeit der beiden Persönlichkeiten, die als Delegierte an der Grossen Nationalversammlung vom 1 Dezember 1918 aus Alba Iulia teilnahmen.

**CERTIFICATELE DE CĂLĂTORIE ELIBERATE
CETĂȚENILOR
ROMÂNI DE CONSULATELE ROMÂNIEI ACREDITATE LA
CLUJ ȘI ORADEA, VALABILE PENTRU ÎNTOARCEREA
TITULARILOR ÎN ȚARĂ,
ÎN PERIOADA CEDĂRII NORDULUI ARDEALULUI**

EMIL ARBONIE

Dureroasele cedări teritoriale impuse României în anul 1940 au redus suprafața teritoriului acesteia și au modificat configurația frontierelor sale terestre, fluviale și maritime, aspecte care, împreună cu celelalte de natură politică, economică și militară, au creat o gravă stare de pericol asupra însăși existenței ființei noastre naționale.

Pentru salvarea acesteia, în condițiile sporirii amenințărilor din partea Germaniei, Ungariei și Uniunii Sovietice, guvernul român format la 6 septembrie 1940 a luat măsuri excepționale pe plan intern și extern, menite să reducă efectele negative produse prin acceptarea notelor ultimative ale guvernului Uniunii Sovietice din 26 și 27 iunie 1940 de cedare a Basarabiei și Bucovinei de nord, a dictatului de la Viena din 30 august 1940 privind anexarea părții de nord a Transilvaniei de către Ungaria și încheierea Tratatului de frontieră româno-bulgar din 7 septembrie 1940 prin care s-a convenit cedarea Cadrilaterului, către Bulgaria.

Unul din efectele imediate ale acestor anexiuni și cedări teritoriale a constat în creșterea masivă a numărului de cetățeni români nevoiți să treacă noile frontiere ale României, ca urmare a schimbului de populație convenit, al refugierii ori expulzării lor de către autoritățile militare sau polițienești străine, instalate în aceste teritorii.

Conform prevederilor art. 3 al Dictatului de la Viena din 30 septembrie 1940, toți supușii români stabiliți în teritoriul ce urma să fie cedat, dobândeau, fără alte formalități, cetățenia ungară. Ei erau autorizați să opteze pentru cetățenia română într-un termen de șase luni. Acele persoane care făceau uz de acest drept, trebuiau să părăsească teritoriul ungar într-un termen adițional de un an, trebuind să fie primiți în România¹.

Regimul horthyst a aplicat o adevărată “politică de stat, oficială, de alungare, expulzare, dislocare în masă” a populației de origine română în primul rând, “ca mijloc premeditat pentru schimbarea forțată a raportului numeric dintre naționalități în favoarea maghiarilor”².

Pentru efectuarea controlului de frontieră al persoanelor și bunurilor

la intrarea și ieșirea din țară, au fost stabilite puncte și locuri de trecere a frontierei, instalate pe căile de comunicații care întretăiau toate aceste noi frontiere, asigurându-se, în funcție de trafic și posibilități, personal polițienesc, vamal și grăniceresc, capabil să-și îndeplinească, atribuțiile specifice.

Comisariatele și detașamentele polițiilor punctelor de frontieră au avut misiunea de a-și îndeplini atribuțiile în conformitate cu Regulamentul asupra serviciului de poliție la punctele de frontieră, porturi și gări din 1 aprilie 1904³, Legea pentru organizarea poliției generale a statului din 21 iulie 1929⁴ precum și a instrucțiunilor și ordinelor circulare transmise lor spre executare.

Au fost cazuri când, poliția de frontieră și-a îndeplinit atribuțiile specifice în condiții deosebite, reușind să rezolve situațiile de extremă urgență, mai ales când s-a remarcat “absența completă a oricărui alt organ al autorității administrative”, așa după cum arăta comisarul șef dr. Câmpeanu Ioan, șeful Comisariatului poliției de frontieră Feleacu, în darea de seamă expusă la Conferința de comandament din 22 - 23 septembrie 1941 de la Turda⁵.

În materialul expus, acesta remarcă în continuare: “Chiar din primul moment al înființării, Comisariatul de Poliție Feleacu-Frontieră a dezvoltat o activitate foarte bogată și a îmbrățișat în activitatea ei întreg complexul de probleme polițienești, adecvate poliției de frontieră, deoarece circulația călătorilor a fost mare și s-a intensificat mult în urma măsurilor de prigonire și campaniei de persecuție, întreprinse față de românii din teritoriul cedat, fapte ce au determinat emigrarea în masă a refugiaților români și intrarea lor în țară prin acest punct de frontieră, în primele luni după cedare, în medie de câte 150-300 persoane zilnic.

Toți aceștia trebuiau cercetați, din punct de vedere a stabilirii identității lor, cauzelor ce au determinat plecarea și constatarea originii etnice, pentru a nu permite intrarea în țară și a elementelor față de care spiritul de ospitalitate a țării noastre, din considerațiuni naționale și de siguranță de stat, nu se putea manifesta”⁶.

Din statisticile, rapoartele și notele telefonice întocmite la Comisariatul poliției punctului de frontieră Feleac, transmise Poliției de Reședință Turda⁷, rezultă că în zilele de 4, 5, 6, 11 și 12 octombrie 1940 au intrat în țară un număr de 1.051 persoane, cetățeni români, astfel:

- în ziua de 4 octombrie 1940: expulzați: 8, refugiați: 120 și supuși străini 2. Din numărul total de 128 de cetățeni români intrați în țară, 107 erau din județul Cluj; 15 din județul Someș, 4 din județul Satu-Mare și

câte unul din județele Bihor și Năsăud;

- în ziua de 5 octombrie 1940: expulzați: 4, refugiați: 164 și 2 supuși străini, cetățenii români fiind plecați: din județul Cluj: 168, din județul Someș: 3 și din județul Sălaj 1;

- în ziua de 6 octombrie 1940: refugiați: 184, din care: 181 din județul Cluj și 3 din județul Someș;

- în ziua de 11 octombrie 1940⁸ au intrat în țară 286 persoane, din care: români 282, germani 3 și 1 italian și au ieșit 6 persoane: 2 germani, 2 maghiari și câte un român și italian. Din totalul de 286 persoane intrate, 285 erau refugiați, astfel: din județul Cluj: 248, din județul Sălaj: 22, din județul Someș: 7 și din județul Satu-Mare 5. Rezultă că față de măsurile luate de autoritățile ungare și unii cetățeni de naționalitate germană au socotit că este mai bine să se refugieze;

- în ziua de 12 octombrie 1940⁹ au intrat în țară 281 de cetățeni, din care: 277 români și 4 germani, 278 persoane fiind refugiate, astfel: 269 din județul Cluj, 2 din județul Someș, 9 din județul Sălaj și 1 din județul Năsăud. În aceeași zi, prin același punct de frontieră au ieșit din țară 5 persoane: 3 maghiari și câte un român și evreu.

Necesitatea obținerii unor date statistice complete a determinat Direcția Administrării de Stat din Ministerul de Interne să ceară prefecturilor din subordine informații referitoare la cetățenii români expulzați și refugiați din Ungaria, maghiarii care au părăsit România pentru a se stabili în Ungaria, inclusiv pentru “românii originari din teritoriul cedat, care au plecat după 1 septembrie 1940, pentru a se întoarce la vetrele lor de origină, în prezent ungară”¹⁰.

Autoritățile române erau interesate să cunoască situația refugiaților și expulzaților din Ungaria, în special următoarele categorii: funcționari, intelectuali, liber profesioniști, comercianți, industriași, muncitori calificați și necalificați, agricultori, femei casnice, copii, și, în sfârșit, cei fără profesie.

Din tabelele statistice întocmite la Comisariatul punctului poliției de frontieră Feleac rezultă că, începând cu data de 13 septembrie 1940 și până în 30 septembrie 1940, au intrat prin acest punct de frontieră 409 refugiați români din teritoriul cedat¹¹, în luna octombrie 1940, aproximativ 4.817 persoane din această categorie¹² și 20 expulzați¹³, iar în luna noiembrie 1940, un număr de 2.782 refugiați români¹⁴.

Rezultă că în perioada 13 septembrie - 30 noiembrie 1940 prin punctul de frontieră Feleac au intrat în România 8.028 cetățeni români refugiați și expulzați.

Este de reținut faptul că, în luna septembrie 1940 au ieșit din țară prin acest punct de frontieră 98 foști cetățeni români care au optat pentru cetățenia ungară, din care: 1 comerciant, 2 agricultori, 7 femei casnice și 88 persoane fără profesie¹⁵.

Refugierea, în perioada septembrie - noiembrie, a unui număr de 915 funcționari și 186 de intelectuali români din teritoriul cedat, intrați prin punctul de frontieră Feleac poate fi explicată, în primul rând, prin pierderea funcțiilor administrative deținute, precum și a celor de învățământ românesc, de toate gradele. Însă, refugierea și intrarea în țară, în această perioadă, a 441 agricultori (19 în septembrie, 194 în octombrie și 228 în noiembrie), 672 muncitori necalificați (57 în septembrie, 430 în octombrie și 185 în noiembrie, precum și 1.189 de muncitori calificați (83 septembrie, 710 octombrie și 396 în noiembrie), arată intensificarea acțiunilor în forță desfășurate de autoritățile ungare în vederea schimbării raportului etnic majoritar românesc din teritoriul cedat.

Pentru asigurarea controlului vamal al persoanelor, bunurilor și mijloacelor de transport care urmau să treacă noua frontieră româno-ungară, prin noile puncte și locuri de trecere Ministerul Finanțelor prin decizia ministerială nr. 234.621 din 18 septembrie 1940¹⁶, a dispus înființarea următoarelor vămi și sucursale vamale:

- Vama Câmpia Turdei, cu sucursalele Tunel, Feleac și Vlahă;
- Vama Luduș, cu sucursalele Căianu, Țăgu, Silvașu, Pogăceana și Vidrasău;

- Sucursalele Merchiasa, Agostin, Araci, Ilieni, Prejmer și Întorsura-Buzăului, pendinte de Vama Brașov;

- Vama Hârja, Vama Palanca, Vama Bicaz-Chirisig și Vama Vatra Dornei, cu sucursalele Poiana Stampei, Coșna și Cârlibaba¹⁷, iar la frontiera cu Bulgaria:

- Vama Ostrov, Negru-Vodă (Caraomer) și Vama Mangalia, cu sucursala Vama Veche (Ilanlâc);

În ședința Consiliului de Cabinet din 27 septembrie 1940¹⁸, conducătorul statului și-a informat colaboratorii despre măsurile luate în domeniul politicii externe, precum și asupra stadiului lucrărilor de delimitare a noilor frontiere "În teritoriul cedat din Transilvania am instalat două consulate și am mai cerut un al treilea. Am dat imediat instrucțiuni domnilor experți... În ce privește delimitarea frontierelor, se tratează încă la Budapesta; când vom ajunge la rezultate teoretice pe hartă, vom trece pe teren.

Chestiunea delimitărilor frontierelor, atât cu Rusia, cât și cu Ungaria, este o problemă care trebuie soluționată cât mai repede.

Problema Cadrilaterului a fost mai ușoară. Aici s-au petrecut cele mai puține nereguli”.

Referitor la instalarea consulatelor române în teritoriul cedat Ungariei, generalul Ion Antonescu avea în vedere adoptarea Decretului-Lege nr. 3.203 din 20 septembrie 1940¹⁹ prin care au fost înființate consulatele de carieră din Cluj și Oradea.

Consulatul de carieră din Cluj înființat în condițiile de mai sus, a fost transformat în Consulat general de carieră, prin Decretul-Lege nr. 3.328 din 4 octombrie 1940²⁰.

Consulatul General Regal al României din Cluj și Consulatul Regal al României din Oradea și-au desfășurat activitatea specifică conform cu instrucțiunile și ordinele Ministerului Regal al Afacerilor Străine, precum și a Regulamentului consular²¹ aprobat prin Decret regal nr. 3.549 din 24 octombrie 1937.

Atribuțiile generale ale consulilor cuprindeau și pe cele referitoare la eliberarea și vizarea pașapoartelor cetățenilor români și eliberarea unor documente de călătorie speciale, cu termene de valabilitate cuprinse între 15 și 30 zile, deci cu efecte foarte scurt limitate în timp, denumite *certificate de călătorie*.

Ele erau valabile numai pentru intrarea în România prin unul din punctele de frontieră anume desemnate în documentul de călătorie și se eliberau cetățenilor români, la cerere, care se găseau în una din următoarele situații:

- dezertorilor și celor care nu erau în regulă cu situația militară și care doreau să se înapoiaze în țară; în acest caz, certificatul de călătorie trebuia să poarte mențiunea “valabil numai pentru înapoiere în țară pentru reglementarea situației militare”²²;

- repatriaților care nu erau în posesia unui pașaport; în această situație certificatele de călătorie purtau mențiunea “*valabil numai pentru înapoiere în țară*” și “*repatriat*”²³;

- excursioniștilor români intrați în țara de reședință a consulatului în baza unui pașaport colectiv, dacă o parte din membrii grupului respectiv se hotărâu să mai rămână acolo o perioadă mai îndelungată de timp decât marea majoritate a componenților grupului; fiind veniți în baza unui document de călătorie colectiv²⁴ și certificatul de călătorie era colectiv;

- celor intrați clandestin în țara în care se afla consulatul, arestați de autoritățile polițienești ale statului de reședință și aduși la consulat pentru a fi înapoiați în România; certificatul de călătorie eliberat persoanelor aflate în astfel de situații purtau mențiunea “plecat din țară fără document de

călătorie”²⁵.

Iată așadar situațiile în care, conform normelor legale în materie, cetățenii români aflați în străinătate puteau obține certificate de călătorie pentru înapoiere în țară.

Dar vremurile excepționale, cum au fost cele în care au funcționat cele două consulate române din Cluj și Oradea, au dus la apariția unor situații atipice, pentru rezolvarea cărora, instrucțiunile și normele de muncă nu prevedeau modalități de rezolvare.

1. Dezertorii din armata română, aflați în posesia unui pașaport, nu primeau viza de ieșire din țară, în lipsa unei adeverințe a cercului de recrutare din care să rezulte că au aprobat autorităților militare pentru a călători în străinătate. Cei aflați într-o astfel de situație și care doreau să ajungă în Ungaria, erau nevoiți să treacă fraudulos frontiera și să se pună sub protecția statului vecin. Beneficiind de o suditență străină, nu mai erau îndrituiți să obțină, de la autoritățile române acreditate în străinătate, un document de trecere a frontierei.

2. Pașapoartele colective se eliberau grupurilor de cetățeni români care efectuau deplasări în străinătate în scopuri științifice, sportive etc; trupelor de artiști și tarafurilor de lăutari, conform art. 10 din Regulamentul pentru aplicarea legii asupra pașapoartelor, din 31 martie 1912, cu modificările ulterioare²⁶, iar pașapoartele turistice încheiate cu Cehoslovacia și Iugoslavia²⁷, precum și cu Grecia, Turcia și Iugoslavia²⁸. Cu Ungaria nu s-a încheiat nici un acord turistic deoarece nu s-a dorit încurajarea unor astfel de relații.

3. În perioada cedării Ardealului de nord, călătoriile cetățenilor români în Ungaria și ale cetățenilor maghiari în România se efectuau pe bază de reciprocitate, ambele categorii de cetățeni având documente de călătorie individuale.

4. Nici unul din certificatele de călătorie eliberate de consulatele române din Cluj și Oradea, reținute la Comisariatul poliției de frontieră Feleac nu poartă mențiunea “Repatriat”²⁹.

Ele au caracteristici comune, dar conțin și elemente de particularitate care le individualizează, astfel:

a) elemente comune:

- sunt tipărite pe coli de hârtie de mărime obișnuită;
- au denumirea consulatului care le-a eliberat și localitatea de acreditare;
- au același titlu: *Certificat de călătorie* și număr;
- termenul de valabilitate este de 30 de zile, numai pentru o singură

și directă călătorie în România;

- există rugămintea autorităților civile și militare de a binevoi să lase liberă trecerea titularului certificatului care se întoarce în România;

- au menționat referitoare la numele titularului, data și locul nașterii acestuia, localitatea și județul în care se întoarce, semnalmmente, data și semnătura șefului instituției care le-a eliberat;

- punctul de frontieră de intrare în România;

- fotografiile sunt asigurate prin aplicarea timbrului sec;

- mențiunile sunt completate prin scriere cu mașina de scris;

- pe ele sunt aplicate timbre consulare în valoare de 340 lei, anulate prin mențiunea manuscrisă "6 septembrie 1940" și aplicarea ștampilei emitentului;

- mențiunea despre încasarea taxei de 15,84 pengo" pentru eliberarea documentului.

b) elemente particulare pentru certificatele de călătorie eliberate de Consulatul General Regal al României din Cluj:

- mențiunile din document sunt tipărite în limbile română, franceză și maghiară;

- locul fotografiei titularului este în colțul din dreapta sus, iar prinderea acesteia s-a făcut prin lipire și capsare cu agrafe dreptunghiulare;

- titlul documentului este tipărit la centru – stânga ;

- au mențiune referitoare la numărul și data aprobării date de Ministerul Regal al Afacerilor Străine pentru eliberare;

- sunt tipărite de Tipografia Erssbol din Cluj.

c) elemente particulare pentru certificatele eliberate de Consulatul Regal al României din Oradea:

- mențiunile sunt tipărite numai în limba română și franceză;

- locul fotografiei titularului este în colțul din dreapta jos, prinderea acesteia s-a făcut prin lipire;

- denumirea instituției care a eliberat documentul și titlul acestuia sunt la mijloc;

- mențiunile în limba română sunt tipărite pe partea stângă a documentului, iar cele în limba franceză în partea dreaptă;

- au fost tipărite la Imprimeria Centrală a Monitorului Oficial.

Pe verso – ul acestor documente de călătorie sunt aplicate mențiuni, semnături și ștampile ale autorităților polițienești și vamale ungare și române.

Au fost reținute la Comisariatul poliției de frontieră Feleacu următoarele certificate de călătorie, eliberate de Consulatul General Regal al României

din Cluj:

1. Nr. 27 din 8 august 1941, eliberat d-nei Cherebețiu Silvia, născută în Bogata de Jos, județul Someș, la 7 martie 1891, pentru întoarcere în Turda, în baza aprobării nr. 49.587 din 5 iulie 1941;

2. Nr. 29 din 23 martie 1942, eliberat d-nei Zenkova Maria, născută în Hustirani (Protectorat), la 7 iulie 1870, pentru întoarcerea în Alba Iulia, județul Alba, în baza aprobării nr. 85.130 din 2 decembrie 1941;

3. Nr. 28 din 23 martie 1942, eliberat d-nei Monastireanu Libușe, născută în Praga, la 1 iulie 1895, pentru a se întoarce în Alba Iulia, județul Alba, în baza aprobării nr. 85.130 din 2 decembrie 1941;

4. Nr. 31 din 26 martie 1942, eliberat d-nei Drânceanu Maria, născută în Lugoj, județul Severin, la 29 septembrie 1903, pentru a se întoarce în Timișoara, județul Timiș, în baza aprobării nr. 1.566 din 1942;

5. Nr. 33 din 31 martie 1942, eliberat d-nei Aurelia Laurențiu, născută în Sucutard, județul Someș, la 4 august 1902, pentru a se întoarce în comuna Dumbrăveni, județul Târnava-Mică, în baza aprobării nr. 1.866/1942;

6. Nr. 36 din 10 aprilie 1942, eliberat d-nului Vania Vladimir, născut la 14 septembrie 1881 în Sadagura, județul Cernăuți și soției Ludmila, născută la 16 iulie 1883 în Holitz, Boemia, pentru întoarcerea în București, județul Ilfov, în baza aprobării nr. 1.947/1942;

7. Nr. 40 din 16 aprilie 1942, eliberat d-lui Circa Cornel, născut în Grâmbuț, județul Alba, la 3 aprilie 1880 și soției Leontina, născută Moga, în Apahida județul Cluj, la 10 octombrie 1887, pentru a se întoarce în Aiud, județul Alba, în baza aprobării nr. 3.617/1942;

8. Nr. 41 din 23 aprilie 1942, eliberat d-rei Maria Pandrea, născută în Ciamul Mic, județul Turda, la 27 mai 1919, pentru a se întoarce în București, județul Ilfov, în baza aprobării nr. 2.047/1942;

9. Nr. 42 din 24 aprilie 1942, eliberat d-nei Maria Apahideanu născută în Vultureni, județul Cluj, în septembrie 1898 și fiicei sale Elena – Irina, pentru a se întoarce în comuna Șercaia, județul Făgăraș, în baza aprobării nr. 1.966 / 1942;

10. Nr. 43 din 24 aprilie 1942, eliberat văduvei lui Francisc Peter, născută în Bezidul Nou, în iulie 1895, pentru a se întoarce la Petroșani, județul Hunedoara, în baza aprobării nr. 2.3983 / 1941;

11. Nr. 44 din 27 aprilie 1942, eliberat d-lui Fățianu Ioan, născut în Poiana Sibiului, județul Sibiu, la 15 iulie 1887, pentru a se întoarce în Sibiu, în baza aprobării nr. 1.564 / 1942;

12. Nr. 44 din 26 aprilie 1942, eliberat d-lui Pușcaș Ioan, născut în

Cutișu, județul Cluj, la 10 mai 1913 și soția Sofia, născută Spătaru, în Zam Sâncrai, județul Cluj, 15 septembrie 1919, pentru a se întoarce în Sibiu;

13. Nr. 45 din aprilie 1942, eliberat d-nei Pop Maria, născută în Jerocuța, județul Sălaj, la 22 iunie 1914, pentru a se întoarce în Brașov;

14. Nr. 47 din 11 mai 1942, eliberat d-nei Mulea Ana și copilul Nicolae de 3 ani, născută în Gherla, județul Someș, la 7 mai 1921, pentru a se întoarce în Turda, în baza aprobării nr. 2.001 / 1942;

15. Nr. 49 din 7 mai 1942, eliberat d-nei Vescan Aneta, născută Gligor, în Târnăveni, la 26 ianuarie 1901, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 2103 / 1942;

16. Nr. 50 din 7 mai 1942, eliberat d-lui Gligor Ioan, născut în Târnăveni, la 18 noiembrie 1872 și soției Silvia, născută la 2 aprilie 1876, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 2.103 / 1942;

17. Nr. 51 din 8 mai 1942, eliberat d-nei Blank Margareta, născută în Ruda, județul Hunedoara, la 20 august 1907, pentru a se întoarce în Alba Iulia, în baza aprobării nr. 2.652 / 1942;

18. Nr. 55 din 28 mai 1942, eliberat d-nei Maria Jurcan, născută Ujer, județul Someș, la 13 mai 1891, pentru a se întoarce în Turda, în baza aprobării nr. 2.001/1942;

19. Nr. 56 din 29 mai 1942, eliberat d-lui Pasca Marius, născut în Dej, la 27 noiembrie 1930, pentru a se întoarce în Timișoara;

20. Nr. 64 din 22 iunie 1942, eliberat d-nei Margareta Vlad, născută în Cluj, la 23 martie 1925, pentru a se întoarce în Sibiu, în baza aprobării nr. 419 din 22 ianuarie 1942;

21. Nr. 65 din 22 iunie 1942, eliberat d-lui Horia Vlad, născut în Cluj, la 29 mai 1930, pentru a se întoarce în Sibiu, în baza aprobării nr. 419 din 22 ianuarie 1942;

22. Nr. 67 din 25 iunie 1942, eliberat d-nei Beia Veronica cu 4 copii: Ioan, Iulian, Ana și Grigore, născută în Gârbou, județul Cluj, la 10 iulie 1911, pentru a se întoarce în Brașov, în baza aprobării nr. 3.414/1942;

23. Nr. 68 din 26 iunie 1942, eliberat d-nei Lucreția Popovici, născută în comuna Secaș, județul Timiș, la 18 iunie 1925, pentru a se întoarce în comuna Lăbășinț, județul Timiș, în baza aprobării nr. 78.101 din 30 octombrie 1942;

24. Nr. 69 din 26 iunie 1942, eliberat d-nei Ioana Ciobanu, născută în București la 12 ianuarie 1926, pentru a se întoarce în aceeași localitate, în baza aprobării nr. 40.998/1941 și 30.594/1942;

25. Nr. 79 din 2 august 1942, eliberat d-nei Păcuraru Ana, născută

în Uieni, județul Someș, la 26 iulie 1893, pentru a se întoarce în Sibiu, în baza aprobării nr. 4.648 din 28 iulie 1942;

26. Nr. 88 din 24 septembrie 1942, eliberat d-nei Domide Ana, născută în Bistrița, la 11 iunie 1883 și fiicelor Angela născută la 7 octombrie 1919 și Minodora, născută la 30 aprilie 1921, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 4.749 din 6 august 1942;

27. Nr. 95 din 21 septembrie 1942, eliberat d-nei Petrean Maria și fiica Ana, născută în Poptelec Sălaj, la 21 octombrie 1901, pentru a se întoarce în Turda, în baza aprobării nr. 66.483 din 29 august 1942;

28. Nr. 96 din 23 septembrie 1942, eliberat d-nei Populație Rozalia și fiul Ștefan de 3 ani, născută în Baciul Cluj, la 3 decembrie 1910, pentru a se întoarce în Arad, în baza aprobării nr. 71.730 / 1942;

29. Nr. 97 din 26 septembrie 1942, eliberat copiilor Mânzat Maria, născută în Dej, la 19 ianuarie 1923 și Mânzat Emil, născut în aceeași localitate, la 20 iunie 1924, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 5.661 / 1942;

30. Nr. 101 din 1 octombrie 1942, eliberat d-nei Roșu Irina, născută la 22 noiembrie 1913 în Gherla și fiul Tiberiu, născut la 28 aprilie 1940, pentru a se întoarce în comuna Potcoava, județul Olt, în baza aprobării nr. 3.461 / 1942;

31. Nr. 103 din 28 martie 1942, eliberat d-lui Marcu Constantin și soția Maria născuți în Poiana Sibiului în 30 august 1909, respectiv 17 septembrie 1919, pentru a merge la Alba Iulia, în baza aprobării nr. 74.958 din 17 octombrie 1941;

32. Nr. 107 din 15 octombrie 1942, eliberat d-nei Silvășan Rozalia și mama Păcuraru Anastasia și fiica Silvășan Irina, născute în comuna Unguraș, județul Sălaj, la 29 aprilie 1908, respectiv în anul 1886, pentru a merge în Sibiu, în baza aprobării nr. 80.758 / 1942;

33. Nr. 108 din 15 octombrie 1942, eliberat dr. Fărcașiu Ion, născut în Mintiul Gherlei, la 20 septembrie 1901 și soția Sidonia născută în Gherla, la 7 martie 1910, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 68.611 / 1941;

34. Nr. 111 din 3 noiembrie 1942, eliberat d-nei Bocan Sidonia, născută în Cluj, în vârstă de 74 de ani, pentru a se întoarce în Brașov, în baza aprobării nr. 5.722 / 1942;

35. Nr. 112 din 3 noiembrie 1942, eliberat d-lui Populație Augustin, născut Birind, județul Cluj, la 3 februarie 1881 și soția Lucreția născută Pojar, la 13 februarie 1896, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 7423 / 1942;

36. Nr. 112 din 27 octombrie 1942, eliberat d-lui Liciu Grapini, născut în comuna Șanț, județul Năsăud, la 19 august 1923, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 51326 / 1942;

37. Nr. 114 din 6 noiembrie 1942, eliberat d-lui Geiger Ioan, născut în Ranova, județul Sălaj, la 22 octombrie 1922, pentru a se întoarce în Timișoara, în baza aprobării nr. 8024 / 1942;

38. Nr. 118 din 12 noiembrie 1942, eliberat d-lui Populație Romulus, născut în Cluj, la 1 mai 1925, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 83980 / 1942;

39. Nr. 121 din 18 noiembrie 1942, eliberat d-nei Oara Rafira și fiica Maria, născută în localitatea Herina, la 9 noiembrie 1912, respectiv 4 martie 1932, pentru a se întoarce în Brăila, în baza aprobării nr. 81890 / 1942;

40. Nr. 124 din 30 noiembrie 1942, eliberat d-nei Aldea Lucreția, născută în localitatea Șinca județul Făgăraș, anul 1887, împreună cu nepoții Populație Enea, Populație Flaviu și Populație Ulpiu de 14, 12 și 6 ani pentru a se întoarce în comuna Veneția de Jos, județul Făgăraș, în baza aprobării nr. 85536 / 1942;

41. Nr. 127 din 15 decembrie 1942, eliberat d-nei Balint Maria, născută în Tg. Mureș la 11 august 1892, pentru a se întoarce în comuna Decea județul Alba, în baza aprobării nr. 90380 / 1942;

42. Nr. 128 din 17 decembrie 1942, eliberat d-lui Periș Adalbert, născut în Huedin la 12 august 1910 și soția Elena, născută Manu, în Brașov la 24 septembrie 1914, pentru a se întoarce în Brașov, în baza aprobării nr. 87531/ 1942;

43. Nr. 7 din 6 februarie 1943, eliberat d-lui Bidu V. Gheorghe, născut în Brașov la 20 martie 1885, pentru a se întoarce în aceeași localitate, în baza aprobării nr. 81866 / 1942;

44. Nr. 8 din 10 februarie 1943, eliberat d-rei Boca Maria Lucia, născută în Beclean, la 25 ianuarie 1920, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 5805 din 1 octombrie 1942;

45. Nr. 9 din 11 februarie 1943, eliberat d-nei Oancea Eugenia, născută în Brașov, la 28 ianuarie 1885, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 28 din 4 ianuarie 1943;

46. Nr. 12 din 4 martie 1943, eliberat d-lui dr. Hossu Traian Ștefan, născut în localitatea Milaș, județul Mureș, pentru a se întoarce în Blaj, județul Târnava Mică, în baza aprobării nr. 77966 din 29 septembrie 1942;

47. Nr. 15, eliberat gratis copilului PISOIU Maria, născut în localitatea Pianul de Sus, Alba, la 30 decembrie 1938, pentru a se întoarce în aceeași localitate, în baza aprobării nr. 9466 din 24 noiembrie 1942;

48. Nr. 18 din 16 martie 1943, eliberat d-nei Daschievici Eugenia, născută în Cernăuți, la 7 ianuarie 1927, pentru a se întoarce în aceeași localitate, în baza aprobării nr. 2765 din 23 ianuarie 1943;

49. Nr. 20 din 17 martie 1943, eliberat minorei Vâlcoci Catalina, născută în localitatea Câmpu Lung, la 8 mai 1924, pentru a se întoarce în aceeași localitate în baza aprobării nr. 1251 / 1943;

50. Nr. 21 din 17 martie 1943, eliberat d-nei Giugiev Emilia, născută în comuna Jebel, județul Timiș, la 15 februarie 1927, pentru a se întoarce în aceeași localitate, în baza aprobării nr. 1251 / 1943;

51. Nr. 22 din 17 martie 1943, eliberat d-nei Coltor Letiția, născută Mianu, în comuna Bardos, județul Mureș, la 14 noiembrie 1866, pentru a se întoarce în București, în baza aprobării nr. 90848 / 1942.

În ceea ce privește certificatele de călătorie eliberate de Consulatul Regal al României din Oradea, din categoria acestor documente, au fost reținute la comisariatul poliției de frontieră Feleac doar un număr de 3 exemplare:

1. Nr. 50 din 3 decembrie 1940, eliberat d-lui dr. Ioan Lazar, născut în comuna Purcăreți, județul Someș, la 7 octombrie 1909, pentru a se întoarce în București;

2. Nr. 51 din 12 decembrie 1942, eliberat d-nei Păușan Veronica, împreună cu cei trei copii, născută în 1902 la Păușa, pentru a se întoarce la Sărmășel, județul Cluj-Turda.

3. Nr. 60 din 18 ianuarie 1943, eliberat d-lui Ioan Grama, născut în localitatea Satlung, la 11 septembrie 1922, pentru a se întoarce în Turda, județul Cluj.

Deși nu poartă mențiunea de “repatriat” pe ele, certificatele de călătorie erau considerate certificate de repatriere, așa după cum rezultă din Ordinul circular nr. 3.339 din 13 mai 1943, transmis de către Direcția Poliției Administrative din cadrul Direcției Generale a Poliției către Inspectoratul Regional de Poliție Alba Iulia³⁰.

Reținerea certificatelor de călătorie de către polițiile punctelor de frontieră a fost o măsură luată împotriva frecventelor falsificări ale acestora ori a falsurilor privind identitatea săvârșite cu ele.

Urmare a folosirii ilegale a certificatelor de călătorie, Ministerul Afacerilor Străine a luat măsura schimbării blanchetelor certificatelor de călătorie, începând cu 1 iulie 1943, în care sens au fost distribuite oficiilor diplomatice și consulare noile blanchete, împreună cu instrucțiunile necesare.

Această acțiune s-a desfășurat în cooperare cu Direcția Generală a Poliției, căreia i-a remis, spre știința autorităților polițienești, atât specimene de certificate de călătorie, cât și diferite instrucțiuni pe linia acestor

documente de călătorie.

Concomitent cu distribuirea documentelor și materialului documentar menționat, Direcția Generală a Poliției a difuzat și copii după adresa Ministerului Afacerilor Străine nr. 28243 din 7 aprilie 1943, prin care acesta explica și sensul măsurii luate: “Precum este binecunoscut acest Departament, lucrând în deplină înțelegere cu Direcțiunea Dvs. Generală, am crezut util să facem tot ceea ce ar fi cu putință pentru a înfrâna orice falsificare sau întrebuințare frauduloasă a certificatelor de repatriere în România sau orice neglijență în păstrarea blanchetelor de certificate sau în emisiunea acestor acte de călătorie

În acest scop, am ajuns atât de departe încât vom putea distribui oficiilor diplomatice și consulare noile blanchete prin cel mai apropiat curier împreună cu instrucțiunile necesare.

Socotim că este necesar ca și organele noastre de poliție de la frontieră să fie la curent cu instrucțiunile pe care le-am dat în această materie ca și în chestiuni de pașapoarte și vă rugăm din partea dvs., - dacă socotiți oportun- să binevoiți a dispune ca ordinile necesare să fie date acestor organe în deplină concordanță cu cele pe care le-am dat oficiilor noastre.

În acest scop vă trimitem alăturat:

a). 40 certificate purtând numerele 4 – 44, anulate în regulă prin tăierea colțului de jos, precum am stabilit de comun acord și publicat prin Manualul nostru sub nr. II. 6/35 și 24/6.

b). câte 40 exemplare din circulara noastră “Instrucțiuni” Manual 39.

c). câte 40 exemplare din următoarele instrucțiuni ale noastre referitoare la pașapoarte, adică II. 24, II. 6, VI. 17.

Odată cu distribuirea acestui material documentar serviciilor dvs. de la frontieră, vă rugăm – dacă împărtășiți punctul nostru de vedere – să binevoiți a da ziselor organe instrucțiunile ce urmează.

a. – Să nu recunoască nici un certificat de alt tip decât cel nou, începând cu ziua de 1 iulie 1943 – cele de tip vechi prezentate înainte de acea dată vor trebui examinate de aproape de organele dvs. – este însă întotdeauna posibil ca unele să fi fost emise de oficiile noastre, înainte de a se primi noile blanchete – de aceea am fixat o dată relativ îndepărtată.

b. De a aresta orice călător care s-ar prezenta la graniță cu un pașaport sau certificat de repatriere cu colțul în jos tăiat sau rupt, arătând că este vorba despre un act de călătorie anulat și probabil plăsmuit. (S-au văzut în trecut multe cazuri când pașapoarte sau certificate perimate au fost vândute sau dăruite, fiind folosite apoi de către alte persoane).

c. Dacă socotiți că este mai bine să fie lăsate certificate emise de

oficiile noastre în mâna titularilor drept acte de legitimație și după ce vor fi trecut punctul de graniță, intrând în România, am propus ca organele de poliție de la frontieră să primească instrucțiuni a tăia/rupe colțul de jos de pe acte, certificate – spre a împiedica refolosirea aceluiași certificat (eventual plăsmuite) pentru intrarea în România a unei alte persoane decât titularul adevărat.

Dacă retrageți certificatele de la granițe, titularii vor rămâne, uneori fără acte de legitimație suficiente, arătând, pentru ce scop au fost trimiși în țară (prezentare la concentrare, pentru mobilizare sau fiind rechemati în țară pentru vreo altă cauză indicată în certificat).

Fie că veți lua o hotărâre într-un sens sau altul, partea principală este în tot cazul ca certificatele odată întrebuințate să nu mai poată fi folosite. Din partea noastră am luat deci, precum veți vedea, toate precauțiunile necesare în acest scop.

Vă rugăm să binevoiți a ne confirma primirea adresei de față cu anexe și să puneți în măsură să cunoască instrucțiunile ce le veți da organelor dvs. în această materie.

Ministerul Afacerilor Străine

ss Karadja

Directorul Afacerilor Consulare

ss N. Mateevici

p. conf. ss. E. Dumitrescu”

În concluzie, certificatele de călătorie emise cetățenilor români de oficiile consulare ale României acreditate în Cluj și Oradea, în perioada cedărilor teritoriale din nord – vestul României au fost în realitate certificate de repatriere, necesare trecerii de către aceștia a frontierei vremelnice, având și calitatea de document de identitate necesar stabilirii identității lor reale, pe parcursul călătoriei de la punctul de frontieră de intrare în România până la domiciliul ales sau declarat la frontieră.

NOTE

¹ *Istoria României între 1918 - 1944. Culegere de documente*, București, 1982, p. 412.

² *Teroarea horthysto - fascistă în nord - vestul României Septembrie 1940 - octombrie 1944*, București 1985, p. 100.

³ *Monitorul Oficial*, nr. 1 din 1 aprilie 1904.

⁴ *Ibidem*, nr. 159 din 21 iulie 1929.

⁵ M. Fătu, *Din istoria Transilvaniei. Documente*, Alexandria, 1999, p. 154.

⁶ *Ibidem*, p. 153-154.

⁷ Direcția Județeană Cluj-Napoca a Arhivelor Naționale, Fond Inspectoratul de poliție Turda, dosar nr. 111/1940, p. 16

⁸ *Ibidem*, dosar nr. 111/1940, f. 28.

⁹ *Ibidem* f. 30.

¹⁰ *Ibidem* f. 158.

- ¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 111/1940, f. 160.
- ¹² *Ibidem* f. 161.
- ¹³ *Ibidem* f. 163.
- ¹⁴ *Ibidem* f. 162.
- ¹⁵ *Ibidem* f. 165.
- ¹⁶ *Monitorul Oficial al României*, nr. 259 din 20 septembrie 1940.
- ¹⁷ Toate desființate prin Decizia ministerială nr. 93 3919 din 18 mai 1945, publicată în *Monitorul Oficial al României* nr. 105 din 24 mai 1945.
- ¹⁸ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Antonescu*, București, 1997, vol. I, p.96.
- ¹⁹ *Monitorul Oficial al României*, nr. 220 din 21 septembrie 1940.
- ²⁰ *Ibidem*, nr. 236 din 9 octombrie 1940.
- ²¹ *Ibidem*, nr. 255 din 4 noiembrie 1937
- ²² Cf. art. 59 din Regulamentul consular.
- ²³ Cf. art. 62 alin. 2 din Regulamentul consular.
- ²⁴ *Ibidem*, art. 75.
- ²⁵ *Ibidem*, art. 76 alin. 2.
- ²⁶ *Codul general al României*, vol. VII, pg. 1.151-1.155.
- ²⁷ *Monitorul Oficial al României*, nr. 144 din 27 iunie 1938.
- ²⁸ *Ibidem* nr. 253 din 1 noiembrie 1939.
- ²⁹ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale. Fond Poliția Turda, dosar nr. 134/1941.
- ³⁰ D.J. Cluj a Arh. Naț. Fond Inspectoratul de Poliție Cluj, dosar nr. 542/43, f. 42. Complet.
- ³¹ *Ibidem*, f. 7-9.

*LES CERTIFICATS DE VOYAGE DÉLIVRÉS AUX CITOYENS
ROUMAINS, PAR LES CONSULATS DE ROUMANIE AGRÉÉS A
CLUJ ET Á ORADEA, VALABLES POUR LE RETOUR DES
TITULAIRES DANS LEURS PAYS, PENDANT LA CESSION DU
NORD DE L'ARDÉAL.*

(Résumé)

Les douloureuses cessions territoriales imposées á Roumanie en 1940, ont réduit sa superficie territoriales et ont changé la configuration de ses frontières terrestres, fluviale et maritimes, des faits qui accompagnés par ceux d'origine politique, économique et militaire, ont crée un grave état de péril pour la Roumanie.

L'un des effets immédiats de ces annexions et cessions territoriales dérivent de l'extreme accroissement du nombre de citoyens roumains, obligé de passer les nouvelles frontières de Roumanie, á la suite des changements de population convenus, de leurs réfugiés, l'expulsion par les autorités militaires étrangères installées dans ces territoires.

Pour le contrôle de frontière de ces personnes, de leurs biens, á l'entrée et sortie du pays, ont été établis des points et lieux de passage de la frontière, instalés sur les voies de communications qui coupent totue ces nouvelles frontières, assurant suite au trafic et au possibilités d'avoir

le personnel policier et garde-frontière, capable d'assurer ces devoirs spécifiques.

Pour résoudre les problèmes des citoyens roumains, restés dans le territoire du Nord de l'Ardéal, cédé à la Hongrie, les gouvernements roumains et hongrois, ont convenu qu'à Cluj et Oradea, fonctionnent des représentations consulaires roumains.

Parmi les attributions spécifiques de celles-ci, nous trouvons celles concernant la délivrance de certains documents de passage de la frontière, dénommés "des certificats de voyage".

CERTIFICAT DE CĂLĂTORIE
(FĂRĂ DREPT DE PRELUNGIRE)

CERTIFICAT DE VOYAGE
(SANS DROIT DE PROLONGATION)

No 51

Valabil 30 zile numai pentru una singură și directă călătorie în România.

Valable 30 jours pour un seul voyage, par voie directe, en Roumanie.

Consulatul Regal al României din Oradea roagă autoritățile civile și militare să binevoiască a lăsa liberă trecerea D-nei Păușan Veronica împreună cu 3 copii născuți în 1902 la Păușă care se întoarce în România la Sărmășel

Le Consulat Royal de Roumanie à Oradea prie les autorités civiles et militaires de vouloir bien laisser passer librement M-me Păușan Veronica avec 3 enfants né à 1902 le Păușă lequel rentre en Roumanie à Sărmășel

Observații:

Remarques:

Înălțime: înaltă
Taille: haute

Părul: negru
Cheveux: noir

Ochii: negri

Țeavă: negri

Țeavă: rotundă

Țeavă: rotundă

Alte observații:

Autres remarques:

Date: 12 Decembrie 1942

Mergi în comună: Sărmășel

Se îndreaptă la: Sărmășel

Județul: Cluj-Turda

Districul: Cluj-Turda

Punctul de frontieră pe unde va intra în

România: Curtici.

Point-frontière d'entrée en Roumanie: Curtici.

CONSUL.
LE CONSUL.

M. Mamo

S-a primit Liza nr. P. 15. 32
conf. 24. 4/33 T. c.

CONSULATUL GENERAL REGAL AL ROMÂNIEI
DIN CLUJ

CONSULAT GÉNÉRAL ROYAL DE ROUMANIE - CLUJ
KÖLOZSVÁRI ROMÁN KIRÁLYI FŐKONZULÁTUS

422

CERTIFICAT DE CĂLĂTORIE
(FĂRĂ DREPT DE PRELUNGIRE)

CERTIFICAT DE VOYAGE
(SANS DROIT DE PROLONGATION)
UTAZÁSI IGAZOLVÁNY
(MEGHOSSZABBITÁSI JOG NÉLKÜL)

No. 121/940
Sz.

Valabil **treizeci zile numai pentru una singură și directă călătorie în România.**
Valable pour un seul voyage, par voie directe, en Roumanie.
Érvényes Romániába való egyszeri utazásra, a fejrövidebb úton.

Consulatul General Regal al României din Cluj, roagă autoritățile civile și militare să hînevoinască a lăsa liberă
Consulat Général Royal de Roumanie à Cluj, prie les autorités civiles et militaires de vouloir bien laisser passer
Kölozsvári Román Kir. Főkonzulátus kéri a polgári és katonai hatóságokat szabad átutazást engedélyezni

Nume D. **OARA Rafira și fiica Maria** născut în
Sex M ne a
răzere, aki született

Herina la **6 Nov. 1912 - 4 Mart. 1932** care se întoarce în România
le lequel rentre en Roumanie,
és Romániába tér vissza,

Loc. n. **Brăila** Județul **Brăila**
districț
községbe.

Frontieră de intrare în România **Chichiș-Kökös, Feleac-Felec, Curtici**
Frontière d'entrée en Roumanie
Román határt átlépi

Complexiune: **Ochii: verzi negri**
Cămin: **Yeux: Szemei:**
Cămin: **mică în creștere Fața: ovală ovală**
Cămin: **Visage: Arca:**
Cămin: **castaniu blond Semne particulare: nu au**
Cămin: **Signes particuliers: Különös ismertető jelek:**

18 Noembrie 1942

Acest certificat s'a eliberat în baza aprobării Ministerului
Regal al Afacerilor Străine Nr. 81890/942 17 Dec. 1942

[Handwritten signature]

CÂTEVA TIPARE SIGILARE PROVENIND DE LA BISERICI SĂTEȘTI DIN MOLDOVA*

AUGUSTIN MUREȘAN

În Moldova și Țara Românească, sigiliile bisericilor și ale mănăstirilor apar destul de târziu, în secolul al XIX.-lea.¹ Dacă persoanele fizice de orice poziție socială, beneficiau de dreptul general de sigiliu, ca un fel de drept natural, în schimb, pentru persoanele juridice și morale, instituții, așezăminte, organizații profesionale etc., dreptul de sigiliu era un drept care aparținea domniei, ca o consecință ce decurgea direct din dominium plenum și acest drept putea fi, juridicește vorbind, condat de domnie în mod expres sau unanim și tacit recunoscut.²

O dată cu dreptul de sigiliu care s-a acordat tuturor satelor³ prin Regulamentul Organic, apare și dreptul de sigiliu al bisericilor sătești, determinat de faptul că, de atunci bisericile devin și foruri oficiale organizate de stare civilă, pentru înscrierea în condici a născuților, căsătoriților și decedaților eliberând și acte în acest sens.⁴ Astfel de foruri devin și bisericile din târguri și orașe, astfel că și acestea primesc, în același timp cu cele sătești, dreptul de sigiliu (deși, în târguri și orașe, unele biserici exercitaseră acest drept încă mai dinainte).⁵

Ca și satele, instituțiile ecleziastice moldovene au folosit o perioadă matrice sigilare, fără simbol, desemnând prin textul gravat în exergă, localitatea și ținutul⁶, iar prin cuvintele plasate în centru, hramul lăcașului religios respectiv și, câteodată, anul confecționării matricei.⁷ În Moldova, la 15 ianuarie 1843, Sfatul administrativ propune înzestrarea cu sigilii a bisericilor din sate și târguri, propunere aprobată de domn la 16 ianuarie. Sigiliul avea să aibă în câmp hramul respectiv, iar legenda trebuia să conțină numele satului, a ținutului și a mahalalei (când era cazul, dar în orice caz, la târguri și orașe) cu “slove și semne rădicate” deci, în relief, iar aplicarea lui avea să se facă în “negru”, adică cu tuș negru și de cele mai multe ori cu fum.⁸

Confecționarea lor avea să se plătească din cutiile bisericesti sau de la preoți și dascăli, cu “analoghie” adică proporțional”.⁹

Deși sunt din 1834, deci confecționate imediat după introducerea Regulamentului Organic, în această categorie se cuprind și cinci tipare sigilare bisericesti¹⁰ provenind de la tot atâtea biserici sătești din satele moldovene: Bârsănești și Itești, ținutul Bacău, Storești și Rădiurile, ținutul Botoșani și Chiliile, ținutul Roman. Pentru cunoașterea și integrarea lor

în circuitul științific de specialitate, în rândurile ce urmează ne propunem să prezentăm aceste cinci tipare sigilare.

Aceste tipare sigilare confecționate din bronz au o formă rotundă cu diametrul de 30 mm sau ceva mai mic. Ele au fost gravate în excizie, destinate pentru a fi utilizate la sigilarea cu fum. În câmpul sigilar lipsit de emblemă s-a gravat un text în limba română, cu caractere chirilice, cuprinzând denumirea instituției, a hramului bisericii respective și anul confecționării tiparului sigilar, iar circular, textul care denumește unitatea administrativ-teritorială și localitatea.

Pentru o mai bună încadrare a textului s-au folosit unele prescurtări, iar legenda este precedată de invocația simbolică. Cele două părți componente ale fiecărui tipar sigilar, respectiv rondela sigilară și mânerul sunt contopite. La patru dintre cele cinci piese sigilare, aparținând bisericilor din satele Bârsănești, Storești, Rădiurile și Chiliile, mânerul de lemn (care este lipsă) era adaptat la prelungirea cilindrică care este ornamentată în partea superioară cu două cercuri continui realizate în incizie.

Ținând cont de elementele comune, tehnica de execuție, conținutul legendei, limba în care au fost scrise și anul confecționării, credem, că aceste tipare sigilare au fost lucrate în același atelier de un meșter pecetar în urma unor comenzi. Iată descrierea amănunțită a pieselor:

1. Tiparul sigilar provenind de la biserica din satul Bârsănești¹¹, ținutul Bacău, este confecționat din bronz și are o formă rotundă cu diametrul de 30 mm, gravat în excizie.

În câmpul sigilar (fig.1 a) lipsit de emblemă s-a scris cu caractere chirilice, hramul respectivului lăcaș: (H<RA>M:SF<ÂNTUL>(MARE MUCENIC) GHEORGHE, 1834). În exergă, între un cerc liniar interior și două cercuri liniare în exterior s-a scris cu slove chirilice denumirea unității administrativ-teritoriale și a localității: (ȚINUT BACĂU, SAT BÂRSĂNEȘTI).

Pe muchia rondeliei sigilare s-a incizat un semn menit a indica modul în care tiparul sigilar trebuia aplicat astfel încât textul scris să apară în poziție corectă. Partea cilindrică (sau teaca) pentru mânerul de lemn (mânerul este lipsă) are o înălțime totală de 21mm (fig.1 b).

2. Matricea sigilară a bisericii din satul Itești,¹² ținutul Bacău, este confecționată din bronz și are o formă rotundă cu diametrul de 29 mm gravată în relief.

Câmpul sigilar (fig. 2 a) este fără vre-un simbol. În centrul acestuia s-a scris cu litere chirilice majuscule: H<RA>M SF<INȚII> VOIEVOZI (MIHAIL ȘI GAVRIL), 1834. În exergă, între un cerc liniar în interior

și două cercuri continui în exterior s-a scris cu chirilice (ȚINUTUL BACĂU, SATUL ITEȘTI).

Mânerul acestui tipar sigilar (fig. 2b) face corp comun cu rondela sigilară și are o formă dreptunghiulară. Înălțimea totală a mânerului împreună cu rondela metalică sigilară este de 50 mm.

3. Tiparul sigilar al bisericii satului Storești¹³, ținutul Botoșani, este rotund cu diametrul de 28 mm, confecționat din bronz și lucrat în excizie. În câmpul sigilar (fig.3a) se află scris pe trei rânduri: H<RA>M SF<INTEI> ADORMIREA PRECIST<EI>, 1834). În exergă, între un cerc linear interior și două cercuri lineare în exterior s-a scris numele ținutului și al localității: (ȚINUT BOTOȘA<NI>, SAT STOREȘTI). Partea cilindrică sau teaca pentru mânerul de lemn (mânerul lipsă) este ca a bisericii din satul Bârsănești, ținutul Bacău (fig.3b).

4. Tiparul sigilar al bisericii din satul Rădiurile¹⁴, ținutul Botoșani, este confecționat din bronz, are o formă rotundă cu diametrul de 30 mm și săpat în relief.

În câmpul sigilar (fig. 4a) s-a scris pe patru rânduri: (H<RA>M SF<INTEI> ADORMIREA PRECISTI, 1834). În exergă, între un cerc linear în interior și două cercuri lineare în exterior s-a scris (ȚINUT BOTOȘA<NI>, SATUL RĂDIURILE). Teaca pentru înmănușarea mânerului tiparului sigilar (fig. 4b) este ca al tiparului sigilar de mai sus.

5. Tiparul de sigiliu al bisericii din satul Chiliile¹⁵, ținutul Roman, este rotund cu diametrul de 30 mm, confecționat din bronz și executat în excizie.

În câmpul sigilar (fig. 5a) fără emblemă s-a scris pe patru rânduri cu caractere chirilice textul: (H<RA>M SF<INTEI> ADORMIR<EA> PRECISTI, 1834). În exergă, între un cerc linear în interior și două cercuri lineare în exterior s-a scris textul: (ȚINUTUL ROMAN, SATUL CHILIILE). Partea cilindrică s-au teaca pentru înmănușarea mânerului de lemn este ca al tiparului sigilar de mai sus. (fig. 5b)

Confecționarea acestor tipare sigilare, în 1834 a fost rezultatul unei inițiative impuse de activitățile sociale la care membrii comunității respective participau. Cercetând aceste tipare sigilare¹⁶ provenind de la cele cinci biserici sătești, din cele trei ținuturi ale Moldovei, observăm următoarele:

a. Toate cele cinci piese sigilare sunt fără simbol.

b. În câmpul sigilar în locul emblemei s-a trecut denumirea hramului lăcașului religios și anul confecționării tiparului sigilar, iar circular, în exergă, la toate exemplarele s-a scris legenda cuprinzând denumirea unității administrativ-teritoriale (ținutul) și termenul generic pentru localitate (satul).

În unele cazuri cuvintele care alcătuiesc legenda sunt scrise în întregime, altelei prescurtate.

c. Toate tiparele de sigilii sunt datate: 1834. Data înscrisă în câmpul sigilar ne permite a cunoaște anul (epoca) în care instituția ecleziastică din localitatea respectivă și-a confecționat tiparul sigilar.

d. Toate piesele sigilare au fost scrise cu caractere chirilice.

e. Legenda fiecărui tipar sigilar începe cu invocația simbolică, iar liniile care separă exerga sunt identice.

f. Toate aceste tipare sigilare au fost lucrate în excizie, pentru utilizarea lor la sigilarea cu fum sau tuș.

g. Din cele cinci tipare sigilare, trei au ca hram “Adormirea Precistei” sau “Adormirea Maicii Domnului”, ceea ce ne indică o predilecție a comunităților spre acest hram.

h. Patru tipare sigilare au partea dinspre rondelă în formă de cilindru, la care se înmănușa mânerul din lemn, iar unul are mânerul în formă patrulateră, lucrat în întregime din metal.

NOTE

* Piesele sigilare prezentate de noi fac parte din colecția N.I.F. din Arad.

¹ Vezi: Emil Vărtosu, *Despre dreptul de sigiliu*, în *Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p.341.

² *Ibidem*, p.343.

³ Deși satele din Moldova au primit dreptul de sigiliu în secolul al XIX-lea, ele au utilizat sigilii cu mult mai înainte, vezi: Emil Vărtosu, *Note și discuții sigilografice*, în *Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p.527-530. Idem, *Sigilii împărțite și sigilii sătești*, în *Studii și cercetări de numismatică*, I, 1957, p.360-361, iar în Bucovina sigiliile sătești se introduc între 1777-1785, vezi și Nicolai Grămadă, *Vechi peceți sătești bucovinene (1783-1900)*, în *Codrii Cosminului* (Cernăuți), XII, 1936-1939, p.219-268.

⁴ E. Vărtosu, *Note și discuții sigilografice*, p.531.

⁵ *Ibidem*.

⁶ În legătură cu ținuturile Moldovei, vezi: V.Lungu, *Ținuturile Moldovei până la 1711 și administrarea lor*, în *Cercetări istorice*, XVII, 1943; D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec.XIV-XVIII)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, 1965; Constantin Burac, *Precizări privitoare la apariția ținuturilor ca unități administrative-teritoriale*, în *Hrisovul*, II, Serie nouă, București, 1996, p. 57-91.

⁷ E. Vărtosu, *Note și discuții sigilografice*, p.531; Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p.38-39; Vezi în acest sens și *Îndrumător în Arhivele Statului*, Iași, vol.II-IV, 1970, p.155-156 și tiparele sigilare din Colecția de sigilii a Direcției județene Iași a Arhivelor Naționale, nr.inv.1061-1070.

⁸ E. Vărtosu, *Note și discuții sigilografice*, p.531 și 532 (cu anexa nr.1).

⁹ *Ibidem*, 531.

¹⁰ În legătură cu sigiliile unor instituții ecleziastice, vezi: E. Vărtosu, *Note și discuții sigilografice*, p.531-533; Gh. Lițiu, *O controversă privind numele și sigiliul Consistoriului*

de la Oradea, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1970, 88, p.1228-1232; D. Cernovodeanu, *Heraldica bisericească în Țările Române*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1975, 93, nr.7-8, p.962-968; M. Dogaru, *Sigiliile mărturii ale treptului istoric*, București, 1976, p.238-241; D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p.178-188; V. Cernătescu, *O matrice sigilară deosebită a bisericii Madona Dudu din Craiova*, în *Mitropolia Olteniei*, 1980, 78, p.651-652; I. B. Ghita, *Fabian M.Polgar. Vechi sigilii bisericești ale unor parohii din jurul Oraviței (sec.XIX)*, în *Mitropolia Banatului*, 35, 5-6, 1985, p.335-337; Ioan Sabău Lucaci, *Peceți și amprente sigilare parohiale din Banat*, în *Altarul Banatului*, anul VIII (XLVII), Serie nouă, 1-3, 1997, p.135-145; Bujor Dulgău, *Sigiliile instituțiilor sătmărene din secolele XVI-XIX*, Satu-Mare, 1997, p.210-271.

¹¹ Satul Bârsănești este azi reședința comunei cu același nume din județul Bacău, vezi: Ion Iordan, Petre Gâștescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, p.83.

¹² Satul Itești aparține azi de comuna Berești-Bistrița, județul Bacău, *Ibidem* p.160.

¹³ Satul Storești este inclus comunei Frumușica, județul Botoșani, vezi, *Ibidem* p. 237.

¹⁴ Satul Rădiurile, județul Botoșani se numește azi, Rediu, vezi: Împărțirea administrativ-teritorială a teritoriului R.S.R., pe județe, în *Buletinul Oficial al R.S.R.*, anul IV, nr.163-165, partea I, din 20 decembrie 1968 (Botoșani 45- Răuseni-sat Rediu, p.1530); Localitatea s-a numit mai ales Rediurile, vezi: *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I, partea a 2-a, Edit. Academiei, București, 1992, p.981-982.

¹⁵ Satul Chiliile aparține azi de comuna Icușești din județul Neamț, vezi: I. Iordan, P. Gâștescu, D. I. Oancea, *op.cit.*, p.105-150.

¹⁶ În legătură cu termenii *tipar sigilar*, *matrice sigilară*, *sigiliu*, *amprentă sigilară* și *impresiune sigilară*, vezi: *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, 1982, p.23-213, 231 și 235.

EINIGE SIEGEL AUS MOLDAUER DORFKIRCHEN

(Zusammenfassung)

Der Autoren stellt fünf kirchliche Siegel vor, die aus fünf Dorfkirchen der Moldau stammen: Bârsănești und Itești (Gegend von Bacău), Storești und Rădiurile (Gegend von Botoșani) bzw. Chiliile (Gegend von Roman).

Die Siegel wurden in Bronze graviert, sind rund und haben einen Durchmesser von 30 mm oder etwas weniger. Sie wurden zur Versiegelung mit Russ benutzt. Im Siegelfeld befinden sich keine Symbole, sondern bloss ein abgekürzter Text, in rumänischer Sprache, aber mit kyrillischen Buchstaben, der den Namen des Schutzheiligen und das Herstellungsjahr des Siegels angibt. Im Rundtext werden die administrativ-territorielle Einheit und die Ortschaft angegeben. Alle Siegel stammen aus dem Jahre 1834.

Fig. 1 a

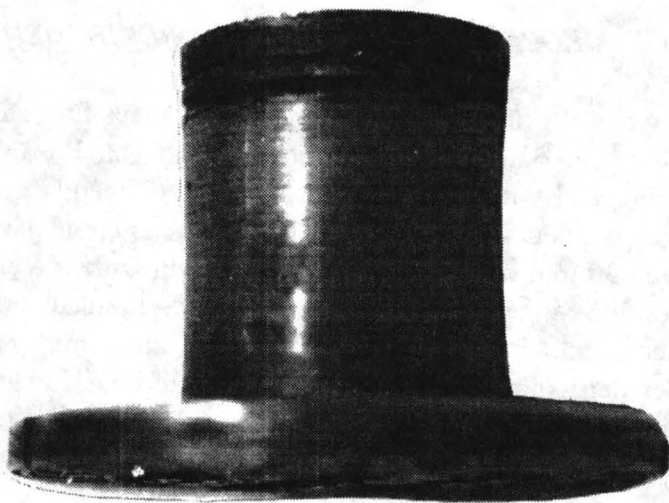

Fig. 1 b

Fig. 2 a

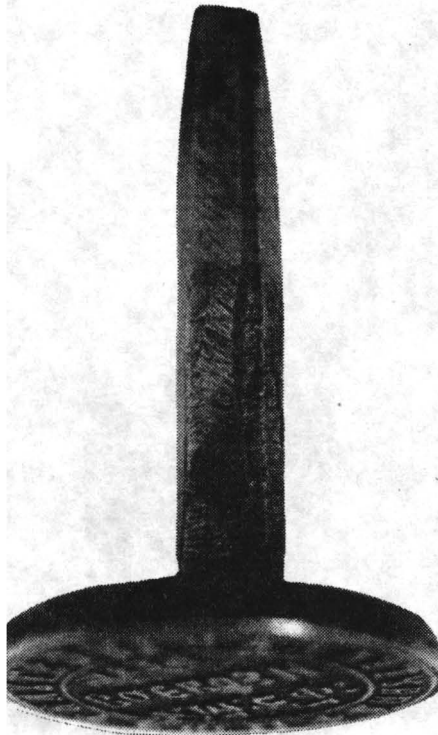

Fig. 2 b

Fig. 3 a

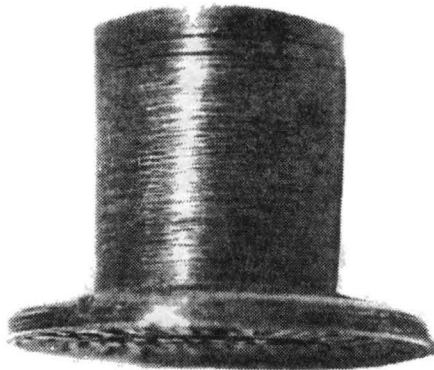

Fig. 3 b

Fig. 4 a

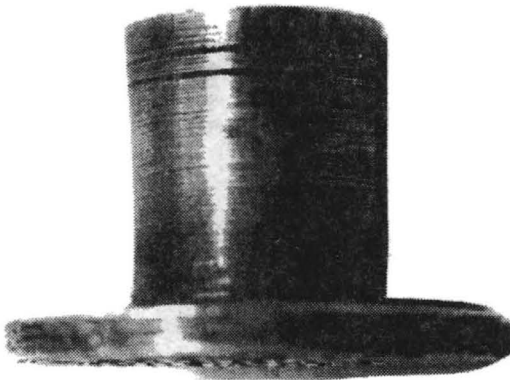

Fig. 4 b

Fig. 5 a

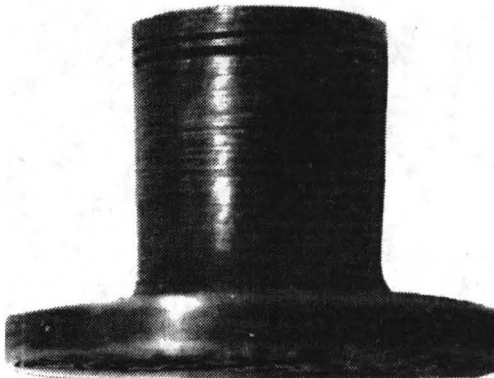

Fig. 5 b

SIGILII ALE BRESLELOR DIN PECICA PE UN DOCUMENT DIN 1854

AUGUSTIN MUREȘAN

Sigiliile instituțiilor economice înfățișează prin limbaj specific aspecte ale vieții economice și sociale și permit într-un fel aparte reconstituirea cadrului economic local al epocii respective. Între aceste mărturii istorice se cuprind și tiparele¹ și impresiunile sigilare² provenind de la bresle ca și cele aparținând asociațiilor meșteșugărești constituite în pragul trecerii de la epoca feudală la epoca modernă.

Sigiliile de bresle și corporații, în general de instituții economice au o importanță deosebită pentru cercetările de istorie economică. Incluzând în emblemă specificul meseriei respective, uneltele de muncă, procedeele de lucru, ele reprezintă izvoare istorice de reală valoare.³ Breslele ca și alte asociații meșteșugărești, conform dreptului de sigiliu,⁴ foloseau sigilii pentru autentificarea diferitelor acte pe care le emiteau.

Sigilarea era o condiție absolut necesară pentru valoarea probatorie a documentului. Sigiliul și semnătura ca instrumente de validare a actului emis îi certificau autenticitatea. Într-adevăr, pentru a se garanta autenticitatea datelor și faptelor consemnate, actele emise de către conducerea breslelor erau întărite cu sigilii.

Un astfel de document cu sigilii este emis la Pecica, de către conducerile breslelor și a asociației meșteșugărești din localitate la 3 septembrie 1854, pentru împuternicitul cezaro-crăiesc.⁵ Documentul la care ne referim este redactat în limba germană și conține două file (4 pagini) cu informații privind breslele din localitate, numărul meșteșugarilor existenți în fiecare breaslă, pe meserii, la acea dată.

În încheiere, în act este prezentat totalul meșteșugarilor cuprinși în bresle, constatare validată de reprezentanții conducerii acestor asociații profesionale prin sigilii și iscălituri. Cele 7 sigilii conservate pe document, șase ale breslelor și unul al asociației meșteșugarilor sunt imprimate în tuș negru în dreptul numelui și prenumelui conducătorilor acestor asociații. Din totalul sigiliilor, cinci sunt rotunde și două ovale, ele având un diametru cuprins între 24-40mm. Șase dintre ele au în câmpul sigilar reprezentări simbolice iar unul este fără simbol (emblemă). Dintre sigiliile cu reprezentări, două sunt de tip heraldic. La unul dintre acestea nu se poate distinge mobilele heraldice din cele două scuturi, datorită neimprimării acestora cu tuș pe document. Din acest motiv nu am reușit ai face o descriere completă.

Legendele sunt scrise la marginea spațiului sigilar sau în exergă, pe un singur rând, excepție făcând un singur sigiliu care are textul scris direct în câmpul sigilar, pe mai multe rânduri.

Legendele cuprind de regulă, localitatea, meseria, denumirea breslei și anul confecționării tiparului sigilar, care apare uneori în legendă iar alteori în emblemă, alături de simboluri. Legendele sunt scrise în limba maghiară sau în limba germană cu litere majuscule, una doar fiind scrisă cu litere cursive. La unele legende cuvintele sunt scrise în întregime iar la altele din cauza lipsei de spațiu s-au folosit abrevieri marcate de un punct sau două, acestea având rolul de a asigura o mai vizibilă despărțire a cuvintelor.

De remarcat este faptul că în legenda unor sigilii este scris în întregime apelativul sigilar (“PETSETJE”) în limba maghiară sau “P”, inițiala acestui cuvânt. Într-un singur caz apelativul sigilar este scris în limba germană (“SIGIL.”), prescurtat, cu litere majuscule.

În general, legendele, sigiliilor breslelor arădene erau scrise în limba oficială a statului, uneori însă originea meșterilor preponderenți în bresle avea un rol hotărâtor, atât în ce privește limba în care era gravată legenda, cât chiar și statutul breslei.⁶

După modul de imprimare în tuș a sigiliilor deducem că toate tiparele sigilare folosite au fost lucrate în incizie, pentru a fi utilizate la sigilarea cu ceară, dar ele au fost întrebuințate și la sigilarea cu tuș.

În rândurile de mai jos ne propunem să prezentăm aceste impresiuni sigilare în ordinea în care ele au fost imprimate pe documentul mai susmenționat și nu după vechimea tiparelor sigilare cu care s-a realizat validarea. Această ordine este respectată și în prezentarea ilustrativă.

1. SIGILIUL BRESLEI MIXTE (Fig. 1)

Breasla mixtă din Pecica s-a organizat în 1839, când i s-a editat un nou statut.⁷ Sigiliul rotund (37mm) al breslei imprimat în tuș negru, pe document. În câmpul sigilar s-au reprezentat: În partea superioară, o cheie și o bardă mare, încrucișate, cheia simbol al lăcătușilor iar barda însemn al dulgherilor; deasupra în unghiul format dintre ele, o mistrie, individualizându-i pe zidari iar dedesupt o rindea desemnându-i pe tâmplari; în stânga un instrument de tăiat sticla, specific pentru sticlari iar în dreapta un corn, amintindu-i pe brutari. În partea inferioară, în stânga un pieptene de scărmanat cânepa, element ce amintește de activitatea frânghierilor, la mijloc un rulou pentru întins și netezit pielea, unealtă specifică tăbăcarilor și în dreapta un butoi, produs finit evocându-i pe dogari.

Legenda, precedată de o steluță s-a scris în limba maghiară cu litere majuscule: * A: BE: PRI: KÖMI: ÁTS: AZT: LAK: ÜVE: BIN: KÖT:

PEK: M.T.CZE: A PETSKA (BREASLA ÎNSCRISĂ PRIVILEGIATĂ A MEȘTERILOR ZIDARI, DULGHERI, TÂMPLARI, LĂCĂTUȘI, STICLARI, DOGARI, FRÂNGHIERI, BRUTARI ȘI TĂBĂCARI DIN PECICA).

Câmpul sigilar este despărțit de legendă de două cercuri, unul perlat și altul liniar.

2). SIGILIUL BRESLEI ȚESĂTORILOR (Fig. 2).

Țesătorii români și maghiari din Pecica obțin privilegiul de breaslă în 1816.⁸ Apariția breslei țesătorilor a avut loc tocmai în perioada în care în această regiune se intensifică creșterea oilor de rasă.⁹ Ea este în strânsă legătură cu breasla croitorilor.

Sigiliul oval (30mm x 28mm) al breslei este imprimat în tuș negru. În imagine: trei suveici așezate în triunghi (emblema țesătorilor) susținute de doi lei rampanți. Deasupra o coroană deschisă cu trei fleuroane și două arcuri perlate iar dedesupt o plantă cu trei flori, probabil de in.

La marginea spațiului sigilar legenda: K: (AMARAI) P: (ÉCSKA) M: (EZÖ) VAROS TAKATS. C: (ZÉH) P. (ECSÉT). (SIGILIUL BRESLEI ȚESĂTORILOR DIN ORAȘUL CAMERAL PECICA).

3). SIGILIUL BRESLEI CROITORILOR (Fig. 3)

Breasla croitorilor s-a înființat în 1818.¹⁰ Sigiliul rotund (24mm) al breslei imprimat în tuș negru. În câmpul sigilar s-a reprezentat o foarfecă deschisă cu lamele în sus. Dedesupt în unghiul dintre cele două mânere, un ac cu gămălie (?). De o parte și de alta, data 1836, anul când s-a confecționat tiparul sigilar. Legenda: PÉCSKA M: (EZÖ) VAROS SZABO CZÉH. PETSETJE (SIGILIUL BRESLEI CROITORILOR DIN ORAȘUL PECICA).¹¹

4). SIGILIUL BRESLEI ROTARILOR ȘI FIERARILOR (Fig. 4)

Breasla rotarilor și fierarilor s-a format în 1816 când acești meseriași obțin privilegiul de breaslă semnat de împăratul Francisc I al Austriei.¹² Sigiliul rotund (40mm) al breslei este imprimat în tuș negru. În câmpul sigilar, două scuturi ovale acolate ale căror mobile (desigur simbolurile rotarilor și fierarilor) nu se disting.

Deasupra, între cele două scuturi, o cruce și anul 1818, data confecționării tiparului sigilar. Sus și jos, ornamente vegetale. În exergă, între un cerc liniar în interior și un cerc spicat în exterior s-a scris legenda în limba germană cu litere majuscule: SIGIL. D: (ER) ERS: (AMEN) WAGNER V: (ND) SHMID HAND: (WERK) ZUNFTV: M. (ARKT) PESKA (SIGILIUL ONORABILEI BRESLE A MEȘTERILOR ROTARI ȘI FIERARI DIN TÂRGUL PECICA).

Legenda este precedată de o stelută.

5). SIGILIUL BRESLEI COJOCARILOR (Fig. 5)

Breasla cojocarilor și curelarilor s-a constituit în 1818.¹³ Sigiliul rotund al breslei cojocarilor (24mm) imprimat în tuș negru. În câmpul sigilar o piele de animal întinsă (luând forma unui scut). Scutul timbrat de o coroană deschisă formată din trei fleuroane și două arcuri perlate este susținut de doi lei care stă fiecare pe un postament. Legenda: KIR: (ALYI) CAALIS PETSKA. SZÜTS CZEH. 1837 (BREASLA COJOCARILOR DIN <TÂRGUL> CAMERAL REGAL PECICA, 1837). Cuvintele legendei sunt precedate de o rozetă.¹⁴

6). SIGILIUL ASOCIAȚIEI MEȘTEȘUGARILOR (fig. 6).

Sigiliul rotund (30mm) imprimat în tuș negru. În câmpul sigilar, peste raze, două brațe care își strâng mâinile. Dedesupt, anul 1852. Pe o eșarfă s-a scris legenda: PECSKAI. KEZMŪIPAR-EGYLET (ASOCIAȚIA MEȘTEȘUGARILOR DIN PECICA). Totul înconjurat de un șarpe, încolăcit.

7). SIGILIUL BRESLEI CIZMARILOR (Fig. 7).

Breasla cizmarilor din Pecica este atestată documentar în 1818, când acestor meseriași din localitate li se acordă statutul de breaslă semnat de Francisc I, împăratul Austriei.¹⁵

Sigiliul oval (30mm x 27mm) al breslei imprimat în tuș negru. În câmpul sigilar lipsit de emblemă s-a scris pe cinci rânduri legenda în limba maghiară cu litere de mână cursive: Az Petskai Czismadia Czéh Petsetje 1818 (Sigiliul breslei cizmarilor din Pecica, 1818). Dedesupt, un ornament.¹⁶

Sigiliile breslelor descrise mai sus individualizează fiecare breaslă relevându-i simbolic specificul activității desfășurate. Modul în care sunt înfățișate sigiliile, grija pentru a se respecta raportul dintre diferitele elemente incluse, dovedesc interesul factorilor implicați, meșterul pecetar și posesorul, în ceea ce privește înfățișarea din punct de vedere artistică a sigiliului.

Privind câmpul sigilar al fiecărui sigiliu, observăm rând pe rând codificat activitatea caracteristică desfășurată de către fiecare astfel de asociație profesională. Pentru a se evoca simbolic diferitele meșteșuguri, în câmpul sigilar s-au folosit însemne amintind: a) unelte specifice: mistria (zidarii), barda (dulgherii), instrumentul de tăiat sticla (sticlarii), rindeaua (tâmplarii), pieptenele de scărmanat cânepa (frânghierii), rulou pentru întins și netezit pielea (tăbăcarii)-unelte reprezentate în sigiliul breslei mixte; trei suveici, piese de la războiul de țesut (țesătorii)-înfățișate în sigiliul breslei țesătorilor; o foarfecă și un ac (croitorii), redată în sigiliul breslei croitorilor; b) materia primă folosită: o piele de animal întinsă (cojocarii)-în sigiliul

breslei acestor meseriași; c) produse finite ale activității desfășurate: cheia (lăcătușii), butoi (dogarii), corn (brutarii)-în sigiliul breslei mixte.

Uneori activitățile specifice înfățișate în diferitele sigilii au fost desemnate prin compoziții mixte, respectiv atât unelte specifice cât și produsele finite. Sunt astfel reprezentați: zidarii, sticlarii, tâmplarii, frânghierii, tăbăcarii prin uneltele lor specifice și lăcătușii, dogarii și brutarii prin produse finite, în sigiliul breslei mixte.

Este interesant faptul că, uneori ne este sugerat chiar și procesul de producție, cum este cazul cu țesătorii, desemnați prin cele trei suveici ținute cu etichete anterioare de cei doi lei, având dedesupt planta textilă de in, din care se extrag fibrele, pentru țesături rezistente. Considerăm, deasemenea că tot acest sens îl au și figurile heraldice aflate în câmpul sigilar al sigiliului breslei cojocarilor, unde cei doi lei, susțin pielea de animal întinsă.

După cum reiese aceste bresle cuprindeau meșteșugari specializați în produse legate de îmbrăcăminte și încălțăminte (țesători, croitori, tăbăcari, cojocari, cizmari); în construcții (dulgheri, lăcătuși, geamgii); în bunuri necesare gospodăriei țărănești (fierari, frânghieri, rotari, dogari) și în produse de alimentație (brutarii).

Din punct de vedere al structurii meseriilor reprezentate simbolic, impresiunile sigilare cercetate reflectă diversitatea activităților economice existente în localitate. Documentul cu sigiliile imprimate este valoros din punct de vedere sfragistic, deoarece în stadiul actual al cercetărilor, nu cunoaștem nici un tipar sigilar dintre cele cu care s-au imprimat sigiliile descrise mai sus, probabil s-au pierdut.

Sigiliile conservate pe document dovedesc faptul că aceste tipare sigilare au fost utilizate. Totodată, sigiliul breslei cizmarilor aflat pe acest document și tiparul sigilar de tip heraldic al acestei bresle,¹⁷ actualmente păstrat în colecția de sigilii a Direcției județene Arad a Arhivelor Naționale, ne permite a constata faptul că breasla cizmarilor din Pecica folosea două tipare sigilare, unul mic și altul mare, ambele datate 1818. După cum s-a apreciat, apariția diferitelor tipare ale aceluiași bresle, uneori în timp relativ apropiat, demonstrează faptul că breslele posedau mai multe sigilii pe care le foloseau în diferite ocazii și totodată că aceste sigilii erau confecționate cu ocazia unor evenimente legate de viața breslelor (în special de reînnoirea statutelor sau confirmării lor) fie că erau pierdute.¹⁸

În legătură cu reprezentările de pe sigiliile de bresle ne raliem opiniei conform căreia ele simbolizează, prin uneltele și produsele cele mai caracteristice, organizația meșteșugarilor aparținând aceleiași branșe, a

breslei.¹⁹

Cât privește sigiliul asociației meșteșugărești din Pecica datat 1852 imprimat și el alături de cele ale breslelor din localitate, acesta ne dovedește faptul că meșteșugurile de la sate și târguri iau o dezvoltare accentuată și o formă de adaptare a breslelor la noile condiții economice, când meșteșugarii se încadrează în așa numitele “asociații meșteșugărești”.²⁰

NOTE

¹ În conformitate cu normele științei sigilografice prin tipar sau matrice sigilară se definește obiectul confecționat din materialul dur (fier, oțel, alamă, argint, diferite pietre prețioase, etc.) care are gravată pe suprafața sa în negativ, o reprezentare și un text menit a individualiza posesorul, vezi: *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*. București, 1982, p. 163.

² Prin impresiune sau amprentă sigilară, sigiliu sau pecete se înțelege urma rămasă pe suportul unui act (hârtie, pergament, etc.) în ceară, cocă, tuș, fum, chinovar, soluție de aur, etc., ca urmare a aplicării tiparului sigilar, Vezi: *Dicționar al științelor speciale ale istoriei* p. 23-135 și 213

³ Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, 1976, p. 179.

⁴ Vezi: Emil Vărtosu, *Despre dreptul de sigiliu*, în *Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p. 333-343.

⁵ Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura județului Arad, inv. nr. 34, Actele împuternicirii cezaro-crăiesc, dosar 6123/1854, fila 48; vezi și Maria Pârvolescu, Maria Dogaru, *Introducerea și regăsirea informațiilor privind izvoarele sfragistice în memoria echipamentului electronic*, în *Revista Arhivelor Anul LVI*, vol. XLI, nr. 3, 1979, p. 339.

⁶ M. Zdroba, M. Barbu, *Sigilii de breaslă din județul Arad*, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 111.

⁷ Această breaslă unită cuprindea nouă ramuri de meșteșugari; dogari, tâmplari, lăcătuși, tăbăcari, frânghieri, geamgii, dulgheri, zidari, și brutari, vezi: Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről Magyarországon*, Budapest, 1889, p. 99; Idem, *Iparfejlődés és czéhek története Magyarországon*, II, Budapest, 1913, p. 272; Eperjessy Géza, *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686-1848)*, Budapest, 1967, p. 213; Géza Kovách, *Răspândirea meșteșugarilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII-XIX*, Arad, 1974, p. 12; Idem, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în Ialomița. *Materiale de istorie agrară a României*, Slobozia, 1983, p. 525, Idem, *Fejezetek Pecska nagyköseg történetéből*, Deva, 1995, p. 52-53; Al. Mihalca, A. Crăciun, Gh. Chiper, *Aspecte din istoria agrară a județului Arad, Până la Marea Unire din 1918*, Arad, 1995, p. 64.

⁸ Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről...*, p. 99; Idem, *Iparfejlődés és czéhek...*, p. 272; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 213; G. Kovách, *Răspândirea meșteșugarilor în comunele...*, p. 12; Idem, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 525.

⁹ G. Kovách, *Răspândirea meșteșugarilor în comunele...*, p. 25.

¹⁰ Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről...*, p. 99; Idem, *Iparfejlődés és czéhek...*, p. 272; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 213; Géza Kovách, *Răspândirea meșteșugarilor în*

comunele..., p. 12; Idem, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 525.

¹¹ Un tipar sigilar al breslei cojocarilor și croitorilor din Pecica se păstrează în colecția de sigilii a Direcției județene Arad a Arhivelor Naționale, vezi: Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 101, fig. 2 și Augustin Mureșan, *Două tipare sigilare de breaslă din colecția Direcției județene Arad a Arhivelor Naționale*, în *Crisia*, XXVI-XXVII, 1997, p. 389.

¹² Szádeczky Lajos, *Iparfejlődés és czéhek...*, p. 272; Eperjessy Géza, *op. cit.* p. 213; Géza Kovách, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele...*, p. 12; Idem, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 525; Al. Mihalca, A. Crăciun, Gh. Chiper, *op. cit.*; p.64.

¹³ Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről...*, p. 99; Idem, *Iparfejlődés és czéhek...*, p. 272; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 213; Géza Kovách, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele...*, p. 12; Idem, *Răspândirea breslelor rurale...*, p. 525.

¹⁴ În legătură cu tiparul sigilar al breslei cojocarilor și croitorilor din Pecica, vezi: Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare*, p. 101, fig. 2. și Augustin Mureșan, *op. cit.*, p. 389.

¹⁵ Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről*, p. 99; Idem, *Iparfejlődés és czéhek*, p. 272; Eperjessy Géza, *op. cit.*, p. 213; Géza Kovách, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele...*, p. 12 și 51-67 (unde este publicat statutul breslei cizmarilor din Pecica). Al. Mihalca, A. Crăciun, Gh. Chiper, *op. cit.*, p. 64

¹⁶ Despre tiparul sigilar de tip heraldic al acestei bresle datând tot din anul 1818, vezi: Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare*, p. 101, fig. 1 și Augustin Mureșan, *op. cit.*, p. 388-389.

¹⁷ Vezi: Maria Dogaru, *Colecțiile de matrice sigilare*, p. 101, fig. 1 și Augustin Mureșan, *op. cit.*, p. 388-389.

¹⁸ Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *op. cit.*, p. 112.

¹⁹ Magdalena Bunta, *Sigilii de breaslă în colecția Muzeului de istorie Cluj*, în *Acta MN*, III, 1966, p. 225.

²⁰ Vezi: Géza Kovách, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele...*, p. 32-33.

SIEGEL DER ZÜNPFTE AUS PECICA AUF EINEM DOKUMENT AUS DEM JAHRE 1854 (Zusammenfassung)

Der Autor stellt die Siegel vor die auf ein Dokument eingedrückt wurden welches sich zur Zeit im Staatsarchiv Arad befindet. Es werden sieben Siegel der Zünfte beschrieben die im XIX Jahrhundert in Pecica, Comitat Arad, tätig waren. Es handelt sich um das Siegel der gemischten Zunft (1839), jene der Weber (gegründet 1819), der Schneider (1836), der Räderer und Schmiede (1818), der Kürschner (1837), der Schuster (1818) und das Siegel des Handwerkervereins (1852).

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

LIVIU MARGHITAN

Printre publicațiile arheologice și de artă antică europene se numără și "Sintria". Ea conține o impresionantă colecție de articole ale cercetătorilor din Portugalia, întrunite într-un veritabil *corpus* ce însumează nu mai puțin de una mie și șaiszeci și șase de pagini.

Spre informarea muzeografilor din țara noastră facem precizarea că în orașul Sintra, situat la mică distanță de capitala Portugaliei, ființează cu meritorii rezultate științifice un "Cabinet de studii de Arheologie, Artă și Etnografie", instituție care împreună cu "Muzeul Regional" din Sintra (Museu Regional de Sintra) conlucrează de mai mulți ani în domeniul cercetării arheologice a epocii romane (și nu numai) din partea de vest a fostei provincii imperiale Lusitania.

Sumarul numărului de debut se compune din 18 studii de varii extinderi, dintre care jumătate au ca subiecte diferite teme de arheologie. Articolul de început, semnat de Eduardo de Cunha Serrao, prezintă rezultatele preliminarilor a două șantiere arheologice axate pe investigarea epocii noi a pietrei în perimetrul punctului celui mai vestic al Europei, Cabo da Roca (Capul Stâncii - n.n.). Săpăturile au dat la iveală atât ceramică fragmentară, neornamentată, precum și unelte din silex realizate prin tehnica cioplirii (proprie epocii anterioare, Paleoliticul), fără să lipsească uneltele din piatră șlefuită, constând din toporașe de tipul calapod, piese specifice întregului neolitic european. La noi, exemplare similare provin din mai multe stațiuni neolitice timpurii aparținătoare culturii Criș. Articolul mai dispune de o bună și foarte utilă ilustrație.

Materialul secund, semnat de Joao Ludgero Marques Goncalves, aduce o noutate în materie, și anume un locaș de cult preistoric identificat și studiat prin săpături sistematice în localitatea Praia das Macas. Este vorba de o construcție subterană compusă dintr-un culoar de intrare care duce la două încăperi circulare (una mai mare, alta mai restrânsă ca spațiu). În cele două cavități circulare (prima cu diametru de 4,5 metri, a doua cu diametru de 2 metri) se desfășurau felurite ceremonialuri magice ale căror resturi s-au conservat în sol (fragmente de vase din lut ars, sparte ritual, o vatră de foc, unelte deteriorate în mod intenționat, oase animaliere dispartate aflate fără conexiuni anatomice, fiind provenite de la diferite exemplare de mamifere sacrificate, îndeosebi ovine și caprine). Probabil,

conchide autorul, că în încăperea circulară mică, care se află în extremitatea opusă intrării, încheind sanctuarul, erau admiși numai cei ce dețineau roluri deosebit de importante în viața spirituală a comunității neolitice. Prin datarea efectuată cu metoda Carbonului 14 se apreciază că respectivul obiectiv a fost în stare de “funcționalitate” în intervalul de timp cuprins între anii 3900 - 2800 anteriori lui Hristos.

Epocii romane îi sunt consacrate trei materiale, de largă extindere (de la pag. 95 la 500), constând dintr-o prezentare a amforelor păstrate la muzeul sintrens (de Frederico Coelho Pimenta), apoi un studiu semnat de epigrafistul José Cardim Ribeiro (acesta este și director al Consiliului redacțional al revistei sintrense) care abordează onomastica romană “recuperată” prin lecturarea monumentelor tombale din Peninsula Iberică, material ce aduce date de comparație și pentru onomastica Daciei traiane. Nu mai puțin interesant apare și studiul fibulelor de bronz descoperite în localitățile Sintra, Cascais, Amadóra și Alequer, articol în care se prezintă exemplare cu bune analogii între fibulele de bronz din Dacia Romană.

Parcursarea, chiar de către un nespecialist în ale artei feudale din Iberia, a părții secunde a tomului aici prezentat, reprezintă o lectură deosebit de instructivă pentru cunoașterea unor veritabile capodopere artistice sculpturale sau picturale despre care în România n-a pătruns până în prezent decât o infimă informație științifică autentică.

Sfârșitul anului trecut, a adus în fața iubitorilor trecutului istoric arădean, o reală surpriză, apariția cărții *Cetăți medievale din județul Arad*. Rod al colaborării sârguinciosului istoric și arheolog clujean Adrian Rusu și a arădeanului Pascu Hurezan, cartea vine să umple un gol de cunoștințe pentru marea masă a cititorilor.

Volumul reprezintă o sinteză a informațiilor referitoare la evoluția fortificațiilor medievale arădene din preajma anului 1000 și până către finele evului mediu, sinteză coroborată cu rezultatele cercetărilor arheologice efectuate și cu un ansamblu vast de ridicări topografice.

De la Márki Sándor și până la colegii care au realizat volumul, istoria cetăților arădene a fost abordată sub diferite aspecte, recentul lucrare fiind o primă sinteză asupra unui subiect deosebit de interesant și atractiv pentru cel fascinat de trecutul arădean.

În cuvântul introductiv, autorii „justifică” ideea publicării acestei cărți, pornind de la viziunile istorice precare asupra acestor monumente. Ei arată că precaritatea și nivelul calitativ al bibliografiei de referință au făcut ca în general, scrisul istoric despre cetăți, să se lege cu greutate, cu o metodologie neomogenă, cu reînnoitate tentative de reglementare a terminologiei utile, conciliantă, cu cea de epocă, ori ale istoriografiei europene.

Un capitol deosebit de interesant, pentru publicul cititor, îl reprezintă cel al jaloanelor istoriei fortificațiilor, care face o trecere în timp de la cetatea de la Arad - Vladimirescu, simbol de “arhitectură militară arpadiană”, după autorii volumului, până la fortificațiile din secolul XVI-XVII, Șoimoș sau Șiria, tratate în comparație cu cele din zonele învecinate.

În continuare, în paginile volumului, în ordinea alfabetică, sunt tratate 25 de fortificații, identificate în teren. Această tratare, ca și extindere, la fiecare monument, este deosebită ca întindere, în funcție de informația bibliografică, rezultatul investigațiilor de teren, al cercetărilor arheologice și al ridicărilor topografice. În această descriere, pe lângă acuratețea unor planuri, menționăm nivelul de excelență al ridicărilor topografice, ridicări efectuate într-un timp record.

Pe lângă ridicarea topografică efectivă, fiecare cetate este plasată în sistemul cartografic actual. Pe actualele hărți, “amplasarea” uneori este

la o distanță mare față de locul real. Eroarea cea mai elocventă este în cazul amplasării cetății de la Arad-Vladimirescu în punctul “5 movile”, la est de localitate, când în realitate ea se află la vest.

În prezentarea evoluției fortificațiilor în timp, “în general”, s-a folosit ansamblul bibliografic disponibil în momentul redactării.

Volumul publicat de către muzeul arădean posedă și două rezumate de sinteză în limbile germană și franceză.

Ilustrația amplă, realizată de către Adrian Sandu, și fotografiile lui Florin Hornoiu fac ca această carte să fie deosebit de căutată de către cititori.

Redactată “fulgerător”, în câteva luni, această carte credem că va stârni interesul atât al oamenilor de specialitate cât și al celor mai puțin avizați, dar dornici de a cunoaște trecutul unor monumente care sunt mai mult sau mai puțin vizibile pentru trecător.

PROFESORUL GHEORGHE ȘORA LA 70 DE ANI

Împlinirea unei vârste rotunde, în cazul anumitor oameni, ne determină la evocări.

Cel care a fost, timp de peste trei decenii, îndrumătorul a numeroase generații de elevi și studenți, profesor doctor Gheorghe Șora, cunoscută personalitate arădeană, a împlinit 70 de ani.

S-a născut în comuna Grăniceri, fiind fiul lui Petru și Ana, agricultori de religie ortodoxă. Școala primară a frecventat-o în localitatea natală, până în anul 1942. A urmat apoi studii la Gimnaziul de Căi Ferate din Arad și la Liceul "Mihai Viteazul" din București, până în 1949, când și-a susținut bacalaureatul la secția umanistă.

Din anul 1955 și până în 1959, a frecventat cursurile Facultății de Filologie și Istorie, secția Română - Istorie din cadrul Universității "Babeș-Bolyai" din Cluj, devenind apoi profesor la Liceul Teoretic din Chișineu Criș din județul Arad.

Între anii 1961 și 1990 activează la Universitatea din Timișoara, la Catedra de Istorie Contemporană a României. Desăvârșirea pregătirii profesionale și-o face prin specializări și obținerea titlului de doctor, în anul 1976, la Universitatea din Cluj, cu tema *Ideii social politice în gândirea lui Vasile Goldiș (1862-1934)*. Se pensionează în anul 1990 când se stabilește definitiv la Arad.

Personalitatea profesorului doctor Gheorghe Șora este cunoscută și prin participarea la viața publică prin multe sale scrieri, cărți, studii, articole, volume de poezii omagiale, prin pagini de dicționare și enciclopedii.

Investigarea vieții și operei lui Vasile Goldiș, unul din ctitorii Marii Uniri, ani și ani la rând, a reprezentat pentru el, un “credo științific”, care a urmărit să stabilească dimensiunea și locul acestuia în crearea statului național unitar român, în viața politică românească.

Rodul acestei cercetări a culminat cu publicarea, în anul 1993, a lucrării monografice *Vasile Goldiș - O viață de om așa cum a fost*. titlu ce-l parafrizează pe Nicolae Iorga.

Monografia, judicios structurată și scrisă cu patetism, a luat în considerare aspectele fundamentale ale vieții și activității marelui fiu al meleagurilor arădene. Acest studiu monografic reprezintă, într-un fel, încununarea zecilor de articole, studii și cărți legate de ilustrul om politic, de vasta activitate în viața social-politică românească din primele decenii ale veacului XX.

Recunoașterea valorii acestei investigații a fost recompensată prin acordarea de către Academia Română a premiului “George Bariț” pentru volumul amintit.

Pe lângă această amplă monografie, Gheorghe Șora a publicat și alte cărți legate de personalitatea lui Vasile Goldiș, despre scrierile sale social-politice, corespondența sa, ipostaza sa de gânditor și om politic european.

Recent, Universitatea “Vasile Goldiș”, i-a publicat volumul *Cuvântarea istorică a lui Vasile Goldiș la Alba Iulia*, în care sunt adunate pe lângă studiile profesorului Șora, documente, corespondență, articole ale lui Vasile Goldiș și ale unor personalități din perioada respectivă. Și în acest volum, Gheorghe Șora aduce în fața cititorului, prin selecția materialelor, activitatea și rolul lui Goldiș în realizarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia.

Gheorghe Șora, în cele aproape patru decenii de investigare științifică, pe lângă faptul că a devenit “biograful lui Vasile Goldiș”, a abordat și alte teme legate de istoria României, de trecutul locuitorilor din vestul României, publicând zeci de studii în reviste științifice și numeroase articole în presa din zonă.

Pe lângă recunoașterea meritelor sale de către Academia Română, activitatea lui Gheorghe Șora a fost remarcată prin cuprinderea sa în prestigioasa publicație *International Biographical Centre Cambridge* și acordarea medaliei de argint de către forul academic din Cambridge

(Anglia), în anul 1997.

În același an, trei comune din județul Arad (Grăniceri, Beliu și Cermei), i-au acordat diploma de “Cetățean de Onoare”, pentru contribuția adusă la cunoașterea acestor localități pe plan național. În această toamnă, Consiliul Municipal Arad, luând în considerare întreaga activitate științifică și social-culturală a profesorului Șora, i-a acordat titlul de “Cetățean de Onoare” al municipiului Arad.

Îi dorim, în anii ce urmează, viață lungă și noi realizări.

Mircea Barbu

Cărți publicate de profesorul dr. Gheorghe Șora

1. *Vasile Goldiș. Scrieri social-politice și literare* (Ediție de lux), Editura Facla, Timișoara, 1976, 322 p.
2. *Vasile Goldiș - militant pentru desăvârșirea idealului național*, Editura Facla, Timișoara, 1980, 275 p.
3. *Vasile Goldiș. Corespondență*, vol. I, *Scrisori trimise (1880 - 1934)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1992, 316 p.
4. *Vasile Goldiș - o viață de om așa cum a fost*, Editura Helicon, Timișoara, 1993, 560 p. Lucrare premiată de Academia Română.
5. *Biografia unui mare luptător. Compendiu*, Tipografia Mediagraf, Arad, 1994, 181 p.
6. *Întoarcere în satul Grăniceri. Versuri*, Editura Gutenberg, Arad, 1995, 128 p.
7. *Doi ardeleni despre Mihai Eminescu: Vasile Goldiș și Elie Miron Cristea*, Editura Viața Arădeană, Arad, 1999, 160 p.
8. *Studii de istorie despre Vasile Goldiș*, vol. I - II, 1980 - 1989, Timișoara, 500 p.
9. *Studii de literatură*, vol. I, 1969 - 1980, Timișoara, 120 p.
10. *Teatrul din Oravița*, Oradea, 1972, 50 p.
11. *Cuvântarea istorică a lui Vasile Goldiș din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia*, Editura Gutenberg, Arad, 2000, 220 p.
12. *Dreptul la romanță. Versuri*, Editura Gutenberg, Arad, 2000, 80 p.
13. *Amărăciune și adevăr. Versuri*, Editura Gutenberg, Arad, 2000, 80 p.

**ACTIVITATEA MUZEULUI DE ISTORIE
ÎN PERIOADA 1999 - 2000***

NATALIA DASCĂL

I. EXPOZIȚII TEMPORARE

I.1. EXPOZIȚII ORGANIZATE ÎN MUNICIPIU ȘI JUDEȚ

1999

Expoziția: *Artă populară mexicană*

- martie, Sala "Clio"

- organizatori: Ambasada Mexicului, Complexul Muzeal Arad

Expoziția: *Gheorghe Groza - 100 de ani de la naștere (1899 - 1999)*

- aprilie, Căminul Cultural Moneasa

- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Primăria Moneasa

- curator: Natalia Dascăl

Expoziția: *Revoluția europeană și contextualitățile arădene 1848 - 1849*

- octombrie, Sala "Clio"

- organizatori: Complexul Muzeal Arad, S.C.M.T., filiala Arad

- curator: Natalia Dascăl

2000

Expoziția: *170 de ani de la înființarea Brigăzii 19 mecanizată "Ziridava"*

- iunie, Garnizoana Arad (Cetatea Aradului)

- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Brigada 19 mecanizată "Ziridava"

- curator: Natalia Dascăl

Expoziția: *Arad, oraș liber regesc, 1834*

- august, Casa de Cultură a Municipiului Arad (Casa Hirschl)

- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Casa de Cultură a Municipiului Arad

- curatori: Dan Demșea, Natalia Dascăl

* Pentru activitatea Muzeului de Artă vezi *Studii și Comunicări de Artă și Arhitectură*, 4 - 5, 1999, p. 445 - 447 (anul 1999).

Expoziția: *23 august 1944 - Rememorare în documente*

- august, Universitatea de Vest "Vasile Goldiș" Arad, Facultatea de Drept

- organizator: Complexul Muzeal Arad

- curator: Natalia Dascăl

I.2 PARTICIPĂRI LA EXPOZIȚII ORGANIZATE ÎN ȚARĂ

1999

Expoziția: *Noi descoperiri arheologice în vestul României*

- martie, Muzeul Banatului Timișoara

2000

Expoziția: *Descoperiri arheologice recente din Banat*

- aprilie, Muzeul Banatului Timișoara

Expoziția: *Rituri funerare*

- mai, Muzeul Tulcea

I.3 PARTICIPĂRI LA EXPOZIȚII ORGANIZATE ÎN STRĂINĂTATE

1999

Expoziția: *Represalii. Martirii Revoluției și ai Războiului pentru libertate din 1848 – 1849*

- octombrie, Muzeul de Istorie Militară Budapesta

2000

Expoziția *Șvabii din zona Aradului la începutul secolului XX* (parte a expoziției permanente)

- iulie, Muzeul Șvabilor Dunăreni Ulm (Germania)

II. SIMPOZIOANE. SESIUNI DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

II.1 SIMPOZIOANE ȘI SESIUNI DE COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE ORGANIZATE DE COMPLEXUL MUZEAL ARAD

1999

Simpozion: *140 de ani de la Unirea Principatelor Române*

- 21 ianuarie, Palatul Cultural
- organizator: Complexul Muzeal Arad

Simpozion: *140 de ani de la Unirea Principatelor Române*

- 22 ianuarie, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociația Culturală “Pro Basarabia și Bucovina”, filiala “Columna” Arad.

Simpozion: *81 de ani de la unirea Basarabiei cu partea mamă - România*

- 25 martie, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociația Culturală “Pro Basarabia și Bucovina”, filiala “Columna” Arad.

Simpozion internațional: *Minoritățile între identitate și integrare*

- 22 - 23 aprilie, Palatul Administrativ
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Ministerul Culturii, Consiliul Județean Arad, Consiliul Local Municipal Arad, Inspectoratul pentru Cultură Arad.
- participanți din: Cehia, Ungaria, România (Arad, București, Cluj-Napoca, Timișoara, Tulcea etc.)

Simpozion: *80 de ani de administrație a statului român în municipiul Arad (mai 1919 - mai 1999)*

- 15 mai, Palatul Administrativ
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Consiliul Local Municipal Arad, Casa de Cultură a Municipiului Arad

Simpozion: *Revoluția europeană și contextualitățile arădene 1848 - 1849*

- 1 octombrie, Palatul Administrativ
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, S.C.M.T., filiala Arad.
- participanți din: Ungaria, România (Arad, București, Cluj-Napoca)

Simpozion: *Bucovina - diamant din stema lui Ștefan*

- 25 noiembrie, Palatul Cultural

- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociația Culturală “Pro Basarabia și Bucovina”, filiala “Columna” Arad.

Sesiune de comunicări științifice: *Aradul și Istoria României*

- 30 noiembrie, Palatul Administrativ

- organizator: Complexul Muzeal Arad

- participanți din: Alba Iulia, Arad, Brașov, București, Sibiu, Târgu Mureș etc.

2000

Simpozion: *82 de ani de la unirea Basarabiei cu patria mamă - România*

- 24 martie, Palatul Cultural

- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociația Culturală “Pro Basarabia și Bucovina”, filiala “Columna” Arad

Simpozion internațional: *Modele de conviețuire în Europa centrală și de est*

- 11 - 12 mai, Muzeul de Artă

- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Ministerul Culturii, Consiliul Județean Arad, Consiliul Local Municipal Arad.

- participanți din: Germania, Ungaria, România (Arad, București, Cluj-Napoca, Sibiu, Timișoara etc.)

Sesiune de comunicări științifice: *Istoria între document și oralitate*

- 15 - 16 noiembrie, Palatul Administrativ, Palatul Cultural

- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Consiliul Județean Arad, Inspectoratul pentru Cultură Arad

- participanți din: Alba Iulia, București, Brașov, Cluj, Deva, Oradea, Reșița, Sibiu, Târgu Mureș, Timișoara, Zalău

Simpozion: *82 de ani de la Unirea Bucovinei cu patria mamă – România*

- 23 noiembrie, Palatul Cultural

- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociația Culturală “Pro Basarabia și Bucovina”, filiala “Columna” Arad

II.2 PARTICIPĂRI ALE MUZEOGRAFILOR SECȚIEI DE ISTORIE LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE ORGANIZATE DE ALTE INSTITUȚII

II. 2. A. MANIFESTĂRI PE PLAN NAȚIONAL

Dintre manifestările științifice la care au participat muzeograful secției de istorie menționăm: simpozionul *Napoca 1800*, Cluj-Napoca, aprilie 1999; *Cercetări arheologice în Banat*, Sânnicolau Mare, martie 1999 respectiv aprilie 2000; *In Memoriam Demetrii Tudor*, Timișoara, noiembrie 1999; *A 34-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Deva, mai 2000; *Ocotirea patrimoniului cultural național*, Râmnicu Vâlcea, septembrie 2000.

II. 2. B. MANIFESTĂRI PE PLAN INTERNAȚIONAL

Sesiunea științifică: *A Castrum Bene Egyesület*, Gyula, mai 1999 (M. Barbu, P. Hurezan, P. Hügel)

Summer Institute for World Art Studies (SIWAS), Norwich (Marea Britanie), august – septembrie 2000

- tema: stadiul actual al cercetării în domeniul manifestărilor artistice din paleoleolitic și până în zilele noastre.

- organizatori: Sainsbury Centre for Visual Arts, University of East Anglia Norwich și Getty Grant Program (Los Angeles, SUA)

- participanți: arheologi, antropologi, sociologi, istorici de artă, esteticieni din Anglia, Argentina, Armenia, Bulgaria, Camerun, China, Cehia, Estonia, Franța, Georgia, Germania, India, Italia, Iugoslavia, Lituania, Macedonia, Mexic, Noua Zeelandă, Olanda, Polonia, România, Rusia, Slovacia, SUA, Turcia, Ucraina.

- participanți din România: Matei Crăciun (Centrul de Cercetări Antropologice „Francisc Rainer“ București), Codruța Cruceanu (Muzeul Național de Artă al României), Florin Drașovean (Muzeul Banatului Timișoara), P. Hügel (Complexul Muzeal Arad)

Al XXX-lea Congres Mondial de Istoria Artei, Londra, septembrie 2000 (P. Hügel)

III. PUBLICAȚII

- Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Arad, 1999, 460 p. (Colectiv de coordonare: I. Văran, P. Hurezan, M. Popovici. Colectiv de redactare: P. Hügel, P. Hurezan, M. Barbu. Autori: M. Ardelean, A. Ardelean, L. Baracsi, M. Barbu, P. Bozean, N. Chișbora, E. Csörgö, N. Dascăl, D. Demșea, P. Hurezan, P. Hügel, G. Kovách, Gh. Lanevschi, H. Medeleanu, L. Mihuț, A. Mureșan, I. Negrilă, M. Nica, V. Popeangă, P. Puskel, V. Rusu, Gh. Săbău, V. Șerban, E. Șimăndan, B. Tothpal, P. Vesa)
- Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. I. Județul Arad*, Timișoara, 1999, 181 p. (Colectiv de editare: M. Barbu, P. Hurezan, P. Hügel, E. D. Pădureanu)
- Studii și comunicări de artă și arhitectură*, 4 – 5, Arad, 1999, 471 p.
- Minoritățile între identitate și integrare*, Arad, 1999, 188 p. (Editor coordonator: R. E. Colta)
- A. A. Rusu, P. Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999, 144 p.
- M. Dogaru, A. Mureșan, *Bibliografia vexilologiei românești*, Arad, 1999, 69 p.
- N. Dascăl, D. Demșea, Al Braica, *Catalogul pieselor legate de Alexandru Ioan Cuza în Complexul Muzeal Arad*, Arad, 1999, 13 p.
- A. A. Rusu, P. Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000, 220 p. (Au mai colaborat: Ana Burnichioiu, M. Barbu, P. Hügel)

